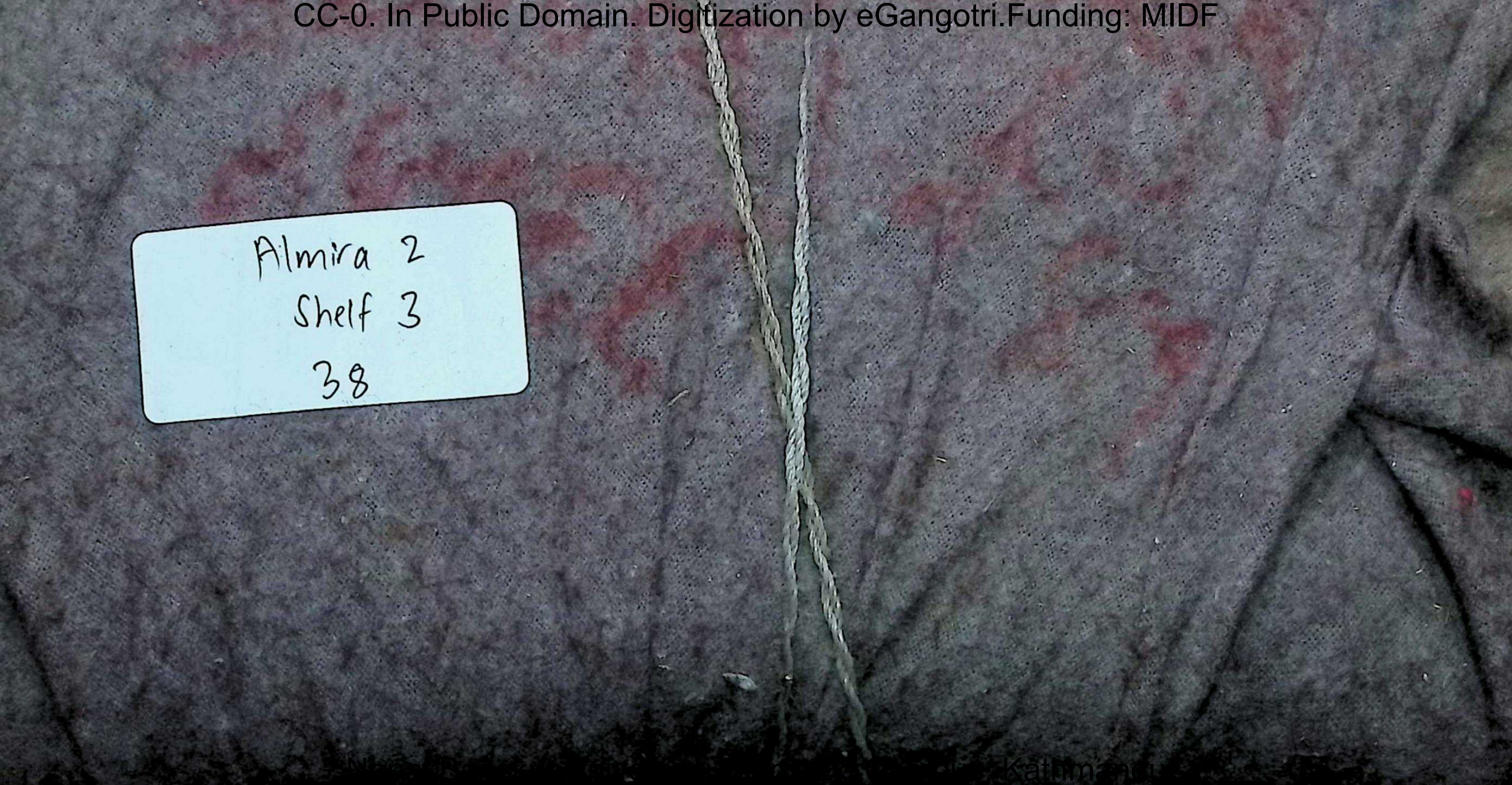

Almira 2
Shelf 3
38

[illegible] Kathmandu

पिरवरागमेत्त्रो गुरुलम्मः छाग्रस्तिदाणा [illegible] गलेण
लकंएकोडंएको बंहपवरदूलणः मभु-गानम्र अमंअमुं [illegible]
वे.भनै सविवारहलु ।। इति श्रीगणेशायनि सं श्रीथं तिग कराविवशराव
।। हकारो धिरूपातो [illegible] सिमल्यपिवों [illegible] दिश्ववद्धव
[illegible] तिचा [illegible] नोद्र [illegible] शराव

[illegible] कोअमृत स्यांले कोठ [illegible]

श्रीगणेशायनमः ॥ अमृतस्यांसंकोनीनिपत धारा तारसपन यने स्परो

[illegible] मा निबलि [illegible] ठि नि तिरनि कटे ॥ इमौ रोव [illegible] नौसु नभि धा दि तौ हाटक [illegible] येम

हाते कसैं पदमव तुसारंगनचवेतो ॥ १ ॥ [illegible] श्री अमृत [illegible] तेजन ॥ श्री [illegible] ॥

[illegible] तो ॥ [illegible] ओ [illegible] श्री [illegible] विहायसो [illegible]

हरि [illegible] तो [illegible] ॥

[illegible]

श्री [illegible] ॥ १ ॥

कारभ्याम् एकारोवक्त्रो भयऽश्वन्तस्यस्थोरितिवकारेण खर्वितिवकारेण प्रत्याहार ग्रहणी
भवत्येकेन. नश्छव्यप्रशानितिछकारेण खफयहरानुरणार्थम् कयितियकारेण प्रत्याहार
ग्रहणंचतुर्भिः अनुस्वारस्य यायिपरसवर्णइतियकारेण झयोहोऽन्यतरस्याम् इतिझकारेण
म उञो वो वेतिमकारेण पुमः खय्यंपर इतिखकारेण तिप्रत्याग्रहणंभवतिपंच
भिः यरोऽनुनासिकेऽनुनासिको वेतियकारेण झरोझरिसवर्णइतिझकारेण खरि चेतिखकारेण
अभ्यासेचर्वेतिचकारेण वावसानेतिवकारेण हलितिलकारेण प्रत्याहारग्रहणंभव
तिषड्भिः अलोन्त्यस्येतिअकारेण हलोनन्तराःसंयोगेतिहकारेण लोपोव्योर्वलितिवका
रेण रलोव्युपधाद्धलादेःसंश्चेतिरकारेण झलोझलीतिझकारेण शाल इगुपधाद[redacted]तिश
करेण ॥ ॥~~श्रीप्रत्याहारः समाप्तः~~ ॥ ॥०॥४॥०॥७॥०॥७॥०॥

ग

स्वाल

८

[redacted]

६५

श्री·२

[illegible] सं[illegible] १० [illegible] [illegible]ना । [illegible]

श्रीगणेशाय नमः ।। ॐ ।। अणिति पूर्वेणकारेण प्रत्याहारग्रहणं भवत्येकेन ।। उरण्रपर इति अकारेण ।। अल
[illegible] णिति ककारेण प्रत्याहारग्रहणं भवति द्वाभ्यां ।। अकः सवर्णे दीर्घ इति ककारेण ।। इको गुणवृद्धीति ककारेण
उगितश्चेति उकारेण ।। क्ङिति ङकारेण प्रत्याहारग्रहणं भवत्येकेन ।। एङि पररूपमिति ङकारेण ।। ए
चिति चकारेण प्रत्याहारग्रहणं भवति चतुर्भिः अचः परस्मिन्पूर्वविधाविति अकारेण इच एकाचोऽम्प्र
त्ययवच्चेति इकारेण एचोऽयवायावेति एकारेण वृद्धिरादैजेति एकारेण हटिति टकारेण
कण्ठ्यान् ञरग वटा द्वाभ्यां शरि[illegible] एवकस्माभ्यस्तु: झयो चयौ चतुर्भ्योऽतः पंचभ्यः ग लोपडभ्य इतः
प्रत्याहारग्रहणं भवत्येकेन अनुनासिकात्परोऽनुस्वार इति अकारेण णमिति णकारेण प्रत्याहारग्र
हणं भवति त्रिभिः अणुदित्सवर्णस्य चाप्रत्यय इत्यकारेण इणः षीध्वमिति इकारेण इको यणचीति यकारेण
रेण इणग्रहणानि तु सवर्णग्रहणेन, अणग्रहणानि तु पूर्वेण अमिति मकारेण प्रत्याहारग्रहणं
भवति त्रिभिः पुमः खय्यम्परे इति मकारेण प्रत्याहारग्रहणं भवति द्वाभ्यां एकाचो बशो भष् झषन्तस्य
स्ध्वोरिति भकारष्ठकाराभ्याम् झलिति झकारेण प्रत्याहारग्रहणं भवति षड्भिः भोभगोअघोअपू
र्वस्य योऽशि इति अकारेण हलि सर्वेषामिति हकारेण नेड्वशि कृतीति वकारेण झलां जश् झशीति षकारेण
उ·ऊ· अकारेण हलो यमां यमि लोप इति यकारेण अमन्ताड्ड इति मकारेण ङमो ह्रस्वादचि ङमुण्नित्यमिति ङकारेण झभञिति मकारेण प्रत्याहा [illegible]
[illegible]

रग्रहणं भवत्येकेन ।। अतो दीर्घो यञि इति यकारेण ।। [illegible]

त२
यः स्वस्तिदःस्वस्तिकृत्स्वस्तिस्वस्तिभुक्स्वस्तिदक्षिणः १४ अरौद्रःकुं
डलीचक्रीविक्रम्यूर्जितशासनः शब्दातिगःशब्दसहःशिशिरःशर्वरी
करः १५ अक्रूरःपेशलोदक्षोदक्षिणःक्षमिणांवरः विद्वत्तमोवीत
भयःपुण्यश्रवणकीर्त्तनः १६ उत्तारणोदुष्कृतिहापुण्योदुःस्वप्ननाश
नःवीरहारक्षणःसंतोजीवनःपर्य्यवस्थितः १७ अनंतरूपोनंतश्रीर्जित
मन्युर्भयापहः चतुरस्रोगभीरात्माविदिशोव्यादिशोदिशः १८ अना
दिर्भूर्भुवोलक्ष्मीःसुवीरोरुचिरांगदः जननोजनजन्मादिर्भीमोभीम

पराक्रमः १९ आधारनिलयोधातापुष्पहासःप्रजागरः उर्द्ध्वगःसत्पथा
चारःप्राणदःप्रणवःपणः २० प्रमाणंप्राणनिलयःप्राणभृत्प्राणजी
वनः तत्वंतत्वविदेकात्माजन्ममृत्युजरातिगः २१ भूर्भुवःस्वस्तरुस्ता
रःसविताप्रपितामहः यज्ञोयज्ञपतिर्यज्वायज्ञांगोयज्ञवाहनः २२
यज्ञभृद्यज्ञकृद्यज्ञीयज्ञभुग्यज्ञसाधनः यज्ञांतकृद्यज्ञगुह्यमन्नमन्नाद
एवच २३ आत्मयोनिःस्वयंजातोवैखानःसामगायनः देवकीनंद
नःस्रष्टाक्षितीशःपापनाशनः २४ शंखभृन्नंदकीचक्रीशार्ङ्गधन्वाग

४१६६

श्री ५ को सरकार
[illegible] पुस्तकालय

सि.सा.प्र

ग्रन्थादौ ग्रन्थमध्ये ग्रन्थान्ते च मङ्गलमाचरणीयमिति भाष्यात् ग्रन्थसमाप्ति॰ ग्रन्थप्रचारादिप्रतिबन्धकविघ्नप्रशमनाय समुचितगुरुनमस्काररूपमङ्गलमाचरन् शिष्यशिक्षायै व्याख्या
त श्रीकृष्णमनुसंगतो मङ्गलाय वन्दितवानिति॥ ॥२॥ ॥२॥ अइउण् इत्यादौ संहिता पाठे विवक्षया अनुकरणत्वेन सौत्रत्वान्न सन्धिः

म॰कौ॰मु

श्रीगणेशाय नमः॥ श्रीसरस्वत्यै नमः॥ श्रीगुरुभ्यो नमः॥ ॥ नत्वा वरदराजः श्री
गुरून्भट्टोजिदीक्षितान्॥ करोति पाणिनीयानां मध्यसिद्धान्तकौमुदीम्॥
अइउण्॰ ऋऌक्॰ एओङ्॰ ऐऔच्॰ हयवरट्॰ लण्॰ ञमङणनम्॰ झभञ्॰
घढधष्॰ जबगडदश्॰ खफछठथचटतव्॰ कपय्॰ शषसर्॰ हल्॰ १
४॥ इति सूत्राण्यणादिसंज्ञार्थानि॥ १४॥ हकारादिष्वकार उच्चारणार्थः॥
॥ लण्मध्ये त्वित्संज्ञकः॥ हकारो द्विरुपात्तोऽयमटि शल्यपि वाञ्छता॥ अ
र्हणोऽधुक्षदित्यत्र द्वयं सिद्धं भविष्यति॥ हलन्त्यम्॥ उपदेशेऽन्त्यं हलित्स्या
त्॥ उपदेश आद्योच्चारणम्॥ सूत्रेष्वदृष्टं पदं सूत्रान्तरादनुवर्तनीयं सर्व

श्रीः

रामः

त्रां भवतीति भावः॥

अन्यतद्वत्सूत्रान्तरं तस्मात् सूत्रान्तरात्

आद्यन्ताभ्यां अवयवाभ्यां अवयवी समुदायः आक्षिप्यते तस्य च प्रयोगानर्हत्वात्
प्रयोगाभावात् तदवयवेषु बुद्धिः इति == विवक्षितसमुदायस्य आदिः अन्त्येन गच्छति १५। तानु५। तत्वेव [illegible]
णोल्यादिसुस भागे सुस [illegible] स्थाने नानु–

१।१।६०

३॥ अदर्शनं लोपः॥ प्रसक्तस्यादर्शनं लोपसंज्ञं स्यात्॥ तस्य लो-

१।१।७१

पः स्यात्॥ णादयोऽणाद्यर्थाः॥ आदिरन्त्येन सहेता॥ अन्त्येनेता॥ भ्यंतरो वाद्यस्व-

मध्यगानां स्वस्य च संज्ञा स्यात्॥ यथाणिति अ इ उ वर्णानां संज्ञा॥

प्रत्यक्षस्य १।२।२७

हल अल इत्यादयः॥ ऊकालोऽज्ह्रस्वदीर्घप्लुतः॥ उश्च ऊश्च ऊ३श्च वः॥ वां का-

लेव कालो यस्य सोऽच् क्रमाद्ध्रस्वदीर्घप्लुतसंज्ञः स्यात्॥ स प्रत्येकमुदात्ता-

१।२।२९ १।२।३० १।२।३१

दिभेदेन त्रिधा॥ उच्चैरुदात्तः॥ नीचैरनुदात्तः॥ समाहारः स्वरितः॥ स नव-

विधोऽपि प्रत्येकमनुनासिकाननुनासिकत्वाभ्यां द्विधा॥ मुखनासिकाव-

१।१।८

चनोऽनुनासिकः॥ मुखसहितनासिकयोच्चार्यमाणो वर्णोऽनुनासिकसंज्ञः

स्यात्॥ तदित्थम्॥ अ इ उ ऋ एषां प्रत्येकमष्टादश भेदाः॥ लृवर्णस्य द्वादश॥ त

एकमात्रो भ
वेद्ध्रस्वो द्विमा
त्रो दीर्घ उच्यते॥
त्रिमात्रस्तु प्लु
तो ज्ञेयो व्यञ्ज
नं चार्द्धमात्रकं॥१॥ ॥

अ.

म० कौ० ऌस्य दीर्घाभावात्॥ तथा एचामपि द्वादश तेषां ह्रस्वाभावात्॥ तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम्॥ ता
ल्वादिस्थानमाभ्यन्तरप्रयत्नश्चेत्येतद्द्वयं यस्य येन तुल्यं तन्मिथः सवर्णसंज्ञं स्या
२ त्॥ ऋऌवर्णयोर्मिथः सावर्ण्यं वाच्यम्॥ अकुहविसर्जनीयानां कण्ठः॥ इ
चुयशानां तालु॥ ऋटुरषाणां मूर्द्धा॥ ऌतुलसानां दन्ताः॥ उपूपध्मानीया
नामोष्ठौ॥ ञमङणनानां नासिका च॥ एदैतोः कण्ठतालु॥ ओदौतोः कण्ठो
ष्ठम्॥ वकारस्य दन्तोष्ठम्॥ जिह्वामूलीयस्य जिह्वामूलम्॥ नासिकानुस्वा
रस्य॥ यत्नो द्विधा॥ आभ्यन्तरो बाह्यश्च॥ आद्यः पञ्चधा॥ स्पृष्टेषत्स्पृष्टेषद्वि
वृतविवृतसंवृतभेदात्॥ तत्र स्पृष्टं प्रयत्नं स्पर्शानाम्॥ ईषत्स्पृष्टमन्तःस्था
नाम्॥ ईषद्विवृतमूष्मणाम्॥ विवृतं स्वराणाम्॥ ह्रस्वस्यावर्णस्य श्रीः

= तुल्ययोः सम्मितं तुल्यं आस्ये भवं आस्यं प्रकृष्टो यत्नः प्रयत्नः तुल्यश्च तुल्यश्च तुल्यौ अं नौ ऐ सर्व राम
आस्यप्रयत्नौ तुल्यौ आस्यप्रयत्नौ यस्य तत् तुल्यास्यप्रयत्नं सवर्णम् = ~ नयत

इकः षट् खसांभेदात्

नासिकोनुस्वारस्य· अनुस्वारस्य अनु स्वरको नासिका नासिका स्थान नो हु—
लि॰ २ विवृत २

जिह्वामूलीयस्यजिह्वामूलं।।नासिकाऽनुस्वारस्य।।यत्नोद्विधा।आभ्यंतरोबाह्यश्च
।।आद्यःपंचधा।।स्पृष्टेषत्स्पृष्टेषद्विवृतविवृतसंवृतभेदात्।।तत्रस्पृष्टंप्रयत्नंस्पर्शानां।।
ईषत्स्पृष्टमंतस्थानां।।ईषद्विवृतमूष्मणां।।विवृतंस्वराणां।ह्रस्वस्यावर्णस्यप्रयो
गेसंवृतं।।प्रक्रियादशायांतुविवृतमेव।।बाह्यस्त्वेकादशधा।।विवारःसंवारःश्वा
सोनादोघोषोऽघोषोऽल्पप्राणोमहाप्राणउदात्तोऽनुदात्तःस्वरितश्चेति।खरोवि
वाराःश्वासा[illegible] अघोषाश्च।हशःसंवारानादाघोषाश्च।।वर्गाणांप्रथमतृती

विवार संवार +१प्रथमाक्ष ट त प ० ग ज ड द ब ना
नाद घोष १

+२ङ्वकनमनाँवम्ले+१ +१खछठथफा[illegible]वा+१चटतठङसवणो+१

यपवमावरलः गाभ्याल्पप्राणाः॥वर्गाणांद्वितीयचतुर्थौशलश्चमहाप्राणाः॥कादयोमावसाना
स्पर्शाः॥यणोऽन्तस्थाः। शलऊष्माणः। अचस्वराः॥≍क≍खइतिकखाभ्यांप्रागर्द्धविसर्ग
सदृशोजिह्वामूलीयः॥≍प≍फइतिपफाभ्यांप्रागर्द्धविसर्गसदृशउपध्मानीयः॥अंअःइत्य
चपरावनुस्वारविसर्गौ॥अणुदित्सवर्णस्यचाप्रत्ययः॥१।१।६९ अविधीयमानोऽणुदिच्चसव
र्णस्यसंज्ञास्यात्॥अत्रैवाण्परेणणकारेण॥कुचुटुतुपुएतेउदितः॥तदेवम्अइत्यष्टाद
शानांसंज्ञा॥तथेकारोकारौ॥ऋकारस्त्रिंशतः॥एवंलृकारोपि॥एचोद्वादशानां॥अ

+≍कवटनप+२ ततस्था[illegible]कारसाप
[illegible]

नुनासिकाननुनासिकभेदेन यव[illegible]नुनासिकास्ते द्वयोर्द्वयोः संज्ञाः । परः सन्निक

र्षः संहिता ।। १।४।१०९ वर्णानामतिशयितः संनिधिः संहितासंज्ञः स्यात् । हलोनंतराः संयोगः ।। १।१।७ अज्भि

रव्यवहिता हलः संयोगसंज्ञाः स्युः ।। सुप्तिङन्तं पदं ।। १।४।१४ सुबन्तं तिङन्तं च पदसंज्ञं स्यात् ।। ।।

इति संज्ञाप्रकरणम् ।। इको यणचि ।। इकः स्थाने यण् स्यादचि संहितायां

विषये । सुधी उपास्य इति स्थिते । तस्मिन्निति निर्दिष्टे पूर्वस्य ।। सप्तमीनिर्देशेन वि

धीयमानं कार्यं वर्णान्तरेणाव्यवहितस्य पूर्वस्य बोध्यं ।। स्थानेन्तरतमः ।। प्रसंगे सति

+२ अनियमे नियमकारिणी परिभाषा २ एकोलक्ष्यांशद्वे च प्रवर्तते

मनायवक

इको यणचीत्यत्र यथासंख्येन नसिद्धे किमर्थ
मिति: स्थानेन्तरतम [illegible] सूत्रं तयो साम्याभावात्
इकः षट् यणां मेहात्

कोश सं.का. ४

४

यलोपे [illegible] ङीनो वर्णापरे भावति=४

संइगतमः आदेशः स्यात्॥ सुधय्उपास्य इतिजाते॥ अचिच॥ अचः परस्य यरो द्वे वास्तो न त्व
चि॥ इतिधस्य द्वि[illegible]॥ झलां जश झशि॥ झलां [illegible] जश स्या [illegible] झशि परे॥ इति
पूर्वधस्य दः॥ संयोगांतस्य लोपः॥ संयोगांतं यत्पदं तदंतस्य लोपः स्यात्॥ अलोंत्यस्य॥
षष्ठीनिर्दिष्टोन्त्यस्यादेशः॥ इतिप्राप्ते॥ यणः प्रतिषे[illegible]वाच्यः॥ सुद्ध्युपास्य॥ सुद्ध्युपा
स्यः॥ मद्ध्वरिः॥ धात्त्रंशः॥ लाकृतिः॥ एचोयवायावः॥ एचः क्रमात् अय् अव् आय् आव् एते
स्युरचि॥ यथासंख्यमनुदेशः समानां॥ समसंबंधी विधिर्यथासंख्यं स्या

अनिपमेति मकामे[illegible]लोपरि भाषा+२

ध्वौ

।।७।।

ता।ह्वयो। विह्नवे। नायकः। पावकः। वांतोयि प्रत्यये॥ यादौ प्रत्ययपरे ओदौतोरवावौ स्तः॥
गव्यं। नाव्यं॥ अध्वपरिमाणे च॥ गव्यूतिं॥ धातोस्तन्निमित्तस्यैव॥ यादौ प्रत्यये परे ओ
धातोरेवश्चेद्धात्वादेशस्तर्हि तन्निमित्तस्यैव॥ नान्यस्य। लव्यं। अवश्यपाव्यं। तन्निमित्त
स्य किं॥ ओयते। औयत। क्षय्यजय्यौ शक्यार्थे॥ शक्यार्थे किं। क्षेतुं जेतुं योग्यं क्षेयं
जेयं मनः॥ क्रय्यस्तदर्थे॥ क्रेतारः सन्तीति बुद्ध्या आपणे प्रसारितं क्र
य्यं॥ क्रेयमन्यत्॥ क्रयार्हमित्यर्थः॥ अदेङ् गुणः॥ अदेङ्च गुणसंज्ञः स्यात्॥

रगलपाबारान्न्यायेन लकारस्याधोगमनम् आ इ ओ ःः३।५।६

मकौ ५

प. कौ.

प्रतिज्ञायतेतिप्रतिज्ञाऽनुनासिकस्य भाव आनुनासिक्यम् ॥२४॥
परस्तत्कालस्य ॥ तपरस्तात्परोवा॰ उच्चार्यमाणो वर्णस्समकालस्यैव संज्ञा स्या
त् ॥ आद्गुणः ॥ अवर्णादचि परे पूर्वपरयोरेको गुणादेशः स्यात् । उपेन्द्रः । रमेशः । गङ्गो
दकम् । उपदेशेऽजनुनासिक इत् ॥ उपदेशेऽनुनासिकोऽजित्संज्ञः स्या
त् ॥ प्रतिज्ञानुनासिक्याः पाणिनीयाः ॥ लण्सूत्रस्थावर्णेन सहोच्चार्य
माणो रेफो रलयोः संज्ञा ॥ उरण्रपरः ॥ ऋ इति त्रिंशतः संज्ञेत्युक्तं तत्स्थाने
योऽण् स रपरः सन्नेव प्रवर्तते ॥ कृष्णर्द्धिः ॥ तवल्कारः ॥ लोपः शाक
ल्यस्य ॥ अवर्णपूर्वयोः पदान्तयोर्यवयोर्वा लोपोऽशि परे ॥ सर्वत्रा
प्रतिज्ञानानुनासिकिं येसान्न प्रतिज्ञानुनासिकापाणिनीया ।४

रामो

स्यात स्यात स्यादेश्चो +२

पूर्वं४२म

सिद्धं।सपादसप्ताध्यायींप्रतित्रिपाद्यसिद्धा त्रिपाद्यामपि पूर्वंप्रतिपरं शास्त्रमसिद्धं॥हरयिह
॥हरयिह॥विष्णविह॥विष्ण इह॥वृद्धिरादैच्॥आदैच्च वृद्धिसंज्ञः स्यात्॥वृद्धिरेचि॥आ
देचि परे वृद्धिरेकादेशः गुणापवादः॥कृष्णैकत्वम्।गंगौघः।देवैश्वर्यं।कृष्णौत्कंठं
॥एत्येधत्यूठ्सु॥अवर्णादेजाद्योरेत्येधत्योरूठि च परे पूर्वपरयोर्वृद्धिरेकादेशः
स्यात्॥पररूपगुणापवादः।उपैति।उपैधते।प्रष्ठौहः॥एजाद्योः किं॥उपेतः
मा भवान्प्रेदिधत्॥स्वादीरेरिणोः।स्वैरं।स्वैरिणी॥अक्षादूहिन्यां॥अ
क्षौहिणी सेना॥प्रादूहोढोढ्येषैष्येषु॥प्रौहः।प्रौढः।प्रौढिः।प्रैषः।प्रैष्यः।

स्वैरिणी स्यादेङीपः प्राग्भागमादाय इरिन्शब्दो वाध्यः२ स्वैरि२

=२ अतिवर्त्तिक ग्रहसो लिंगावि

कल्पितग्रहयोः॥

ऋतेचतृतीयासमासे ।। सुखेनऋतः सुखार्त्तः । तृतीयेतिकिं । परमर्त्तः ।। प्रवत्सतरकम्बलवसनार्णदशानामृणे ।। प्रार्णमित्यादि ।। उपसर्गाः क्रियायोगे । प्रादयः क्रियायोगेउपसर्गसंज्ञाःस्युः ।। प्र परा । अप । सम । अनु । अव । निस् । निर् । दुस्दुर् । वि । आङ् । नि । अधि । अपि । अति । सु उत् । अभि । प्रति । परि । उप । एतेप्रादयः ।। भ्वादयोधातवः ।। क्रियावाचिनोभ्वादयोधातुसंज्ञाःस्युः ।। उपसर्गादृतिधातौ ।। अवर्णान्तादुपसर्गादृकारादौधातौपरेवृद्धिरेकादेशः । प्रार्छति । वासुप्यापिशलेः ।। आदुपसर्गादृकारादौसुब्धातौपरेवृद्धिर्वा ।। आपिशलिग्रहणं

रामान्

प्रजार्थं॥अचोरहाभ्यांद्वे॥अचःपराभ्यांरेफहकाराभ्यांपरस्ययरोद्वेवास्तः॥इतिप्रा
प्ते॥शाशेति॥ह्रैन॥प्रार्षभीयति॥प्रर्षभीयति॥एङिपररूपम्॥आदुपसर्गादेङादौधा
तौपरेपररूपमेकादेशःस्यात्॥प्रेजते॥उपोषति॥अचोऽन्त्यादिटि॥अचांम
ध्येयोऽन्त्यःसआदिर्यस्यतट्टिसंज्ञंस्यात्॥शकन्ध्वादिषुपररूपंवाच्यं॥तच्च प४
टेः॥शकन्धुः॥कर्कन्धुः।कुलटा।सीमन्तःकेशवेशे।सीमान्तोऽन्यः।मनीषा।हली
षा।लांगलीषा॥पतंजलिः।सारंगःपशुपक्षिणोः।सारांगोऽन्यः।आकृतिगणो
यं॥एवेचानियोगे।क्वेवभोक्ष्यसे।अनियोगेकिं।तवैव॥ओत्वोष्ठयोःसमा

अ·सं ~~अनादिवध्~~

अनादिवद्ध = २

भा रै गौ

७ सेवा॥ स्थूलोतुः॥ स्थूलोतुः॥ विंवोष्ठः। विंबोष्ठः॥ समासेर्वा। नवोष्ठः। ओमा

म० को० ङोश्च। ओमि आङि चात्पररूपमेकादेशः। शिवायोन्नमः। शिवआ इ

हि इति स्थिते॥ शिवएहि शिवेहि। अकः सवर्णे दीर्घः॥ एकादेशः स्यात्॥ दैत्या

रिः श्रीशः। विष्णूदयः। होतृकारः। एङः पदान्तादति॥ पदान्तादेङोतिपरे

पूर्वरूपमेकादेशः स्यात्॥ हरेव। विष्णोव। सर्वत्र विभाषा गोः॥ लोकेवेदे

चैङन्तस्य गोरति प्रकृतिभावः। पक्षे। गोअग्रं। गोग्रं। एङन्तस्य किं। चित्रग्व रामम्

धातूपसर्गयोः कार्यं अंतरङ्गं अन्यद्बहिरंगं

असिद्धं बहिरंगमन्तरंगे

प्रतिज्ञापूर्ते इति प्रतिज्ञा ॥ अनुनासिकस्य भावः आनुनासिक्यं प्रतिज्ञा आनुनासिक्यं येषां ते प्रतिज्ञानुना-
मालिवोञ्ज स्यलास्वोते डियोवलक्षतरोमसपस्वा [illegible] वा हदिज्ञा भोयादिवार्थेठ तत्व्यपम ॥ —— सिक्याः प्राति-
स्यं ॥ पदान्ते किं । गौः ॥ अनेकाल्शित्सर्वस्य ॥ इति प्राप्ते ङिच्च ॥ ङिदनेकाल्प्यन्तस्यैव स्यात् ॥ नीयाः ——
अवङ् स्फोटायनस्य ॥ पदान्ते एङन्तस्य गोरवङ् वा वि ॥ गवाग्रे ॥ पदान्ते किं । गवि ॥ इन्द्रे च ॥ गोरवङ्
इन्द्रे ॥ गवेन्द्रः ॥ व्यवस्थितविभाषया ॥ गवाक्षः ॥ दूराद्धूते च ॥ दूरात्संबोधने गवाक्यस्य टेः प्लुतो वा ॥
॥ प्लुतश्च गृह्याद्वृद्धिरिति त्वौ ॥ प्लुते विप्रकृत्या स्युः ॥ आगच्छ कृष्ण३ अत्र गौश्चरति ॥ ह्रस्वं लघु ॥ संयो-
गे गुरु ॥ संयोगे परे ह्रस्वं गुरुसंज्ञं स्यात् ॥ दीर्घं च ॥ गुरुः स्यात् ॥ गुरोरनृतोऽनन्त्यस्याप्येकैकस्य
प्राचाम् ॥ प्लुतो वा ॥ देवदत्ते३ ॥ देवद३त्त ॥ दे३वदत्त ॥ गुरोः किं । वकारादकारस्य मा भूत् ॥
अन्त्यतः किं ॥ [illegible] एकैकग्रहणं पर्यायार्थम् ॥ ईदूदेद्द्विवचनं प्रगृह्यम् ॥ ईदूदेदन्तं द्विवचनं प्र-

दूरात्संबोधने यद्वाक्यं तस्य अट्रिन्त्यस्यानन्तस्य गुरोर्वा प्लुतो वाक्ये
या वति देशं प्राप्नोति प्रयत्नेन चारितं संबोधयमाने न अरंगाति [illegible]

५ सिइ सोश्च

प्लुतप्र अचिनित्यम् जानु आस्य हरेति

ईदूतौ च सप्तम्यर्थे ॥

[illegible]

२-१ मणीवोष्ट्रस्यलम्बेतेप्रियौवत्सतरौमम॥ वंशौवाहृदि[illegible]नित्यादिवाश
ब्दतदर्थे॥२॥ + १

गृह्यसंज्ञंस्यात्॥ हरीएतौ॥ विष्णूइमौ॥ गंगेअमू॥ मणीवोष्ट्रस्येतितुइवार्थेवशब्दोवाशब्दोवा
बोध्यः॥ अदसोमात्॥ अस्मात्परावीदूतौप्रगृह्यौस्तः॥ अमीईशाः॥ रामकृष्णावमूआसा
ते॥ मात्किं। अमुकेत्र। असतिमाद्ग्रहणेएकारोप्यनुवर्त्तेत। चादयोऽसत्वे। अद्रव्यार्थाश्चादयो
निपातसंज्ञास्युः॥ प्रादयः॥ एतेपितथा॥ वस्तूपलक्षणौयत्रसर्वनामप्रयुज्यते॥ द्रव्यमित्युच
तेसोर्थोभेद्यत्वेनविवक्षितः॥ निपातएकाजनाङ्॥ एकोज्निपातआङ्वर्जःप्रगृह्यः॥ इइन्द्रः॥
उउमेशः॥ वाक्यस्मरणयोरङित्॥ आएवंनुमन्यसे॥ आएवंकिलतत्॥ अन्यत्रङित्॥ ईश
दुष्णं॥ ओष्णं॥ ओत्॥ ओदन्तोनिपातप्रगृह्यः॥ अहोईशाः॥ संबुद्धौशाकल्यस्येतावना

२ लिंगसंख्यान्वितंद्रव्यंतद्भिन्नंअद्रव्यं २

रामभक्त
हेराम॰
॥८॥

स्यासिद्धत्वान्नानुस्वारः २

घ्वौ।। संबुद्धिनिमित्तक ओकारो वा प्रगृह्योऽवैदिके इतौ परे।। विष्णो इति।। विष्णविति।। मय विष्ण इति

उञो वो वा।। मञ्परस्यो ञो वो वा स्यादचि।। किमु उक्तं।। किम्वुक्तं।। इकोऽसवर्णे शाक

ल्यस्य ह्रस्वश्च।। पदांता इको ह्रस्वा वा स्युरसवर्णेऽचि ह्रस्वविधिसामर्थ्यान्न स्वरसंधिः।

चक्रि अत्र।। चक्र्यत्र।। पदांताः किं।। गौर्यौ।। न समासे।। वाप्यश्वः।। ऋत्यकः।। ऋ आर्च्छत्

ति परे पदांता अकः प्राग्वत्।। ब्रह्म ऋषि।। ब्रह्मर्षिः।। पदांताः किं।। आर्छत्।। ।।

इति स्वरसंधिः।। ।। स्तोः श्चुना श्चुः।। स्तोः सकारतवर्गयोः शकारचवर्गाभ्यां योगे

शकारचवर्गौ स्तः।। हरिश्शेते।। रामश्चिनोति।। सच्चिर।। शार्ङ्गिञ्जयः।। शात्।।

ह॰सं॰ अगस्त्यास्या देत्ययोर्यपासेरव्यौ कापि भीमतन्त्र योर्यथासेरव्यौ न॥ शात्रुति ज्ञापकात्तातो

मं॰कौ॰ शात्परस्योक्तं न स्यात्॥ विश्नः॥ प्रश्नः॥ ष्टुना ष्टुः॥ स्तोः ष्टुना योगे ष्टुः॥ रामष्षष्ठः॥ रामष्टी
कते॥ पेष्टा॥ तट्टीका॥ चक्रिण्ढौकसे॥ न पदान्ताट्टोरनाम्॥ पदान्ताट्टवर्गात्परस्य स्तोः
ष्टुर्न॥ षट् सन्तः॥ षट् ते॥ पदान्तात्किं॥ ईट्टे॥ टोः किं॥ सर्पिष्टमम्॥ अनाम्नवतिनगरीणामु
पसंख्यानम्॥ षण्णाम्॥ षण्णवतिः॥ षण्णगर्यः॥ तोः षि॥ न ष्टुत्वं॥ सन्षष्ठः॥ झलां जशो
न्ते॥ पदान्ते झलां जशः स्युः॥ वागीशः॥ यरोनुनासिकेनुनासिको वा॥ यरः पदान्तस्या
ऽनुनासिके ऽनुनासिको वा॥ ~~[illegible]~~॥ एतन्मुरारिः॥ रामे

चिद्रूपं॰२ के॰२

॥१०॥

तवर्गस्य लकारे तल्लयः लस्ल

एतन्मुरारिं॥ प्रत्यये भाषायां नित्यं॥ तन्मात्रं॥ चिन्मयं॥ नोर्लि॥ परसवर्णः॥ विद्वांल्लिखति॥ तस्ला
नुनातिकोलः॥ उदः स्थास्तंभोः पूर्वस्य॥ उदः परयोः स्थास्तंभोः पूर्वसवर्णः॥ तस्मादित्युत्त
रस्य॥ पंचमीनिर्देशेन क्रियमाणं कार्यं वर्णान्तरेणाऽव्यवहितस्य परस्य ज्ञेयं॥ आदेः पर
स्य॥ परस्य यद्विहितं तत्तस्यादेर्बोध्यं॥ इतिसम्यधः॥ झरो झरि सवर्णे॥ हलः परस्य झरो लोपो
वा सवर्णे झरि॥ खरि च॥ झलां चरस्युः॥ इत्युदो दस्य तः॥ उत्थानं॥ उत्तंभनं॥ झयो होऽन्यतरस्यां
॥ झयः परस्य हस्य वा पूर्वसवर्णः॥ नादस्य घोषस्य संवारस्य महाप्राणस्य तादृशो वर्गचतुर्थः॥
वाग्घरिं॥ वाग्हरिः॥ शश्छोऽटि॥ पदान्तात् झयः परस्य शस्य छो वा स्यादटि॥ तच्छिवः॥ तच्शि

उत्थानं ३ स्तंभनं

खरिपरे

लोपाभावपक्षेतुथकारस्य

१ झलि किं मन्यते ×

ह॰ संधि॰ २ पदान्तस्य किं॰ गम्यते॰×

तल्लोकेन॰ अमि किं। वाक्स्यात्...

म॰ कौ॰
१०

वः॥ पदांतात्किं॥ विरप्शं॥ छत्रमितिवाच्यं॥ तँल्लोकेन॥ मोऽनुस्वारः॥ मांतस्य पदस्यानुस्वा
रो हलि॥ हरिं वंदे॥ नश्चापदांतस्य झलि॥ नस्य मस्य चापदांतस्य झल्यनुस्वारः॥ यशांसि॥
आक्रंस्यते॥ अनुस्वारस्य ययि परसवर्णः॥ शांतः॥ वा पदांतस्य॥ त्वङ्करोषि। त्वंकरोषि
॥ मो राजि समः क्वौ॥ क्विवंते राजतौ परे समो म एव स्यात्॥ सम्राट्॥ हे मपरे वा॥ म
मपरे हकारे परे मस्य मो वा॥ किम् ह्मलयति॥ किं ह्मलयति॥ यवलपरे यवला वा॥ किय्ँ
ह्यः॥ किं ह्यः॥ किव्ँ ह्वलयति॥ किल्ँ ह्लादयति॥ किं ह्लादयति। किं ह्लादयति॥ नपरे नः॥
नपरे हकारे मस्य नो वा॥ किन् ह्नुते। किं ह्नुते॥ डः सि धुट्॥ डात्परस्य सस्य धुड् वा॥ आद्यंतौ

रामाय
॥१०॥

४ — ञ छौ ञ्र व्र ञ्च र ञ्च श शांवितिचं नष्टयरः तपात्तामिह नुक् छत्वं अनोयानां किं त्पनात
सञ्छ १ म्भुः १ सञ्चछम्भुः २ सञ्च शंभुः ३ सञ्च शम्भुः ४

टकितौ॥ टित्कितौ यस्योक्तौ तस्य क्रमादाद्यन्तावयवौ स्तः॥ षट्त्संतः॥ षट् संतः॥ ङ्णोः कुक्
टुक् शरि॥ वास्तः॥ प्राङ्क्षष्ठः॥ प्राङ् षष्ठः॥ सुगण्ट्षष्ठः॥ सुगण्षष्ठः॥ नश्च॥ नान्ता
त्परस्य सस्य धुड्वा॥ सन्त्सः॥ सन् सः॥ शि तुक्॥ नस्य पदान्तस्य शे तुग्वा॥ सञ्छ
पूर्वस्यानुनासि म्भुः॥ सञ्च्छम्भुः। सञ्छंभुः॥ सञ्च शंभुः॥ ङमो ह्रस्वादचि ङ्मु [illegible] ह्रस्वा अत्ति ४+
कोवा॰ अनुना ह्रस्वात्परो यो ङम् तदन्तं यत्पदं तस्मात्परस्याचो नित्यं ङमुट्॥ प्रत्यङ्ङात्मा॥ सुगण्णीशः॥ सन्न ङ्- ण्- नु-
सिकात्परोऽनु च्युतः॥ समः सुटि॥ समो रुः सुटि॥ अत्रानुनासिकः पूर्वस्य तु वा॥ अत्र रुप्रकरणे रोः पू एतत्प्रकरणादि वेत्या पूर्वस्य
स्वारः, अनु र्वस्मात्परोऽनुस्वारागमः॥ खरवसानयोर्विसर्जनीयः॥ खरि अवसाने च पदान्तस्य रेफस्य ङ्ङ् ण्ण् न्न्
नालिकां विहाय परोः ४२ — अनेकाल् शित्सर्वस्येति सर्वादेशः ... देशात् पां कृत्वैव द्वित्वं प्राप्ते कैर्सं वध्यते, ङमि
रो ङो णे नानु वं य लत भते ना नुस = ति संज्ञा त सिद्धः, कृतौ द्वित्वे ङमुडिति न सौ
सि:ङ, णान, स्वति ४५

[illegible] ग्रामः गज्जुदत्त पंचमः [illegible] भवा।
[illegible] महासाल [illegible]
द्वितीय खण्ड [illegible] नानुबंधकृतमनेकाल्त्वमिति। अनेकाल्त्वाभावात् नसर्वादेशः

ह॰ सं॰

॥११॥ म॰ कौ॰ स्य विसर्गः ॥ सुंपुंकानां सो वक्तव्यः ॥ संस्कर्ता ॥ पुमः खय्यम्परे ॥ अम्परे खयि पुमो रुः ॥ पुंस्कोकिलः ॥ पुंस्कोकिलः ॥ नश्छव्यप्रशान् ॥ अम्परे छवि नान्तपदस्य रुः ॥ विसर्जनीयस्य सः ॥ चक्रिंस्त्रायस्व ॥ चक्रिँस्त्रायस्व ॥ अप्रशान् किं ॥ प्रशान्तनोति ॥ पदान्तस्य किं ॥ हन्ति ॥ अम्परे किं ॥ सन्त्सरुः ॥ खड्गमुष्टिः ॥ नॄंपे ॥ नॄनित्यस्य रुर्वा पे ॥ कुप्वोः ≍क≍पौ च ॥ कवर्गे पवर्गे च विसर्गस्य ≍क≍पौ स्तः ॥ चाद्विसर्गः ॥ [illegible] ॥ नॄँ≍पा
२ नॄँःपाहि ॥ नॄँ≍पाहि ॥ नॄँ≍पाहि ॥ नॄः पाहि ॥ सोऽपदादौ ॥ विसर्गस्य सः स्यादपदाद्योः कुप्वोः ॥ पयस्पाशं ॥ [illegible]स्कल्पं ॥ यशस्कं ॥ यशस्काम्यति ॥ अनव्ययस्येति वाच्यम् ॥ प्रातः कल्पं ॥

अंपरे किं पुंक्षीरः
खयि किं पुंदासः

रामः
रामः

रामाभ्याम्

॥११॥

१ = पदाधाः कुधारि सूर्यः = ९
ःपश्मी = ९
= पूर्वविधये. ५९

कास्येरोरेवेतिगत्वं।। नेहाग्नीः काम्यति।। इणः षः।। इणः परस्य विसर्गस्य षः।। सर्पिष्काशी
सर्पिष्कल्पं।। सर्पिष्काम्यति।। कस्कादिषु वा।। एभ्य इणुत्तरस्य विसर्गस्य षः स्यादन्यस्य स
तुसः।। कस्कः।। कौतस्कुतः।। सर्पिष्कुण्डिका।। धनुष्कपालमित्यादि।। अप्राकृतिगणो
यं।। तस्य परमाम्रेडितं।। द्विरुक्तस्य परमाम्रेडितसंज्ञं स्यात्।। कानाम्रेडिते
।। कान्तकारस्य रुः आम्रेडिते परे।। काँस्कान्।। कांस्कान्।। छे च।। ह्रस्वस्य छे तु
क्।। म्लेच्छ।। आङ्माङ्भ्यां।। तुक् छे।। आच्छादयति।। माच्छिदत्।। दीर्घा
त्।। तुक् छे।। म्लेच्छति।। पदान्ताद्वा।। दीर्घात्पदान्ताच्छे तुग्वा।। लक्ष्मीच्छा

याथासंज्ञाताफ
लवति: = ४

सप्तार्थेपंचमी

दीर्घस्यायंनत्वह्रस्यसुगच्छायेतिनिर्देशात्

हरिःस्फुरति४

कौमु॰ या॥लक्ष्मीछाया॥इतिहल्संधिः॥ ॥विसर्जनीयस्यसः॥खरि॥विष्णुस्त्राता॥
२ शर्परेविसर्जनीयः॥शर्परे खरि विसर्गस्यविसर्गोनत्वन्यत्॥कःत्सरुः॥घना
घनःक्षोभणः॥वाशरि॥शरिविसर्गस्यविसर्गोवा॥हरिःशेते॥हरिश्शेते
स्य· ॥खर्परेशरिवाविसर्गलोपोवक्तव्यः॥हरिस्फुरति॥हरिस्स्फुरति॥
ससजुषोरुः॥पदांतस्यसजुषसस्स्यचरुःस्यात्॥अतोरोरप्लुता रुः
दप्लुते॥अप्लुतादतःपरस्यरोरुःस्यादप्लुतेति॥शिवोऽर्च्यः॥अतः रामभ्यः

शिवउअर्च्यइत्यवस्थायांगुणयणोःप्राप्तौ
सत्यां·असिद्धंबहिरंगमंतरंगे इति
न्यायेनगुणस्त्वभवति=॥१॥२॥

किं॥ देवा ३ अत्र॥ अतीति किं॥ भद्र आगंता॥ अप्लुतात्किं॥ ए हि सुस्रो॰ता ३ अत्र
स्नाहि॥ प्लुतस्यासिद्धत्वादतः परो यो॥ अप्लुतादिति विशेषणेतु तत्सामर्थ्यान्नासि
द्धत्वं॥ तपरकरणस्यतु न सामर्थ्यं॥ दीर्घनिवृत्त्या चरितार्थ[illegible]त्वात्॥ अप्लु
तेति किं॥ तिष्ठतु पय आग्निदत्त॥ हशि च॥ तथा॥ शिवोवंद्यः॥ भोभगो अघो
अपूर्वस्य यो शि॥ एतत्पूर्वस्य रो यादेशोऽशि॥ देवाइह॥ देवायिह॥ भोस्भगो
स् अघोस् इति सांता निपाताः॥ तेषां रुत्वे यत्वे च कृते॥ व्योर्लघुप्रयत्नतरः सा
कटायनस्य॥ अशि पदांते॥ अ तो गार्ग्यस्य॥ पदांतस्य लघुप्रयत्नतरस्य ति

१ गार्ग्यमहर्षणं पूजार्थं॥ यस्योच्चारणे जिह्वाग्रोपाग्रमध्यमूलानां शैथिल्यं स लघूच्चारः

सको॰सु स्वलोपः ॥ भो॰अच्युत ॥ लघुप्रयत्नतरपक्षे ॥ भोयच्युत ॥ पदांतस्य किं ॥ तोयं ॥ हलि
३ सर्वेषां ॥ भोभगो॰अघो॰अपूर्वस्य यस्य लोपः स्याद्धलि ॥ भो देवाः ॥ भगो नमस्ते
॥ अघो याहि ॥ देवा यांति ॥ रोसुपि ॥ अह्नो रेफादेशो न तु सुपि ॥ अहरहः ॥ अह
र्गणः ॥ असुपि किं ॥ अहोभ्यां ॥ अत्राहन्निति तिरुत्वम् ॥ रूपरात्रिरथन्तरेषु रुत्वं वाच्यं ॥ अ
होरूपम् ॥ गतमहोरात्रिरेषा ॥ एकदेशविकृतन्यायेनाहोरात्रः ॥ अहोरथंतरं ॥ अहरा
दीनां पत्यादिषु वा रेफः ॥ विसर्गापवादः ॥ अहर्पतिः ॥ धूर्पतिः ॥ पक्षे विसर्गोपध्मा रामानर

गीर्पतिः

×१ र्घोऽणः॥×

नीयो॥रोरि॥रेफस्यरेफेपरेलोपः॥ढ्रलोपेपूर्वस्य[illegible]दी[illegible]ः॥ढ्रेफयोर्लोप ×२ तृढः॥
निमित्तयोःपूर्वस्याणोदीर्घः॥पुनारमते॥हरीरम्यः॥शंभूराजते॥अणःकिं॥तृढः।
मनस्रथइत्यत्ररुत्वेकृतेहशिचेत्युत्वेरोरीतिलोपेचप्राप्ते॥विप्रतिषेधेपरंकार्यं॥तुल्यब
लविरोधेपरंकार्यंस्यात्॥इतिलोपेप्राप्ते॥पूर्वत्रासिद्धमितिरोरीत्यस्यासिद्धत्वा[illegible]त्व
मेव॥मनोरथः॥एततदोःसुलोपोकोरनञ्समासेहलि॥अककारयोरेततदोः
यःसुस्तस्यलोपोहलि॥नतुनञ्समासे॥एषविष्णुः॥सशंभुः॥अकोःकिं॥एषको
रुद्रः॥अनञ्समासमासेकिं॥असःशिवः॥हलिकिं॥एषोत्र॥सोचिलोपेचेत्पादपूर

सैषकलोमिहात्मागारित्यत्रापि = २

वि·से

सं॰कौ॰वि

२५

तो ॥ सइत्यस्य सो ल्लोपः स्याद्धलि ॥ पादश्चेल्लोपे सत्येव पूर्येत ॥ सेमामविड्ढि प्रभृति ॥ सैषदा
शरथीरामः ॥ सैष राजा युधिष्ठिरः ॥ इति विसर्गसंधिः ॥ अर्थवदधातुरप्रत्ययः प्रा
तिपदिकं ॥ धातुं प्रत्ययं प्रत्ययान्तं च वर्जयित्वा अर्थवच्छब्दरूपं प्रातिपदिकं स्यात् ॥ कृत्तद्धितसमा
साश्च ॥ कृत्तद्धितान्तौ समासाश्च तथा स्युः ॥ स्वौजसमौट्छष्टाभ्यांभिस्ङेभ्यांभ्यस्ङसिभ्यांभ्यस्ङसो
साम्ङ्योस्सुप् ॥ सु औ जस् प्रथमा ॥ अम् औट् शस् द्वितीया ॥ टा भ्यां भिस् तृतीया ॥ ङे भ्यां भ्यस् चतुर्थी ॥
ङसि भ्यां भ्यस् पंचमी ॥ ङस् ओस् आम् षष्ठी ॥ ङि ओस् सुप् सप्तमी ॥ आ प्रातिपदिकात् ॥ अंतादावन्तात्प्रा
तिपदिकात्परे स्यादयः प्रत्ययाः स्युः ॥ सुपः ॥ सुपस्त्रीणि त्रीणि वचनान्येकैकशः एकवचनद्विवचनबहु

रामाद्

प्रातिपदिकार्थलिंगपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा।

वचनसंज्ञास्युः॥ [illegible]योर्द्विवचनैकवचने॥ द्व्येकयोरेते स्तः॥ [illegible]र्णानाम[illegible]आ
वोवसानसंज्ञं स्यात्॥ रुत्वविसर्गौ रामः॥ अयोगवाहनामस्योपरि शर्षुर्वेति काव्यं॥ [illegible]मानुस्वार
विसर्गाजिह्वामूलि[illegible]योपध्मानी[illegible]॥ अयोगवाहाः॥ तेनेह विसर्गस्य पदान्ते[illegible]॥ अनविवेति
द्विजपक्षे रामः॥ [illegible]सपरक विभक्तौ॥ एकविभक्तौ यानि सन्त्येवं एतानि
तेषामेकशेषोऽपि भवति॥ प्रथमयोः पूर्वसवर्णः॥ अकः प्रथमाद्वितीययोः [illegible] रचि पूर्वस
वर्णः दीर्घ एकादेशः स्यात्॥ इति प्राप्ते॥ नादिचि॥ आदिचि न पूर्वसवर्णः दीर्घः॥ [illegible]

लौकिकप्रयोग

अ॰पु

१=बाधकाभावेपुनरुत्सर्गस्यप्राप्तिः=१

३=शब्दरूपंनाम शब्दस्वरूपमित्यर्थः॰४२=

सु॰म॰को॰ [illegible]॥रामौ॥ बहुषुबहुवचनं॥ चुटू॥ प्रत्ययाद्यौचुटूइतौस्तः॥ विभक्तिश्च॥ सुप्तिङौविभ
२५ क्तिसंज्ञौस्तः॥ नविभक्तौतुस्माः॥ विभक्तिस्थास्तवर्गसमानेतः॥ इतिसस्यनेत्वं॥ रामाः॥ एकव
चनंसंबुद्धिः॥ संबोधनेप्रथमायाएकवचनंसंबुद्धिःस्यात्॥ यस्मात्प्रत्ययविधिस्तदादिप्र
त्ययेङ्गं॥ यःप्रत्ययोयस्मात्क्रियतेतदादिशब्दस्वरूपंतस्मिन्नङ्गंस्यात्॥ एङ्ह्रस्वात्संबु
द्धेः॥ एङन्ताद्ध्रस्वान्ताच्चाङ्गाद्धल्लुप्यतेसंबुद्धिश्चेत्॥ हेराम॥ हेरामौ॥ हेरामाः॥ अ
मिपूर्वः॥ अकोम्यचिपूर्वरूपमेकादेशः॥ रामम्॥ रामौ॥ लशक्वतद्धिते॥ तद्धितव
र्जप्रत्ययाद्यालशकवर्गाइतःस्युः॥ तस्माच्छसोनःपुंसि॥ पूर्वसवर्णदीर्घात्परोयःश

२=यःशिष्यतेसलुप्यमानार्थाभिधायीभवति=२

रामान्
॥१४॥

३=वर्णग्रहणेतदंतग्रहणम्=३

आदेशस्थानिभूतो योऽल् स्थानिसंबंधि वा योऽल् तन्मात्राश्रितो यो धर्मस्तदाश्रय
विधौ कर्त्तव्ये न स्थानिवदित्यर्थः ॥ ५

२: निमित्तनादिकरणानिमित्तमत्यहयोः तत्त्व [illegible]

सः सस्य लः स्यात् पुंसि ॥ अट्कुप्वाङ्नुम्व्यवायेपि ॥ अट् कवर्ग पवर्ग आङ् नुम् [illegible] । एतैर्व्यस्तै
र्यथासंभवं मिलितैश्च व्यवधानेपि रषाभ्यां परस्य नस्य णः स्यात् समानपदे ॥ इति प्राप्ते ॥ पदान्त
स्य नस्य णो न ॥ रामान् ॥ टाङसिङसामिनात्स्याः ॥ अदन्तात् टादीनामिनादयः स्युः ॥ णत्वं ।
रामेण ॥ सुपि च ॥ यञादौ सुपि अतोऽङ्गस्य दीर्घः ॥ रामाभ्यां ॥ अतो भिस ऐस् ॥ अदंताद् ङ्गाद्भि
स ऐस् ॥ अनेकाल् शित्सर्वस्य ॥ रामैः ॥ ङेर्यः ॥ अतोऽङ्गात्परस्य ङेर्यादेशः ॥ स्थानिवदादे
शोऽनल्विधौ ॥ आदेशः स्थानिवत् स्यान्न तु स्थान्यलाश्रयविधौ ॥ इति स्थानिवत्त्वात् सुपि चेति
दीर्घः ॥ रामाय ॥ रामाभ्यां ॥ बहुवचने झल्येत् ॥ झलादौ बहुवचने सुप्यतोऽङ्गस्य एकारः ॥ रामे

स्कत्वि
स्थरूकर्त्ट
त्वअथाक
रगाव

ङे इति सुप्लक्षणं
[illegible]कारआरोप्य

बहुवचने झल्येत्सि सूत्रे झल्ग्रहणं न कर्तव्यम् तथा सति किं प्र
प्राप्ति सर्वत्र सर्वे अनुवर्तते । तस्मात् ज्ञानं यो रिस त्र इको चिति
स्त्वेशानु मापन्न भवं सेव = १ २ ॥ ॥ ॥

[illegible]क वर्णाश्रितो विधिः अल् विधिः तस्मिन्न अनल्विधौ

अ.पु. तद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः अतद्गुणसंविज्ञानो यथा बहुव्रीहिः यथा लम्बकर्णमानय दृष्टसागरमानय इति हलि सर्वेषां इत्यादि निर्देशात्
संबन्धसामान्यविवक्षायां समासे बहुत्वे तस्या विशिष्टसंबन्धप्रतियोगिनश्च शब्दे षष्ठी कौ रक्तपवनन्हे परिभाषया सर्वे
एकत्वविशिष्टसंबंधत्वं २ नाऽत्र ३ एकत्वविशिष्टअपादानत्वं

ग.कौ. सुभ्यः॥ सुपि किं॥ पचध्वम्॥ वाऽवसाने॥ अवसाने झलां चरो वा॥ रामात्॥ रामाद्॥ रामाभ्यां॥ रामेभ्यः॥ रामस्य॥ ओसि च॥ अतो ङसेकारः॥ रामयोः॥ ह्रस्वनद्यापो नुट्॥ ह्रस्वान्तान्नद्यन्तादावन्ताच्चाङ्गात्परस्याऽऽमो नुडागमः॥ नामि॥ अज[illegible]स्य दीर्घः॥ रामाणां॥ रामे॥ रामयोः॥ २ त्वकृते॥ आदेशप्रत्यययोः॥ इण्कुभ्यां परस्यापदान्तस्यादेशः प्रत्ययावयवश्च यः सस्तस्य मूर्द्धन्यादेशः॥ इषद्विवत्तस्य तादृशस्य षः॥ रामेषु॥ एवं कृष्णमुकुन्दादयः॥ सर्वादीनि सर्वनामानि॥ सर्व॥ विश्व॥ उभ॥ उभय॥ डतर॥ डत

रामेभ्यः

[illegible]

३ = एतेषु सत्सु आदेशप्रत्यययोः इण्कुभ्यां परस्य अपदान्तस्य आदेशस्य प्रत्ययावयवस्य च सस्य मूर्धन्यादेशः स्यात् ==३
परमसर्व॰ सर्वोघनानि बहुधा स्वरूपाणि
सर्वेषां नामानि सर्वनामानि॰ सर्वादीनि शब्दस्वरूपाणि सर्वनामसंज्ञानि स्युः १×
स्मरन्हुते=

१०
१०

॥१६॥

ननु नामीत्यत्र नीत्येवास्तु नाडो सुपि अजन्ताङ्गस्य दीर्घ इत्यर्थः न च हरिरेभ्यादेः इर्घस्यादिति वाच्यं नुडः स्थिरा मस्तु इति न्यायेन नुडागमस्य सम्भवात् नव उ हयेत्यादौ यादे
ङ्गाकृते नुकि तस्य वर्णागमायतिरिति वाच्यम् तेन लोपे नापि तत्र सिद्धत्वभत्वेन पदत्वबाधतः प्राप्तिरिति वाच्यम् उभयसंज्ञान्यपि छन्दसीति वचनात् नव्यो हृयातेले
सादेर्वा द्विहितः [illegible] गमेऽङ्गात्तो नरपदत्वाभावात् इगन्तेत्यादि [illegible] नास्वरापत्तिरिति वाच्यम् नुडागमस्यांगत्वाभावेपि उनारपदस्येङ्क [illegible] त्वेन स्वरस्य दुर्वारत्वात्
नवाम्नेनाकृतेनेतस्य पूर्वविभक्ति कार्यत्वेन नादेरौ ततः नाकितदे [illegible] सिद्धेरिति वाच्यम् अधुनेति वर्णीत अधुनेति धातुमने निर्भु·

म॥ अन्य॥ अन्यतर। इतर। त्वत। त्व। नेम॥ सिम। पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणि व्य
वस्थायामसंज्ञायां॥ स्वमज्ञातिधनाख्यायां। अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः॥ त्यद्।
तद्। यद्। एतद्। इदम्। अदस्। एक। द्वि। युष्मद्। अस्मद्॥ भवतु। किम्॥ जसः शी
दंतात्सर्वनाम्नो जसः शी॥ अनेकाल्त्वात्सर्वादेशः॥ सर्वे॥ सर्वनाम्नः स्मै॥ अतः स १०
र्वनाम्नो ङेः स्मै॥ सर्वस्मै॥ ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ॥ अतः सर्वनाम्न एतयोरेतौ स्तः॥ स
र्वस्मात्॥ आमि सर्वनाम्नः सुट्॥ अवर्णान्तात्परस्य सर्वनाम्नो विहितस्यामः सु २०
डागमः॥ एषयते॥ सर्वेषां॥ सर्वस्मिन्॥ शेषं रामवत्॥ एवं विश्वादयोऽप्यदन्ताः॥ उभ

यद्यागमायङ्क्षिभृत्तालाद्धरो नुग्दयन्ते·

श्री॰पु यस्मात्सविशितत्त्वशब्दे स्त्र॰२ अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः

विभाषाजसीतिप्रकरणेस्वमाज्ञातीयेइत्येवंवक्तव्ये प्रति ३ तःस्वरूपग्रहणेतिपुंल्लिङ्गेप्रनाराम्

सु॰कौ॰ उभशब्दोनित्यंद्विवचनान्तः॥उभौ॥उभे॥उभाभ्यां३॥उभयोः२॥तस्येहपाठोऽकजर्थः॥इतरड

२ तमौप्रत्ययौ॥प्रत्ययग्रहणेतदन्ताग्राह्याः॥नेमइत्यर्द्धे॥समः सर्वपर्यायः॥तुल्यपर्याय

स्तुन॥समानामितिज्ञापकात्॥पूर्वपरावरदक्षिणोत्तरापराधराणिव्यवस्थायामसंज्ञा

याम्॥एतेषांव्यवस्थायामसंज्ञायांसर्वनामसंज्ञागणसूत्रात्सर्वत्रयाप्राप्तासाजसि २प्रयागात्

वा॥पूर्वे॥पूर्वाः॥स्वाभिधेयापेक्षावधिनियमोव्यवस्था॥व्यवस्थायांकिम्॥दक्षिणाः काशीपूर्वा

गाथकाःकुशलाइत्यर्थः॥असंज्ञायांकिं॥उत्तराःकुरवः॥स्वमज्ञातिधनाख्यायाम्॥ टाम्स्य

स्वस्यपूर्वादिशब्दस्याभिधेयः वाच्यः अर्थः तस्यापेक्षा तस्य अवधिः अवधेर्नियमव्यवस्था प्रयागात्काशीपूर्वा

सर्वार्थकस्यसमस्यसर्वनामकत्वं॰ तुल्यार्थकसमस्य कोत्र अपेक्षकर्मणि घञ् (व्यवस्था अधरेता मुनश्यः ॥१२॥

पा = ३ = १ अजमन का पाठ माँहिका

ज्ञातिध नान्यवाचिनः स्वस्य द्रव्यप्राप्ता संज्ञा सा जसि वा॥ स्वे॥ स्वाः॥ आत्मीया॥ आत्मान इति
वा॥ ज्ञातिधनवाचिनस्तु॥ स्वाः॥ ज्ञातयोऽर्था वा॥ अन्तरं बहिर्योगोपसंव्यानयोः॥ बाह्ये परि[illegible]नी भा
ये चार्थे अन्तरशब्दस्य प्राप्ता संज्ञा सा जसि वा॥ अन्तरे॥ अन्तरा वा। गृहाः बाह्या इत्यर्थः॥ अन्तरे· अन्त
रा वा शाटकाः। परिधानीया इत्यर्थः॥ पूर्वादिभ्यो नवभ्यो वा॥ एभ्यो ङसिङ्योः स्मात्स्मिनौ
वा स्तः॥ पूर्वस्मात्॥ पूर्वात्॥ पूर्वस्मिन्॥ पूर्वे॥ एवं परादीनामपि। शेषं सर्ववत्॥ संज्ञोपस
र्जनीभूतास्तु न सर्वादयः॥ सर्वो नाम कश्चित्तस्मै सर्वाय देहि॥ अतिक्रान्तः॥ सर्वमतिसर्व

अरा
रा
धाः
एप

स्वार्थोपस्थापकत्वे स[illegible]तीतरार्थविशेषणीभूतमुपसर्जनम् ८५

अ॰ पु

जसाधारं यत्कार्यं त्रीभाव रव्यं तत्र कर्त्तव्ये द्वंद्वे उक्तासंज्ञा वा स्युः ३

रा

सुसेकोऽसु० त्तमौ श्रुतिसर्वादि॥ अन्तरमिति गणसूत्रे ऽपुरीति वक्तव्यं॥ अन्तरायां पुरि॥ तृतीयासमासे॥
२८ सर्वनामता न॥ मासपूर्वाय॥ तृतीयासमासार्थवाक्येऽपि न॥ मासेन पूर्वाय॥ द्व[illegible]न्द्वे च॥ उ
कासन्नान्॥ वर्णाश्रमेतराणां॥ विभाषा जसि॥ वर्णाश्रमेतरे॥ वर्णाश्रमेतराः॥ प्रथम
चरमतयाल्पार्द्धकतिपयनेमाश्च॥ एते जस्युक्तसंज्ञा वा स्युः॥ प्रथमे॥ प्रथमाः॥ तयः प्रत्ययः॥
द्वितये॥ द्वितयाः॥ शेषं रामवत्॥ नेमः॥ नेमौ॥ नेमे॥ नेमाः॥ नेमम्॥ नेमौ॥ नेमान्॥ नेमेन॥ नेमाभ्यां
॥ नेमैः॥ नेमस्मै॥ नेमाभ्यां॥ नेमेभ्यः॥ नेमस्मात्॥ नेमाभ्यां॥ नेमेभ्यः॥ नेमस्य॥ ने
मयोः॥ नेमेषां॥ नेमस्मिन्॥ नेमयोः॥ नेमेषु॥ तीयस्य ङित्सु वा॥ द्वितीयः॥ द्वितीयौ॥ रामयो

नेम

सं

सर्वे

॥१८॥

द्वितीयाः॥ द्वितीयम्॥ द्वितीयौ॥ द्वितीयान्॥ द्वितीयेन॥ द्वितीयाभ्याम्॥ द्वितीयै॥ द्वितीय
स्मै॥ द्वितीयाय॥ द्वितीयाभ्याम्॥ द्वितीयेभ्यः॥ द्वितीयस्मात् द्वितीयात्। द्वितीयाभ्याम्॥ द्वि
तीयेभ्यः॥ द्वितीयस्या द्वितीययोः॥ द्वितीयानाम्। द्वितीयस्मिन्। द्वितीये। द्वितीययोः। द्विती
येषु॥ इत्यादि॥ एवं तृतीयः॥ निर्जरः॥ जराया जरसन्यतरस्यां॥ जराया जरस् वा अजादौ वि
भक्तौ॥ पदांगाधिकारे तस्य तदन्तस्य च ग्रहणं॥ निर्दिश्यमानस्यादेशा भवन्ति॥ एकदे
शविकृतस्यानन्यत्वाज्जरशब्दस्य जरस्॥ निर्जरसौ॥ निर्जरसः॥ इत्यादि॥ पक्षे हलादौ

जराशब्दस्यज
राशब्दान्तस्य
चाङ्गस्य निर्दि
श्यमानस्य ·२

यस्मिन्विधि
स्तदादावल्ग्र
हणे,

जरया: निष्क्रान्तः निर्जरः निरादयः क्रान्ताद्यर्थे पंचम्या. गोस्त्रियोरुपसर्जन (निर्दिश्यमान अनेकाल्त्वस्य एकदेशविकृतस्या [illegible]
स्येति ह्रस्व

इपजी कः यजो वकयोर्वा ध्यर्थकभावोनास्ति॥ सन्निपातलक्षणो विधिरनिमित्तम् तद्विघातस्येति परिभाषया विरोधात् इति भावः

अकारो वासुदेवः तेन सहितः सः तान् सान् = आहनो ऽकस्य समीपे मुखादित्यर्थः आदेनौ स्वानुरूपा स्थानिनं आक्षिप्यन्ते·

अ॰ पुं

म॰ को।

शामवत्॥ ३पजीवविरेषान्तजरस्॥ निर्जरैः॥ पद्दन्नोमासहृन्निशसँसन्यूषन्दोषन्यकन्शक
न्नुदन्नासन्शसप्रभृतिषु॥ पाददंतनासिकामासहृदयनिशाऽसृजयूषदोषयकृत
शकृदुदकआस्यएषांपदादयः आदेशाः स्युः शसादौ वा॥ पत्सु॥ आसन्शब्दस्यासन्ना
देशाइति काशिकाकौमुद्यां तत्आसादिकमेव॥ पादः॥ पादौ॥ पादाः॥ पादं॥ पादौ॥ पदः॥ प
दान्॥ पदा॥ पादेनेत्यादि॥ [illegible]॥ सुडनपुंसकस्य॥ स्वादिपंचवचनानि सर्वनामस्था
नसंज्ञानि स्युः अक्लीबस्य॥ स्वादिष्वसर्वनामस्थाने॥ कप्प्रत्ययावधिषु स्वादिषु

पा

पर्यायशब्दस्तुगौरवलाघव
चौविचारोनास्ति·

तथापिगोर्व्यांगोर्ध्यइत्यादिष्वयमिदं सूत्रं॥

इत्यपिन्यायत्वादुपयव्यसो·

४।२।४ दीर्घा जसि चादीर्घो जसि इचि च नपूर्वसवर्णादीर्घः॥ वृद्धिः॥ विश्वपौ॥ विश्वपाः॥

~~[illegible]~~: हलन्तसानञ्जोः नोत्यार जसि तु संज्ञायिपूर्वसवर्णदीर्घः इति नास्ति·
पिव·

पद्यपीड औङि·नादिविसेवासिद्धं

विश्वपाः।४।२।४१

आ२

शमालाम्

॥१९॥

पर्जन्यवल्लक्षणप्रवृत्तिः   एकसंज्ञाऽधिकारोऽत्र सिद्धेर्यो यजितस्पष्टार्थम्:

आकडारात्पराणांज्ञेयाः

सर्वनामस्थानेषुपूर्वंपदंस्यात्॥[illegible]॥यादिष्वजादिषुचकप्रत्ययावधिषुस्वादिष्व
सर्वनामस्थानेषुपूर्वंभंस्यात्॥आकडारादेकासंज्ञा॥इतऊर्द्धंकडाराःकर्मधारयेइत्य
तःप्रागेकस्यैकैवसंज्ञाज्ञेया॥यापरानवका[illegible]शाच॥तेनशसादावचिभसंज्ञैवन
पदसं॥[illegible]॥[illegible]
तोः॥आकारान्तोयोधातुस्तदन्तस्यभस्याङ्गस्यलोपः॥अलोन्त्यस्य॥विश्वपः॥वि
श्वपाभ्यामित्यादि॥एवंशंखध्मादयः॥धातोःकिं॥हाहान्॥आतइतियोग
विभागादधातोरपिक्वचित्॥क्रः॥भ्नः॥हरिः॥हरी॥जसिच॥ह्रस्वान्तस्याङ्गस्यगुणः

योगविभागस्येष्टसिद्ध्यर्थत्वात्   हल॥१   विश्वपा३

सिकौति॥ ।। ।। अथ ह्रिपरत्वान्नित्यत्वाच्च संबुद्धि ङ्गतोऽङ्गते ह्रस्वात्परत्वं नास्ति ।१ शेष· किं·मत्यै· ह्रस्वो किं वातप्रम्यै·
अत्पुं· घ्यसखि·भात्रे· आग्नेयां किं· मत्या·

जसि च । हरयः । ह्रस्वस्य गुणः । संबुद्धौ । हे हरे । हरिं । हरी । हरीन् । शेषो घ्यसखि । ह्रस्वो यावि
२० दुतौ तदंतं सखिवर्जं घिसंज्ञं स्यात् । आङो नास्त्रियां । घेः परस्य आङो ना स्यादस्त्रि
१०२॥ यां । आङिति टासंज्ञा प्राचां । हरिणा । हरिभ्यां हरिभिः । घेर्ङिति । घिसंज्ञस्य ङिति सुपि
गुणः । हरये । हरिभ्यां । हरिभ्यः । गुणो कृते । ङसिङसोश्च । एङो ङसिङसोरति पूर्वरूपमेका ॥०१॥
देशः । हरेः । हरेः । हरिभ्यां । हरिभ्यः । हरेः । हर्योः । हरीणां । अच्च घेः । इदुद्भ्यामुत्तरस्य
ङेरौत् । हरौ । हर्योः । हरिषु । एवं कव्यादयः । अनङ् सौ । सख्युरंगस्याऽनङादेशोऽ राम

रवि·कवि·अग्नि·श्रीपति·कपि·

हरेस्त॥ योगविभागादिष्टसिद्धिः ।।२३।।

अवध्यवसितोः साजात्यनियमात्यथाचैत्रात्पूर्वःफल्गुनः यकोयअल्तद्रूपोयःप्रत्ययसस्यकाल्प्रत्ययः २
प्रयागात्काशीपूर्वा ·

संबुद्धौसो । अलोन्त्यात्पूर्वउपधा । सर्वनामस्थानेचासंबुद्धौ । नांतस्योपधायादीर्घोसंबुद्धौ
सर्वनामस्थाने । अपृक्तएकाल्प्रत्ययः । हल्ङ्याब्भ्योदीर्घात्सुतिस्यपृक्तंहल् । हलंता
तात्परंदीर्घौयोङ्यापौतदंताच्चपरंसुतिसीत्येतदपृक्तंहल्लुप्यते । प्रत्ययलोपेप्रत्ययलक्ष
११५४३।
णं । प्रत्ययलुप्तेपितदाश्रितंकार्यंस्यात् । नलोपःप्रातिपदिकान्तस्य । प्रातिपदिकसंज्ञकंपदंयत्तदं सं ४
तदंतस्यनस्यलोपः । सखा । सख्युरसंबुद्धौ । सख्युरंगात्परंसंबुद्धिवर्जंसर्वनामस्थानंणि =
द्वत्स्यात् । अचोञ्णिति । अजन्तांगस्यवृद्धिर्ञितिणितिचप्रत्यये । सखायौ । सखायः ।

अचोञ्णिति = १

६

०४८.

[illegible]

ख्यत्यात्परस्येति सूत्रे ख्यत्यादिति पञ्चमीनिर्देशेनैव तस्मादित्युत्तरस्येति परिभाषया परस्येति लाभे परस्य ग्रहणं [illegible]

सखिशब्दान्नान्यस्मात्परस्य खि।ती एकः पूर्वपरयोरित्यधिकृत्य पूर्वपरयोः स्थाने स्यात्

हे सखे। सखायौ। सखायः। सखीन्। सख्या। सख्ये। ख्यत्यात्परस्य। खितिशब्दाभ्यां खीती
॥२१॥ शब्दाभ्यां कृतयणादेशाभ्यां परस्य ङसिङसोरत उः। सख्युः। औत्। इतः परस्य ङे
रौत्। सख्यौ। शेषं हरिवत्। पतिः समास एव। घिसंज्ञः। पत्या। पत्ये। पत्युः। पत्यौ। शेषं ह
रिवत्। समासे तु भूपतये। कतिर्बहुवचनान्तः। बहुगणवतुडति संख्या। डति च। डत्यन्ता संख्या ॥२९॥
१।१।६१।
षट्संज्ञा स्यात्। षड्भ्यो लुक्। जश्शसोः। प्रत्ययस्य लुक्श्लुलुपः। लुक्श्लुलु
१।१।६३
प्शब्दैः कृतं प्रत्ययादर्शनं क्रमात्तत्संज्ञं स्यात्। न लुमताङ्गस्य। लुमता शब्देन लुप्ते तन्नि राजन्यो [illegible]

लुप्तप्रत्यये परतो यः पूर्वस्तस्य प्रकृतिभूतो नच्चांगसंज्ञकस्तदुद्देश्यकं
यत्कार्यं मांगमनांगं वेत्यर्थः तेन पंचेत्यादौ पदसंज्ञा भवतीति [illegible] पर

किमः संख्यापरिमाणे डतिच १

श्लो १

त्रिशब्दो नित्यं बहुवचनान्तः॥२

ष्णितसंज्ञकार्यं न। कति२ कतिभिः। कतिभ्यः। कतीनां। कतिषु। अस्मद्युष्मदष्टसंज्ञिषु सरू
पाः। त्रयः। त्रीन्। त्रिभिः। त्रिभ्यः२ त्रेस्त्रयः। आमि॰ त्रयाणां। त्रिषु। गौणत्वेऽपि प्रियत्र
याणां। त्यदादीनामः। एषामकारो विभक्तौ। द्विपर्यंतानामेवेष्टिः। द्वौ२ द्वाभ्यां३ द्वयोः२ द्वि
पर्यंतानां किं। भवान्। भवंतौ। पाति लोकमिति पपीः सूर्यः। पप्यौ२ पप्यः। हे पपीः। पपीं। पपी
न्। पप्या। पपीभ्यां३ पपीभिः। पप्ये। पपीभ्यः। पप्यः२ पप्यां। पपी। पपीषु। एवं गातप्रस्था
दयः। वस्त्रः अपरस्तोपस्य संबुद्धौ अपरसी। पुंस्त्राख्यौ नद्यौ। ई ऊदन्तौ नित्यस्त्रीलिंगौ न
दीर्घ॥२

अ॰पु

ईयसो बहुव्रीहौ नेति निषेधान्नोपसर्जनह्रस्वः
नित्यस्त्रीवाचकशब्दो (अम्बार्थानां नद्यन्तानां च ह्रस्वः स्यात्संबुद्धौ

स्वार्थोपस्थापकत्वे सतीतरार्थविशेषणीभूतमुपसर्जनत्वं उपसर्जनमित्यगौणत्वम् = १

दीसंज्ञौ स्तः ॥ प्रथमलिंगग्रहणं च ॥ पूर्वसूत्रस्थस्य उपसर्जनत्वेपि नदीत्वं वक्तव्यमित्यर्थः ॥
अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः ॥ संबुद्धौ ॥ हे बहुश्रेयसि ॥ आण्नद्याः ॥ नद्यन्तात्परेषां ङितामाडा-
गमः ॥ आटश्च ॥ आटोचिपरे वृद्धिरेकादेशः ॥ बहुश्रेयस्यै ॥ बहुश्रेयस्याः ॥ बहुश्रे-
यसीनां ॥ ङेराम्नद्याम्नीभ्यः ॥ नद्यन्तादावन्तान्नीशब्दाच्च ङेराम् ॥ बहुश्रेयस्यां
॥ शेषं पूर्ववत् ॥ अतिलक्ष्मीः ॥ शेषं बहुश्रेयसीवत् ॥ प्रधीः ॥ अचि श्नुधातुभ्रुवां य्वोरि-
यङुवङौ [illegible] श्नुप्रत्ययान्तस्य इवर्णोवर्णान्तस्य धातोः भ्रू इत्येतस्य चांगस्य इयङुव-
ङौ स्तो [illegible] जादौ प्रत्यये परे ॥ इति प्राप्ते ॥ ॥ एरनेकाचोसंयोगपूर्वस्य ॥ धात्ववय-

नत्फलंग्रा मरायाडे

अचिश्नु॰ प्रधीभ्यां प्रधीः

सौचं

सन्धुनगतो विज्ञातिभेदैः स्य धाधिंतं तदा विसेव ४

बो॰१

वसंयोगपूर्वोनभवतियइवर्णस्तदन्तोयोधातुस्तदन्तस्यानेकाचोङ्गस्ययणस्यादजादौसुपि। प्रध्यौ।
प्रध्यः। प्रध्यं। प्रध्यः। प्र धि। शेषंपपीवत्। एवंग्रामणीः। ङौतुग्रामण्यां। गतिश्च।
परमधीः परमधियौ
प्रादयःक्रियायोगेगतिसंज्ञास्युः गतिकारकेतरपूर्वपदस्ययणनेष्यते। सुहृधियो। नभूसुधियो।
एतयोरचिसुपियणन। सुधियौ। सुधियः। इत्यादि। सुखमिच्छतीति। सुखीः। सुख्युः। सुतीः। सु
त्युः। शेषंप्रधीवत्। [redacted] [redacted] ॥ तृज्वत्क्रोष्टुः। असंबुद्धौसर्वनामस्था
ने। क्रोष्टुइसस्य क्रोष्टृ प्रयोक्तव्यमित्यर्थः। ऋतोङिःसर्व नामस्थानयोः। गुणः। इतिप्राप्ते।

ध लघुश्री

अ॰चु

स॰कौ॰ ऋदुशनस्पुरुदंशोनेहसां सौ॥ ऋदन्तानाम् उशनसादीनां चानङ् स्याद् असंबुद्धौ सो॥ क्रुशस्तुन् तृचस्य
स्तुन् ष्टनेष्ठ त्वद्भ भवतो तृप्रशास्तृ॥तां॥ सुवादिना सुप्रधायादेशौ संबुद्धौ सर्वनामस्थाने॥ क्रो
हे क्रोष्टो
ष्टा॥ क्रोष्टारौ॥ क्रोष्टारः॥ क्रोष्टारं॥ क्रोष्टून्॥ विभाषा तृतीयादिष्वचि॥ तृतीयादिष्व् अजादिषु
क्रोष्टुना
क्रोष्टुर्वा तृज्वत्॥ क्रोष्ट्रा॥ क्रोष्ट्रे॥ ऋत उत्॥ ऋतोङसिङसोरति उदेकादेशो रपरः॥ रात्सस्य॥ रे
फात्संयोगान्तस्य सस्यैव लोपो नान्यस्य॥ रस्य विसर्गः॥ क्रोष्टुः॥ क्रोष्टोः॥ नुम
चिरतृज्वद्भावेभ्यो नुट् पूर्वविप्रतिषेधेन॥ क्रोष्टूनां॥ क्रोष्टरि॥ पक्षे हलादौ च शंभुवत्॥ हूहूः॥
हूहाविस्पादि॥ अतिचमूशब्दे तु नदीकार्यं विशेषः॥ हे अतिचमु॥ अतिचम्वै॥ अतिचम्वाः॥ अतिचमूनां॥

रामो
॥२३॥

तोपोधातुस्तन्दृन्त्र ॥ १

श्रुतिवत्स्यो ॥ खलपूः ॥ ओः सुपि ॥ धात्ववयवसंयोगपूर्वो न भवति य उवर्णस्तदंतस्यानेकाचोंगस्य यण्
अचि सुपि ॥ खलप्वौ ॥ खलप्वः ॥ एवं सुल्वादयः ॥ स्वयंभूः ॥ स्वयंभुवौ ॥ स्वयंभुवः ॥ वर्षाभूः ॥ व
र्षाभ्वश्च ॥ अस्य यण् स्यादचि सुपि ॥ वर्षाभ्वादित्यादि ॥ दृन्भूः ॥ दृन्करपुनःपूर्वस्य भुवो
यण्वक्तव्यः ॥ दृन्भ्वौ ॥ दृ[illegible] ॥ एवं करभूः ॥ दृग्भू काराभू शब्दौ स्वयंभूवत् ॥ धाता ॥ धाता
रौ ॥ धातारः ॥ हे धातः ॥ ऋवर्णान्नस्य णत्वं वाच्यम् ॥ धातॄणाम् ॥ एवं नप्त्रादयः ॥ नप्त्रादिग्र
हणं व्युत्पत्तिपक्षे नियमार्थं ॥ तेनेह न ॥ पिता ॥ पितरौ ॥ पितरः ॥ पितरं ॥ शेषं धातृवत् ॥ एवं जा

उणादिषु व्युत्पन्नानां यद्युपधा दीर्घो भवति तर्हि नप्त्रादीनामेव तेन पितृ भ्रातृ मातृ प्रभृतीनां न ॥
टिनृतर्जीनानी १५

नप्त्रादिग्रहणे व्यर्थे व्यर्थीभूते केशापर्णिततन्नतनप्रस्नानां यदि दीर्घो भवति तर्हि नप्त्रादीनामेव

गोतो णित् इति सूत्रे ओतो णिदि-
-त्यवोपवाया व आवदेशः = तिवक्तव्यम् आ ओत इति छेदः

मात्रादयः॥ ना। नरौ। नरः॥ नृ च॥ अस्य नामि वा दीर्घः॥ नृणां॥ नॄणां॥ गो। ओतो णित्॥ ओ
काराद्विहितं सर्वनामस्थानं णिद्वत् स्यात्॥ गौः॥ गावौ। गावः॥ औतोऽम्शसोः॥ ओ
तोऽम्शसोर् आकार एकादेशः॥ गां॥ गावौ॥ गाः॥ गवा। गवे॥ गोः॥ रै। रायो हलि॥ अस्याका
रादेशो हलि विभक्तौ॥ राः॥ रायौ॥ रायः॥ राभ्यामित्यादि॥ ग्लौः॥ ग्लावौ॥ ग्लावः॥ ग्लौ
भ्यामित्यादि॥ ॥ इत्यजन्ताः पुंलिङ्गाः॥ ॥ रमा॥ औङ आपः॥ आबन्तादौङः शीः॥ औ
ङ् ङि॰ औकारविभक्तेः संज्ञा॥ रमे॥ रमाः॥ संबुद्धौ च॥ हे रमे॥ हे रमाः॥ [illegible]॥ आ
ङि॰ चापः॥ आङि॰ ओसि॰ चाप एकारः॥ रमया॥ रमाभ्यां॥ [illegible]भ्यां॥ रमाभिः॥ याडा

स्=कीडायांश्चातो सकारान्तप्रत्ययवाधत्र॰ अङ्गाजत स्त्रीप्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणम्॰ अन्नादयश्चे तिना

[illegible] तिपादिके [illegible] इत्यादयः

× आप एकारः ९ ×

॥२६॥

अजाद्यतष्टाप् १ अन्तरस्यै शालायै·बाह्यागृहम्

पः।आपोङितोयाट्।वृद्धिः।रमायै।रमाभ्यः२।रमायाः२।रमयोः२।रमाणां।रमायां।रमासु।ए स्याट्विधानः
वं दुर्गाम्बिकादयः।सर्वनाम्नः स्याड्ढ्रस्वश्च।आबन्तात्सर्वनाम्नो ङितः स्याट् आपश्च ह्रस्वः।सर्वस्यै। शेषो ह्रस्वः २
सर्वस्याः२।सर्वासां।सर्वस्यां।शेषं रमावत्।एवं विश्वादय आबन्ताः।विभाषा दिक्समासे ब दिङ्नाम्न्यन्तराले
हुव्रीहौ।सर्वनामता वा।उत्तरपूर्वस्यै·उत्तरपूर्वायै।अपुरीत्युक्तेर्नेह।अन्तरायै नगर्यै
ग्रसिस्वी यान्तत्वाभावः ङितीयस्येति वा।द्वितीयस्यै।द्वितीयायै।एवं तृतीया।अम्बार्थनद्योर्ह्रस्वः।हे अम्ब·हे अक्क·हे अल
ल्ल।अम्बार्थकानां डलकारवतां ह्रस्वो नः।हे अम्बाडे।हे अम्बाले।हे अम्बिके।।जरा।जर
सौ।जरे।इत्यादि पक्षे रमावत्।गोपाः विश्वपावत्।मतिः।मती।मतयः।ङिति ह्रस्वश्च।

उत्तरस्याः पूर्वस्याश्च दिशः अन्तरालं दिक् उत्तरपूर्वा अत्र संज्ञोपसर्जनीभूतास्तु न सर्वादयः इत्यनेन प्राप्ते अप्राप्ते विभाषेयम् ५

प्रातिपदिकग्रहणे लिङ्गविशिष्टग्रहणाद् नाडिगिद्रूपवेव प्राप्ते विभक्तौ लिङ्गविशिष्टाग्रहणं॥ सखी। सख्यौ। गौरीवत्।

अ·स्त्री·

रेतयो

म·कौ·ङ· इयङुवङ्स्थानौ स्त्रीशब्दभिन्नौ नित्यस्त्रीलिङ्गावीदूतौ ह्रस्वौ च इउवर्णौ स्त्रियां वा
२५ नदीसंज्ञौ स्तो ङिति॥ मत्यै। मतये। मत्याः २। मतेः २॥ परत्वाद् घेर्ङिति इति प्राप्ते॥ इदुद्भ्याम्।
नदीसंज्ञकाभ्यामिदुद्भ्यां परस्य ङेः आम्। मत्यां। मतौ। शेषं हरिवत्। एवं श्रुत्यादयः॥
त्रिचतुरोः स्त्रियां तिसृचतसृ॥ स्त्रीलिङ्गयोरेतौ स्तो विभक्तौ॥ अचि र ऋतः। तिसृ
चतस्रोर्ऋतो रादेशोऽचि। गुणदीर्घोत्वानामपवादः॥ तिस्रः। तिस्रः। तिसृभिः। तिसृभ्यः २
स्वामिनुट्। न तिसृचतसृ। एतयोर्नामि दीर्घो न। तिसृणां। तिसृषु॥ द्वे २ द्वाभ्यां ३ द्वयोः २॥ गौ
री। गौर्यौ। गौर्यः। गौरीं। गौर्यौ इत्यादि। एवं नद्यादयः॥ लक्ष्मीः शेषं गौरीवत्॥ स्त्रीति रामस्य

हे गौरि

गौरत्वपक्षे ऋत उत् इति प्राप्ते तदपवादः॥२ अप्रत्ययान्तत्वान्न सुलोपः·

६।४।७९ ६।४।८०

तं आदयः।स्त्री[illegible]ौ।हे स्त्रि।स्त्रियाः।अस्येयङ्ऽजादौप्रत्यये।स्त्रियौ२ स्त्रियः।वाम्शसोः।

सोः।अमिशसि स्त्रियाइयङ् वा।स्त्रियं।स्त्रीं।स्त्रियः स्त्रीः।स्त्रिया।स्त्रियै।स्त्रियाः२।आप

१।४।४ १।४।१।

र्त्वान्नुट्।स्त्रीणां।स्त्रियां।स्त्रीषु।श्रीः श्रियौ।श्रियः।नेयङुवङ्स्थानावस्त्री।इय

ङुवङोःस्थितिर्ययोस्तावीदूतौनदीसंज्ञौनस्तोनतुस्त्री।हेश्रीः।श्रि[illegible]।श्रियैश्रिये

ऽ।१।४।५

श्रियाः२।श्रियः२।वामि।इयङुवङ्स्थानौस्त्र्याख्यौयू आमिवानदीसंज्ञौस्तोनतुस्त्री

७।१।९६ स्व

श्रीणां।श्रियां।श्रियां।श्रियि।धेनुर्मतिवत्।स्त्रियां च।स्त्रीवाचीक्रोष्टुशब्दस्तृजंत

४।१।५

वद्रूपंलभते॥ऋन्नेभ्योङीप्।ऋदंतेभ्योनांतेभ्यश्चस्त्रियांङीप्॥क्रोष्ट्रीगौरीवत्।

स्त्रीवाचिक्रोष्टुइत्यस्यसर्वासुविभक्तिषुक्रोष्टृइतिप्रयोक्तव्यइत्यर्थः·१

अ॰ रक्षि॰ स्वमोर्नपुंसकादिति प्राप्ते॰ ज्ञानसु इति स्थिते संबुद्धिलोपात्पूर्वमदन्तत्वात् अतोऽम् इति कृते अमि पूर्वरूपत्वे च ह्रस्वान्तत्वाभावात् ह्रस्वान्तमङ्गं भवति ततः परस्य संबुद्धिसंबन्धिनः सस्य लोपः॥४

९ पत्र घः॥२

म॰ कौ॰ सु॰ भ्रूः श्रीवत्। स्वयंभूः पुंवत्। न षट्स्वस्रादिभ्यः। एभ्यो ङीप्टापौ न स्तः। स्वसा तिस्रश्चतस्रश्च
२८ ननान्दा दुहिता तथा॥ याता मातेति सप्तैते स्वस्रादय उदाहृता॥१॥ स्वसा। स्वसारौ। स्वसारः।
माता पितृवत्। शसि मातॄः। द्यौर्गोवत्। राः पुंवत्। नौर्ग्लौवत्॥ ॥ इत्यजन्ताः स्त्रीलिंगाः॥
अतोऽम्। अतोऽगारात् क्लीबात् स्वमोरम्॥ ज्ञानं। एङ्ह्रस्वादिति संबुद्धिलोपः॥ हे ज्ञान। नपुंसका(
च्च। क्लीबादौङः शी स्यात्। भसंज्ञायां। यस्येति च। ईकारे तद्धिते च भस्य अवर्णवर्णयोर्लोपः॥ इत्यल्लो
पे प्राप्ते। औङः श्यां प्रतिषेधो वाच्यः। ज्ञाने। जश्शसोः शिः। क्लीबात्। शि सर्वनामस्थानं। नपुंस(
कस्य झलचः। झलन्तस्याजन्तस्य च क्लीबस्य नुमागमः स्यात् सर्वनामस्थाने। मिदचो(एम:
२८

इश्च अश्च अनयोः समाहारः यं तस्य यस्य ३

१ किंसंख्यापरिमाणेऽतरच्। ~~[illegible]~~ =१

दृ३५२ पंचभ्यः॥४

न्त्यात्परः॥ अचां मध्ये योन्त्यस्तस्मात्पर[illegible]स्तस्यैवांतावयवो मित्स्यात्। उपधाया दीर्घः॥ ज्ञानानि। पुनस्तद्वत्। शेषं पुंवत्। एवं धनवनफलादयः। अद्ड् डतरादिभ्यः पंचभ्यः॥ एभ्यः क्लीबेभ्यः स्वमोरद्ड् स्यात्। टेः। डिति परे भस्य टेर्लोपः। कतरत्। कतरद्। कतरे। कतराणि। हे कतरत्। शेषं पुंवत्। कतमत्। ३ इतरत्। ४ अन्यत्। २ अन्यतरत्। अन्यतमस्य तु अन्यतममित्येव। एकतरात्प्रतिषेधो॰ एकतरं। ह्रस्वो नपुंसके प्रातिपदिकस्य। अजंतस्येत्येव। श्रीपं ज्ञानवत्। स्वमोर्नपुंसकात्। लुक्। वारि। इकोचि विभक्तौ। इगंतस्य क्लीबस्य नुमचि विभक्तौ। वारिणी। वारीणि। न लुमतेत्यस्या नित्यत्वात्पक्षे संबुद्धिनिमित्तो गुणः॥ हे वारे। हे वारि। घेर्ङिति गुणे प्राप्ते। वृद्ध्यौत्त्वतृज्वद्भाव

२= इकोचिविभक्तावित्यत्रापि ग्रहणात्संबुद्धौ नलुमताङ्गस्येति निषेधवर्जितेति ज्ञापितं तत्प्रत्यापक मि ह्रस्वसर्वत्रेति पाक्षितं हे त्रयो रे त्रपु इति भाष्योदाहरणात्पक्षे [illegible]

म·कौ·सु गुणेभ्यो नुम्पूर्वविप्रतिषेधेन । वारिणे । वारिणः २ । वारिणोः २ । नुमचिरेति नुट् वारीणां
वारिणि । हलादौ हरिवत् । तृतीयादिषु भाषितपुंस्कं पुंवद्गालवस्य । प्रवृत्तिनिमित्तैक्ये भा
३७ षितपुंस्कमिगन्तं क्लीबं पुंवद्वा टादावचि । अनादये । अनादिने । इत्यादि । शेषं वारिवत्
यन्निमित्तमुपादाय पुंसि शब्दः प्रवर्तते ॥ क्लीबवृत्तौ तदेव स्यादुक्तपुंस्कं तदुच्यते ॥१॥
पीलुर्वृक्षः फलं पीलु पीलुने नो हि पीलवे ॥ वृक्षे निमित्तं पीलुत्वं तज्जत्वं तत्फले पुनः ॥१॥
७।१ स्थां अनङ् स्या
अचनपुंवत् । प्रवृत्तिनिमित्तभेदात् । अस्थिदधिसक्थ्यक्ष्णामनङुदात्तः टादावचि ।
अल्लोपोऽनः । अङ्गावयवोऽसर्वनामस्थानयजादिस्वादिप्रत्ययपरो योऽन् तस्याकारस्य (एमे
३७

×

शोभनज्ञानवत्त्वंप्रवृत्तिनिमित्तंपुंनपुंसकयोरेकमेव

प्रवृत्तिज्ञान
वत्त्वंपुंनपुंस
कयोरेकत्वे
भाषितपुं
स्कंसुधिः

दध्नाम्
लोपः। दध्ना। दध्ने। दध्नः २। दध्नोः २॥ विभाषा ङिश्योः। अङ्गावयवो ऽसर्वनामस्थानय
जादिस्वादिप्रत्ययपरे यो ऽन् तस्याकारस्य लोपो वा ङिश्योः। दध्नि। दधनि। शेषं वारिवत्।
एवमस्थिसक्थ्यक्षि। सुधि। सुधिनी। सुधीनि। हे सुधि। हे सुधे। सुधिने इत्यादि। मधु
मधुनी। मधूनि। हे मधु। हे मधो। एवमम्ब्वादयः। सुलु। सुलुनी। सुलूनि। सुलुने
इत्यादि। धातृ। धातृणी। धातॄणि। हे धातः। हे धातृ। धात्रा। धातृणा। धातॄणां। एवं ज्ञा
११
तृकर्त्रादयः। एच इग्घ्रस्वादेशे। प्रद्यु। प्रद्युनी। प्रद्यूनि। प्रद्युने इत्यादि। प्ररि। प्ररिणी।
प्ररीणि। प्ररिणा। एकदेशविकृतमनन्यवत्। प्ररीणां। प्ररिणि। सुनु। सुनुनी। सुनूनि

आदिरूपमानेयुह्रस्वेषुमध्येस्वङ्गेवस्यात् २

ह.पुं

यद्यपि संभवति सामानाधिकरण्येन वैयधिकरण्यं अन्याय्यं तथापि गर्भभङ्गसादीभाष्योदाहरणात् इह वैयधिकरण्यं स्वीकृतं धुक् इत्यादौ व्यपदेशिवद्भावेन भष्भावः॥ ॥ ॥

(धातोरित्यावर्तते आवर्त्यमानं धातुग्रहणं उपदेशकालं प्रतीः गौणे मुख्यवत्कार्यव्यपदेशो व्यपदेशिवद्भावः आद्यन्तवदेकस्मिन् इत्यनेन आद्यादिवद्भवनं स्यात्

म.कौ.सु हुङ्नेत्यादि॥ [illegible] ॥ इत्यजन्ताः पुंल्लिङ्गाः॥ [illegible] ८३। हो ढः। झलि पदान्ते च। लिट्। लिड्। लिह आस्वादने

२८ लिहौ। लिहः। लिड्भ्यां। लिट्त्सु। लिट्सु। ८३। दादेर्धातोर्घः। झलि पदान्ते चोपदेशे दादेर्धातोर्हस्य

घः। एकाचो बशो भष् झषन्तस्य स्ध्वोः। धातोरवयवस्यैकाचो झषन्तस्य बशो भष् से ध्वे प

दान्ते च। इह व्यपदेशिवद्भावेन धात्ववयवत्वाद्भष्भावः। दुह प्रपूरणे धुक्। धुग्। दुहौ। दुहः। धुग्भ्यां द्रुह जिघांसायां

८३ धुक्षु। वा द्रुहमुहष्णुहष्णिहाम्। एषां हस्य वा घः। झलि पदान्ते च। ध्रुग्। ध्रुक्। ध्रुट्। ध्रु

ड्। द्रुहौ। द्रुहः। ध्रुग्भ्यां। ध्रुड्भ्यां। ध्रुक्षु। ध्रुट्त्सु। एवं मुह्। धात्वादेः षः सः। स्नुट्। ष्णुह उद्गिरणे

स्नुड्। स्नुक्। स्नुग्। एवं स्निह्। इग्यणः संप्रसारणम्। १।१। वाह ऊठ्। भस्य वाहः। संप्रसारणम्। ह्रस्वः

मुह वैचित्ये

ष्णिह प्रीतौ

स्वस्थानापेक्षयत्वभावि संज्ञाश्रयणात्

विश्वह्वौ। यणः स्थाने प्रयुज्यमानो य इक् स संप्रसारणसंज्ञः स्यात्। २८

श्री(

विश्वंवाहयतीतिविश्ववाट् विश्वप्रलयः विश्ववाहो विश्ववाहः १७ इतोगत्यूहल्

सामान्यशास्त्रतोनूनंविशेषोबलवान्भवेत्

ठ.।संप्रसारणाच।संप्रसारणादचिपूर्वरूपमेकादेशः।ऊठ्।विश्वौहः।इत्यादि।चतुरन वहश्वापरोः

डुहोरामुदात्तः।सर्वनामस्थाने।सावनडुहः।कृताम्आ[illegible]नद्योरितिसूत्रादित्यधि

कारादवर्णात्परोणन्तुम.।अतोविशेषविहितेनापिनुमामनवाध्यते।आमाचनुमन

वाध्यते।सुलोपः।संयोगांतस्यलोपः।नुम्विधिसामर्थ्याद्वसुस्रंस्वितिदत्वंन।संयोगांत

लोपस्यासिद्धत्वान्नलोपोन।अनड्वान्।[illegible]संबुद्धौ।चतुरनडुहोः।हे अनड्वन्।अनडु

हो।अनडुहः।वसुस्रंसुध्वंस्वनडुहांदः।सांतवसंतस्यसंसादेश्चदःपदांते।अनडुद्भ्यां

इत्यादि।पदांतेकिं।स्रस्तं।ध्वस्तं।सहेःसाडःसः।साडूपस्यसहेःसस्यमूर्धन्यादेशः।तुरा

राम

२८
म·कौ·सु·
२९
हलं

हेत्रिपथवल्वः

वाट् । तुरासाहौ । तुरासाहः इत्यादि ॥ दिव औत् । दिविति प्रातिपदिकस्यौत्स्यात्सौ । सुद्यौः । सुदि
वौ । दिव उत् । पदान्ते । सुद्युभ्यामित्यादि । चत्वारः । चतुरः । चतुर्भिः । चतुर्भ्यः २ । षट्चतुर्भ्य
पदसञ्ज्ञकेभ्यः
श्च । एभ्य आमो नुडागमः । रषाभ्यां नो णः समानपदे । चतुर्णां । रोः सुपि । रोरेव विस
र्जनीयः सुपि । चतुर्षु । मोनो धातोः । पदान्ते । प्रशान् । प्रशामौ । किमः कः । विभक्तौ । कः । कौ
के । इत्यादि । इदमो मः । सौ । त्यदाद्यत्वापवादः । इदोऽय् पुंसि । इदम इदोऽय् सौ पुंसि । अ
यं । त्यदाद्यत्वे । अतो गुणे । अपदान्तादतो गुणे पररूपमेकादेशः । दश्च । इदमो दस्य
मः स्याद्विभक्तौ । इमौ । इमे । त्यदादेः संबोधनं नास्तीत्युत्सर्गः । अनाप्यकः । अककार

सप्तमीबहुवचनेपरे २
स्थानि
२१
गुरुः
२९

नत्वस्यासिद्धत्वान्नलोपो न · अनुनासिकस्य क्वीति दीर्घः ४ राद्धान्तस्यभावात् ९

समुदायोऽर्थवान्स्यैकदेशोऽप्यनर्थकः

रस्य इदम इदोऽनापि विभक्तौ । आबिति प्रत्याहारः । अनेन हलि लोपः । अककारस्य इदम
इदो लोप आपि हलादौ । नानर्थकेऽलोन्त्यविधिरनभ्यासविकारे । आद्यन्तवदेकस्मिन् ।
एकस्मिन्क्रियमाणं कार्यं आद्यविवांतइवस्यात् । सुपि चेति दीर्घः । आभ्यां ३ । नेदमदसो
रकोः । अककारयोरिदमदसोर्भिस ऐस् न स्यात् । एभिः । अस्मै । एभ्यः ३ । अस्मात् । अ
स्य । अनयोः २ । एषां । अस्मिन् । एषु । द्वितीयाटौस्स्वेनः । इदमेतदोरन्वादेशे । किंचि
त्कार्यं विधातुमुपात्तस्य कार्यांतरं विधातुं पुनरुपादानमन्वादेशः ॥ यथानेन व्याक
रणमधीतमेनं छंदोऽध्यापयेति । अनयोः पवित्रं कुलं एनयोः प्रभूतं स्वमिति । एनं

नित्यत्वात्ऐ
सै

विधातुं

सुपोधातुप्रातिपदिकयोः लोपः

श्री

ह·मु

ङेतुङ्दस्युदाहरणम्·परमेव्योम्नन्सुपां सुपीति ङ्नुक्·२ धुर्लगानिष्ठा अल्प·

अल्लोपोन· वृत्पं·२

एनौ·।एनान्·।एनेन·।एनयोः।एना·।नङि संबुद्ध्योः नस्य लोपो न ङौ संबुद्धौ च·।हे राज

म·कौ·सु ३०

न्।ङा वुत्तरपदे प्रतिषेधः।वृद्धौ निषेधः।राजानौ२।राजानः।राजनि।राज्ञः।नलोपः सु

स्वरसंज्ञां तुग्विधिषु कृति।सुप्विधौ स्वरविधौ संज्ञाविधौ कृति तुग्विधौ च नलोपो

ऽसिद्धो नान्यत्र·राजाश्व इत्यादौ।इत्यसिद्धत्वादात्वमेत्वमैत्वं च न।राजभ्यां।राजभिः।

राज्ञि।राजनि·।यज्वा।यज्वानौ।यज्वानः।न संयोगाद्वमन्तात्·।वमान्तसंयोगाद्

नोकारस्य लोपो न·।यज्वनः।यज्वभ्यां।।ब्रह्मणः।ब्रह्मणा·।इन्हन्पूषार्यम्णां शौ।ए

षां नामुपधाया दीर्घः।शौ च।इत्यादिनामुपधाया दीर्घो ऽसंबुद्धौ सौ।वृत्रहा·।हे वृत्र

ओं ई:

हरिः ३०

राज्ञ·छिप्रो२ यजदेव३ हन्हिंसागत्योः

त्रहन्। एकाजुत्तरपदे णः। एकाजुत्तरपदं यस्य तस्मिन् समासे पूर्वपदस्थान्निमित्तात् परस्य प्रातिपदिका
न्तनुम्विभक्तिस्थस्य नस्य णत्वं स्यात्। वृत्रहणौ। वृत्रहणः। हो हन्तेर्ञ्णिन्नेषु। ञिति णिति प्र
त्यये ने च परे हंतेर्हस्य कुत्वं स्यात्। हंतेः। उपसर्गस्थान्निमित्तात् [illegible] नस्य णः। प्रहण्यात्। अत्पूर्व
स्य। हंतेरत्पूर्वस्यैव नस्य णो नान्यस्य प्रघ्नंति· योगविभागसामर्थ्यादनंतरस्य विधिर्वा भवति
प्रतिषेधो वा इति न्यायं बाधित्वा कुमति चेति णोपि निवर्त्यते· वृत्रघ्न इत्यादि· एवं शार्ङ्गिन्यशस्विन्
अर्यमन्· पूषन्·। मघवा ब[illegible]लं·। मघवन् ऋ इत्यस्य वा तृ [illegible]। ऋ इत् उगिदचां सर्व
नामस्थानेऽधातोः। अधातोरुगितो नलोपिनोंचतेश्च नुम् स्यात् सर्वनामस्थाने· मघवान्·।

नकारेपरेकुत्वविधिसामर्थ्यादल्लोपो) नस्थानिवत्· वृत्रघ्नः कु २

एतद्ग्रहणमपकृष्यकृन्नानानिवर्तते हि· धातुज्ञानार्थमाहैनुम्न ॥ ॥ ॥ ॥ ता २

उच्चारणप्रध्वंसी ह्यनुबन्धः नानुबन्धकृतमनेकाल्त्वं वा० ८२

ह·पु

२ मघवन्तं। मघवतः। मघवता।

म·को·मु संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वान्नलोपो न उपधाया दीर्घे कर्त्तव्ये संयोगान्तलोपस्यासिद्धत्वं न भवति वुक्
३१ न्ग्रहणात्। मघवंतौ। मघवंतः। मघवद्भ्यां। तृत्वाभावे शुटि राजवत्। श्वयुवमघोनामतद्धि
ते। अन्नन्तानां भानामेषामतद्धिते परे संप्रसारणं स्यात्। मघोनः। मघोना ३। मघवभ्याम्। एवं
श्वयुवन्। न संप्रसारणे संप्रसारणं। यूनः। युवभ्यामित्यादि। अर्वा। हे अर्वन्। अर्वणस्त्रसावन
ञः। नञा रहितस्यार्वन्नंतस्य तृ इत्यन्तादेशो न तु सौ। अर्वंतौ। अर्वन्तः। अर्वद्भ्यां। पथिमथ्यृभुक्षा
मात् सौ। इतोत्सर्वनामस्थाने। पथ्यादेः। थो न्थः। पथिमथोस्थस्य न्थादेशः। सर्वनामस्थाने।
पंथाः। पंथानौ। पंथानः। भस्य टेर्लोपः। भस्य पथ्यादेष्टि लोपः॥ पथः। पथिभ्यां। पथिभ्यः॥ विह्नेः

संप्रसारणे परतः पूर्वस्य यणः संप्रसारणं न ५) २ पथ्यादेरिकारस्यात्सर्वनामस्थाने

३१

पञ्चन्शब्दो नित्यंबहुवचनान्तः

नलोपप्रातिपदिकान्तस्य।

एवं मंथाः। ऋभुक्षाः।। ष्णांता षट्।। षांता नांता च संख्या षट्संज्ञा स्यात्। पंच २। पंचभिः। पंच

षट्चतुर्भ्यश्चेति नुट्

भ्यः २। नुट्। नोपधायाः।। नांतस्योपधाया दीर्घो नामि। पंचानां। पंचसु। अष्टन आ

अष्टन्शब्दो नित्यबहुवचनान्तः

विभक्तौ। हलादौ वा स्यात्। अष्टाभ्यः। अष्टाभ्य औश्। कृताकारादष्टनो जश्शसोरौश्। अ

ष्टभ्य इति वक्तव्ये कृताकारनिर्देशो जश्शसोर्विषये आत्वं ज्ञापयति। अष्टौ २। अष्टा

भिः। अष्टाभ्यः। अष्टानां। अष्टासु। आत्वाभावे अष्ट पंचवत्।। ऋत्विग्दधृक्स्रग्

दिगुष्णिगंचुयुजिक्रुंचां च ३।२।५९। एभ्यः क्विन्। अंचेः सुप्युपपदे। युजिक्रुंच्योः केव

लयोः। क्रुंचेर्नलोपाभावश्च निपात्यते। कनावितौ।। ऋ इति ऽ। अत्र प्रात्विचि

इदं श्रुतमानुमितं चात्वं वैकल्पिकं अष्टनो दीर्घादिति सूत्रे दीर्घग्रहणात् ज्ञापकात्। ४

अष्ट २ अष्टाभिः अष्टाभ्यः ३ अष्टानां अष्टासु

ह·पु

यजदेव·२

क्रियते·२

कृतिङ्ञ्नः प्रत्ययः कृत्संज्ञः। वेरपृक्तस्य लोपः। क्विन्प्रत्ययस्य कुः। क्विन्प्रत्ययो यस्मा

म·कौ·सु त्तस्य कवर्गोन्तादेशः। पदान्ते। ऋत्विक्। ऋत्विजौ। ऋत्विग्भ्यां २। युजेरसमासे। युजिर्योगे

३२ सर्वनामस्थाने नुम्। संयोगान्तस्य लोपः। कुत्वेन नस्य ङः। युङ्। युञ्जौ। ३

युञ्जः। युङ्भ्यां। असमासे किम्। सुयुक्। चोः कुः। चवर्गस्य कवर्गस्याज्झलि पदा खजि वैकल्ये

न्ते च। सुयुक्। सुयुजौ। सुयुग्भ्यां। खन्। खञ्जौ। खञ्जः। खन्भ्यां। व्रश्चभ्रस्जसृ ३२

जमृजयजराजभ्राजच्छशां षः। झलि पदान्ते। जश्त्वचर्त्वे। राट्। राड्। राजौ। राजः। हेष्ठ

१देवेट् राड्भ्यां। एवं विभ्राट्। विश्वसृट्। परिमृट्। परौ व्रजेः षः पदान्ते। परावुपपदे व्र। स्रस

भ्राजदीप्तौ १ सृजविसर्गे १ मृजेः शौचे राजदीप्तौ २ [illegible]

राडिति पदान्तोपलक्षणम् सर्वमविवक्षितम् ——

नेरसंज्ञायामित्यतः संज्ञा पदाऽपकर्षात् ॥ ॥

व्रेः [illegible] पदीर्घश्च पदान्ते षत्वमपि । परिव्रज्य सर्वं व्रजतीति परिव्राट् । परिव्राजौ ॥ विश्व
स्य वसुराटोः । विश्वस्य दीर्घः स्याद् वसौ राटि च परे । विश्वाराट् । विश्वराजौ । विश्वाराड्भ्यां ।
स्कोः संयोगाद्योरन्ते च । पदान्ते झलि च परे संयोगस्याद्ययोः सकारककारयोर्लोपः । भृट् । सत्व
उत्वे नसः । झलां जस् झसि । इति चास्य जः । भृज्जौ । भृड्भ्यां । त्यदाद्यत्वं पररूपत्वं । तदोः सः सावं
न्त्ययोः त्यदादीनां तकारदकारयोरनन्त्ययोः सः स्यात् सौ । स्यः । त्यौ । त्ये । सः । तौ । ते । यः । यौ ।
ये । एषः । एतौ । एते । एनं । एनौ । एनान् । एनयोः २ । ङे प्रथमयोरम् । युष्मदस्मद्भ्यां परयोः ङेः
ऽ इति लुप्तषष्ठीकं पदं
प्रथमाद्वितीययोश्चाम् आदेशः । त्वाहौ सौ । अनयोर्मपर्यन्तस्य । शेषे लोपः । एत
योष्टि लोपः । त्वं । अहं । युवावौ द्विवचने । द्वयोरुक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य युवावौ

आत्वयत्वे तस्मिन्निमित्ते [illegible] अन्त्यलोपः

संयोगेति लुप्तषष्ठ्यन्तं पदं

विश्वावसुः

ग्रहिज्यावयीति संप्रसारणम्

मपर्यन्तस्य इत्यधिकृतम्

४= द्वितीयायां चेति सूत्रेण शसः ऽत्वं भवति तस्मात् शसो न पुंसि इत्यनेन सूत्रेण नकारो भवति युष्मान् अस्मान् इति रूपं सिद्धं पुनः शसो न इति सूत्रं किमर्थं कृतं युष्मदस्मदोः षट्संज्ञकास्त्रिषु सरूपाः इति परिभाषया त्रिषु लिङ्गेषु समानरूपा भवन्ति स्त्रीलिङ्गे युष्माः अस्माः इति रूपं सिद्ध्यर्थं तस्मात् शसो न पुंसि इत्यनेन सूत्रेण नासिद्धं ... शसो नः शसो न इति सूत्रं कृतं भवता॥

ह. पु

स. कौ. ७

३३

स्तौ विभक्तौ। प्रथमायाश्च द्विवचने भाषायां॥ औ‍ऽन्तयोरात्वं लोके॥ युवां आवां॥ यूयवयौ जसि। अ
नयोर्मपर्यन्तस्य। यूयं। वयं। त्वमावेकवचने। एकस्योक्तावनयोर्मपर्यन्तस्य विभक्तौ॥ द्वितीयायां च। अन
योरात्। त्वां। मां। शसो नः। आभ्यां शसो नः स्याद् अमोऽपवादः। [illegible] देः परस्य। संयोगान्त
स्य लोपः। युष्मान्। अस्मान्। योर्यि। अनयोर्यादेशोऽजादौ विभक्तौ। त्वया। म
या। युष्मदस्मदोरनादेशे। अनयोरात्वं स्यादनादेशे हलादौ विभक्तौ। युवाभ्यां। यु
आवाभ्यां। युष्माभिः। अस्माभिः। तुभ्यमह्यौ ङयि। अनयोर्मपर्यन्तस्य। टिलो
पः। तुभ्यं। मह्यं। भ्यसो भ्यम्। आभ्यां परस्य भ्यसो भ्यम्। युष्मभ्यं। अस्मभ्यं। एकवचनेन

अर्थं तु पक्षद्वयापि साधुः १

तथाङ् छन्दपरिभाषयाऽऽसन्नं १

रामः

३३

भाविनः सुटो निष्ठत्यांनतुदृन्निर्देशाः = ६४ षष्ठीचतुर्थ्यो

अजि लो शासेन

युष्मदस्मदोः = ५=८=८=२८ ११/२

स्मच्च। आवाभ्यां ऽस्मत्। त्वत्। मत्। पञ्चम्या अत्। आभ्याम्भ्यसः। युष्मत्। अस्मत्। तव

ममौ ङसि। अनयोर्मपर्यन्तस्य। युष्म [illegible] स्मभ्यां ऽस्मो [illegible] तव। मम। युवयोः। आव

योः। साम आकम्। आभ्यां साम आकम्। युष्माकम्। अस्माकम्। त्वयि। मयि। युष्मासु

पदस्य पदात् अनुदात्तं सर्वमपादादौ ८ अधिकृत्य

अस्मासु। युष्मदस्मदोः षष्ठीचतुर्थीद्वितीयास्थयोर्वान्नावौ। पदात्परयोरपादादौ स्थितयोः

षष्ठ्यादिविशिष्टयोर्वान्नावौ। बहुवचनस्य वस्नसौ। उक्तविषययो[redacted]ः षष्ठ्यादिबहु

त्वां मां =२=१

वचनान्तयोर्वस्नसौ स्तः। तेमयावेकवचनस्य। उक्तविषययो[illegible]एकवचनान्तयोस्ते

मे एतौ स्तः॥ श्रीशस्त्वावतु मापीह दत्तात्ते मेपि शर्म सः॥ स्वामी ते मेपि स हरिः पातु वामपि

नौ विभुः॥१॥ सुखं वां नौ ददात्वीशः पतिर्वामपि नौ हरिः॥ सोव्याद्वो नः शिवं वो नो दद्यात्

तव मम युवां =२=२ युष्मभ्यं अस्मभ्यं

आवां =२=२ युवयोः आवयोः =६=२

२४ त्वामौ द्वितीयायाः॥ उक्तविषययोर्द्वितीयैकवचनान्तयोस्त्वामौ स्तः॥ २४

एतद्वाक्यसर्वस्य पदस्येत्यधिकाराद्व्यते ग्रहणात् विभक्तौ श्रूयमाणायामेव यथा स्यान्न लुप्तायामित्येतेषाम् =

युवाभ्यां आवाभ्यां =४=२ तुभ्यं मह्यं =४=१ =२=३ युष्मान् अस्मान्

युष्माकं॰ अस्माकं॰ ॥ ५=३

एकशब्दो हि समानवाचीति भावः
इह तु स्याद्देवदत्तादीनां ओदनं ते दास्यामि=२

12

अत्र मतका पाठ नास्ति कां

सेव्योत्र वः स नः ॥२॥ एकवाक्ये निघातयुष्मदस्मदादेशा वक्तव्याः ॥ एकतिङ् वाक्यं ॥ तेनेह न । ओ
दनं पच तव भविष्यति । एते वान्नावादय आदेशा अनन्वादेशे वा वक्तव्याः । अन्वादेशे तु नि
त्यं स्युः । धाता ते भक्तोस्ति । नव भक्तोस्ती वा ॥ तस्मै ते नम इत्येव । न चवाहाहैवयुक्ते । चादि
पंचकयोगे नैते आदेशाः स्युः । हरिस्त्वां मां च रक्षतु । कथं त्वां मां रक्षेत्यादि । पश्यार्थैश्चानालो
चने । अचाक्षुषज्ञानार्थैर्धातुभिर्योगे नैते आदेशाः स्युः । चेतसा त्वां समीक्षते । आलो
चने तु भक्तस्त्वा पश्यति चक्षुषा । सपूर्वायाः प्रथमाया विभाषा । विद्यमानपूर्वात्प्रथमा
न्तादन्वादेशेप्येते आदेशा वा स्युः । भक्तस्त्वमेप्यस्लो न हरिस्त्वी त्रायते समाम् ॥ त्वा मेति वा । सा
मन्त्रीतम् । संबोधने प्रथमायास्तदन्तमामन्त्रितसंज्ञं स्यात् । आमन्त्रितं पूर्वमविद्यमानवत्

किंचिद्विधाय पश्चादितरविधिश्चान्वादेशः=२

अत्रतेनेति पूर्वं विद्यमानं पदं ततो हरिरिति प्रथमान्तं ततः परस्यादेशः·
तथा वायते इत्यस्मात्परं सइति प्रथमान्तम्·

संज्ञाविधावपि महासंज्ञाकरणसामर्थ्यात् तदन्तग्रहणम् आमंत्रणा
न्ते उपचारात्तत्साधने प्टलिविभक्तिमध्यगतेनेवामंत्र्यते नतु केवलं याविभक्त्यैस्यासात्रे नाह:

अग्निमंथतीति अग्निमत्·

ता। अनेनतव्यादेवाः स्मान्याहि। नामंत्रितेसमानाधिकरणेसामान्यवचनम्। विशेष्यैसमा
नाधिकरणेआमंत्रितेपरे नाविद्यमानवत्। हरेदया नोनःपाहि। सुपात्। सुपादौ। पा
दःपत्। पाच्छंतं यदंगंभंतदवयवस्यपाच्छस्यपदादेशः॥ सुपदः। सुपाद्भ्यां। अ
ग्निमत्। अग्निमथौ। अग्निमथः। अग्निमद्भ्यां। अनिदितांहलउपधायाःक्ङिति।
हलंतानामनिदितामंगानांउपधायाः नस्यलोपः क्ङिति। नुम्। संयोगांतस्यलो
पः। नस्यकुत्वेनङः। प्राङ्। प्राञ्चौ। प्राञ्चः। अचः। लुप्तनकारस्याञ्चतेर्भस्याकार
स्यलोपः। चौ। लुप्ताकारेंचतौपूर्वस्याणोदीर्घः। प्राचः। प्राचा। प्राग्भ्यां। प्रत्यङ्

क्तिर्दिश्यमानस्य आदेशा भवन्तिइत्यनयोपरिभाषयानन्यमर्थमाह तदवेति·

शोभनौपादौ
यस्यसः सुपात्
संख्यासुपूर्व
स्यपादस्यलो

एकार्थभक्तानोसतिस्कार्थप्रातिपादकत्वसमानाधिकरणसमः=

अनुस्वारपरसवर्णौ·

८न का॥ १

ह·पुं

अवइतिलोपस्यविषयेन्तरंगोपियणनप्रवर्त्तते·अकृतव्यूहापाणिनीयाइतिपरिभाषया·निमित्तंविनाशोन्मुखंदृष्ट्वातत्प्रयुक्तंनकार्यमित्यर्थः।१
अवइत्यस्यापवादः असिद्धंवहिरंगमन्तरंगे॥१

म·कौ·मु
३५

प्रत्यञ्चौ।प्रतीचः।प्रत्यग्भ्यां।उदङ्।उदञ्चौ।उदईत्।उदात्परस्यलुप्तनकाराञ्चतेर्अ(
स्याकारस्यईत्।उदीचः।उदग्भ्याम्।समःसमि।वप्रत्ययान्तेञ्चतौपरे।सम्यङ्।सम्य
ञ्चौ।समीचः।सम्यग्भ्यां।सहस्यसध्रिः।तथा।सध्र्यङ्।तिरसस्तिर्यलोपे।अलुप्ताकारे(
ञ्चतौवप्रत्ययान्तेतिरसस्तिर्यादेशः।तिर्यङ्।तिर्यञ्चौ।तिरश्चः।तिरश्चा।तिर्यग्भ्याम्॥
नाञ्चेःपूजायाम्।पूजार्थस्याञ्चतेरुपधायानस्यलोपोन।प्राङ्।प्राञ्चौ।नलोपाभावा
दलोपोन।प्राञ्चः।प्राङ्भ्यां।प्राङ्षु।एवंपूजार्थेप्रत्यङ्ङादयः।क्रुङ्।क्रुञ्चौ।क्रुञ्चः।
प्राङ्क्षु
क्रुङ्भ्याम्।पयोमुक्।पयोमुचौ।पयोमुचः।पयोमुग्भ्याम्।महत्पूजायाम्।वर्त्तमानेपृष

शिवः
३५

परौ निसं-चनुम्चा। धित्वावचनसामर्थ्याद्दादेर्दीर्घः। ततो कुम ३ = सान्त इति लुप्तषष्ठीकं पदं·

महह्हह ञ्जग च्छन्नवद्य। एतेनियात्स्नेमात्तवं चैषां कार्यं स्यात्। उगिदचान्नुम्। सान्तमहतसंयोग

सान्तसंयोगस्य ×२ स्य। महत अव्ययेन कारस्य तस्योपधाया दीर्घो सम्बुद्धौ सर्वनामस्थाने। महान्। महान्तौ। महान्तः।

अतु इति लुप्तषष्ठीकं पदं·

हे महन्। महतः। महता। महद्भ्याम्। अत्वसन्तस्य चाधातोः।। अत्वन्तस्योपधाया दीर्घो धातुभिन्नाः

सन्तस्य चासम्बुद्धौ सौ। धीमान्। धीमन्तौ। धीमन्तः। हे धीमन्। शसादौ महद्वत्। भातेर्डवतुः। डित्व

सामर्थ्यादभस्यापि टेर्लोपः। भवान्। भवन्तौ। शत्रन्तस्य तु। भवन्। उभे अभ्यस्तं। षाष्ठद्वित्वप्रक

रणे ये द्वे विहिते उभे समुदिते अभ्यस्तसंज्ञे स्तः। नाभ्यस्ताच्छतुः। नुम्। ददत्। ददद्। ददतौ। जक्षित्या

१६ दयः षट्। षड्धातवोऽन्ये जक्षितिश्च सप्तम एते अभ्यस्तसंज्ञाः स्युः। जक्षत्। जक्षतौ। जक्षतः।

जक्ष इति पृथक्पदं इति पक्षे नैव जक्षितिरेव परामृश्यते· इति आदिर्येषामित्यतद्गुणसंविज्ञानो बहुव्रीहिः· जक्ष भक्षहसनयोः

ह·पुं

म·कौ·सु

३६

जागृनिद्राक्षये दरिद्रादुर्गतौ चकास्दीप्तौ शासुअनुशिष्टौ सर्वनाम्नआकारोन्तादेशः

स्वं जाग्रत्। दरिद्रत्। शासत्। चकासत्। दीधीङ्- दिप्तिदेवनयोः। वेवीङ् वेतिना तुल्ये। एतौ छन्दसौ। दि
ध्यत्। वेव्यत्। जक्षिजागृदरिद्राशासृदीधीङ्वेवीङ्चकास्तथा॥ अभ्यस्तसंज्ञा विज्ञेया धात
वो मुनिभाषिता॥१॥ गुप्। गुब्। गुपौ। गुपः। गुब्भ्यां। त्यदादिषु दृशोनालोचने कञ्च ३।२।३।६०। त्यदा
दिषूपदेष्वज्ञानार्थाद्दृशेर्धातोः कञ् स्याच्चात्क्विन्॥ आ सर्वनाम्नः॥ दृग्दृशवतुषु। तादृक्।
तादृग्। तादृशौ। तादृशः। तादृग्भ्यां। व्रश्चेति षः॥ जश्त्वचर्त्वे। विट्। विड्। विशौ। विशः। विड्
भ्याम्। नशेर्वा। नशेः कवर्गोन्तादेशः पदान्ते। नक्। नग्। नट्। नड्। नशौ। नशः। नग्भ्यां। न
ड्भ्याम्। स्पृशोनुदके क्विन् ३।२।३।१८। अनुदके सुप्युपदे स्पृशेः क्विन्। घृतस्पृक् ग्। घृतस्पृशौ। घृतस्पृ

क्विन्प्रत्ययस्य कुः

अड्गकाः प्राग्वत्

हरिः

३६

षट्चतुर्भ्यश्च·

ग्नः। दधक् (ग) दधृषौ। दधृषः। दधृग्भ्यां। रत्नमुट् (ड) रत्नमुषौ। रत्नमुषः। रत्नमुड्भ्याम्। षट् २। षड् २। षड्भिः। षड्भ्यः। षण्णां। षट्सु। षट्त्सु। पन्तुर्षड्णामितुहारितं तत्त्वामादिकमेव। प्रत्यये निस्पन्वना(त्। र्वोरुपधाया दीर्घ इकः। रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घः पदान्ते। पिपठीः। पिपठिषौ। पिपठिषः। पिपठीर्भ्यां। नुम्विसर्जनीयशर्व्यवायेऽपि। एतैः प्रत्येकं व्यवधानेऽपि इण्कुभ्यां परस्य सस्य(मूर्द्धन्यादेशः। ष्टुत्वेन पूर्वस्य षः। पिपठीष्षु (वा शरि) पिपठीःषु। चिकीः। चिकीर्षौ। चिकीर्षः। चिकीर्षु॥ विद्वान्। विद्वांसौ। हे विद्वन्। वसोः संप्रसारणम्। वस्वन्तस्य भस्य संप्रसारणं स्यात्। विदुषः। वसुस्रंसि(ति दत्वं। विद्वद्भ्यां। पुंसोऽसुङ्। सर्वनामस्थाने। पुमान्। हे पुमन्। पुमांसौ। पुंसः। पुंसा। पुंभ्याम्॥

सान्तमह
तेति दीर्घ·

हलि चे
दीर्घः
रोःसुपी
नियमा
विसर्गः

नश्चापदान्तस्येमनुस्वारः

रात्सस्येति सलोपः·

ह्र॰पुं संबोधनेतूशनसस्त्रिरूपंसान्तंतथानान्तमथाप्यदन्तम्॥ सन्नियोगशिष्टानांसहवाप्रवृत्तिःसहवानिवृत्तिः-५

हसिवेलुत्वं

म॰को॰सु पुंसु। ऋदुशनेत्यनङ्। उशना। उशनसौ। उशनसः। अस्यसंबुद्धौवानङ् लोपश्चवावाच्यः। हे उशन। अत्वसंतस्यैति दीर्घः

३१ हे उशनन्। हे उशनः। उशनोभ्यां। अनेहा। अनेहसौ। अनेहसः। हे अनेहः। वेधाः। वेधसौ। वेधसः।

वेधोभ्यां। अदसऔसुलोपश्च। सौपरे। तदोरितिसः। असौ। औत्वप्रतिषेधःसाकच्कस्यवावक्तव्यः। अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः

साद्युत्वंच। असकौ। असुकः। त्यदाद्यत्वंपररूपत्वं। वृद्धिः। अदसोसेर्दादुदोमः। अदसोसान्तस्यदात्प

रस्यउदूतौदस्यमश्च। आन्तरतम्याद्ध्रस्वस्यउः दीर्घस्यऊः। अमू। जसःशी। गुणः। एतईद्बहु

वचने। अदसोसान्तस्यदात्परस्यैतईद्दस्यमोबहूर्थोक्तौ। अमी। पूर्वत्रासिद्धमितिविभक्ति

कार्यंप्राक्पश्चादुत्वमत्वे। अमू[illegible]। अमुं। अमून्। मुत्वेकृतेघिसंज्ञायांनाभावः। नमुने। ना

नेत्यमुत्ताकृते

भावेकर्तव्येमुभावोनासिद्धः। अमुना। अमूभ्यां। ३ अमीभिः। अमुष्मै। अमीभ्यः २। अमुष्मात्। ष्टांकरः

ह्रस्वव्यंजनयोर्ह्रस्वः उश्चऊश्चउइतिसमाहारद्वन्द्वःसनपुंसकम् ३१

अमुष्य। अमुयोः। अमीषाम्। अमुष्मिन्। अमीषु॥ ॥इति हलंताः पुल्लिंगाः॥ ॥ ⁂ ॥

नहो धः॥ झलि पदान्ते च॥ नहिवृतिवृषिव्यधिरुचिसहितनिषु क्वौ। क्विबन्तेष्वेतेषु पूर्वस्य दीर्घः। उपानत्। उपानद्। उपानहौ। उपानहः। उपानद्भ्यां। उपानत्सु। क्विबंतत्वात्कुत्वे नहस्य घः। उष्णिक्। उष्णिग्। उष्णिहौ। उष्णिहः। उष्णिग्भ्याम्। द्यौः। दिवौ। दिवः। द्युभ्यां। गीः। गिरौ। गिरः। एवं पूः। चतस्रः २। चतसृभिः। चतसृभ्यः २। चतसृणाम्। चतसृषु। का। के। काः। सर्वावत्। यः सौ। इदमो दस्य यः स्यात् सौ। इदमो मः। इयम्। त्यदाद्यत्वे। टाप्। दश्चेति मः। इमे २। इमाः। इमां। इमाः। अनया॥ हलि लोपः।

नाम्नि ति दीर्घे प्राप्ते नातिस्य ति निषेधः २

२ नहोध इत्यस्मिन्सूत्रे नहो ध इत्येव कर्तव्य नहो धः
इति नद्ध इति रूपं सिद्धं

अन्वादेशे तु एनां एने एनाः एनया एनयोः २

माला

आभ्याम्।२ आभ्यो। आभिः। अस्याः २। अनयोः २। आसां। अस्यां। आसु। स्रक्। स्रजौ। स्रजः। स्रग्भ्यां।
त्यदाद्यत्वे। टाप्। स्याः। त्ये। त्याः। एवं तद्। यद्। एतद्। वाक्। वाचौ। वाग्भ्यां। अप्शब्दो नित्यं बहु
वचनान्तः। अप्तृन्तृचेति दीर्घः। आपः। अपोभिः। अपः। अपस्तकारो भादौ प्रत्यये। अद्भिः। अद्भ्यः।
अपां। अप्सु। दिक्। दिग्। दिशौ। दिशः। दिग्भ्याम्। त्यदादिष्विति दृशेः क्विन्विधानादन्यत्रा
पि कुत्वं। दृक्। ग। दृशौ। दृशः। दृग्भ्यां। त्विट्। त्विषौ। त्विषः। त्विड्भ्याम्। ससजुषोरिति रुत्वम्।
सजूः। सजुषौ। सजुषः। सजूर्भ्याम्। आशीः। आशिषौ। आशीर्भ्याम्। असौ। उत्वमत्वे। अमू।
अमूः। अमुया। अमूभ्याम्। अमूभिः। अमुष्यै। अमूभ्यः। अमुष्याः। २ अमुयोः। अमूषाम्।
अमुष्याम्। अमूषु। ॥ इति हलन्ताः स्त्रीलिङ्गाः ॥ ॥ स्वमोर्लुक्। दत्वम्। स्वन मवानि

षत्वस्यासिद्धत्वात्रुत्वम् ३

व्योम· व्योम्नी· व्योमनी· व्योमानि·

डुत्। स्वनडुही। चतुरनडुहोरित्याम्। स्वनड्वांहि पुनस्तद्वत्। शेषं पुंवत्। वाः। वारी। वारि
वाराः। वार्यौ। चत्वारि। किं। के। कानि। इदम्। इमे। इमानि। अन्वादेशे नपुंसके एनद्वक्तव्यः।
एनत्। एने। एनानि। एनेन। एनयोः। ब्रह्म। सम्बुद्धौ नपुंसकानां नलोपो वा वाच्यः॥
हे ब्रह्म। हे ब्रह्मन्। ब्रह्मणी। ब्रह्माणि। सेः सुपा अहः। विभाषा ङिश्योः। अह्नि।
अहनी। अहानि। अहन्। अहन्नित्यस्य रुः पदान्ते। अहोभ्याम्। दंडि। दंडिनी। रात्सस्येति नि
दंडीनि। सुपथि। सुपथी। सुपंथानि। ऊर्क्। ऊर्जी। ऊर्जि। नरजानां संयोगः। तत्।
ते। तानि। यत्। ये। यानि। एतत्। एते। एतानि। गवाक्। गोश्ची गवांश्चि पुनस्तद्व

टिलोपः २

अचः अपूर्वकारीति अस्य अकारे टिलोपः

ह॰ न॰

म॰ कौ॰ सु॰

४९

शकृन्ति शकान्ते २। शक्ना। शकृता। शकभ्याम्

कृता। गो वा। गवा। भ्याम्। शकृत्। शकृती। शकृन्ति। ददत्। ददती। वा नपुंसकस्य॥ अभ्यस्ता
त्परो यः शतुरवयवस्तदन्तस्य क्लीबस्य वा नुम् सर्वनामस्थाने। ददन्ति। ददति। तुदत्। आच्छी
नद्योर्नुम्। अवर्णान्तात्परो यः शतुरवयवस्तदन्तस्य नुम्वा शीनद्योः। तुदन्ती। तुदती। तुदन्ति।
भात्। भान्ती। भाती। भान्ति। पचत्। शप्श्यनोर्नित्यम्। शप्श्यनोरात्परो यः शतुरवय
वस्तदन्तस्य क्लीबस्य नुं शीनद्योः परयोः। पचन्ती। दिव्यत्। दिव्यन्ती। धनुः। धनुषी। सान्ते
ति दीर्घः। नुम्विसर्जनीयेति षः। धनूंषि। धनुषा। धनुर्भ्याम्। एवं चक्षुर्हविरादयः॥
पयः। पयसी। पयांसि। पयसा। पयोभ्यां। सुपुम्। सुपुंसी। सुपुमांसि। अदसो विभक्तिकार्यं। उत्व
मत्वे। अमू। अमूनि। शेषं पुंवत्॥ ॥ इति हलन्ता नपुंसकलिङ्गाः॥ ॥ ॥ ३५

उदित्वे सांहि
वर्णानुनाशी
कविकल्पनात्

स्वमोर्नपुं
सकात्

नपुंसकस्ये
ति नुमागमः

धनुर्भ्यः

रूपाण्यसाशिषेन तानि भवन्ति भिन्नीतिम्

पुंसोऽसुङ्

संयोगान्तलोपः

स्वरादयोनिपाताश्चअव्ययसंज्ञास्युः

।स्वरादिनिपातमव्ययम्।स्वर्।अन्तर्।प्रातर्।पुनर्।सनुतर्।उच्चैस्।नीचैस्।शनैस्।
ऋधक्।ऋते।युगपत्।आरात्।पृथक्।ह्यस्।श्वस्।दिवा।रात्रौ।सायम्।चिरम्।म
नाक्।ईषत्।जोषं।तूष्णीं।बहिस्।अवस्।समया।निकषा।स्वयम्।वृथा।नक्तम्।
नञ्।हेतौ।इद्धा।अद्धा।सामिवत्।ब्राह्मणवत्।क्षत्रियवत्।सना।उपधा।सनत्।
सनात्।तिरस्।अन्तरा।अन्तरेण।ज्योक्।कं।शं।सहसा।विना।नाना।स्वस्ति।स्व
धा।अलं।वषट्।श्रौषट्।वौषट्।अन्यत्।अस्ति।उपांशु।क्षमा।विहायसा।
दोषा।मृषा।मिथ्या।मुधा।पुरा।मिथो।मिथस्।प्राय।मुहुस्।प्रवाहुकम्।प्रवाहिका। अथ॰।
आर्यहलम्।अभिक्ष्णम्।साकं।सार्धं।नमस्।हिरुक्।धिक्।अम्।आम्।प्रताम्।

तेननुल्यमितिस्यादिनिर्दिष्टेहितोयोवतिप्रत्ययस्तद्नमव्ययंस्यात्·ब्राह्मणवत्·क्षत्रियवत्·इति उदाहरणं।

३× अपिनासहवर्या[illegible]दिवाकारलुप्यते नान्येति भावः

सु · श्रुतिः ॥ सदृशं त्रिषु लिङ्गेषु सर्वासु च विभक्तिषु ॥ वचनेषु च सर्वेषु यन्न व्येति तदव्ययम् ॥१॥
४१ वष्टि भागुरिरल्लोपमवाप्योरुपसर्गयोः ॥ आपं चैव हलन्तानां यथा वाचा निशा दिशा ॥२॥
॥ अवगाहः ॥ वगाहः ॥ अपिधानम् ॥ पिधानम् ॥ ॥ इत्यव्ययानि ॥ ॥
॥ षट्लिङ्गश्च समाप्तः ॥

संज्ञा च परिभाषा च विधिर्नियम एव च ॥ अतिदेशोधिकारश्च षड्विधं सूत्रलक्षणम् = = = =

नारायणः

प्रत्येकमपरस्परसमुदाय स्यान्ताधिस्पांवगो भ्यांत्दथुग्वस्थिनाभ्यांपेअदतुनक्रांतिपादेन त्वसुवन्त्वप्रसमपादयः सोहनेकादि
ताभ्यांपिमवर्नीमृपनि = १

फलव्यधिकरणव्यापारवाचकत्वं सकर्मकत्वं। फलसमानाधिकरणव्यापारवाचकत्वमकर्मकत्वं।२

॥श्रीगणेशो जयति॥ ॥श्रीसरस्वत्यै नमः॥ तत्रादौ दश लकाराः प्रदर्श्यन्ते॥ ॥

लट्॥ लिट्॥ लुट्॥ लृट्॥ लेट्॥ लोट्॥ लङ्॥ लिङ्॥ लुङ्॥ लृङ्॥ एषु पंच
मो लकारश्छन्दोमात्रगोचरः॥ लः कर्मणि च भावे चाकर्मकेभ्यः॥ लकाराः सक
र्मकेभ्यः कर्मणि कर्तरि च स्युरकर्मकेभ्यो भावे कर्तरि च॥ वर्तमाने लट्॥ वर्तमा
नक्रियावृत्तेर्धातोर्लट् स्यात्॥ अटावितौ॥ उच्चारणसामर्थ्याल्लस्येत्वं॥
भू सत्तायाम्॥ कर्तृविवक्षायां भू ल् इति स्थिते॥ तिप्तस्झिसिप्थस्थमिप्व
स्मस्तातांझथासाथांध्वमिड्वहिमहिङ्॥ एतेऽष्टादश लादेशाः स्युः॥ ॥
लः परस्मैपदं॥ लादेशाः परस्मैपदसंज्ञाः स्युः॥ तङानावात्मनेपदम्॥ तङ्प्रत्या

धातोर्लकारौ वो धौ फलं व्यापारश्च

कालगते वर्तमानत्वं)

उपस्थितं परित्यज्यानुपस्थितकल्पने मानाभावात्— वाक्यार्थज्ञाने दशार्थज्ञानं कारणं।

२८ उपदेशेजनुनासिक इति सूत्रात् उपदेशे इत्यनुवर्तते उपदेशे इति किम् एधुकादश्वाति·

हारः· शानच्कानचौ चेतत्संज्ञाः स्युः· पूर्वसंज्ञापवादः· अनुदात्तङित आत्मनेपदं·
अनुदात्तेत उपदेशे यो ङि· तदन्ताच्च धातोर्लस्य स्थाने आत्मनेपदं स्यात्· स्वरि
तञितः कर्त्रभिप्राये क्रियाफले· स्वरितेतो ञितश्च धातोरात्मनेपदं स्यात् कर्तृ
गामिनि क्रियाफले· शेषात्कर्तरि परस्मैपदं· आत्मनेपदनिमित्तहीनाद्धातोः
कर्तरि परस्मैपदं स्यात्· तिङ· स्त्रीणि त्रीणि प्रथममध्यमोत्तमाः· तिङ· उभयोः
पदयोस्त्रयस्त्रिकाः क्रमादेतत्संज्ञाः स्युः· तान्येकवचनद्विवचनबहुवचनान्येकशः·
लब्धप्रथमादिसंज्ञानि तिङ· स्त्रीणि त्रीणि प्रत्येकमेकवचनादिसंज्ञाः स्युः·
युष्मद्युपपदे समानाधिकरणे स्थानिन्यपि मध्यमः· तिङ्· वाच्यकारकवा

भ्रातोऽडाति तलाणिध भानुयत छते·

प· स्मे पिताङ्क्षातुकयोः मेवासुसिद्धसार्वधातुकग्रहणं किमर्थं हरिः सुप ==४== धातुकिमर्हानि =२

ल·कौ·ति· विनियुष्मद्युपप्रयुज्यमानेचमध्यमः ॥ अस्मद्युत्तमः तथाभूतेस्मद्युत्तमः ॥ शेषेप्र
२ थमः ॥ मध्यमोत्तमयोरविषये प्रथमः स्यात् · भूति इति स्थिते · तिङ्शित्सार्वधातु
कम् · तिङः शित्स्वधात्वधिकारोक्ता एतत्संज्ञास्युः ॥ कर्तरि शप् · कर्त्रर्थे सार्वधा
तुके परे धातोः शप् · सार्वधातुकार्धधातुकयोः ॥ अनयोः परयोरिगन्ताङ्गस्य गुणः ॥
अवादेशः ॥ भवति · भवतः ॥ झोन्तः ॥ प्रत्ययावयवस्य झस्यान्तादेशः ॥ अतो गुणे ·
भवन्ति · भवसि · भवथः ॥ भवथ · अतो दीर्घो यञि · अतोङ्गस्य दीर्घो यञादौ सा
र्वधातुके परे · भवामि · भवावः भवामः ॥ स भवति · तौ भवतः ते भवन्ति · त्वं भवसि ·
युवां भवथः युयं भवथ · अहं भवामि ॥ आवां भवावः ॥ वयं भवामः ॥ शेषे विभा
षा करणावधाने उपदेशे · उपदेशे कादि स्थापान्त वर्जे गदनादेरन्यस्मिं श्चाः
व२
कादिकिं प्रनिकरोति · स्यादिकिं प्रनिखनाति · षान्त इति किम् प्रनिपिनष्टि ६ उपदेशेकिं प्रनियकार · प्रनिचखान · प्रतिपेक्ष्यति · २

॰=अतीतायाः रात्रेः पश्चार्द्धेनागामिन्याः पूर्वार्द्धेन च सहितो दिवसोऽ
द्यतनः तद्व्यतिरिक्तोऽनद्यतनः ॥=१ मृजेइत्यस्यायांगसंज्ञायांवृद्धिगागमेप्राप्तेनित्यत्वात्दुवक् ·उकि
धातावुपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य नेर्णत्वं स्यात् वा · प्रणिभवति · प्रनिभवति · परो
क्षे लिट् · भूतानद्यतनपरोक्षार्थवृत्तेर्धातोर्लिट् · लस्य तिबादयः · परस्मै
पदानां णलतुसुस्थलथुसणल्वमाः · लिट्स्तिवादीनां णलादयस्युः · भू
अ इति स्थिते · भुवो वुग्लुङ्लिटोः · अचि · लिटि धातोरनभ्यासस्य · लि
टि परे अनभ्यासस्य धातोरवयवस्यैकाचः प्रथमस्य द्वे स्त आदिभूतादचः पर
स्य तु द्वितीयस्य · भुव्भुव् अ इति स्थिते · पूर्वोभ्यासः · अत्र ये द्वे तयोः हलो
दिः शेषः · अभ्यासस्यादिर्हल् शिष्यतेऽन्ये हलो लुप्यन्ते · ह्रस्वः · अभ्यास
स्याचः · भवतेरः · भवतेरभ्यासोकारस्य अः स्याल्लिटि · अभ्यासे चर्च अ

अत्रं किम्· अभूत् · तथापि अवुनकर्त्तव्यम् · वुगागमे कृते अनुरङ्गत्वात् · लोपोव्योर्वलीति तल्लोपः स्यात् · अभूत् इति सिद्धम् · अवयवग्रहणं किम
र्थम् · नत्वनिरवकाशत्वात् · हल्ङ्याब्भ्यो दीर्घात् · लोपः · प्रबाधितत्वविधाने · हल्ङ्यादिलोपः यद्यर्थं अवयवग्रहणम् इति भावः ॥ ५ ॥ ५ ॥ ॥ ॥

हि फ त प्रसङ्गो नित्यः
वक्तुः साक्षात्कार
विषयत्वं परोक्षत्व

साक्षात्कृतमित्येतादृशविषयताशा
लिज्ञानाविषयत्वंपरोक्षत्वम् =१=२=

[illegible]

ष्यासिद्धत्वान्नोवङ्गुर्जेराथ्व · कृत्यानोत्रा: खयाच्वस इति विवेकः · बभूव · बभू
वतुः · बभूवुः · लिट् · लिडादेशस्तिङार्द्धधातुकसंज्ञा · आर्द्धधातुकस्ये
ड् वलादेः · वलादेरार्द्धधातुकस्येडागमः स्यात् · बभूविथ · बभूवथुः · बभू
व · बभूव · बभूविव · बभूविम · अनद्यतने लुट् · भविष्यत्यनद्यतने
र्थे धातोर्लुट् · स्यतासी लृलुटोः धातोरेतौ स्तो लृलुटोः परतः · श
पापवादः · इह लृ इति लृङ् · लृटोर्ग्रहणम् · आर्द्धधातुकं शेषः ·
तिङ् · शिद्भ्यो ऽन्यो धातोरिति विहितप्रत्यय एतत्संज्ञः स्यात् · इट् · लुटः प्रथम
स्य डारौरसः · डित्वसामर्थ्यादभस्यापि टेर्लो ... पः · भविता · तासस्त्यो
र्लोपः · सादौ प्रत्यये · रि च · रादौ प्रत्यये च तथा · भवितारौ · भवितारः · भ

दिधिवेवीधनितिस्ख्वेराननयुरण: २

भवितासि · भवितास्थः · भवितास्थ · भवितास्मि · भवितास्वः · भवितास्मः ·
लृट् शेषे च · भविष्यदर्थाद्धातोर्लृट् · क्रियार्थायाङ्क्रियायामस
त्यांसत्यां च · स्यः · इट् · भविष्यति · भविष्यतः · भविष्यन्ति · भविष्यसि ·
भविष्यथः · भविष्यथ · भविष्यामि · भविष्यावः · भविष्यामः ·
लोट् च · विध्यादिष्वर्थेषु धातोर्लोट् · आशिषि लिङ्लोटौ · एरुः ·
लोट इकारस्य उः · भवतु · तुह्योस्तातङाशिष्यन्यतरस्याम् · आ
शिषि तुह्योस्तातङ् वा · परत्वात्सर्वादेशः · ननु ङिच्चेत्यस्य काव
काशः इति चेत् · शृणु · अनन्यार्थङ·कारस्तु ना नङादिष्विति ग

ह्योः · भवतात् · लोटो लङ्वत् · लोटस्तामादयःस्युः सलोपश्च · तस्थस्थमि
पां तांतंतामः · ङितश्च · चतुर्णां तामादयःस्युः · भवताम् · भवन्तु · सेर्ह्य
पिच्च · लोटः सेर्हिः सोऽपिच्च · अतो हेः · लुक् · भव · भवतात् · भवतं ·
भवत · मेर्निः · लोट् · आडुत्तमस्य पिच्च · लोडुत्तमस्याट् स पिच्च ·
हिन्योरुत्वं न · इकारोच्चारणसामर्थ्यात् · भवानि · ते प्राग्धातोः ·
ते गत्युपसर्गसंज्ञा धातोः प्रागेव प्रयोक्तव्याः · आनि लोट् · उपसर्
गस्थान्निमित्तात्परस्य लोडादेशस्यानीत्यस्य णः स्यात् ·
प्रभवाणि · दुरः षत्वणत्वयोरुपसर्गत्वप्रतिषेधो वक्तव्यः · दुःस्थि

विधिप्रेरणम्·भृत्यादेर्निकृष्टस्य प्रवर्त्तनम्·यजेत·।निमंत्रणम् नियोगकरणम्·आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दौहि
त्रादेः प्रवर्त्तनम्·इह भुंजीत·आमंत्रणं कामचारानुज्ञा·इह सीत·अधीष्टः सत्कारपूर्वको व्यापारः पुत्रमध्यापयेत्·संप्रश्नः
संप्रधारणम्·किम्भो वेदमधीयीय उत तर्कम्·प्रार्थनं याञ्चा भोजनं लभेय ६

ति:·दुर्भवानि·अन्तःशब्दस्यांकिविधिणत्वेषूपसर्गत्वंवाच्यम्·अन्तर्भवाणि·
नित्यंङितः·सकारान्तस्यङिदुत्तमस्यनित्यंलोपः·अलोन्त्यस्येतिसलोपः·
भवाव·भवाम·अनद्यतनेलङ्·अनद्यतनभूतार्थवृत्तेर्धातोर्लङ्·लु
ङ्·लङ्·लृङ्क्ष्वडुदात्तः·एष्वङ्गस्याट्·इतश्च·ङितोलपरस्मैपदमिका
रान्तस्यलोपः·अभवत्·अभवतां·अभवन्·अभवः·अभवतं·
अभवत·अभवं·अभवाव·अभवाम·विधिनिमंत्रणामंत्रणाधीष्टसंप्र
श्नप्रार्थनेषुलिङ्·एष्वर्थेषुधातोर्लिङ्·यासुट्परस्मैपदेषूदात्तोङि
[illegible]·लिङः परस्मैपदानांयासुडागमोङिच्च·ङि·[illegible]ोकेर्थयतेकवि

वक्ष्यमाणोन्यत्रऽपूर्नेति·अनादित्वाद् गित्वाच्चङीपूप्राप्तः।नत्वत्र अल्विधित्वात्कथं ङीपः प्राप्तिरितिचेन्नानिषेधात्·पदायत्र धायेस्यादो
क्त्वाप्रत्ययस्यस्थाने समासेनञ्पूर्वेत्वनादेशोल्यति ल्यपः·कित्वंनास्तिघुमास्थागापाजहातिसांहलि·इतिसूत्रेणइत्वाप्राप्तौनत्व्य
पीति·निषेधोव्यर्थःस्यात्स्थानिवद्भावस्तुतः·कित्वस्याल्विधित्वात्·अतोनत्व्यपीतिनिषेधात्हलि ङान·अनुबन्धकार्येअल्विधा
वपिस्थानिवद्भावोभवतीतिज्ञाप्यते·तस्यफलरमायाम्·अतोत्रापिअनुबन्धकार्येस्थानिवद्भावप्राप्तेयासुट्ङित्त्वेनास्याद्विआनन्त्य·वज्ञाप्यतेअनुबन्धका
र्येअल्विधौइति
प्रतिषेधोभवति·

म·कौ·ति·
५पो

ह्नुवंधकार्येष्वनल्विधावितिप्रतिषेधात्·तेनवक्ष्यमाणोन्यत्रऽ·प्र·लिङः स(
लोनंतस्य· सार्वधातुकलिङोनंतस्यसलो
पः·इतिलोपेप्राप्ते·अतोयेयः·-अतपरस्यसार्वधातुकावयवस्यायासइ
त्स्यइय स्यात्·गुणः·लोपोव्योर्वलि·भवेत्·भवेताम्·झेर्जुस् लिङः·
भवेयुःभवेः·भवेतं·भवेत·भवेयं·भवेव·भवेम·लिङाशिषि·आशि
षिलिङ·स्तिङार्द्धधातुकसंज्ञः·किदाशिषि·आशिषिलिङोयासु
ट्कित्·स्कोरितिसलोपः·क्ङितिच·कितिङिति·निमित्तेइग्ल
क्षणौगुणवृद्धीनस्तः·भूयात्·भूयास्तां·भूयासुः·भूयाः·भूयास्त·

स्प:२

श्री:
५

ण्विकरण। अण्विकरणयोरस्त्वण्विकरणस्यैव ग्रहणम् ३

अभूअनिष्पन्नावस्थायां सिजाभ्यस्तविदि
भ्यश्च इति सूत्रेण जुसादेशप्राप्ते आत इतिसूत्रे
ण निषेधः॥ २५

बैर

भूयास्त · भूयासं · भूयास्व · भूयास्म · लुङ् · भूतार्थे धातोर्लुङ् · माङि लुङ् ·
सर्वलकारापवादः · स्मोत्तरे लङ् च · स्मोत्तरे माङि लङ् स्याल्लुङ् च · च्लि लु
ङि · शपाद्यपवादः · च्लेः सिच् · गातिस्थाघुपाभूभ्यः सिचः परस्मैपदेषु ·
लुक् · गापाविहेणादेशपिबती गृह्येते · भूसुवोस्तिङि · भूसुवोः
तयोः सार्वधातुके तिङि गुणो न · अभूत् · अभूताम् · अभूवन् · अभूः ·
अभूतं · अभूत · अभूवं · अभूव · अभूम · न माङ्योगे · अडाटौ न स्तः ·
मा भवान् भूत् · मा स्म भवत् · मा स्म भूत् · लिङ्निमित्ते लृङ् क्रियातिपत्तौ ·
हेतुहेतुमद्भावादि लिङ्निमित्तं तत्र भविष्यदर्थ [illegible] लृङ् · क्रियाया

नि१ मि२

ष्य२ वि

स·कौ·ति·
६

अनिष्पन्नोगम्यमानार्थो·अभविष्यत्·अभविष्यताम्·अभविष्यन्·अभविष्यः·
अभविष्यतं·अभविष्यत·अभविष्यम्·अभविष्याव·अभविष्याम·सुवृष्टिश्
चेदभविष्यत्तदा सुभिक्षमभविष्यत्·इत्यादि ज्ञेयम्·प्रभवतीत्यादावुप
सर्गाणामसमस्तेपि संहितानियमा·तदुक्तं·संहितैकपदे नित्या नित्या धातूपस
तु५ र्गयोः·नित्या समासे वाक्ये तु सा विवक्षामपेक्षते इति·सत्ताद्यर्थनिर्देशश्चो
पलक्षणम्·यागात्स्वर्गो भवतीत्यादाउत्पद्यत इत्याद्यर्थात्·उपसर्गास्त्व
र्थविशेषस्य द्योतकाः·प्रभवति·पराभवति·संभवति·अभिभवति·उद्भ
वति·अनुभवति·परिभवतीत्यादौ विलक्षणार्था गतेः·उक्तं च·उपस
र्गेण धात्वर्थो बलादन्यत्र नीयते·प्रहाराहारसंहारविहारपरिहारवत्·इति· श्रीः

६

अत सातत्यगमने · आतति · अत आदेः ॥ अभ्यासस्यादेरतो दीर्घः · परस्पगुणा
पवादः · आत · आततुः · आतुः · आतिथ · आतथुः · आत · आत · आतिव ·
आतिम · अतिता · अतिष्यति · अततु · आडजादीनाम् · अजादेर्धातोराट् स्यात् लुङ् · लङ् ·
लृङ् · क्षु · आतत् · अतत् · अतात् · अतासी · लुङि · सिचि इडागमे कृते · आसि
सिचोऽपृक्ते · विद्यमानात् सिचो लोपः परस्यापृक्तस्य हलः ईडागमः · इटई
टि · इटः परस्य सः लोपः स्यादीटि · सिंझलोप एकादेशे सिद्धो वाच्यः · आतीत् · आ
तिष्टां · सिजभ्यस्तविदिभ्यश्च · सिचोऽभ्यस्ताद्विदेश्च परस्य झेर्जु
स् · आतिषुः · आतीः · आतिष्टं · आतिष्ट · आतिषं · आतिष्व · आतिष्म · आ

सिद्वअस्यासिवँअ
तिस्थासौ सिचश्च
अस्ति सिचइतिलु
प्तपञ्चमीकं पदं=४

लक्ष=३

हलितिकिम् · एधिसइत्यवस्थायां
ईडागमप्राप्ते रितिन वेद्यार्थः==४

कान्तीशोभा

सकृ गतौ॰ सृ सृ गतौ॰ स्तृ गतौ॰ स्तृ ञ् आच्छादने॰ सृज विसर्गे॰ स्तृ ञ् आच्छादने॰ स्रैस वृ संघाते॰
[illegible]॰ इत्यागत्य [illegible] तोयः समलयः। व्यास्कगतौ॰ सिद्धि इत्या निप्रकरणे॰ स्वद आस्वादने
म॰कौ॰ति॰ व्यञ्जनापरिस्वङ्ग॰ निष्पत्याये॰ स्मिङ्॰ इव हसते॰ =
स्वाम्यर्थः स्वामित्वम्

८

निरसने॰ एवं अव रक्षणगति कान्ति प्रीति तृप्त्यवगम प्रवेश श्रवण स्वाम्यर्थ याच
न क्रियेच्छा दीप्त्यवाप्त्यालिङ्गन हिंसा दान भाग वृद्धिषु॰ अवति॥ षिध्
षिध गत्यां॰ पुगन्तलघूपधस्य चे॰ पुगन्तस्य लघूपधस्य चाङ्गस्येको गुणः
सार्वधातुकार्द्धधातुकयोः॰ धात्वादेः षः सः॰ सेधति॰ षत्वं॰ सिषेध॰ से
कृसृपभस्तस्रजस्रुस्या प्रेदं तां जेत सादयः॰ एकाचः॰ षो पेः शाः स्युः॰
षक॰ सिद्धुक् स्व[illegible]स्थप्रिंसिः॰ इत्यः के कल इमः॰ कृ कादीनां॰ प॰ यगा
हणात॰ असंयोगाल्लिट् कित्॰ असंयोगात्परोऽपि लिट् कित् स्यात्॰ सि
षिधतुः॰ सिषिधुः॰ सिषेधिथ॰ सिषिधथुः॰ सिषिध॰ सिषेध॰ सिषिधि

इत्येषभवीट् नपः इत्यध्वे अवइत्याधीट् नाः
वौ अनौ अव्ययीभ नपरो यस्य स इत्याजन्तः
इत्याजन्तश्चामी सेश्च इत्याजन्तसः सआदि
चैवाते इत्याजन्तादयः ॥=॥=॥४

नतुदन्याठ्ठोऽपि ३

श्रीः

८

षुञ्·अभिषवे·षूप्रेरणे·षोअन्तकर्मणि· ष्टुञ्स्तुतौ·ष्टुभस्तंभने·ष्ठागतिनिवृत्तौ·सेनाशब्दप्रकृतिकणीतः
षिवगत्यौ·षिचक्षरणे·षञ्जसङ्गे·ष्वञ्जपरिष्वङ्गे·सोनस्येति·स्तन्सुसुन्सुस्य सुसु न्सुस्व म्य श्रीति स्वेनि

व·सिषिविषिम·सेषिता·सेषिष्यति·सेषवतु·असेषवत्·सेषेत्·सिष्यात्·असेषी
त्·असेषिष्यत·सानाघोः··सस्यषान·इति निषेधे प्राप्ते·उपसर्गात्सुनोतिसु
वतिस्यतिस्तौतिस्तोभतिस्थासेनयसेधसिचसञ्जस्वञ्जाम्··उपसर्गस्थान्निमि
त्तादेषांसस्यषः··सदिरप्रतेः··प्रतिभिन्नादुपसर्गात्सदेःसस्यषः··स्तन्भेः··स्त
न्भेःसौत्रस्यसस्यषः··अवाच्चालंबनाविदूर्ययोः··अवात्स्तन्भेरेतयोरर्थयोः
सस्यषः··वेश्चस्वनोभोजने··व्यवाभ्यांस्वनतेःसस्यषोभोजने·परिनिविभ्यः
सेवसितसयसिवुसहसुट्स्तुस्वञ्जाम्·परिनिविभ्यःपरेषामेषांसस्यषः··नि
षेधति·प्राक्सितादड्व्यवायेपि·सेवसितेत्यत्रसितशब्दात्प्रागुपसर्गात्सुनोत्यादय
स्तेषामड्व्यवायेपिसस्यषः··न्यषेवत·न्यषेधीत्·न्यषेधिष्यत्·स्थादिष्वभ्या

सेनचाभ्यासस्य·आविदूर्यम् सामीप्यम्·अवष्टभ्यागौः निरुद्धगौःतीसमीपेआस्तइत्यर्थः·भोजनेइति·यथा
विष्वणतमांसम्·सशब्दंभुंक्ते इत्यर्थः··भोजनेकिं·विस्वनतिविणा·षेट्सेवने·षिञ्·बन्धनेतौतः·
अजंतश्च·निषिवितः॥विषय·प्रत्ययविशिष्टग्रहणंकिम्·विसिनोति·षिवुतन्तुसंतान·षहमर्षणे·सुट

वानु·प्रतिबन्धाविष्टम्भस्तु::

दिग्स्योरोध्वनार्थत्वा॥ आलंबनमाभागान्
यथायथिभव·

र म · कौ · ति ·
८

स्यादिस्य · इह वाक्ये यद्यपि निषिषेधे सादेरभ्यासस्य उपसर्गात्सुनोतीत्यनेन सिद्धमभ्यासात्परस्य त्वा
द्वित्वं प्रत्यययोरिति · तथापि आद्यं वाक्यं फलत्रयार्थम् · इति तथाद्यं अपाये पर्यर्थम् · अनयाऽभिषुतामिस्त्वाः
अभिषिषेणयिषतीति · अवर्णान्ताभ्यासार्थं च · अभिषिषेणयिषति · अभिषिषेधयिषतीति सिद्धार्थं च · अभिषिषिक्षति॥

सनं वाभ्यासस्य · प्राक्सितात्स्थादिष्वभ्यासेन अड्व्यवायेपि षत्वं स्यात् · स्थास्येव वा
भ्यासस्य न तु सुनोत्यादीनाम् · निषिषेव · नि षिषिवतुः · सेधतेर्गतौ · गत्यर्थे
स्य षेधतेः सस्य षो न · जगां विषेधयति · रवं चितिसंज्ञो ने · ५ · ७ · ब्रशोके द · गद
व्यक्तायां वाचि · गदति · नेर्गद नद पत पद घु मा स्यति हन्ति याति वाति द्राति
प्साति वपति वहति शाम्यति चिनोति देग्धिषु च · उपसर्गस्थान्निमित्तात्प
रस्य नेर्णः स्यात् · गदादिषु परेषु · प्रणिगदति · कुहोश्चुः · अभ्यासकवर्गह
कारयोश्चवर्गादेशः · अत उपधायाः · वृद्धिः स्यात् · ञिति णिति च प्रत्यये ·
जगाद · जगदतुः · जगदुः · जगदिथ · जगदथुः · जगद · णलुत्तमो वा ·
णित्स्यात् · जगाद · जगद · जगदिव · जगदिम · गदिता · गदिष्यति · गदतु ·

सिच्चक्षरणे · स्तौतिण्योरेवेति नियमान्निवर्तितं षत्वं तदप्युपसर्गमाश्रित्य भवति · अभ्यासस्येति द्वितीयवाक्यं
तु नियमार्थं स्थादिष्वभ्यासस्य षत्वं न तु सुनोत्यादिष्विति · [illegible] सुष्वापयिषति · अभिसुसूषति अ
भिसोसूयते · नियमादभ्यासस्य सकारस्य षत्वं न · द्वितीयस्तु स्तौतिण्योरिति नियमान्न · यो अन्तःकर्मणि · अभि

अभ्यासात्परस्य [illegible] इह [illegible]
[illegible] नियमात्॥

८

आदेशश्चेह वैरूप्यसंपादक एव गृह्यते। ग्रसिदधोः प्रतिषेधवचनात् ६

अगदत्·गदेत्·गद्यात्·अतोहलादेर्लघोः·हलादेर्लघोरतोइडादौसिचि परस्मैपदे·अगादीत्·अगदीत्·अगदिष्यत्·णदअव्यक्तेशब्दे·णोनः·धात्वादेर्णस्यनः·णोपदेशास्त्वनर्द्नाटिनाथ्नाध्नन्दनक्कनॄनृतः·उपसर्गादसमासेऽपिणोपदेशस्य·उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यणोपदेशस्यधातोर्नस्यणः·प्रणदति·प्रणिनदति·नदति·ननाद·अतएकहल्मध्येऽनादेशादेर्लिटि·लिण्निमित्तादेशादिकंनभवतियदङ्गंतदवयवस्यासंयुक्तहल्मध्यस्थस्यातएत्वमभ्यासलोपश्चकितिलिटि·नेदतुः·नेदुः·थलिचसेटि·इडन्तेथलिचप्रागुक्तंस्यात्·नेदिथ·नेदथुः·नेद·ननाद·ननद·नेदिव·

अतः किं·दिदिवतुः·तपरः किं·ररासे·अनादेशादेः किं·जगदतुः·एकहल्मध्यस्थस्य किं·सरतुः·४

नेदिम · नदिता · नदिष्यति · नदतु · अनदत् · नदेत् · नद्यात् · अनादीत् · अनदीत् ·
अनदिष्यत् · श्च्युतिर्क्षरणे · इरइत्संज्ञा वाच्या · श्च्योतति · सर्पिर्धीरवयः · श्चि
श्च्युतोभ्यासस्य · ह, नादिशेषापवादः · चुश्च्योत · इरितो वा · इरितो धातो
श्च्लेरङ्वा परस्मैपदे · अश्च्युतत् · अश्च्योतीत् · यकाररहितोप्ययम् · च्योतति · चु
च्योत · अचुच्युतत् · अच्योतीत् · च्युतिर् आसेचने · १०॥ च्योतति · टु नदि समृ
द्धौ ॥११ · आदिर्ञिटुडवः · उपदेशे धातोराद्या एते इतः स्युः · इदितो नुम्धातोः ·
नन्दति · ननन्द · नन्दिता · नन्दिष्यति · नन्दतु · अनन्दत् · नन्देत् · इदित्वान्न
लोप · नन्द्यात् · अनन्दीत् · अनन्दिष्यत् · एवंकुथिपुथिलुथिमथिमथ्य

मिदचोन्त्यात्परः

श्रीः
९

पो

हिंसासंक्लेशनयोः १६ । विदि अवयवे १७ भिदीति पाठान्तरं । गडि वदनैकदेशे १८ । चदि आह्ला-
दे १९ । त्रदि चेष्टायां २० । कदि क्रदि क्लदि आह्वाने रोदने च २३ । क्लिदि परिदेवने २४ ।
तकि कृच्छ्रजीवने २५ । युगि जुगि वुगि वर्ज्जने २८ । मघि मण्डने २९ । शिघि आ-
घ्राणे ३० । मथि विलोडने ३१ । मन्थति । ममन्थ । कित्वान्न लोपः । मथ्यात् । अ-
र्च पूजायाम् ३२ । अर्चति । तस्मान्नुड्द्विहलः । इह हलो धातोर्दीर्घीभूतादे-
तपरस्य नुट् । आनर्च । आनर्चतुः । अर्चिता । अर्चिष्यति । अर्चतु । आर्च-
त् । अर्चेत् । अर्च्यात् । आर्चीत् । आर्चिष्यत् । अर्द गतौ याचने ३३ । अति
अदि बन्धने ३५ । वन षण सम्भक्तौ ३७ । वनति । ववान । नशसददवादिगु-
णानां । न्यासे ददर्वकाराद्यौ गुणशब्देन भावितो यो तस्य चस्ला

---

१ भावितो यो हि तौ अवयवावयवीभावः षष्ठ्यर्थं भावित्वं च साक्षात्परंपरासाधारणं । तथाहि ।
शब्दास्तु । यपरस्तु ग्रस्मादो गुणशब्देन अरकि यो तदवयवोऽकारः । नु लविधे तस्य हेतुर्गुणो शब्देन ओकारस्तस्यावादेशः । तदवयवोऽकारः । = १

प· ३ त्रसुहिंसायां स्यान्तः· हृदहने· जनी प्रादुर्भावे· खनु अवदारणे· १ वदस्थैर्ये· पवर्गीयादिः।
२ वदव्रजग्रहणमतो हलादेरिति वाधनार्थं= ३ वजव्रजयोरतस्थाद्त्वादेत्वाभ्यासलोपो नः २

कौ मी· भ्यासलोपो न· ववनतुः· सनति· ससान· सेनतुः· ये विभाषा· जनसनखना
१० मात्वं वा यादौ क्ङिति· सायात्· सन्यात्· व्रज व्रज गतौ· ३९· व्रजति· वव्राज· व्र
जिष्यति· व्रजतु· अव्रजत्· व्रजेत्· व्रज्यात्· वदव्रजहलन्तस्याचः· स्था
मचो वृद्धिः सिचि परस्मैपदे अव्राजीत्· अव्राजिष्यत्· कट वर्षावरणयोः ४०·
कटति· चकाट· कटिता· कटिष्यति· कटतु· अकटत्· कटेत्· कट्यात्·
ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम्· हमयान्तस्य क्षणादेर्ण्यन्तस्य
श्वयतेरेदितश्च वृद्धिर्नेडादौ सिचि· अकटीत्· अकटिष्यत्· गुपू रक्ष
णे· गुपूधूपविच्छिपणिपनिभ्य आयः स्वार्थे· सनाद्यन्ता धातवः· स
नादयः कमेर्णिङन्ताः प्रत्यया अन्ते येषां ते धातुसंज्ञकाः· सनक्यच् श्री
१०

३= धूप संतापे· विच्छ गतौ। पण व्यवहारे स्तुतौ च· पन व्यवहारे स्तुतौ च· पनश्चेत्यत्र पठितः
पृथङ्निर्देशात्सामर्थ्यात्केवलस्तुत्यर्थः पनः· धातु=३

कासृ शब्दकुत्सायाम् ४ भ्वादिः

ननु देवदत्तश्चिकीर्षतीत्यादौ देवदत्तादेः सतीत त्वादि प्रयुक्तं धा
तुत्वापत्तिरत आह प्रत्ययग्रहणे यस्मात् स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य

काम्यच्क्यङ्क्यषोथा चरिक्विब्णिज्यङौ तथा यगाय ईयङ् णिङ् चेति द्वादशा
मी सनादयः॥१॥ सनाद्यन्ता धातव इत्यस्यानन्तरम् गुपादय इत्येवस्थापयितुं युक्त
म्· धातुत्वात्प्रत्ययादयः· गोपायति· आयादय आर्द्धधातुके वा· आर्द्धधातु
कविवक्षायामायप्रत्ययङ् णिङो वा स्युः· कास्यनेकाच आम्वक्तव्यो लिटि·
कास आम् विधानात् नास्य नेत्वम्· अतो लोपः· आर्द्धधातुकोपदेशे यदद
न्तं तस्यातो लोप आर्द्धधातुके· आमः· आमः परस्य लुक्· कृञ्चानुप्रयुज्यते
लिटि· आमन्ताद्दिरपरः· कृभ्वस्तयोनुप्रयुज्यन्ते तेषां द्वित्वादि· उरत्· अ
भ्यासस्य ऋतोऽत्स्यात् प्रत्यये· हलादिः· गोपायां चकार· द्वित्वात्परत्वाद्यणि
प्राप्ते· द्विर्वचनेऽचि· द्वित्वनिमित्तेऽचि अच आदेशो न द्वित्वे कर्त्तव्ये· गो

घायांचक्रतुः॰ गोपायांचक्रुः॰ एकाच उपदेशेऽनुदात्तात्॰ उपदेशे यो धातुरेका
जनुदात्तश्च ततआर्द्धधातुकस्येण्न ऊदृदन्तैर्यौतिरुक्ष्णुशीङ्स्नुनुक्षुश्वि
डीङ्श्रिभिः॰ वृङ्वृञ्भ्यां च विनैकाचोऽजन्तेषु निहताः स्मृताः॰ कान्तेषु श
केकः॰ चान्तेषु पचमुचरिचवचविचसिचःषट्॰ छान्तेषु प्रछ एकः॰ जान्ते
षु त्यजनिजिर्भजभञ्जभुजभ्रस्जमस्जयजयुजरुजरञ्जविजिर्स्वञ्जस
ञ्जसृजः पञ्चदश॰ दान्तेषु॰ अदक्षुदिरखिदछिदतुदनुदपद्यभिदिर्विद्य
विनद्विन्दशदसदस्विद्यस्कन्दहदः॰ षोडश॰ धान्तेषु॰ क्रुधक्षुधबुध्य
बन्धयुधरुधराधव्यधशुधसाधसिध्याः एकादश॰ नान्तेषु मन्यहनौ
द्वौ॰ पान्तेषु आपछुपक्षिपतपतिपतृपदृप्लिपलुपवपशपस्वप

विद्लृ लाभे इति तुदादिः

स्वृ शब्दोपतापयोः भ्वादि· षूङ् प्राणिगर्भविमोचने इत्यदादिः। षूङ् प्राणिप्रसवे इति दिवादिः।
धूञ् कंपने स्वादिः क्र्यादिश्च·

स्यपस्त्रयोदश· भान्तेषु यभरभलभस्त्रयः· मान्तेषु गमनमयमरमश्चत्वारः· शान्तेषु क्रुशदंशदिशदृशमृशरिशरुशलिशविशस्पृशो दश· षान्तेषु कृष त्विषतुषद्विषदुषपुषपिषविषशिषशुषश्लिषा एकादश· सान्तेषु घसवसती द्वौ· हान्तेषु दहदिहदुहनहमिहरुहलिहवहाष्टौ· अनुदात्ता हलन्तेषु धातवस्त्र्यधिकं शतम्· गोपायांचकर्थ· गोपायांचक्रथुः· गोपा गोपायांचक्र· गोपायांचकार· गोपायांचकर· गोपायांचकृव· गोपायांचकृम· गोपायांबभूव· गोपायामास· जुगोप· जुगुपतुः· जुगुपुः· स्वरतिसूतिसूयतिधूञूदितो वा· स्वरत्यादेरिट् तस्य परस्य वलादेरार्द्धधातुकस्य वा· जुगोपिथ· जुगोप्थ· गोपायिता· गोपिता· गोप्ता· गोपायि

प· ले

म· कौ · ति

१२

ष्यति · गोपिष्यति · गोप्स्यति · गोपायतु · अगोपायत् · गोपायेत् · गोपाय्यात् · गु
प्यात् अगोपायीत् · नेटि · इडादौ सिचि हलन्तलक्षणा वृद्धिर्न · अगोपीत्
अगोप्सीत् · झलो झलि · झलः परस्य सस्य लोपः झलि · अगोप्ताम् · अगोप्सुः ·
अगोप्सीः · अगोप्तम् · अगोप्त · अगोप्सम् · अगोप्स्व · अगोप्स्म · अगोपायिष्य
त् · अगोपिष्यत् · अगोप्स्यत् · क्षि क्षये · क्षयति · चिक्षाय · चिक्षियतुः · चि
क्षियुः · एकाच इति निषेधे प्राप्ते · कृसृभृवृस्तुद्रुस्रुश्रुवो लिटि · क्रादि
भ्य एव लिटि इण्न स्यादन्यस्मादेव परत्वात् · अचस्तास्वत्थल्यनिटो
नित्यं · उपदेशेऽजन्तो यो धातुस्तासौ नित्यानिट् ततः परस्य थल इण्न · ८
उपदेशेऽत्वतः · उपदेशेऽकारवतस्तासौ नित्यानिटः परस्य थल इण्न · ८

कृसृभृवृ इति नुपलब्धि कृपदं · डुकृञ् करणे · कृञ् हिंसायाम् · डुभृञ् धारणपोषणयोः
भृञ् भरणे · सृ गतौ · वृङ् संभक्तौ · वृञ् वरणे · ष्टुञ् स्तुतौ · द्रु गतौ · षुञ् अभिषवे · श्रु श्रवणे · १४

टी ३

श्रीः

१२

नें

८×२

क्रतौ भारद्वाजस्य· स्तासौ नित्यानिट् अदन्तो देव थलो नेट् भारद्वाजस्य मते· नेनान्यस
मते स्यादेव॰ असमग्रसंग्रहः· अजन्तो ऽकारवान्वा यस्तास्यनिट् थलि वेडयम्·
अन्त ईदुद्भ्यां नेंकाघन्तो लिट्सेड्भवेत्॥१॥ चिक्षयिथ· चिक्षेथ· चिक्षि
यथुः· चिक्षिय· चिक्षाय· चिक्षय· चिक्षियिव· चिक्षियिम· क्षेता· क्षेष्यति·
क्षयतु· अक्षयत्· क्षयेत्· अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः· अजन्तांगस्य दीर्घः
स्यात् घादौ प्रत्यये न तु कृत्सार्वधातुकयोः· क्षीयात्· सिचि वृद्धिः परस्मैप
देषु· इगन्तांगस्य वृद्धिः परस्मैपदे सिचि· अक्षैषीत्· अक्षेष्यत्· तपस
न्तापे·४२· तपति· तताप· तेपतुः· तेपिथ· ततप्थ· तप्ता· तप्स्यति· तपतु· अ
तपत्· तपेत्· तप्यात्· अताप्सीत्· अताप्साम्· अतप्स्यत्· निसस्तपताव
नासेवने· षः स्यात् आसेवने पौनःपुन्ये· ततोन्यस्मिन्विषये· निष्टपति·

तेपुः

प॰ से॰
म॰ कौ॰ ति॰
१२

भ्राशभ्लाशदीप्तौ·फलादिसम्बन्धेनाल्[illegible]·अनुवर्तते·श्यादिः·· लादिः॥भ्रमु·अनवस्थाने
दिवादिः पुषादिः तत्र श्यादेः भ्राम्यति·भ्रमति·[illegible]सुदीर्घोभाष्यातिति[illegible]·।क्रमु पादवि पद २
क्षेपे·।क्लमु ग्लानौ·।त्रसी उद्वेगे·।त्रुट छेदने·।लष कान्तौ·।

क्रमु पादविक्षेपे ४४·वा भ्राशभ्लाशभ्रमुक्रमुक्लमुत्रसित्रुटिलषः·श्य
न्वा कर्तरि सार्वधातुके·पक्षे शप्·क्रमः परस्मैपदेषु·क्रमेर्दीर्घः परस्मैशि
ति·क्राम्यति·क्रामति·चक्राम·स्नुक्रमोरनात्मनेपदनिमित्ते·अत्रैवेट्· ४ अक्रामत्
क्रमिता·क्रमिष्यति·क्राम्यतु·क्रामतु·अक्राम्यत्·क्राम्येत्·क्रामेत्·
क्रम्यात्·अक्रमीत्·अक्रमिष्यत्·चमु छमु जमु झमु अदने ४८·ष्ठिवु
क्लमु चमां शिति·अचो दीर्घः·आङि चम इति वक्तव्यम्·आचामति·आ
ङः किम्·चमति·विचमति·अचमीत्·स्खल संचलने ४९·स्खलति·चस्खा म
ल·अतो ल्रान्तस्य·अतः समीपो यो लरौ तदन्तस्याङ्गस्यातो वृद्धिः पर
स्मैपदे सिचि·अस्खालीत्·सरह गतौ ५०·अत्साशीत्·पापाने ५१·पा
घ्राध्मास्थाम्नादाण्दृश्यर्तिसर्तिशदसदां पिबजिघ्रधमतिष्ठमनयच्छप श्री

पा पाने · घ्रा गन्धोपादाने · ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः ष्ठा गतिनिवृत्तौ · म्ना अभ्यासे · दाण् दाने · दृशिर् प्रेक्षणे · ऋ सृ
गतौ · अर्तीति · शद्लृ शातने · षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु · शादिनु दशिच · एर्लिङि · मा माने · ष्ठा गतिनिवृत्तौ ·
ओहाङ् · पा पाने · ओहाक् त्यागे · षो अन्तकर्मणि ·

पे२

श्यर्छ्धौशीयसीदाः · पादीनां पिबादयः स्युरित्संज्ञकशकारे प्रत्यये · पिबादे
शोऽदन्तस्तेन न गुणः · पिबति · आत औ णलः · पपौ · आतो लोप इटि च · अ
जाद्योरार्धधातुकयोः क्ङिदिटोः परयोरातो लोपः · पपतुः · पपुः · पपिथ
पपाथ · पपथुः · पप · पपौ · पपिव · पपिम · पाता · पास्यति · पिबतु · अपिब
त · पिबेत् · एर्लिङि · घुसंज्ञानां मास्थागोपिबतिजहातिस्यतीनां च हल
मार्धधातुके किति लिङि · पेयात् · गातिस्थेति सिचो लुक् · अपात् · अ
पाताम् · आतः · सिज्लुकि आदन्ताद्झेर्जुस् · उस्यपदान्तात् · अपदा
न्ताद्वर्णाद् उसि पररूपमेकादेशः ॥ अपुः · अपास्यत् · ग्लै म्लै हर्षक्षये · प३ग्ला
यति · आदेच उपदेशेऽशिति · उपदेशे एजन्तस्य धातोरात्वं न तु शिति · जग्लौ ·

ग्लाता· ग्लास्यति· ग्लायतु· अग्लायत्· ग्लायेत्· वान्यस्य संयोगादेः· घु
मास्थादेरन्यस्य संयोगादेर्धातोरात एत्वं वा आर्द्धधातुके किति लिङि·
ग्लेयात्· ग्लायात्· यमरमनमातां सक् च· एषां सक् स्यादेभ्यः सिच इट्
परस्मैपदेषु· अग्लासीत्· अग्लास्यत्· एवं म्लायतीत्यादि· धेट् पाने· ध
यति· दधौ· दा धाध्वदाप्· दारूपा धारूपाश्च धातवो घुसंज्ञाः स्युर्दाप्
दैपौ विना· धेयात्· विभाषा धेट्श्व्योः· आभ्यां च्लेश्चङ् वा· चङि· अनभ्या
सस्याचि यवस्य प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तो जातद्वितीयस्य· अदधत्· अदध
ताम्· विभाषा घ्राधेट्शाच्छासः· एभ्यः सिचो लुग्वा परस्मैपदे· आ
धात्· अधाताम्· अधुः· पक्षे इट्सकौ· अधासीत्· अधासिष्टां· ध्मा

श्रीः

५= ननु प्रणिदापयतीत्यादौ दाप्सर्वापि विभाषा ना घुसंज्ञा दापेन स्यात्· ह· यल्लाभात्तनुरितरस्त्रातद्गुरुहणेन ८८ स्तौ

नकारो ज्ञापयति·ग्लास्नुस्नो·सञ्जसंकू·इष्णुदं [illegible] पदे लक्षणेव·हाउ हाउने·ओष्ठ युद्धे ते·
दास्ताप्तो·घुरणे अमलो·ञागमिति निहतो·

करणे·गायति·द्रै स्वप्ने·ध्रै तृप्तौ·ध्रायति·ध्यै चिन्तायाम्·ध्यायति·रै शब्दे·रायति·स्त्यै ष्ट्यै श
ब्दसंघातयोः·स्त्यायति·षोपदेशस्यापि सत्वे कृते रूपं तुल्यम्·षोपदेशफलं तु निष्ट्यासतो
स्तादिभविष्यति·खै खदने·क्षै जै षै क्षये·सायति·घुमास्थेत्यत्र विभाषा घ्राधेङित्यत्र च
स्येतेरेव ग्रहणान्नत्वस्य तेन सिज्लुकोन·सायात्·असासीत्·कै गै शब्दे·श्रै पा
के·पै ओवै शोषणे·पायात्·अपासीत्·घुमास्थेतीत्वं तदपवादस्यैर्लिङि·गाति
स्थेति सिज्लुक् न·लक्षणप्रतिपदोक्तयोः प्रतिपदोक्तस्यैव ग्रहणमिति परिभाषा रूप
स्य लाक्षणिकत्वात्·ष्टै वेष्टने·स्तायति·दैप् शोधने·दायति·अघुत्वात् सि
ज्लुकोन·दायात्·अदासीत्·घ्रा गन्धोपादाने·जिघ्रति·घ्रायात्·घ्रेयात्·अघ्रा
सीत्·अघ्रात्·ध्मा शब्दाग्निसंयोगयोः·धमति·ष्ठा गतिनिवृत्तौ·तिष्ठति·स्था

द्रा ४

१=शब्दानुकूलेवायो·अग्निनासंयोगेच·शंखं धमतीति कम्रहरूं धमतीति·अग्निनासंयोगे सुव
र्णं धमति·अग्निनासंयुनक्तीत्यर्थः।=१ [illegible] पोभाषा [illegible] धाती २

स्वस्वत्वनिश्चियरस्वेत्यात्मादानेष्वम्नं=

श्री

सिध्यातवत्कस· अपितश्चो· उपसर्गादिति षत्वम्· अभिष्कुर्ता· स्योयात· सत्वेकृते
प्रकृतिस्तवर्गस्तु स्यात्· नकारस्यानुस्वार· पंचमौ लिङ्ग्वानुषु· सकारस्य जः शाका
रस्ये मोहवर्गस्य वर्गाजः· सिकोनुक· अस्थात· स्रौ अभ्यास· भवति· शरणं
ने· कुर्णायस्कृति· हृ कौटिल्ये हृरति· ऋतश्च संयोगादेर्गुणः· ऋदन्तस्य
संयोगादेरंगस्य गुणो लिटि· उपधाया ऋः· जहार· जह्रतुः· जह्रुः·
जहर्थ· जह्रथुः· जह्र· जहार· जहर· जह्रिव· जह्रिम· हर्ता· हर्ता·
ऋतो हेनेष्वसस्यस्य रेङ्· ह्रियात्· हरतु· अहरत्· हरेत्· गुणोर्तिसंयोगा
द्योः· अर्तेः संयोगादेः ऋदन्तस्य च गुणो यकि यासुटि धातुकार्ये लिङि च·
ह्वर्यात्· अह्वार्षीत्· अह्वरिष्यत्· स्वृ शब्दोपतापयोः· शब्दे· स्वरति· स्वरतीति·

स्वृ॰ सस्वरिथ॰ सस्वर्थ॰ वमयो स्तुस्वरत्यादिविकल्पं बाधित्वा पुंस्ता त्प्रतिषेधा
कारान्तत्वात्सन्यनुवकः किनीति निषेधे प्राप्ते क्रादिनियमान्नित्यमिट्॰ स
स्वरिव॰ सस्वरिम॰ परत्वाद्‌ऊनोऽनित्यमिट्॰ स्वरिष्यति॰ स्मृ चिन्तायाम्॰
स्मरति॰ ह्वृ कौटिल्ये॰ ह्वरति॰ स्मृ गतौ॰ क्रादित्वान्नेट्॰ सस्मर्थ॰ सस्मृव॰ सस्मृम॰ गर
गुणयमित्र॰ क्षु॰ श्रोयकि यासवार्द्धधातुके लिङि च ऋतो रिङ्॰ रीङि॰ प्रह्वेतारङ्॰ पि
धिसामर्थ्यान्न दीर्घः॰ स्मियात् असार्षीत्॰ ऋ घ्रा गतौ॰ नु पाघ्रेति ऋच्छति धौरादेः॰
धावति॰ गृ घृ सेचने॰ ध्वृ हूर्छने॰ द्दृ त्रारप्रेरणयो॰ पतपाति॰ ददर्शौ॰ ददराणुः॰ दध
शुः॰ [illegible] स्तजिह्वौः॰ आभ्यां थलमुः॰ सजिहर्षौं॰ स्पर्शकाति॰ अनयोर

प·स्म

म·कौ·ति·

१६

बस्पष्टस्पन्दकस्यात्मकोपे·१

मागमः स्यात् झलादावकिति· द्रष्टा· द्रक्ष्यति· दृश्या· खबौकौसौ· दृश्यति· दृक्षा
ते· इरितो वा· ऋदृशोऽङि गुणः· अदर्शत्· अङ्‌भावे· नह्यः· व्रश्चेर्वक्ष्यमाणः
षत्वेन· अद्राक्षीत्· अदृक्ष्यत्· श्रु श्रवणे ७· श्रुवः शृ च· श्रुवः शृ इत्यादेशः
श्नुप्रत्ययश्च कर्तरि सार्वधातुके· शृणोति· सार्वधातुकमपित्· अपित्सार्व
धातुकं ङित्· शृणुतः· हुश्नुवोः सार्वधातुके· जुहोतेः श्नुप्रत्ययान्त
स्यानेकाचोऽङ्गस्यासंयोगपूर्वो वर्णस्य यण् स्यादचि सार्वधातुके· शृण्व
न्ति· शृणोषि· शृणुथः· शृणुथ· शृणोमि· लोपश्चास्यान्यतरस्यां म्वोः·
असंयोगपूर्वस्य प्रत्ययोकारस्य लोपो वा म्वोः परयोः· शृण्वः· शृण्मः· शृ
णुवः· शृणुमः· शुश्राव· शुश्रुवतुः· शुश्रुवुः· शुश्रोथ· शुश्रुवथुः· शुश्रुव·

श्री:

१६८

शृणुव · शृण्व · शृणुम · शृण्म · श्रोता · श्रोष्यति · शृणोतु · शृणुतात् · शृणु
तां · शृण्वन्तु · उतश्च प्रत्ययात्संयोगपूर्वात् · असंयोगपूर्वो प्रत्ययोतो हेर्लु
क् · शृणु · शृणुतात् · शृणुतं · शृणुत · गुणो वादेशो · शृणवानि · शृणवाव ·
शृणवाम · अशृणोत् · अशृणुताम् · अशृण्वन् · अशृणोः · अशृणुतं
अशृणुत · अशृणवं · अशृणव · अशृणुव · अशृणवम · अशृणुम · शृणुया
त् · शृणुयातां · उस्यपदान्तात् · शृणुयुः · शृणुयाः · शृणुयातं · शृणुयात ·
शृणुयां · शृणुयाव · शृणुयाम · श्रूयात् · अश्रोषीत् · अश्रोष्यत् · गम्
लृ सृप्लृ गतौ · इषुगमियमां छः · गच्छति · जगाम · गमहनजन
खनघसां लोपः क्ङित्यनङि · [illegible]पधाया · लोपोऽजादौ क्ङिति · नल

तू

ति··जग्मतुः··जग्मुः··जगमिथ·जगंथ·जग्मथुः·जग्म·जगाम·जगम·जग्मि
व·जग्मिम·गन्ता·गमेरिट् परस्मैपदेषु·गमेः सादेरिड्धातु स्यात् परस्मैपदेषु·ग
मिष्यति·गच्छतु·अगच्छत्·गच्छेत्·गम्यात्·पुषादिद्युताद्यॢदितः परस्मैपदेषु·श्य
न्विकरणपुषादेर्द्युताद्येॢदितश्च परस्य च्लेरङ् परस्मैपदेषु·अगमत्·अगमि
ष्यत्·सर्पति·अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्·उपदेशेऽनुदात्तो य ऋदुपध
स्तस्याम्वा स्याज्झलादावकिति·स्रप्ता·सर्प्ता·असृपत्·ञिक्ष्विदा अव्यक्ते शब्दे·क्ष्वेदति·
यभ मैथुने·यभति·येभ·येभिथ·झषस्तथोर्धोऽधः·झषः परयोस्तथोर्धः स्यान्न तु द
धातेः·यब्ध·यब्धा·णम प्रह्वत्वे शब्दे च·नेमिथ·ननंथ·नन्ता·अनंसीत्·अनं
सिष्टां·त्यज हानौ·त्यजति·तत्याज·तत्यजिथ·तत्यक्थ·त्यक्ता·अत्याक्षीत्·अत्य

ॐ३ धः·

= ततस्नानान्विकरणाग्नमभावाप्तौ योगि स्वैक्ष्णिः । अन्यत्र स्ये व्याप्यत्वे नाभिप्रेतपरः =

व्याप्तौ ॥ अक्षोन्यतरस्याम् · श्नुः स्यात्कर्तरि सार्वधातुके · पक्षे शप् · अक्ष्णो
ति · अक्षति · आनक्ष · आनक्षिथ · आनष्ठ · अक्षिता · अष्टा · स्कोरिति कलोपः
षढोः कः सि · अक्ष्यति · अक्षिष्यति · अक्ष्णोतु · अक्ष्णुहि · अक्षणवानि · आक्ष्णो
त् · आक्ष्णुवन् · अक्ष्णुयात् · अक्ष्णुयुः · अक्ष्यात् · आक्षीत् · आक्षिष्टां · आष्टां · त
क्षू त्वक्षू तनूकरणे ७ तनूकरणं तक्षः · श्नुर्वान्यविषये · तक्ष्णोति · तक्षति ·
वा काष्ठं · ततक्षिथ · ततष्ठ · अतक्षीत् · अतक्षिष्टां · अताक्षीत् · अताष्टां · त
नूकरणे किं · वाग्भिः · संतक्षति · भर्त्सयतीत्यर्थः · ६८ रक्ष पालने · रक्षति · णिक्ष
चुंबने ६९ · प्रणिक्षति · वक्ष रोषे · संघात इत्येके वक्षति · मृक्ष संघाते · म्रक्ष
इत्येके · तक्ष त्वचने · त्वचनं संवरणं · त्वचो ग्रहणं च · पक्ष परिग्रह इत्येके ·

[illegible]आङ्करे·सुपूर्व·काक्षिवाक्षिमाक्षिकांक्षायां·द्राक्षिध्राक्षिध्वाक्षिघोरवासि
तेच·चूषपाने·तूषतुष्टौ·पूषवृद्धौ·मूषस्तेये·लूषरूषभूषायां·शूषप्रसवे·यू
षहिंसायां·जूषच·भूषअलंकारे २० जिजये·जयति·सन्लिटोर्जेः·सन्निमि
त्तात्स्थानात्परस्य जेः कुत्वं स्यात्·जिगाय·जिगयिथ·जिगेथ·जीवप्राणधा
रणे २१·जीवति·पीवमीवतीवणीवस्थौल्ये·पीवति·पिपीव·मुर्वीबन्धने·उप ९८
·धायांच·धातोरुपधाभूतयोरेफवकारयोर्हलिपरत इकोदीर्घः·मुमूर्व·
पूर्वपर्वमर्वपूरणे·पूर्वति·पर्वति·चर्वअत्ते·कषखषशिषजषझषशषवषमषर वष ३
षरुषरिषहिंसार्थाः·कोषति·चिकोष·शालेरुपधायादनिटः कृतः·इकुत्वादेः प
रस्य·तादेः कृत्धातुकस्येट्·रोषिता·भषभर्त्सने·इल्लमभर्त्सनंश्वरवः·पुषपुष्टौ· श्री:
२ x इगुपधोपधाच्चान्तात्स्मादनिटः क्सः·कासेट्याः·आशीक्षात्·तीब्रसहन्नुमस्यरिस·x १८

पुष्टलव्ययोपचयानुवृ॰ गोषणार्थः

२ सुपुसु २

पोषिता॰ अनुदात्तेषु पुष्येति श्यना निर्देशात् श्यमुदात्ताः॰ अङ्॰ विधौ दैवादिकस्य ग्रहणात्॰ आङ्॰॰ अपोषीत्॰ श्रिधुक्ष्णुस्तुदोहे॰ पोषति॰ पोषिषति॰ पोषति॰ पोषति ॥ ० ॥ इति भ्वादौ परस्मैपदप्रक्रिया ॥ ० ॥ स्पर्ध संघर्षे ॥ टित आत्मनेपदानां टेरे॰ टितो लस्यात्मनेपदानां टेरेत्वं॰ स्पर्धते॰ आतो ङितः॰ अतः परस्य ङितामात इय्॰ स्पर्धेते॰ स्पर्धन्ते॰ थासः से॰ टितो लस्य॰ स्पर्धसे॰ स्पर्धेथे॰ स्पर्धध्वे॰ स्पर्धे॰ स्पर्धावहे॰ स्पर्धामहे॰ इजादेश्च गुरुमतोऽनृछः॰ इजादिर्यो धातुर्गुरुमान् ऋछत्यन्यस्तत आम् लिटि॰ आम्प्रत्ययवत्कृञोऽनुप्रयोगस्य॰ आम्प्रकृत्या तुल्यमनु॰ प्रयुज्यमानात्कृञोऽप्यात्मनेपदं स्यात्॰ लिटस्तझयोरेशिरेच्॰ एकारोच्चारणं ज्ञापकं लिडादेशानां टेरेत्वं नेति॰ तेन

प ३

उरोरस्मान्नु· एधांचक्रे· एधांचक्राते· एधांचक्रिरे· एधांचकृषे· एधांचक्राथे·
इणोषीध्वंलुङ्·लिटांधोंगात्· इणन्तादंगात्परेषांषीध्वंलुङ्·लिटांधस्यढः·
एधांचकृढ्वे· एधांचक्रे· एधांचकृवहे· एधांचकृमहे· एधांबभूव· एधामा
स· अनुप्रयोगसामर्थ्यादस्तेर्भूभावोन· अन्यथाहिकरतेवानुप्रयुज्येतइति
हेम्नित्वात्भूयात्· एधिता· एधितारौ· एधितारः· एधितासे· एधितासा
थे· धिच· धादौप्रत्ययेसस्यलोपः· एधिताध्वे· हएति· तासस्त्योःसस्यए
धिताहे· एधितास्वहे· एधितास्महे· एधिष्यते· एधिष्येते· एधिष्यन्ते· ए
धिष्यसे· एधिष्येथे· एधिष्यध्वे· एधिष्ये· एधिष्यावहे· एधिष्यामहे·
आमेतः· लोटएतआम्· एधतां· एधेताम्· एधन्तां· सवाभ्यांवामौ· सवा

स्यां परस्य लोडेतः क्रमाद्वामौ स्तः · एधस्व · एधेथां · एधध्वं · एतऐ · लोडुत्त
मस्य · एधै · एधावहै · एधामहै · आटश्च · ऐधत · ऐधेतां · ऐधन्त · ऐधथाः ·
ऐधेथां · ऐधध्वं · ऐधे · ऐधावहि · ऐधामहि · लिङः सीयुट् · लिङः सलो
पोनन्त्यस्य · लोपो व्योर्वलि · एधेत · एधेयातां · झस्य रन् · लिङः · एधेरन्
एधेथाः · एधेयाथां · एधेध्वं · इटोऽत् · लिङादेशस्य · एधेय · एधेवहि · ए
धेमहि · सुट् तिथोः · लिङस्तथोः सुट् · य · लोपः · एधिषीष्ट · एधिषीया
स्ताम् · एधिषीरन् · एधिषीष्ठाः · एधिषीयास्थां · एधिषीध्वम् · एधि
षीय · एधिषीवहि · एधिषीमहि · ऐधिष्ट · ऐधिषाताम् · आत्मने
पदे[illegible]नतः · अनात्परस्यात्मनेपदेषु स्यात् · ऐधिषत · ऐधिष्ठाः · ऐ

झस्य अत् — २१ ऐधिषाथां ४२

आमोदेशाधिकृत्यपास्वाय भवति-

इणापरत्वेपि इणन्तादङ्गात्परत्वाऽभावादेणयादेशोमिति त्वं न भवति-

कातिरिक्ता

पिं·ऽसेविषि·ऽसेविष्वहि·ऽसेविष्महि·ऽसेविष्यत·ऽसेविष्येतां·ऽसेविष्यन्त·ऽसेविष्यथाः·ऽसेविष्येथां·ऽसेविष्यध्वं·ऽसेविष्ये·ऽसेविष्यावहि·ऽसेविष्यामहि·कमु कांतौ·कमेर्णिङ्··स्वार्थे·कामयते·अयामन्ताल्वाय्येत्न्विष्णुषु·ष्णुरोगए·कामयांचक्रे·आयादयस्यहति·वा·चकमे·चकमाते·चकमिरे·चकमिषे·चकमाथे·चकमिध्वे·चकमे·चकमिवहे·चकमिमहे··कामयिता·कमिता·कामयिष्यते·कामयतां·अकामयत·कामयेत·कामयिषीष्ट·कमिषीष्ट·णिश्रिद्रुस्रुभ्यः कर्त्तरि चङ्··ण्यन्तात् श्र्यादिभ्यश्च च्लेश्चङ्·कर्त्रर्थे लुङि··कामि अ त इति स्थिते·णेरनिटि·अनिटावार्द्धधातुके परे णेर्लोपः··णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः··चङ्परे णौ

ल·कौ·टी·

२०

कमी:

२०

दा

२०३

यदंगंतस्योपधायाह्रस्वः· सन्वल्लघुनिचङ्परेऽनग्लोपे· चङ्परेणौयदंगं
तस्ययोभ्यासोलघुपरस्तस्यसनीवकार्यंस्यात्णावग्लोपेसति· सन्यतः·
अभ्यासस्यातइत्स्यात्सनि· दीर्घोलघोः· लघोरभ्यासस्यदीर्घःसन्वद्भावव‍ि
षये· अचीकमत· णिङभावपक्षे· कमेश्च्लेश्चङ्· वाच्यः· अचकमत· अ
कामयिष्यत· अकमिष्यत· [illegible] ञौघे· चामते· चमामे· क्षमूष्सहने· क्ष
मते· चक्षमे· चक्षमिषे· चक्षंसे· म्वोश्च· मोनोधातोः धातोर्मस्यनःम्वोःपर
तः· चक्षण्वहे· चक्षमिवहे· चक्षण्महे· चक्षमिमहे· गाधृ प्रतिष्ठालि
प्सयोर्ग्रन्थेच· गाधते· बाधृ लोडने· लोडनंप्रतिघातः· बाधते· नाधृ नाथृ
याच्ञोपतापैश्वर्याशीःषु· नाधते· आशिषिनाथइतिवाच्यं· आस्यासि

भा·टी

म·कौ·टी

२९

मु

[illegible]ष्येवात्मनेपदं स्यात्·नाथते। अन्यत्र नाथति·[illegible]·दधते·स्कुदि आप्र
वणे। आप्रवणं प्लवनमुद्धरणं च·स्कुन्दते·[illegible] श्वैत्ये·श्विन्दते·शिश्विन्दे·व
दि अभिवादनस्तुत्योः·वन्दते·भदि कल्याणे सुखे च·भन्दते·म
दि स्तुतिमोदमदस्वप्नकान्तिगतिषु·मन्दते·स्पदि किंचिच्चलने·स्पन्दते·मुद
हर्षे·मोदते·मुमुदे·ऊर्द माने क्रीडायां च·ऊर्दते·ऊर्दांचक्रे·कुर्द खुर्द गुर्द गु
द क्रीडायामेव·कूर्दते·खूर्दते·चुकूर्दे·गूर्दते·गोदते·जुगुदे·षूद क्षरणे·
सूदते·सुषूदे·ह्राद अव्यक्ते शब्दे·ह्रादते·जह्रादे·ह्लादी सुखे च·अ
व्यक्ते शब्दे·ह्लादते·स्वाद आस्वादने·स्वादते·सस्वादे·पर्द कुत्सिते
शब्दे·गुदरवेत्यर्थः·पर्दते·यती प्रयत्ने·यतते·येते·[illegible]

कौ

२९

अविद्यमान गुण कथनं श्लाघा = ९

ग्रंथते · ग्रथि कौटिल्ये · ग्रंथते · कत्थ श्लाघायां · कत्थते · चकत्थे · श्लोकृ सं
घाते · संघातो ग्रंथः · सचैक ग्रथ्यमानस्य व्यापारे ग्रंथितुर्वा · आद्ये अक
र्मको द्वितीये सकर्मकः · श्लोकते · शुश्लोके · शकि शंकायाम् · शंकते ·
शशंके · अकि लक्षणे · अंकते · आनंके · ककि वकि श्वकि त्रकि ढौ
कृ त्रौकृ ष्वष्क वस्क मस्क टिकृ टीकृ तिकृ तीकृ रघि लघि गत्यर्थाः · कं
कते · वंकते · श्वंकते · त्रंकते · ढौकते · डुढौके · त्रौकते · तुत्रौके · सुष्व
तुष्ठिवुष्वष्कतौ नांसत्वनिषेधः · ष्वष्कते · षष्वष्के · वस्कते · मस्क
ते · ममस्के · टेकते · टीकते · तेकते · तीकते · रंघते · लंघते · श्लाघृ क

भा·नै

म·कौ·ति·
२२

९३

त्यने·श्लाघते·शश्लाघे·पचिव्यक्तीकरणे·पंचते·अजगति
स्यानार्जनोपार्जनेषु·आर्जते·नुर्विवो अकारैकरेफोरफोहल्
३ त्वेन४ [redacted] ँरस्यते·तेनह्रिंस्यात्नुरः आन्छे·आजिभृजीभर्जने·भ्रं
जते·स्रजे·भ्रजे·भ्राजृदीप्तौ·स्रजते·भ्रजते·विभ्रेजे·वेष्टवेष्टने·वि
वेष्टे·चेष्ट चेष्टायां·चेष्टते·चिचेष्टे·स्फुटविकसने·स्फोटते·
पुस्फुटे·टुवेपृकंपने·वेपते·कपिचलने·कंपते·भिक्षभिक्षा·
यामलाभेलाभेच·भिक्षते·दीक्षमौण्ड्येज्योपनयननियम
व्रतादेशेषु·दीक्षते·दिदीक्षे·भाषव्यक्तायांवाचि·भाषते·

श्रीः
२२

=उदीरितोर्थः पशुनापि गृह्यते हयाश्च नागाश्च वहंति नोदिताः। अनुक्तमप्यू
हति पंडितो जनः परेंगितज्ञानफला हि बुद्धयः ॥१॥

वर्ध स्नेहने· वर्धते· गुडि वेष्टायाम्· गुंडते· गुंडांचक्रे· गर्ह गल्ह कुत्सायां· गर्हते·
जगर्हे· काशृ दीप्तौ· काशते· कुह वितर्के· कुहते· कथमनुक्तमप्यूहति पंडि
तो जन इति· अनुदात्तेत्त्व लक्षणमात्मनेपदमनित्यं· अनुदात्तेतश्चाक्षिङो
ङि· त्करण ज्ञापकात्· तेन उदयति यदि भानुः· स्फायन्निर्मोकसंधिरु
त्मादस्मि कृमिस्माकुः· अय गतौ· अयते· उपसर्गस्यायतौ· अयतावुपसर्ग
रेफस्य लत्वं· प्लायते· पलायते· दयायासश्च· एभ्य आम्कृञ्· अयांचक्रे·
अयिता· अयिष्यते· अयतां· आयत· अयेत· अयिषीष्ट· विभाषेटः· इ
णः परस्य धातः षीध्वंलुङ्लिटां धस्य ढः· अयिषीढ्वं· अयिषीध्वं·
आयिष्ट· आयिढ्वं· आयिष्यत· द्युत दीप्तौ· द्योतते· द्युतिस्वाप्योः· संप्र

आयिध्वं ७

सारणं·अभ्यासस्य·दिद्युते·द्योतिता·द्योतिष्यते·द्योततां·अद्योतत·द्यो
तेत·द्योतिषीष्ट·द्युद्भ्यो लुङि··द्युताद्भ्यः परस्मैपदं वा लुङि··पुषादि
त्पङ··अद्युतत्·अद्योतिष्ट·अद्योतिष्यत·एवं श्विता वर्णे·ञिमिदा
स्नेहने·ञिष्विदा स्नेहनमोचनयोः··मोहनयोरित्येके·ञिक्ष्विदा
चेत्येके·रुच दीप्तावभिप्रीतौ च·घुट परिवर्त्तने·शुभ दीप्तौ·क्षुभ सं
चलने·णभ तुभ हिंसायां·स्रंसु ध्वंसु भ्रंसु अवस्रंसने·ध्वंसु गतौ च·
स्रंभु विश्वासे·वृतु वर्त्तने··ऋदुपधेभ्यो लिटः कित्वं गुणात् पूर्व वि
प्रतिषेधेन·ववृते·वर्तिता·वृद्भ्यः स्यसनोः··वृतादिभ्यः पंचभ्यो
वा परस्मैपदं स्ये सनि च·न वृद्भ्यश्चतुर्भ्यः··वृतवृधशृधस्यंदूभ्यः·

३ वर्त्तते·

२३

भ ४
स १

साद्देराद्धातुकस्येरागमस्तनयोरभावे · वर्त्स्यति · वर्तिष्यते · वर्तताम् ·
अवर्तत · वर्तेत · वर्तिषीष्ट · अवृतत् · अवर्तिष्ट · अवर्त्स्यत् · अवर्तिष्य
त · स्वंदृ लुदृक्तो · [illegible] नुदृक त्सायां · [illegible] प्रस्रवणे · स्यंदते · सस्यंदे ·
सस्यंत्से · सस्यंदिध्वे · सस्यंद्ध्वे · स्यंदिता · स्यंता · वृद्भ्यस्यसनोरिति प
रस्मैपदे कृते उदृन्वेट्शामंतरंगमपि विकल्पं बाधित्वा चतुर्ग्रह
णसामर्थ्यान्नेट् स्य इति निषेधः · स्यंत्स्यति · स्यंदिष्यते · स्यंत्स्यते ·
स्यंदिषीष्ट · स्यंत्सीष्ट · युद्भ्यो लुङि इति परस्मैपदपक्षेऽङ् · नलोपः ·
अस्यदत् · अस्यंदिष्ट · अस्यंत्त · अस्यंत्सातां · अस्यंत्सत · अस्यंदि
ष्यत · अस्यंत्स्यत · अनुविपर्यभिनिभ्यः स्यंदतेरप्राणिषु · स्यदः प

विक्लृप्सति·विकल्पिषंते विक्लृप्सते·
हलन्ताच्च

रस्याप्राणिकर्तृकस्यपरस्मैस्तेः स्यषोवा·अनुष्यंदते अनुस्यंदतेवाजलं॥अ
प्राणिषुकिं·अनुस्यंदतेहस्ती·कृपोरोलः·कृपेर्लः·कृपउःऋइतिछेदः·
कृपेरेफस्यलः·कृपेऋकारस्यावयवोयोरेफसदृशस्तस्यचलकार
सदृशः स्यात्·कल्पते·चक्लृपिषे·चक्लृप्से·ह्रस्वादिस्यादिवत्·लुटि
चक्लृपः·लुट्स्यसनोश्चक्लृपेःपरस्मैपदंवा·तासिचक्लृपः·क्लृपेः
परस्यतासेःसकारस्यार्धधातुकस्येण्नतङानयोरभावे·कल्प्तासि·कल्पि
तासे·कल्प्तासे·कल्प्स्यति·कल्प्स्यते·कल्पिष्यते·कल्पिषीष्ट·
लिङ्सिचावात्मनेपदेषु·इकःसमीपाद्धलःपरौ झलादी लिङ्सिचौ आ
त्मनेपदपरः लिङ्सिचौ तौ कितौ स्तः·क्लृप्सीष्ट·अक्लृपत्·अकल्पिष्ट·

क्लृप्सीष्टेति।कल्पीष्टेत्यादावसागमस्यभाषासिद्धिर्विकल्पफलम्:=

१ अकल्प्स्यत

अक्लृप्त·अकल्पिष्यत·अक·लृप्स्यत·दद दाने·ददते·ददे·ददाते·दद
दिरे·ददिता·ददिष्यते·ददतां·अददत·ददेत·ददिषीष्ट·अददिष्ट·
अददिष्यत·त्रपूष् लज्जायां·त्रपते·तॄफलभज त्रपश्च·एषामत
एत्वमभ्या सलोपश्च किति लिटि·सेटि थलि च·त्रेपे·त्रपिता·त्रप्ता·त्रपि
ष्यते·त्रप्स्यते·त्रपतां·अत्रपत·त्रपेत·त्रपिषीष्ट·त्रप्सीष्ट·अत्र
पिष्ट·अत्रप्त·अत्रपिष्यत·अत्रप्स्यत·घट चेष्टायां·घटते·जघटे·
व्यथ भयसंचलनयोः·व्यथते·व्यथो लिटि·अभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात्
हलादिः शेषापवादः·विव्यथे·प्रथ प्रख्याने·प्रथते·पप्रथे·प्रस विस्ता
रे·प्रसते·पप्रसे·म्रद मर्दने·म्रदते·स्खद स्खदने·स्खदनं विद्राव

ओंन

म·कौ·ति·
२५

रां·स्पन्दते·क्रपि कृपायां गतौ·क्रपते·त्वर संभ्रमे·त्वरते·टुभ्राज
टुभ्राशृ टुभ्लाशृ दीप्तौ·भ्राजते·फणां च सप्तानां·फणगणवरभ्राज भ्राश
भ्लाश स्यमु स्वन ध्वनां वा त्वाभ्यासलोपौस्त:किति लिटि सेटि थलि
च·भ्रेजे·बभ्राजे·वा भ्राश भ्लाशेति श्यन् वा·भ्राश्यते·भ्राशते·भ्लाशते·भ्रेशे·
बभ्राशे·भ्लाश्यते·भ्लाशते·भ्लेशे·बभ्लाशे·रमु क्रीडायां·रमते·रेमे·ज
भी जृभि गात्रविनामे·रधिजभोरचि·नुम्·जंभते·जजंभे·जृंभते·
॥इति [illegible] आत्मनेपदप्रक्रिया·॥१८॥ श्रिञ् सेवायां·श्रयति·श्रय
ति·शिश्राय·शिश्रिये·श्रयिता·श्रयितासे·श्रयिष्यति·श्रयिष्य
ते·श्रयतु·श्रयतां·श्रयेत्·अश्रयत्·अश्रयत·श्रयेत·श्रीया

अचिश्नुधातुभ्रुवां २

श्रयेत्

कौ:
२५

शीतिश्रुतिः २

२

अभार्षीत्

र॰ आयिषीष्ट॰ चङ्॰ अशिश्रियद्॰ अशिश्रियत॰ अश्रयिष्यत्॰ अश्रयिष्यत॰
भृञ् भरणे॰ भरति॰ भरते॰ बभार॰ बभ्रतुः॰ बभ्रुः॰ बभर्थ॰ बभृव॰ बभृम॰ ब
भ्रे॰ बभृषे॰ भर्त्तासि॰ भर्त्तासे॰ भ्रियात्॰ उश्च॰ =ऋवर्णात्परो झलादि
र्लिङात्मनेपदपरः सिच्चेत्येतौ कितौ स्तः॰ भृषीष्ट॰ भृषीयास्तां॰ अ
भार्षीत्॰ ह्रस्वादङ्गात्॰ सिचो लोपो झलि॰ अभृत॰ अभरिष्यत्॰
अभरिष्यत॰ हृञ् हरणे॰ हरति॰ हरते॰ जहार॰ जहर्थ॰ जह्रिव॰ ज
ह्रे॰ जहृषे॰ हर्त्ता॰ हरिष्यति॰ धृञ् धारणे॰ धरति॰ धरते॰ णीञ्
प्रापणे॰ नयति॰ नयते॰ डुपचष् पाके॰ पचति॰ पचते॰ पपाच॰ [illegible]

=ननुश्चेत्यत्र लिङ्सिचावात्मनेपदेष्वितः आत्मनेपदेष्वित्येवसंबध्येतानंतरत्वात्तत्राह इत्येकयोगनिर्दिष्टानां सहवा प्रवृत्तिः सहवा निवृत्तिः ९

ऋद्धनोः स्ये॰ २ हृस्वं प्रापणं स्वीकारः स्तेयं नाशनं च

= वस निवासे · वेञ् तन्तुसन्ताने · वद व्यक्तायां वाचि · टुओश्वि गतिवृद्ध्योः ॥ इमावपि तथा = ६

पेचिथ · पपक्थ · पेचे · पक्ता · भज सेवायां · भजति · भजते · बभाज · भेजे · भक्ता · भक्ष्यति · भक्ष्यते · अभाक्षीत् · अभक्त · अभक्षातां · यज देवपूजासंगतिकरणदानेषु · यजति · यजते · लिट्यभ्यासस्योभयेषां · वच्यादीनां ग्रहादीनां चाभ्यासस्य संप्रसारणं स्यात् लिटि · इयाज · वचिस्वपियजादीनां किति॥ वचिस्वप्यार्यजादीनां च संप्रसारणं किति · यजिर्वपिर्वहिश्चैव वसिर्वेञ् व्येञ् इत्यपि · ह्वेञ् वदश्वयतिश्चैव यजाद्याः स्युरिमे नव · ईजतुः · ईजुः · इयजिथ · इयष्ठ · ईजे · यष्टा · यक्ष्यति · यक्ष्यते · इज्यात् · यक्षीष्ट · अयाक्षीत् · अयष्ट ॥ वह प्रापणे · वहति · वहते · उवाह · ऊहतुः · ऊहुः · उवहिथ · उव

इश्वेतिषः २ पठोः कसि

संप्रसारणं तदा अयं च कार्यं वलवदिति वचनात्संप्रसारणं ३

१× वक्षीष्ट

स्तयोर्ढोऽधः· ढो ढे लोपः सहिवहोरोदवर्णस्य· ढलोपो· उवोढ· ऊहे· वोढा· व
क्ष्यति· वक्ष्यते· अवाक्षीत्· अवोढां अवाक्षुः· अवाक्षीः· अवोढं· अवोढ·
अवाक्षं· अवाक्ष्व· अवाक्ष्म· अवोढ· अवक्षातां· अवक्षत· अवोढाः· अवक्षा
थां· अवोढ्वं· अवक्षि· अवक्ष्वहि· डुवप् बीजसंताने· बीजसंतानं क्षेत्रे वि
करणं गर्भाधानं च· अयं ढिदेनेपि· केशान्वपति· वपते· उवाप· ऊपे· वप्ता
उप्यात्· वप्सीष्ट· प्रापवाप्सीत्· अवप्त· वेञ् तन्तुसंताने· वयति· वयते
वेञो वयिः· वास्यात्किति लिटि इकार उच्चारणार्थः· उवाय· ग्रहिज्यावयिव्य
[illegible]ष्टिविचतिवृश्चतिपृच्छतिभृज्जतीनां ङिति च· चात्किति संप्रसा
रणं· इति यस्य प्राप्ते· लिटि वयो यः· वयो यस्य संप्रसारणं न लिटि· उ

न

यतुः·ऊयुः·वश्चास्यान्यतरस्यांकिति·वयोयस्य वो वा स्यात्किति लि
टि·ऊवतुः·ऊवुः·वयस्तस्याविभाषाथलिनेत्यमिट्·उवयिथ·स्था
निवत्वेनमित्वानतेः·ऊये·ऊवे·वयादेशाभावे·वेञः·संप्रसारणं
नलिटि·ववौ·ववतुः·ववुः·ववित्थ·ववाथ·ववे·ववाते·वाता
ऊयात्·वासीष्ट·अवासीत्·अवास्त·व्येञ् संवरणे·व्ययति·व्य
यते·नव्यो लिटि·आत्वं·परमपि हलादिः शेषं बाधित्वा यस्य संप्र
सारणं·उभयेषां ग्रहणसामर्थ्यात्·अन्यथा वव्यादीनां [illegible]
[illegible] ग्रहादीनां चानुक्षेपेवमिकिंतेन·विव्याय·विव्यतुः·
विव्युः·इडत्यर्ति व्ययतीनां·व्यद्मान्येऽन्यस्थलो नित्यमिट्

अवास्त·

श्रीः
२१

यमरमेति सक्सिद्धृ·५।

विव्ययिथ·विव्याय·विव्यय·विव्ये·व्याता·वीयात्·व्यासीष्ट·अव्यासीत्·अ
व्यास्त·ह्वेञ्स्पर्धायांसब्दे च·ह्वयति·ह्वयते·अभ्यस्तस्य च·अभ्यस्तीभविष्य
तो ह्वः संप्रसारणं·जुहाव·अजिह्वुरिति·जुहुवुः·जुहुवे·ह्वाता·लिपिसिचि
ह्वश्च·ह्वेरङ्·आत्मनेपदेष्वन्यतरस्याम्·आतो लोपः·आह्वत·अह्वत·
अह्वास्त·राजृ दीप्तौ·राजति·राजते·रराज·रेजतुः·रेजुः·रेजे·हिक्क अव्य
क्ते शब्दे·हिक्कते·अंचु गतौ याचने·अंचति·अंचते·अच इत्येके·अंची
त्यपरे·टुयाचृ याच्ञायां·याचति·याचते·बुधिर् बोधने·बोधति·बोध
ते·अबुधत्·अबोधीत्·अबोधिष्ट·खनु अवदारणे·खनति·खनते·च
खान·चख्नतुः·चख्ने·खायात्·ये विभाषा·खन्यात्·चीवृ आदान

जुहविथ·जुहोथ
हूयात्

Sanskrit University, Balmiki Campus, Kathmandu

संवरणयोः· चीवति· चीवते· चायृ पूजानिशामनयोः· चायति· चायते·
व्यय गतौ· व्ययति· व्ययते· दाशृ दाने· दाशति· दाशते· भेषृ भये· गतावि
त्येके· भेषति· भेषते· असगतिदीप्त्यादानेषु· असति· असते आस· आसे·
अयं षांतोपि· स्पश बाधनस्पर्शनयोः· स्पर्शनं ग्रथनं· स्पशति· स्पशते· ल
ष कांतौ· लष्यति· लष्यते· लषति· लषते· चष भक्षणे· चषति· चषते·
झष आदानसंवरणयोः· झषति· झषते· दासृ दाने· दासति· दासते· धा
वु गतिशुद्ध्योः· धावति· धावते· ॥ ॥इति भ्वादावुभयपदप्रक्रिया॥
ऋतेरीयङ्· स्वार्थे· ऋतिः सौत्रः· जुगुप्सायामिति बहवः· कृपायां चेत्ये
के· ऋतीयते· ऋतियां चक्रे· आर्द्धधातुके आयादय इति ईयङ्· भावपक्षे

= तनु विस्तारे · क्षनु हिंसायां · क्षिणु च · ऋणु गतौ · तृणु अदने · घृणु दीप्तौ · जनसनखनां सन्
झलोरिति झलो क्ङिति आत्वविधानात् डु[illegible] पालिन्वेपिसनो ऽनेनो ऽन्येरव: वनु याचने · मनु अवबोधने ·
इत्यर्तिव्ययतीनाम्निति नि[illegible]मट् · ५
शेषत्वात्परस्मैपदं · आनन्दे · आर्जिते स्यात् · अद भक्षणे · अदिप्रभृतिभ्यः शा
पः · लुक् · अत्ति · अत्तः · अदन्ति · अत्सि · अत्थः · अत्थ · अद्मि · अद्वः · अद्मः ·
लिट्यन्यतरस्यां · अदेर्घस्लृ · अभ्यास · उपधालोपः · घस्य चर्त्वं · शासिव
सिघसीनां च · इण्कुभ्यामेषां सस्य षः · जक्षतुः · जक्षुः · जघसिथ · आद
आदतुः · आदुः · आदिथ · अत्ता · अत्स्यति · अत्तु · अत्तात् · अत्तां · अदन्तु · हु
झल्भ्यो हेर्धिः · अद्धि · अत्तात् · अत्तं · अत्त · अदानि · अदाव · अदाम ·
अदः सर्वेषां · अदोऽपृक्तस्य सार्वधातुकस्य अट् स्यात् · आदत् · आत्तां ·
आदन् · आदः · आत्तं · आदं · आद्व · आद्म · अद्यात् · अद्यातां · अद्युः ·
अद्यात् · अद्यास्तां · अद्यासुः · लुङ्सनोर्घस्लृ · अटः · अङ् · अघसत् ·

आन्यत·हन हिंसागत्योः·हन्ति·अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुना
सिकस्य लोपो झलि क्ङिति·अनुनासिकान्तानामेषां लोपः·यमिरमिनमिग
मिहनिमन्यतयोनुदात्तोपदेशाः·तनुक्षणुक्षिणुऋणुतृणुघृणुव
नुमनुतनोत्यादयः·हतः·घ्नंति·हंसि·हथः·हथ·हन्मि·वमोर्वा·उपसर्ग
स्थान्निमित्ताद्धन्तेर्नस्यणः·प्रहण्मि·प्रहन्मि·हन्वः·हन्मः·जघान·
जघ्नतुः·जघ्नुः·अभ्यासाच्च·हनोहस्य कुत्वं·जघनिथ·जघंथ·जघ्नथुः·जघ्न
जघान·जघन·जघ्निव·जघ्निम·हन्ता·हनिष्यति·हन्तु·हतात्·हतो·घ्नन्तु·
हन्तेर्जः·हौ·असिद्धवदत्राभात्·इतउत्तरमापादपरिसमाप्तेराभीयं समा
नाश्रये तस्मिन्कर्तव्ये तदसिद्धं स्यात्·इति जस्यासिद्धत्वान्न हेर्लुक्·९

८२

पिठ्ठमोःस्य ३

जहि·हतात्·हतं·हत·हनानि·हनाव·हनाम·अहन्।·अहतां·अघ्नन्·अहन्·
अहतं·अहनं·अहन्व·अहन्म·हन्यात्·आर्द्धधातुके·इत्यविवक्षत्वे हनोवध
लिङि·लुङि च·वध्यात्·वध्यास्तां·वध्यासुः·अवधीत्·अहनिष्य
त्·युमिश्रणामिश्रयोः·उतोवृद्धिर्लुकिहलि·लुग्विषये·उतोवृ
द्धिः पितिहलादौसार्वधातुके न त्वभ्यस्तस्य·यौति·युतः·युवन्ति·
यौषि·युथः·युथ·यौमि·युवः·युमः·युयाव·यविता·यविष्यति·यौ
तु·युतात्·अयौत्·अयुतां·अयुवन्·युयात्·इहवृद्धिर्न·भाष्येपि
च्चङि·न्नङि·च्चपिन्नेति व्याख्यानात्·युयातां·युयुः·यूयात्·यूया

हन्नस्यासोरितिवि
पः=१

स्तां · यूयासुः · अयावीत् · अयविष्यत् · या प्रापणे · याति · यातः · यान्ति · य
यो · याता · यास्यति · यातु · अयात् · अयातां · लङः शाकटायनस्यैव ·
आदन्ताद्झेर्जुस्वा · अयुः · अयान् · यायात् · यायातां · यायुः · या
यात् · यायास्तां · यायासुः · अयासीत् · अयास्यत् · एवं वा गतिगंध
नयोः · भा दीप्तौ · ष्णा शौचे · श्रा पाके · द्रा कुत्सायां · प्सा भक्षणे · पा रक्ष
णे · रा दाने · ला आदाने · दाप् लवने · ख्या प्रकथने · अयं सार्वधातुकस
व प्रयोक्तव्यः · विद ज्ञाने · विदो लटो वा · वेत्ति · लटः परस्मैपदानां णला
दयो वा · वेद · विदतुः · विदुः · वेत्थ · विदथुः · विद · वेद · विद्व · पक्षे · वेत्ति ·
वित्तः · विदंति · उषविदजागृभ्योन्यतरस्यां · एभ्यो लिट्याम्वा · विदाञ्च

नविश्वसेदविश्वस्तंविश्वस्तेनातिविश्वसेत्॥ विश्वासाद्भयमुत्पन्नंमूलान्यपिनिकृन्तति·॥६०॥

तत्वप्रतिलानारम्भिनगुणः·विदांचकार·विवेद·वेदिता·वेदिष्यति·विदांकुर्वंत्वि
त्यन्यतरस्यां·वेत्तेर्लोट्याम्गुणाभावो·लोटोलुक·लोऽन्तकरोत्यनुप्रयोगश्चवा
निपात्यते·पुरुषवचनेनविवक्षिते·तनादिकृञ्भ्यउः·शपोपवादः·विदांकरो
तु·अतउत्सार्वधातुके·उप्रत्ययांतस्यकृञोऽतउत्सार्वधातुकेक्ङिति·विदांकु
रुतात्·विदांकुरुतां·विदांकुर्वंतु·विदांकुरु·विदांकरवाणि·वेत्तु·अवेत्
अवित्तां·अविदुः·दश्च·धातोर्दस्यपदांतस्यासिपिरुर्वा·अवेः·अवेत्·विद्या
त्·विद्यातां·अवेदीत्·अवेदिष्यत्·असभुवि·अस्ति·श्नसोरल्लोपः·श्नस्या
स्तेश्चातोलोपः सार्वधातुकेक्ङिति·स्तः·संति·असि·स्थः·स्थ·अस्मि·स्वः·
स्मः·अस्तेर्भूः·आर्धधातुके·बभूव·भविता·भविष्यति·अस्तु·स्तात्·स्तां·

सिजभ्यस्तोतिजुरः·४

अ·दि·प·

म·कौ·ती·
३१

संनु· घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च· घोरस्तेश्चैत्वं हौ अभ्यासलोपश्च· आभीयत्वे
नष्टत्वस्यासिद्धत्वाद्धेर्धिः· एधि· स्तात्· स्तं· स्त· असानि· असाव· असाम·
आसीत्· आस्तां· आसन्· स्यात्· स्यातां· स्युः· भूयात्· अभूत्· अभवि
ष्यत्· उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः· उपसर्गेणः प्रादुषश्च परस्यास्तेः सस्य
षो यकारेऽचि च परे· निष्यात्· प्रादुःष्यात्· निषंति· प्रादुःषंति· यच्परे
किं· अभिस्तः· रु शब्दे· तुरुस्तुशम्यमः सार्वधातुके· एभ्यः सार्वधातु
कस्य हलादेस्तिङ ईड्वा· नाभ्यस्तस्येत्यतो नुवृत्तिसंभवे पुनः सार्वधातु
कग्रहणमपिदर्थं· रवीति· रौति· रुवीत· रुतः· हलादेः किं· रुवंति· तिङः किं·
शाम्यति· सार्वधातुके किं· आशिषि· रुयात्· विध्यादौ तु· रुयात्· रुवी

श्री·
३१

यात्·अरावीत्·अराविष्यत्·तु इति सौत्रो धातुः·गतिवृद्धिहिंसासु·तवीति·तौति·
तुवीतः·तुतः·तुताव·तोता·तोष्यति·णु स्तुतौ·नौति·नुनाव·नविता·टुक्षु
शब्दे·क्षौति·चुक्षाव·क्षविता·क्ष्णु तेजने·क्ष्णौति·क्ष्णविता·अक्ष्णावी
त्·ष्णु प्रस्रवणे·स्नौति·सुष्णाव·स्नविता·षु प्रसवैश्वर्ययोः·प्रसवोऽभ्यनु
ज्ञानं·सौति·सुतः·सुषाव·सोता·असौषीत्·कु शब्दे·कौति·चुकाव·कोता·
इण् गतौ·एति·इतः·इणो यण्·अजादौ प्रत्यये·इयङोऽपवादः·यन्ति·अ
भ्यासस्यासवर्णे·अभ्यासस्य इउवर्णयोरियङुवङौ स्तोऽसवर्णेऽचि·इ
याय·दीर्घ इणः किति·इणोऽभ्यासस्य दीर्घः किति लिटि·ईयतुः·ईयुः·
इययिथ·इयेथ·ऐत्·ऐतां·आयन्·ईयात्·एतेर्लिङि·उपसर्गात्परस्य इणो

ऽणोह्रस्वःस्यार्द्धधातुकेकितिलिङि··निरियात्·अंतादिवच्च·योयमेकादेशः
सपूर्वस्यांतवत्परस्यादिवत्स्यात्· उभयतआश्रयेनांतादिवत्·अभीयात्·
अयाः·किं·समेयात्·इणोगालुङि· "गातिस्थेतिसिचोलुक्·अगात्·आगा
तां·अगुः·एष्यत्·इकस्मरणे·अयमधिपूर्वएव·अधीगर्थदयेशांकर्म
णीतिलिंगात्·इणवदिकितिवक्तव्यं·अधियंति·अध्यगात्·केचित्त्वा
र्द्धधातुकाधिकारात्तस्यैवातिदेशमाहुः·तन्मतेयरान्·तथाच्चभट्टिः·सं
मीत्योराघवयोरधियन्निति·वीगतिव्याप्तिप्रजनकान्त्यसनखादनेषु·प्रज
नोगर्भग्रहणं·असनंक्षेपणं·वेति·वीतः·वियंति·वेषि·वेमि·वीहि·
अवेत्·अवीतां·अवियन्·अटसतिअनेकाच्त्वाद्घणोतिकेचित्·अ
सुतोपिगांमासानि·नेपथिलासहायमालानमतन्यमन्तुः॥सखीनयोरा

घवयोरधीयन्स्वसंकदुस्तेपुरमाऽससाद॥१॥

यन्· अत्र ईकारोपि धात्वंतरं प्रश्लिष्यते· एति· ईतः· इयंति· ईयात्· ऐयीत्· वच परिभाषणे· वक्ति· वक्तः· अयमंतिपरो न प्रयुज्यते· बहुवचनपर इत्यन्ये· झिपर इत्यपरे· वच्मि· वग्धि· वच्यात्· उच्यात्· अस्यतिवक्तिख्यातिभ्योऽङ्· ष्टुः· वच उम्· अङि· अवोचत्· अवक्ष्यत्· मृजू शुद्धौ· मृजेर्वृद्धिः· इको धातुप्रत्यये· मार्ष्टि· मृष्टः· क्ङित्यजादौ वेष्यते· मृजंति· मार्जंति· ममार्ज· ममृजतुः· ममृजुः· ममार्जतुः· ममार्जिथ· ममार्ष्ठ· मार्जिता· मार्ष्टा· मार्ष्टु· मृड्ढि· अमार्ट्· अमार्ड्· अमार्जीत्· अमार्क्षीत्· अमार्क्षत्· रुदिर् अश्रुविमोचने· रुदादिभ्यः सार्वधातुके· [illegible] स्वप् श्वस् अन जक्ष इत्येभ्यो वलादेः सार्वधातुकस्य

अमार्जि[illegible]त्
ष्य

स्वरतीतिनेट्-२

त॰ [illegible]

अल्पापेक्षत्वमन्तरङ्गत्वम् बह्वपेक्षत्वं बहिरङ्गत्वम् अन्तरङ्गबहिरङ्गयोरंतरङ्गं बलीयः

अरोदत् ३ अरोदः धित्वं नेति भक्ष्कृता धिनिन्यायात् वा अद्‌भ्यात्

ट्· रोदिति· रुदितः· हौ परत्वादिटि धित्वं न· रुदिहि· रुदश्च पंचभ्यः· रुदादेः पितः सार्वधातुकस्यापृक्तस्येट्· अड्गार्ग्यगालवयोः· अरोदीत्· अरोदत्· अरुदितां· अरुदन्· अरोदीः· अरोदः· प्रकृतिप्रत्ययविशेषापेक्षत्वादडिटोरन्तरङ्गत्वात् धातुगुणः· असिद्धं बहिरंगमंतरंगे· रुद्यात्· अरुदत्· अरोदीत्· अरोदिष्यत्· ञिष्वप् शये· स्वपिति· स्वपितः· सुष्वाप· सुषुपतुः· सुष्वपिथ· सुष्वप्थ· सुविनिर्दुर्भ्यः सुपिसूतिसमाः· स्वपेः सुप्यादेः सस्य षः· किति लिटि परत्वात्संप्रसारणे कृते च कृते द्वित्वं· पूर्वत्रासिद्धीयमद्विर्वचने· सुषुपतुः· अकिति तु द्वित्वेऽभ्यासस्य संप्रसारणं· स्वप्स्याऽसमृ वात ततः पूर्वं हलादिः शेषः· नित्यत्वा

अद्विर्वचने कार्ये कर्तव्ये पूर्वत्रासिद्धम्· द्विर्वचने कार्ये कर्तव्ये परस्मिन्प्रति पूर्वमसिद्धम् २

दि१

म·कौ·ति
३२

पूर्वत्रा

श्री:
३२

सुषुप्याव अस्वपिता,

च·ततःसुपिरूपाभावान्नषः·सुषुप्स्याव·स्वप्ता·अस्वपीत्·अस्वपत्·स्वप्यात्
सुप्यात्·सुषुप्यात्·अस्वाप्सीत्·श्वसप्राणने·श्वसिति·श्वसितः·श्वसिता·अ
श्वसीत्·अश्वसत्·श्वस्यात्·श्वस्यास्तां·श्वस्यातां·ह्म्यन्तेतिनवृद्धिः·अश्वसी
त्·अनच·अनिति·आन·अनिता·आनीत्·आनत्·अनितेः·उपसर्गस्था
न्निमित्तात्परस्यनस्यणः·प्राणिति·जक्षभक्षहसनयोः·जक्षिति·जक्षितः·
अदभ्यस्तात्·झस्य·अंतापवादः·जक्षति·अजक्षीत्·अजक्षत्·अजक्षितां·
सिजभ्यस्तेतिजुस्·अजक्षुः·जागृनिद्राक्षये·जागर्ति·जागृतः·जाग्रति·
जागरांचकार·जजागार·जाग्रोविचिण्णल्ङित्सु·जागर्तेर्गुणः·स्यादि
विचिण्णल्ङिद्भ्योन्यस्मिंवृद्धिविषयेप्रतिषेधविषयेच·जजागरतुः·जा

उषर्बुधेति·प्रक्रा॥२

अ·दि·प·

स·कौ·ति·

२८

इको यणचि · सार्वधातुकार्धधातुकयोः · सिचि वृद्धिः परस्मैपदेषु जाग्रोविचिण्णल्-
ङित्सु · वदव्रजहलंतस्याचः · नेटि · अतो हलादेर्लघोः · अतो ल्रान्तस्य · ह्म्यन्तक्षणश्वसजागृणिश्व्येदिताम् · बाधकाभावेषु सर्वेषु गुणप्राप्ते - जाग्रोविचिण्णल्ङित्सु · [illegible] गुणः · ४

गरिता · अजागः · अजागृतां · जुसि च · अजादौ इगंतांगस्य गुणः · अजागरुः ·
अजादौ किं · जागृयुः · आशिषि तु · जागर्यात् · जागर्यास्तां · जागर्यासुः · गुणो
वृद्धिर्गुणो वृद्धिः प्रतिषेधो विकल्पनं · पुनर्वृद्धिर्निषेधोऽतो यण्पूर्वाः प्राप्-
तयो नव ॥ १ ॥ अजागरीत् · दरिद्रा दुर्गतौ · दरिद्राति · इद्दरिद्रस्य · हलादौ
क्ङिति सार्वधातुके · दरिद्रितः · श्नाभ्यस्तयोरातः · लोपः क्ङिति सार्वधातुके
दरिद्रति · अनेकाच्त्वादाम् · दरिद्रांचकार · आत औ णल इत्यत्र आल्लो-
पेव [illegible] औविधानं दरिद्रातेस्ततो लोपे कृतेऽनवकाशार्थं · अतएव ज्ञापका-
[illegible]त्तके · दरिद्रौ · दरिद्रातेरार्धधातुके विवक्षिते आलोपो वाच्यः · लु-
ङि वा · सनिण्वुल्ल्युट्सु च न · दरिद्रिता · अदरिद्रात · अदरिद्रितां · अद-

श्रीः

२८

यगायमे निमकृ्ह

रिद्रुः॰ दरिद्रियात्॰ दरिद्र्यात्॰ अदरिद्रीत्॰ ह्रसको॰ अदरिद्रासीत्॰ च
कासृ दीप्तौ॰ चकास्ति॰ चकास्तः॰ चकासति॰ चकासांचकार॰ चका
सिता॰ तिप्यनस्तेः॰ पदांतस्यदः॰ अचकात्॰ अचकाद्॰ अचकासुः॰
सिपि धातोरुर्वा॰ पदांतस्यसस्य॰ पक्षेदः॰ अचकाः॰ अचकात्॰ शासु अ
नुशिष्टौ॰ शास्ति॰ शासइदङ्हलोः॰ शासउपधायाइत्स्यादङि हला
दौ क्ङिति च॰ शिष्टः॰ शासति॰ शशास॰ शशासतुः॰ शास्तु॰ शिष्टात्॰ शि
ष्टां॰ शासतु॰ शाहौ॰ शास्तेः॰ तस्याभीयत्वेनासिद्धत्वाद्धेर्धिः॰ शाधि॰
अशात्॰ अशिष्टां॰ अशासुः॰ अशाः॰ अशात्॰ शिष्यात्॰ सर्तिशास्त्य
र्तिभ्यश्चेत्यङ्॰ कर्तरि लुङि॰ अशिषत्॰ अशासिष्यत्॰ ॥

य=सर्तिशास्त्यर्ति॰ इत्यनुग्रहणाना सिना पूर्व चयोत्सर्वत्रौ ओहो स्यादि काचेन ग हेयेतेन
नशासोनाद्ि॰ ति कोसमुदाय् =२

[illegible]

॥ ॥इत्यदादौपरस्मैपदं॥ ॥शीङ् स्वप्ने · शीङः सार्वधातुके गुणः · शेते · श
याते · शीङो रुट् · झस्य अः स्यात् · शेरते · शेषे · शयाथे · शेध्वे · शये · शेवहे · शे
महे · शिश्ये · शयिता · शयिष्यते · शेतां · अशेत · अशयातां · अशेरत · शयी
त · शयीयातां · शयीरन् · शयीथाः · शयिषीष्ट · अशयिष्ट · अशयिष्य
त · इङ् अध्ययने · इङिकावध्युपसर्गतो न व्यभिचरतः · अधीते · अधी
याते · अधीयते · गाङ् लिटि · इङः · अधिजगे · अध्येता · अध्येष्यते ·
अधीतां · अधीष्व · अधीयाथां · अधीध्वं · अध्ययै · अध्ययावहै · अ
ध्ययामहै · अध्यैत · अध्यैयातां · अध्यैयत · अध्यैथाः · अध्यैयाथां ·
अध्यैध्वं · अध्यैयि · अध्यैवहि · अध्यैमहि · अधीयीत · अधीयीयातां ·

अध्यैयीरन्·अध्येषीष्ट·विभाषालुङ्लृङोः·इङोगाङ्·गाङ्कुटादिभ्योऽञ्णि
न्ङित्·गाङादेशात्कुटादिभ्यश्चाञ्णितः प्रत्ययाङ्गितःस्युः·घुमास्थागापा
जहातिसांहलि·एषामातईत्स्याद्धलादौ क्ङित्यार्धधातुके·अध्यगीष्ट·अ
ध्येष्ट·अध्यगीष्यत·अध्यैष्यत·ईरगतौकंपनेच·ईर्ते·ईरांचक्रे·ईरिता·ई
र्ता·ईर्ष्व·ईर्ध्वं·ऐरिष्ट·ईडस्तुतौ·ईट्टे·ईशःसे·ईडजनोर्ध्वेच·ईशीडज
नांसेध्वेशब्दयोः·सार्वधातुकयोरिट्स्यात्·योगविभागोवैचित्र्यार्थः·
ईडिषे·ईडिध्वे·एकदेशविकृतस्यानन्यत्वादीडिध्व·ईडिध्वे·विकृतिस्त्र
हणात्प्रकृते रेफग्रहणात्·ईड्ढ्वं·ईशऐश्वर्ये·ईष्टे·ईशिषे·ईशिध्वे·आ
सउपवेशने·आस्ते·आसांचक्रे·आस्स्व·आध्वं·आसिष्ट·आङ्·शासुइच्छा

॥

रथयास

यां·आशास्ते·आशासते·वस आच्छादने·वस्ते·वसे·वध्वे·ववसे·वसिता·णिसि चुंबने·निंस्ते·णिजि शुद्धौ·निंक्ते·निंक्षे·निंजिता·वृजी वर्जने·वृक्ते·वृजाते·वृजि इत्येके·वृंक्ते·पृची संपर्चने·पृक्ते·षूङ् प्राणिगर्भविमोचने·सूते·सुषुवे·सुषुविषे·सोता·सविता·~~षू~~सुवोरिति गुणो न·सुवै·सविषीष्ट·सोषीष्ट·असविष्ट·असोष्ट·चक्षिङ्·व्यक्तायां वाचि·अयं दर्शनेऽपि·इकारानुबन्धः·नुमर्थः न·अन्ये इदित इति व्याख्यानात्·चष्टे·चक्षाते·आर्द्धधातुके·चक्षिङः ख्याञ्·वा लिटि·अत्र भाष्ये ख्शाञादिरस्य मादेशाः·अप्रसिद्धः कोऽप्यस्य प्रयोगो वेति स्थितं·ञित्वात्पदद्वयं·चख्यौ·चख्ये·चक्शौ·चक्शे·चचक्षे·ख्याता·क्शाता·ख्यास्यति·ख्यास्यते·क्

भूसुवोस्तिङीति गुणो न·

क्शास्यति·क्शास्यते·चष्टांअचष्ट·चक्षीत·ख्यायात·ख्येयात·क्शया
यात·क्शेयात·ख्यासीष्ट·क्शासीष्ट·अख्यत·अख्यत·अक्शासी ॥इसात्मने
त·अक्शास्त·वर्जनेक्शाञ्नेष्टः··ममवक्षिढिस्याहि॑·छिह अप्रीतौ· पदं॥०॥
छेढि·छेढा·छेक्ष्यति·छिह्यात्·छेक्षी·अछेट्·छिछेह·छेडे·जिजुक्षा·अ
छिक्षुः·अछिक्षन·दुहप्रपूरणे·दोग्धि·दुग्धः·दुहन्ति·धोक्षि·दुग्धे·
दुहाते·दुहते·धुक्षे·दुहाथे·धुग्ध्वे·दुहे·दुह्वहे·दुह्महे·दु
दुदुहे·दोग्धा·धोक्ष्यति·धोक्ष्यते·दोग्धु·दुग्धात्·दुग्धां·दुहन्तु·द
दुग्धि·दुग्धात्·दुग्धं·दुग्ध·दोहानि·दुग्धां·दुहातां·दुहतां·धुक्ष्व·दु
हाथां·धुग्ध्वं·दोहै·दोहावहै·दोहामहै·अधोक्·अदुग्धां·अदुह

धु

अंतस्थितस्तादृग्व्यविभागात्तुक्रोव्याकरः:५

अ·दि·उ·

म·कौ·ति·

३७

शलइगुपधादनिटःक्सः २

आतोङितइत्यनेनक्सस्येयप्राप्ते।क्सस्याचीतिलोपः अधुक्षातां

वकारस्यहलोढःढ्वेतिपक्षस्यलुक ५

न·अदोहं·अदुग्ध·अदुहाथां·अदुहत·अधुग्ध्वं·दुह्यात्·दुहीत·धुक्षी
ष्ट·अधुक्षत्·लुग्वादुहदिहलिहगुहामात्मनेपदेदन्त्ये·एषांक्सस्यलुग्वा
दंत्येतङि·अधुक्षत·अदुग्ध·क्सस्याचि·अजादौतङि·क्सस्यलोपः·अ
धुक्षातां·अधुक्षत·अधुक्षथाः·अदुग्धाः·अधुक्षाथां·अधुक्षध्वं·
अदुग्ध्वं·अधुक्षि·अधुक्षावहि·अदुह्वहि·अधुक्षामहि·अधोक्ष्य
त्·अधोक्ष्यत·एवंदिहउपचये·लिहआस्वादने·लेढि·लीढः·लि
४ परस्मैपदं
४ आत्मनेपदं हन्ति·लेक्षि·लीढः·लिहाते·लिहते·लिक्षे·लिहाथे·लीढ्वे·लेढु·ली
ढात्·लीढां·लिहन्तु·लीढि·लेहानि·लीढां·अलेट्·अलीढ·ब्रूञ्व्य
क्तायांवाचि·ब्रुवःपञ्चानामादितआहोब्रुवः·ब्रुवोलटस्तिबादीनांपा

उभयपदी

कौः

३७

ञ्चानांणलादयःपंचवास्युर्ब्रुवश्चाहादेशः· आह· आहतुः· आहुः· आ
हस्थः· झलि· चर्त्वं· आत्थ· आहथुः· ब्रुवईट्· ब्रुवोहलादेःपितईट्·
ब्रवीति· ब्रूतः· ब्रुवन्ति· ब्रूते· ब्रुवाते· ब्रुवते· ब्रुवोवचिः· आर्द्धधातुके· उ
वाच· ऊचतुः· ऊचुः· उवचिथ· उवक्थ· ऊचे· वक्ता· वक्ष्यति· वक्ष्यते·
ब्रवीतु· ब्रूतात्· ब्रूतां· ब्रूहि· ब्रवाणि· ब्रूतां· ब्रवै· अब्रवीत्· अब्रूतां· अ
ब्रूत· ब्रूयात्· ब्रुवीत· उच्यात्· वक्षीष्ट· अवोचत्· अवोचत· अवक्ष्य
त्· चर्करीतं च· चर्करीतमिति यङ्लुगंतं तददादौ बोध्यं· ऊर्णुञ् आ
च्छादने· ऊर्णोतेर्विभाषा· वृद्धिर्हलादौपितिसार्वधातुके· ऊर्णौति·
ऊर्णोति· ऊर्णुतः· ऊर्णुवन्ति· ऊर्णुते· ऊर्णुवाते· ऊर्णुवते· ऊर्णोते

र्वा

अ· दि· ऊ

म· कौ· ति·
३८

धा ३

राम्नेति वाच्यं · नन्द्राः संयोगादयः · अचः पराः संयोगादयो न द्विर्भवं
ति · नुशब्दस्य द्वित्वं · ऊर्णुनाव · ऊर्णुनुवतुः · ऊर्णुनुवुः · विभाषोर्णोः · इ
डादिप्रत्ययो ङिद्वा स्यात् · ऊर्णुनुविथ · ऊर्णुनविथ · ऊर्णुविता · ऊर्णो
विता · ऊर्णोति · ऊर्णोतु · ऊर्णवानि · ऊर्णवै · गुणोऽपृक्ते · ऊर्णोतेर्गु
णोऽपृक्ते हलादौ पिति सार्वधातुके · और्णोत् · और्णोः · ऊर्णुयात् ·
ऊर्णुयातां · ऊर्णूयात् · ऊर्णूयास्तां · ऊर्णविषीष्ट · ऊर्णुविषीष्ट ·
और्णुवीत् · और्णुविष्टं · ऊर्णो[illegible]र्विभाषा · इडादौ परस्मैपदे सि
विर्द्धिः वा · पक्षे गुणः · और्णावीत् · और्णाविष्टां · और्णवीत् ॥ ॥
॥ ० ॥ इत्यदादिः ॥ ० ॥ हु दानादनयोः · जुहोत्यादिभ्यः श्लुः ·

श्रीः
३८

ग्पचः· [illegible]· वातोर्हेरतः· जुहोति· जुहुतः· हुश्नुवोरिति यणा· जुह्वति· भीह्री-
भृहुवांश्लुवच्च· एभ्यो लिट्याम्वा स्यादामि श्लाविव कार्यं च· जुहवांचका-
र· जुहाव· होता· होष्यति· जुहोतु· जुहुतात्· जुहुतां· जुह्वतु· जुहुधि·
जुहवानि· अजुहोत्· अजुहुतां· अजुहवुः· जुहुयात्· हूयात्· अहौषी-
त्· अहोष्यत्· ञिभी भये· बिभेति· भियोन्यतरस्याम्· इः स्याद्ध· नो हे
सार्वधातुके क्ङिति· बिभितः· बिभीतः· बिभ्यति· बिभयांचकार· बि-
भाय· भेता· भेष्यति· बिभेतु· बिभितात्· बिभीतात्· अबिभेत्· बिभी-
यात्· अभैषीत्· ह्री लज्जायां· जिह्रेति· जिह्रीतः· जिह्रियति· जि-
ह्रयांचकार· जिह्राय· ह्रेता· ह्रेष्यति· जिह्रेतु· अजिह्रेत्· जिह्रीया-

बिभियात्

जुसि च ॥
गुणः
सिजभ्यस्त
विजुसः ॥

ह्ल

सु.लो.

म.कौ.ति.

३९

ल.ह्रीयात्. अह्रैषीत्. अह्रेष्यत्. पॄ पालनपूरणयोः. अर्त्तिपिपर्त्योश्च.
अभ्यासस्य इः श्लौ. पिपर्त्ति. उदोष्ठ्यपूर्वस्य. अङ्गावयवौष्ठ्यपूर्वो य ऋदन्त
तस्याङ्गस्य उः. हलि च. रेफवान्तस्य धातोरुपधाया इको दीर्घो हलि.
पिपूर्त्तः. पिपुरति. पपार. शॄदॄप्रां ह्रस्वो वा. किति लिटि. पप्रतुः. पप्रुः. ऋ
च्छत्यॄतां. तौदादिकऋच्छेः धातोः ॠतां च गुणो लिटि. पपरतुः. पपरुः. वॄ
तो वा. ६३. ६ अस्मात्परस्य इटो दीर्घो वा स्यान्न तु लिटि. परिता. परी
ता. परिष्यति. परीष्यति. पिपर्त्तु. अपिपः. अपिपूर्त्ताम्. अपिपरुः. पि
पूर्यात्. अपारीत्. सिचि च परस्मैपदेषु. अत्र हृत इटो न दीर्घः. अपा
रिष्टां. अपरिष्यत्. अपरीष्यत्. ओहाक् त्यागे. जहाति. जहातेश्च.

श्रीः

३९

[redacted]

[illegible]स्याद्धलादौ क्ङिति सार्वधातुके · जहितः · ईहल्यघोः · श्नाभ्यस्त
योरातः ईत्सार्वधातुके क्ङिति हलि · जहीतः · जहति · जहौ · हाता ·
हास्यति · जहातु · जहितात् · जहीतात् · आ च हौ · जहातेरा वाधि
हौ · जहाहि · जहिहि · जहीहि · अजहात् · अजहुः · लोपो यि ·
जहातेर्लोपो यादौ सार्वधातुके · जह्यात् · हेयात् · अहासीत् · आ

ए

अभ्यासस्यासवर्णे॥इयङ्·१ अर्त्तेर्ल·१

हास्यत · ऋ गतौ · इयर्त्ति · इयृतः · इयृति · आर · आरतुः · आरुः · १ इडत्यर्त्ति निनित्यमिट् · आरिथ · अर्त्ता · अरिष्यति · अरिष्यति · इयर्त्तु · इयराणि · ऐयः · ऐयृतां · ऐयरुः · इयृयात · अर्यात् · आरत · आरिष्यत · आरिष्यत् · माङ् माने शब्दे च · भृञामित् · भृञ्माङ् · ओहाङ् · एषामभ्यासस्य इत्स्यात् श्लौ · मिमीते · मिमाते · मिमते · ममे · माता · मास्यते · मिमीतां · अमिमीत · मासीष्ट · अमास्त · अमास्यत · ओहाङ् गतौ · [illegible] जिही

३ गुरोश्चेति सेध·

धातिङ्मात्रिमिथ

श्री

हीते· जिहाते· जिहते· जहे· हाता· हास्यते· जिहीतां· अजिहीत· जिहीत· हासीष्ट· अ
हास्त· अहास्यत· डुभृञ् धारणपोषणयोः·- विभर्त्ति· विभृतः·- विभ्राति· विभृते· वि
भ्राते· विभ्रते· विभरांचकार· बभार· बभर्थ· बभृव· विभरांचक्रे· बभ्रे· भर्त्ता· भरि
ष्यति· भरिष्यते· विभर्त्तु· विभराणि· विभृतां· अविभः· अविभरुः· अविभृत· विभृ
यात्· विभ्रीत· भ्रियात्· भृषीष्ट· अभार्षीत्· अभृत· अभरिष्यत्· अभरिष्यत· डु
दाञ् दाने· ददाति· दत्तः· ददति· दत्ते· ददाते· ददते· ददौ· ददे· दाता· दास्यते· ददातु
देहि· दत्तां· अददात्· अदत्त· दद्यात्· ददीत· देयात्· दासीष्ट· अदात्· अदातां· अदुः·
स्थाघ्वोरिच्च· अनयोरिदंतादेशः सिच्चकिदात्मनेपदेषु· अदित· अदास्यत्· अदा
स्यत· डुधाञ् धारणपोषणयोः·- दधाति· दधस्तथोश्च· द्विरुक्तस्यधाञोवशोभष्
तथयोः स्ध्वोश्चपरतः·- धत्तः·- दधति· दधासि· धत्थः·- धत्ते· धत्से· धध्वे· धेहि· णिजि

घ्वसोरेद्धावभ्यासलोपश्च· ४

रुथत
स्य२

सु·हो·
म·सि
७०

र शौचपोषणयोः· णिजां त्रयाणां गुणः श्लौ· निज्विज्विषामभ्यासस्यगुणःस्या
च्छ्लौ· नेनेक्ति· नेनिक्तः· नेनिजति· नेनिक्ते· निनेज· नेक्ता· नेक्ष्यति· नेनेक्तु· नेनिग्धि·
नाभ्यस्तस्याचिपितिसार्वधातुके· लघूपधगुणः· नेनिजानि· नेनिक्तां· अनेनेक्
अनेनिक्तां· अनेनिजुः· अनेनिजं· अनेनिक्त· नेनिज्यात्· नेनिजीत· निज्यात्· णिजी
रि· अनिजत्· अनैक्षीत्· अनिक्त· अनेक्ष्यत्· अनेक्ष्यत· एवं विजिर्पृथग्भावे· वि
ष्लृ व्याप्तौ ॥ इतिजुहोत्यादिः ॥ दिवु क्रीडाविजिगीषाव्यवहारद्युतिस्तुतिमोदम
दस्वप्नकान्तिगतिषु· दिवादिभ्यः श्यन्· शपोपवादः· हलिचेतिदीर्घः· दीव्यति·
दिदेव· देविता· देविष्यति· दीव्यतु· अदीव्यत्· दीव्येत्· दीव्यात्· अदेवीत्· अदेवि
ष्यत्· नृती गात्रविक्षेपे· नृत्यति· ननर्त· नर्तिता· सेसिचिकृतचृतछृदतृदनृतः·
एभ्यः सिज्भिन्नस्य सादेरार्द्धधातुकस्येड्वा· नर्तिष्यति· नर्त्स्यति· नृत्यात्· अनर्तीत्·

एवंषिवुतन्तुसन्ताने

प·
७३

त्रसी उद्वेगे· वा भ्राशेति श्यन्वा· त्रस्यति· त्रसति· वाऽनृभ्रमुत्रसां· एषां क्ङित्
ल्लिटि सेटि थलि च एत्वाभ्यासल्लोपौ वा· त्रेसतुः· तत्रसतुः· त्रेसिथ· तत्रसिथ· त्रे
सिता· शो तनूकरणे· ओतः श्यनि· लोपः· श्यति· श्यतः· श्यंति· शशौ· शशतुः·
शशुः· शाता· शास्यति· अशात्· अशातां· इट्सकौ· अशासीत्· अशासिष्टां· छो
छेदने· छ्यति· षो अंतकर्मणि· स्यति· ससौ· दो अवखंडने· द्यति· ददौ· देयात्· अ
ध ताडने· विध्यति· विविधतुः· विव्यद्ध· विव्यधिथ· व्यद्धा· व्यत्स्यति· विध्येत्· वि
ध्यात्· अव्यात्सीत्· पुष पुष्टौ· पुष्यति· पुपोष· पुपोषिथ· पोष्टा· पोक्ष्यति· पुषा
दित्वद्ङ् आ परस्मैपदात्· अपुषत्· शुष शोषणे· शुष्यति· शुशोष· अशुषत्· ण
श अदर्शने· नश्यति· ननाश· नेशतुः· रधादिभ्यश्च· रधू णश तृप दृप द्रुह मुह
ष्णुह ष्णिह एभ्यो वलाद्यार्द्धधातुकस्य वेट्· नेशिथ· मस्जिनशोर्झलि· नुम्· ननं

पु·दि उपसर्गादसमासेपिणोपदेशस्य ॥२

म·ति ष्ठः॥ नेशिव·नेश्व·नशिता·नंष्टा·नशिष्यति·नंक्ष्यति· नश्येत्·नश्यात्·अनशत्
४२ प्रणश्यति·नशेः षान्तस्य·णत्वं न·प्रनंष्टा·अंतग्रहणं भूतपूर्वप्रतिपत्त्यर्थं·प्रनंक्ष्यति·
रध हिंसासंराध्योः·रध्यति·रधिजभोरचि·नुम्·ररंध·ररंधतुः·ररंधिथ·ररंद्ध·ररंधि
व·रेध्व·नेट्यलिटि रधेः·लिङ्गूर्जेड्डिरधेर्जुमन·रधिता·रद्धा·रधिष्यति·रत्स्यति
अङि·नुम्·अनिदितामितिनलोपः·अरधत्·तृप प्रीणने·तृप्यति·ततर्प·तत
र्पिथ·ततर्पथ·तर्पिता·तर्प्ता·त्रप्ता·स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः सिज्वा वाच्यः·अ
तर्पीत्·अताप्सीत्·अतृपत्·दृप हर्षमोहनयोः·दृप्यतीत्यादि·रधादिभ्यश्चेति
विकल्पमर्थमनुदाहृतम्·द्रुह जिघांसायां·वा द्रुहेतिघः·पक्षे ढः·दुद्रोग्ध·दुद्रोढ·दु
द्रोहिथ·द्रोहिता·द्रोग्धा·द्रोढा·मुह वैचित्ये·वैचित्यमविवेकः·मुह्यति·मुमोहिथ·
मुमोढ·मोहिता·मोग्धा·मोढा·मोहिष्यति·मोक्ष्यति अमुहत्·ष्णुह उद्गिरणे· ७४

तृप तितर्पणं

अत्राप्सीत् ×४

२५३

स्नुह्यति · सुष्णोह · सुष्णोहिथ · सुष्णोग्ध · सुष्णोढ · सुष्णुहिव · सुष्णुहू · स्नोहिता ·
स्नोग्धा · स्नोढा · स्नोहिष्यति · स्नोक्ष्यति · अस्नुहत् · ष्णिह प्रीतौ · स्निह्यति · सिष्णे
ह · स्नेहिता · स्नेग्धा · स्नेढा · अस्निहत् · तुष तुष्टौ · तुष्यति · दुष वैकृत्ये · दुष्यति · श्लि
ष आलिंगने · श्लिष्यति · श्लिष आलिंगने · [illegible] ब्लेक्तः · आश्लिक्षत्कन्यां देवदत्तः · आ
लिंगने किम् · समाश्लिषत् जतु काष्ठं · सत्यासक्ता विहश्लिषिः · क्रुध क्रोधे · क्रुध्यति
क्षुध बुभुक्षायां · क्षुध्यति · शुध शौचे · शुध्यति · षिधू संराद्धौ · शमु उपशमे · शमा
मष्टानां दीर्घः श्यनि · शम्तम्दम्श्रम्भ्रम्क्षम्क्लम्मदाम् · प्रशाम्यति
शेमतुः · शेमिथ · शमिता · अशमत् · तमु कांक्षायां · ताम्यति तमिता · अतमत् ·
दमु उपशमे · दाम्यति · दमिता · अदमत् · श्रमु तपसि खेदे च · श्राम्यति · अश्रमत् ·
भ्रमु अनवस्थाने · वा भ्राशेति श्यना · भ्राम्यति · भ्रमति · अभ्रमत् · क्षमू सहने

ॐ मतिः॥

अस्यति ३

म. ति. क्षाम्यति · चक्षमिथ · चक्षंथ · चक्षमिव · चक्षमाव · क्षमिता · क्षंता · अयं नाषितस्
७५ म्वादिस्तु षित् · आषि... तः क्षाम्यते: क्षांति: क्षमूष: क्षमते: क्षमा · क्लमु ग्लानौ · क्ला
म्यति · क्लमिता · अक्लमत् · मदी हर्षे · माद्यति · अमदत् · असु क्षेपणे · आस · अ
सिता · अस्यतेस्थुक् · आङ् · आस्थत् · यसु प्रयत्ने · यसोनुपसर्गात् · संयसश्च
यस्त्वा · यस्यति · यसति · संयस्यति · संयसति · अनुपसर्गात् किम् · जसु मोक्षणे
जस्यति · तसु उपक्षये · ——— दसु च · तस्यति · अतसत् · दस्यति · अदसत् ·
बसु स्तंभे · बस्यति · बबास · बबसतुः · नशदादिरिति मतेतु · बेसतुः बेसुः · बुस वि
भागे · बुस्यति · बिस प्रेरणे · बिस्यति · अबिसत् · कुस उत्सर्गे · कुस्यति · मुस खंडने ·
मुस्यति · मसी परिणामे · परिणामो विकारः · लुट विलोडने · उच समवाये · उच्य राम:
ति · उवोच · ऊचतुः · भृशु भ्रंशु अधःपतने · भृश्यति · बभर्श · अभृशत् · भ्रंश्य ७५

ओच

प्रयस्यति ८

ति· वभ्राश· अभ्रशात्· शो तनूकरणे· श्यति· ञितर्षं पिपासायां· तृ
ष्यति· हृष तुष्टौ· रुय न्नेऊ·भोवादिकादि रोय:· हृष्यति· अहृषत्· रुष रि
ष हिंसायां· तिषेति वेट्· रेषिता रेष्टा· कुप क्रोधे· कुप्यति· गुप व्याकु
लत्वे· गुप्यति· लुभ गार्ध्ये· गार्ध्यमाकांक्षा· लोभिता· लोब्धा· लोभिष्य
ति· भूवादेर्लृकारणाद्न्नोमतीत्यप्याहु:· क्षुभ संचलने· क्षुभ्यति· क्लिदू आ
र्द्रीभावे· क्लिद्यति· चिक्लेदिथ· चिक्लेथ· चिक्लिदिव· चिक्लिद्व· क्लेदिता·
क्लेत्ता· ञिमिदा स्नेहने· मिदेर्गुण:· इकडू तस्तककसाकारादेगत्यपे· मे
द्यति· अमिदत्· ञिक्ष्विदा स्नेहनमोचनयो· क्ष्विद्यति· ऋधु वृद्धौ· ऋ
ध्यति· आनर्ध· गृधु अभिकांक्षायां· गृध्यति· अगृधत्· षूङ् प्राणि
प्रसवे· सूयते· सुषुवे· क्रादिनियमादिट्· सुषुविषे· सुषुविवहे· सो

स ६

इतिदिवादि प्र[illegible]

ता · सविता · दूङ् परितापे · दूयते · दीङ् क्षये · दिङो युड्विङिति · दी
ङः परस्याजादेक्ङितेआर्द्धधातुकस्ययुट · युज्युटावुवङ्यणोः सिद्धौ व
क्तव्यौ · दिदीये · मिनातिमिनोतिदीङां ल्यपि च · एषामात्वं ल्यपि चादशिति
एज्ञति · मिते · दास्यते · अदास्त · डीङ् विहायसागतौ · डीयते · पीङ् पाने · पीयते · मा
ङ् माने · मायते · ममे · जनी प्रादुर्भावे · ज्ञाजनोर्जा · जायते · जज्ञे · जनिता · ज
निष्यते · दीपजनबुधपूरितायिप्यायिभ्योन्यतरस्याम् · एभ्यश्च्लेश्चिण्वा एकवच
नेतशब्दे परे · चिणो लुक् · चिणः परस्य लुक् · जनिवध्योश्च · नवृद्धिश्चिणिञ्णिति
कृति च · अजनि · अजनिष्ट · दीपी दीप्तौ · दीप्यते · दिदीपे · अदीपि · अदीपिष्ट · प
द गतौ · पद्यते · पेदे · पत्ता · पत्सीष्ट · चिण्तेपदः · अपादि · अपत्साताम् ·
अपत्सत · विद सत्तायां · विद्यते · वेत्ता · बुध अवगमने · बुध्यते · बोद्धा · भोत्स्यते · भु

ते

धाः
७५

त्सीष्ट· अबोधि· अबुद्ध· अभुत्साताम्· युध संप्रहारे· युध्यते· युयुधे· योद्धा· अयु
द्ध· सृज विसर्गे· सृज्यते· ससृजिषे· स्रष्टा· स्रक्ष्यते· सृक्षीष्ट· असृष्ट· असृक्षाताम्·
मीङ् हिंसायां· मीयते· रीङ् स्रवणे· रीयते· लीङ् श्लेषणे· विभाषा लीयतेः· लीयतेरि
ति यकारनिर्देशो ननु श्यना· लीलीङोरात्वं स्यादेज्विषये· ल्यापिव· लेता· लाता: लेष्य
ते· लास्यते· एज्विषये किं लिल्ये· व्रीङ् वृणोत्यर्थे· व्रीयते· विव्रिये· मृष तितिक्षा
यां· मृष्यति· मृष्यते· ममर्ष· ममर्षिथ· ममृषे· ममृषिषे· मर्षितासि· मर्षिता
से· मर्षिष्यति· मर्षिष्यते· णह बंधने· नह्यते· ननाह· ननद्ध· नेहे· नद्धा· नत्स्यति
नत्स्यते· अनात्सीत्· अनद्ध· रंज रागे· रज्यति· रज्यते· शप आक्रोशे· शप्यति·
शप्यते· शकि विभाषितो मर्षणे· विभाषित इत्युभयपदीत्यर्थः· शक्यति· शक्य
ते· हरिं द्रष्टुं भक्तः· शशाक· शेकिथ· शशक्थ· शेके· शक्ता· शक्ष्यति· शक्ष्यते·

दैमर्षी

सहचरितासहचारितयोः सहचरितस्यैव ग्रहणात् राम लक्ष्मणावागतौ·

तु·दि

म·ति

७२

४५

पुषादित्वादङ्· अशकत्· अशाक्त· सेट्कोयमित्येके· तन्मतेनानिट्के लुटि शक्
ता· शकिता· शकिष्यति· शकिष्यते ⊛ इति दिवादिः· ⁘ षुञ् अभिषवे· स्वा
दिभ्यः श्नुः· शपोपवादः· सुनोति· सुनुतः· हुश्नुवोरिति यण्· सुन्वन्ति· सुन्वः·
सुनुवः· सुनुते· सुन्वाते· सुन्वते· सुनुवहे· सुषुवे· सोता· सुनु· सुनवानि· सुनवै·
सुनुयात्· सूयात्· स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु· इट्· असावीत्· असोष्ट· अभि
षुणोति· अभ्यषुणोत्· सुनोतेः स्यसनोः· सस्यषोत· विसोष्यति· षिञ् बंधने· सि
नोति· चिञ् चयने· चिनोति· चिनुते· विभाषा चेः· अभ्यासाच्चेः· कुत्वं वा सनि लिटि च· चि
काय· चिचाय· चिक्ये· चिच्ये· अचैषीत्· अचेष्ट· स्तृञ् आच्छादने· स्तृणोति· स्तृणु
ते· तस्तार· तस्तरतुः· तस्तरे· गुणोर्तिसंयोगाद्योः· स्तर्यात्· ऋतश्च संयोगादेः· अस्तृ
ता संयोगाद्विङ्· लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु· स्तरिषीष्ट· स्तृषीष्ट· अस्तारिष्ट· अस्तृत· धूञ्

अभिषवस्नपनंस्नानेपीडनेसुरासंधाने

रामः

७७

१४

पने· धुनोति· धुनुते· दुधाव· दुधुवे· अधोषीत्· अधोष्ट· धूञ् कंपने· धूनोति·
धूनुते· स्वरतीतिवेट्· दुधविथ· दुधोथ· किति लिटि· श्र्युकः किति· श्रियएका
चउगंता श्र्युकितमूण्ने· इतिप्राप्ते· क्रादिनियमान्नित्यमिट्· दुधुविव· अधावी
त्· अधविष्ट· अ[illegible]ष्ट· कृञ् हिंसायां· कृणोति· कृणुते· चकार· चकर्थ· च
क्रे· क्रियात्· कृषीष्ट· अकार्षीत्· अकृत· वृञ् वरणे· वृणोति· वृणुते
वभूथाततंथजगृम्भववर्थेतिनिगमे· एषांवेदेइड्भावोनिपात्यते· तेनभाषायांथलि
ट्· ववरिथ· ववृव· ववृवहे· वरिता· वरीता· लिङ्सिचोरात्मनेपदेषु· वृङ्वृञ्भ्यां ऋ
दंताच्चपरयोर्लिङ्सिचोरिड्वातङि· नलिङि· वृतोलिङि· इटोनदीर्घः· वरिषीष्ट· वृषीष्ट·
अवारीत्· अवरिष्ट· अवरीष्ट· अवृत· टुदु उपतापे· दुनोति· हि गतौ वृद्धौ च· हिनुमीना·
उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्यैतयोर्नस्यणः· प्रहिणोति· हेरचङि· अभ्यासाद्धिनोतेर्हस्य कु

तुदि॰
म॰ति॰
७९
५८

आप्नुत: १

नतु वडि॰ जिघाय॰ आ॰ॡ व्याप्तौ॰ आप्नोति॰ आप्नुवंति॰ आप्नुवा॰ आप्नुहि॰ ल्टरि
त्वादङ्॰ आपत्॰ शक्ॡ शक्तौ॰ अशकत्॰ राध साध संसिद्धौ॰ राध्नोति॰ राध्नोहिंसायां॰
एत्वाभ्यासलोपौ नेत्व॰ कित्ति लिटि सेटि थलि च॰ अपरेधतुः॰ अपरेधुः॰ रेधिथ॰ राद्धा॰
साध्नोति॰ ससाध॰ साद्धा॰ असात्सीत्॰ असाद्ध॰ ञिधृषा प्रागल्भ्ये॰ धृष्णोति॰ दधर्ष॰ धा
र्षिता॰ दंभु दंभने॰ दभ्नोति॰ ददंभ॰ श्रन्थिग्रन्थिदंभिस्वञ्जीनां लिटः कित्वं वा॰ कित्वपक्षे नलो
पः॰ तस्य आभीयत्वादसिद्धत्वे नेत्वाभ्यासलोपयोरप्राप्तौ॰ देभतुः॰ एत्वाभ्यासलोपौ वेत्वाः॰
देभतुः॰ ददंभतुः॰ दंभिता॰ दभ्यात्॰ तृप प्रीणने॰ धृञ्जादिसुच॰ तणलं॰ तृप्नोति॰ अतृप्ता
शौ संघाते च॰ अश्नुते॰ आनशे॰ अश्नोतेश्च॰ दीर्घादभ्यासात् वर्णात्परस्य नुट्॰ आनशे॰ अशिता॰ अ
ष्टा॰ अशिष्यते॰ अक्ष्यते॰ अश्नुवीत॰ अक्षीष्ट॰ अशिषीष्ट॰ आशिष्ट॰ आष्ट॰ आशातां॰
इति स्वादयः॰ तुद व्यथने॰ तुदादिभ्यः शः॰ शबपवादः॰ तुदति॰ तुदते॰ तुतोद॰ तुतोदिथ॰ धामः
तुतुदे॰ तोत्ता॰ अतौत्सीत्॰ अतुत्त॰ णुद प्रेरणे॰ नुदति॰ नुनोद॰ नोत्ता॰ भ्रस्ज पाके॰ ग्रहि ७८

पतिनिसान्नरङ्गपदादानामञ्जरीतरंवतीयः

[illegible] रवे न श्शः।१५

ज्या· भ्रस्ज पाके न शः। भृज्जति· भृज्जते· भ्रस्जो रोपधयो रमन्यतरस्याम्· भ्रस्जो रेफस्यो-
पधायाश्च स्थाने रमागमो वार्धधातुके· मित्वादन्त्यादचः परः· स्थानषष्ठीनिर्देशाद्रोप-
धयोर्निवृत्तिः· बभर्ज· बभर्जतुः· बभर्जिथ· बभर्ष्ठ· बभ्रज्ज· बभ्रज्जतुः· बभ्रज्जिथ· स्को-
रिति सलोपः· व्रश्चेति षः· बभ्रष्ठ· बभर्ज्जे· बभ्रज्जे· भर्ष्टा· भ्रष्टा· भ्रक्ष्यति· भर्क्ष्यति·
क्ङिति रमागमं बाधित्वा संप्रसारणं पूर्वविप्रतिषेधेन· भृज्ज्यात्· भृज्ज्यास्तां· भृज्ज्यासुः·
भर्क्षीष्ट· भ्रक्षीष्ट· अभार्क्षीत्· अभ्राक्षीत्· अभर्ष्ट· अभ्रष्ट· कृष विलेखने·
अनुदात्तस्य चर्दुपधस्यान्यतरस्याम्
कृषति· कृषते· चकर्ष· चकृषे· क्रष्टा· कर्ष्टा· कृक्षीष्ट· अक्राक्षीत्· अकार्क्षीत्·
अकृक्षत्· अकृष्ट· अकृक्षातां· अकृक्षत· मिल संगमे· मिलति· मिलते· मेलिता·
अमेलीत्· मुच्लृ मोक्षणे· शे मुचादीनां· मुचलुपविदलिपसिचकृतखिदपिशां नुम्·
मुञ्चति· मुञ्चते· मोक्ता· मुच्यात्· मुक्षीष्ट· अमुचत्· अमुक्त· अमुक्षातां· लुप्ल

शल इगुपधादनिटः क्सः

स्पृशमृशकृषतृपदृपां च्लेः
सिज्वा वाच्यः

मिमेल

छेदने·लुंपति·लुंपते·लोप्ता·अलुपत्·अलुप्त·विद्ऌ लाभे·विंदति·
विंदते·विवेद·विविदे·व्याघ्रभूतिमतेसेट्·वेदिता·भाष्यमतेऽनिट्·पटि
वेत्ता·षिच क्षरणे·सिंचति·सिंचते·असिचत्·असिक्त·लिप उपदेहे·उप
देहो वृद्धिः·लिंपति·लिंपते·लेप्ता·अलिपत्·अलिपत·अलिप्त·कृती छेदने·
कृंतति·चकर्त·कर्तिता·कर्तिष्यति·कर्त्स्यति·अकर्तीत्·खिद परिघाते·खिं
दति·चिखेद·खेत्ता·पिश अवयवे·पिंशति·पिंशते·पेशिता·ओव्रश्चू छेदने·वृ
श्चति·वव्रश्च·वव्रश्चिथ·वव्रष्ठ·व्रश्चिता·व्रष्टा·व्रश्चिष्यति·व्रक्ष्यति·वृश्च्या
त्·अव्रश्चीत्·अव्राक्षीत्·व्यच व्याजीकरणे·विचति·विव्याच·विविचतुः·
व्यचिता·व्यचिष्यति·विच्यात्·अव्याचीत्·अव्यचीत्·व्यचेः कुटादित्वमन
सीतितुनेह प्रवर्त्तते·अनसीतिपर्युदासेनकृन्मात्रविषयत्वात्·उंछउंछे·
ते

उञ्छ्. कणश आदाने कणिशाद्यर्जनं शिलमित्यादयः. उं छति. अ
छग [illegible] ती [illegible] द्रियप्रलयमूर्त्तिभावेषु. ऋछति. ऋछत्प
तामितिमुण:. छि इल्गाह णात्स्यानेकार ऋुपलक्षण त्वान्तु ऋ. आनर्छ. आनर्छतुः
ऋछिता. उज्झ उत्सर्गे. उज्झति. लुभ विमोहने. लुभति. लोभिता. लोब्धा. लोभि
ष्यति. तृप तृम्फ तृप्तौ. तृपति. ततर्प. तर्पिता. अतर्पीत्. [illegible] तृम्फादीनां
नुम्वाच्यः. आदिरयं च नकारे. तेनेयत्रनकारानुषक्तो लोपण स्यः. तृफ. तृम्फ
ति. मृड पृड सुखने. पृडति. मृडति. मृडित. शुन गतौ. शुनति. इष इच्छायां. इच्छति. एषि
ता. एषा. एषिष्यति. इष्यात्. ऐषीत्. कुट कौटिल्ये. गाङ्कुटादीतिङत्वं. चुकुटि
थ. चुकोट. चुकुट. कुटिता. पुट संश्लेषणे. पुटति. पुटिता. स्फुट विकसने. स्फु
टति. स्फुटिता. स्फुर स्फुल संचलने. स्फुरति. स्फुलति. स्फुरति स्फुल सोनिमिर्न

तुदि

गौ·ति·

४८

क्विप: प्रलंवा· निस्फुरति· निष्फुरति· णू स्तुतौ· परिणूतगुणोदयः· नुवति· नुना-
व· नुविता· टुमस्जो शुद्धौ· मज्जति· ममज्ज· मस्जिनशोर्झलि नुम्· मस्जेरन्त्यात्पूर्वो नु-
म्वाच्यः· संयोगादिलोपः· ममङ्क्थ· ममज्जिथ· मङ्क्ता· मङ्क्ष्यति· अमाङ्क्षीत्· अमाङ्क्ता·
अमाङ्क्तुः· रुजो भङ्गे· रुजति· रोक्ता· रोक्ष्यति· अरौक्षीत्· भुजो कौटिल्ये· रुजातिवत्· वि-
श प्रवेशने· विशति· मृश आमर्शने· आमर्शनं स्पर्शः· अम्राक्षीत्· अमार्क्षीत्·
अमृक्षत्· षद्लृ विशरणगत्यवसादनेषु· सीदति· सत्ता· स्थादि· शद्लृ शातने· शदेः शि-
द
तः· शिदेवनोस्मात्तङानौ तथा· शीयते· शीयताम्· शीयेत· अशीयत· शशाद· श-
त्ता· शत्स्यति· अशदत्· अशत्स्यत्· कॄ विक्षेपे· ऋत इद्धातोः· किरति· लकार· चक-
रतुः· चकरुः· करीता· करिता· कीर्यात्· अकारीत्· किरतौ लवने· उपाकिरते
मुदं छेदे· उपस्किरति· ओ अभ्यासव्यवायेपि· सुट्कात्पूर्व इति वक्तव्यम्· उपाकि

तान:

×

डु

३४ श्लो ला न्पांगुरा हृद्धीपूर्वविप्रान्त ये

गा॥ शो [illegible]य नमः

रते· उपाच्चस्कार· हिंसायां प्रतेश्च· उपात्प्रतेश्च किरतेः सुट् हिंसायां· उपस्किरति·
प्रतिस्किरति· गॄ निगरणे· अचि विभाषा· गिरते रेफस्य लो ऽजादौ प्रत्यये· गिरति· गिल
ति· जगार· जगाल· जगरिथ· जगलिथ· गरिता· गलिता· गलीता· प्रछ ज्ञीप्सायां· ग्र
हिज्या· पृछति· पप्रछ· पप्रछतुः· पप्रछुः· प्रष्टा· प्रक्ष्यति· अप्राक्षीत्· मृङ् प्राणत्यागे·
म्रियतेर्लुङ्लिङोश्च· लुङ्लिङोः शितश्च प्रकृतिभूतान्मृङ् स्तङानौ नान्यत्र· ङित्वं स्वरार्थं·
रिङ्· इयङ्· म्रियते· ममार· ममर्थ· मम्रिव· मर्ता· मरिष्यति· मृषीष्ट· अमृत· पृङ्
व्यायामे· प्रायेणायं व्याङ्पूर्वः· व्याप्रियते· व्यापप्रे· व्यापर्ता· व्यापरिष्यते· व्यापृत· व्या
षातां· जुषी प्रीतिसेवनयोः· जुषते· जुजुषे· ओविजी भयचलनयोः· प्रायेणोत्पूर्वः·
विज इट्· विजेः परस्य इडादिप्रत्ययो ङित्स्यात्· उद्विजिता· उद्विजिष्यते· ओलजी ओलस्जी
व्रीडने· लजते· लेजे· लज्जते· इति तुदादिः· रुधिर् आवरणे· रुधादिभ्यः श्नम्· रुणो

सं २

रु·दि

भ·ति· पवारः· रुणद्धि· रुनसोरल्लोपः· रुंधः· रुन्धन्ति· रुणत्सि· रुन्धः· रुन्ध· रुणध्मि· रुन्ध्वः· रु
४९ न्ध्मः· रुन्धे· रुन्धाते· रुन्धते· रुंत्से· रुन्धाथे· रुन्ध्वे· रुन्ध्वहे· रुन्ध्महे· रुरोध· रुरुधे· रोद्धा
रोत्स्यति· रोत्स्यते· रुणद्धु· रुन्धात्· रुन्धां· रुन्धन्तु· रुन्द्धि· रुणधानि· रुणधाव· रुन्धां· रुन्धातां·
रुन्धतां· रुंत्स्व· रुणधै· रुणधावहै· रुणधामहै· अरुणत्· अरुन्धां· अरुन्धन्· अरुणत्· अ
५ अरु ५· रुणः· अरुन्धं· अरुन्ध· अरुन्ध्व· अरुन्ध्म· अरुन्धातां· अरुन्धत· रुन्ध्यात्· रुन्धीत· रुध्यात्
रुत्सीष्ट· अरुधत्· अरौत्सीत्· अरोत्स्यत्· अरोत्स्यत· भिदिर् विदारणे· छिदिर् द्वैधीकरणे· यु
जिर् योगे· रिचिर् विरेचने· रिणक्ति· रिंक्ते· रिरेच· रेक्ता· अरिणक्· अरिचत्· अरैक्षीत्·
अरिक्त· विचिर् पृथग्भावे· विनक्ति· वि[illegible]· क्षुदिर् संपेषणे· क्षुणत्ति· क्षुंत्ते· क्षोत्ता·
५ ६ अक्षुदत्· अक्षौत्सीत्· अक्षुत्त· उछृदिर् दीप्तिदेवनयोः· छृणत्ति· छृंत्ते· चछर्द· सेसि
[illegible]तिवेट्· [illegible]र्दिषि· [illegible]दिषे· चछृत्से· छर्दिता· छर्दिष्यति· छर्त्स्यति· अछृदत्· अछर्दीत्·

रामः
९

[illegible] ४५

अछृर्दीत् · उतृदिर् हिंसानादरयोः · तृणत्ति · तृंते · कृतीवेष्टने · कृणत्ति · तृह [illegible]सिहिं
सायां · तृणह इम् · तृहः श्नमि कृते इमो हलादौ पिति · तृणे[illegible]ढि · तृण्ढः · ततर्ह · तर्हिता ·
अतृणेट् · श्नान्नलोपः · हिनस्ति · जिहिंस · हिंसिता · उन्दी क्लेदने · उनत्ति · उन्तः · उंदं
ति · उन्दांचकार · औनत् · औंतां · औन्दन् · औनत् · औनदं · अंजू व्यक्तिकांति[illegible]क्षणगतिषु म्र
अनक्ति · अंक्तः · अंजंति · आनंज · आनंजिथ · आनंक्थ · अंजिता · अंक्ता · अङ्ग्धि · अनजामि ·
आनक् · अंजेः सिचि · अंजेः सिचो नित्यमिट् · आंजीत् · तंचू संकोचने · तनक्ति · तंक्ता · तं
चिता · ओविजी भयचलनयोः · विनक्ति · विंक्तः · विज इडिति ङित्वं · विविजिथ · विजिता ·
अविनक् · अविजीत् · शिष्लृ विशेषणे · शिनष्टि · शिंष्टः · शिंषंति · शिनक्षि · शिशेष ·
शिशेषिथ · शेष्टा · शेक्ष्यति · हेर्धिः · शि[illegible]ढि · शिनषाणि · अशिनट् · शिंष्यात् · शिष्या
त् · अशिषत् · अशेक्ष्यत · पिष्लृ संचूर्णने · भंजो आमर्दने · भनक्ति · बभंजिथ · ब

रुधादि

म· ति·
५०

भर्दे

वा तनादिष्वकं

भंग्यः · भंक्ता · [illegible]पालनाभ्यवहारयोः · भुनक्ति · भोक्ता · भोक्ष्यति · अभुनक् · भुजोऽनव
ने · तङ्गमोत्तः · ओदनं भुङ्क्ते · अनवने किं · महीं भुनक्ति · ञिइन्धी दीप्तौ · इन्धे · इन्धाते ·
इन्धते · इंत्से · इन्धांचक्रे · इन्धिता · इन्त्सी · इन्धातां · इनधै · ऐन्ध · ऐन्धातां · ऐन्धत · ऐं
धां · विद विचारणे · विन्ते · वेत्ता · ॥ इति रुधादिः ॥ तनु विस्तारे · तनोति · तनुते · ततान ·
तनिता · तनिष्यति · तनिष्यते · तनोतु · तनुतां · अतनोत् · अतनुत · तनुयात् · तन्वीत ·
तन्यात् · तनिषीष्ट · अतनीत् · तनादिभ्यस्तथासोः · तनादेः सिचो वा लुक् तथासोः · अ
तत · अतनिष्ट · अतथाः · अतनिष्ठाः · अतनिष्यत् · अतनिष्यत · षणु दाने · सनो
ति · सनुते · सायात् · सन्यात् · जनसनखनां सन्झलोः · ये धामाकातेझलासे ल
ति झलादौ क्ङिति च · असात · असनिष्ट · असथाः · असनिष्ठाः · क्षणु हिंसायां · क्ष
णोति · क्ष्णुते · ह्म्यंतेति न वृद्धिः · अक्षणीत् · अक्षत · अक्षणिष्ट · अक्षथाः · अक्षणिष्ठाः ·

राम:
८८

भक्षणा।प्रदेशानि

क्षिणु च· उप्रत्यये लघुपधगुणो वा· क्षिणोति· क्षेणोति· क्षेणिता· अक्षेणीत्· अक्षि
त· अक्षेणिष्ट· तृणु अदने· तृणोति· तर्णोति· तृणुते· तर्णुते· डुकृञ् करणे· करोति· अ
त उत्सार्वधातुके· कुरुतः· न भकुर्छुरां· भस्य कुर्छुरोश्चोपधाया न दीर्घः· कुर्वंति· नि
त्यं करोतेः· करोतेः प्रत्ययोकारस्य नित्यं लोपो म्वोः· कुर्वः· कुर्मः· कुरुते· चकार· चकृथ
चकृव· चकृम· कर्ता· करिष्यति· करिष्यते· कुर्यात्· क्रियात्· कृषीष्ट· अकार्षीत्· अ
कृत· अकरिष्यत्· संपरिभ्यां करोतौ भूषणे· समवाये च· सुट्· संस्करोति· अलंकरोतीत्य
र्थः· संस्कुर्वंती· संघीभवंतीत्यर्थः· संपूर्वस्य क्वचिदभूषणेपि सुट्· संस्कृतं भक्ष्या इति ज्ञा
पकात्· उपात्प्रतियत्नवैकृतवाक्याध्याहारेषु च· कृञः सुट्· वा साग्युक्तयोरर्थयोः· प्रति
यत्नो गुणाधानं· विकृतमेव वैकृतं विकारः· वाक्याध्याहार आकांक्षैकदेशपूरणम्·
उपस्कृता कन्या· उपस्कृता ब्राह्मणाः· एधोदकस्योपस्कुरुते· उपस्कृतं भुंक्ते· उपस्कृ

६× ये च· अत उल्लोपो यादौ प्रत्यये॥ कुर्यात्×६

म· मतं श्रुते· वनु याचने· वनुते· ववने· मनु अवबोधने· मनुते· मेने· मनिता· मनिष्यते·
मनुतां· अमनुत· मन्वीत· मनुषीष्ट· इति तनादिः॥ ५ डुक्रीञ् द्रव्यविनिमये· क्र्यादि
भ्यः श्ना· शापोपवादः· क्रीणाति· ई हल्यघोः· क्रीणीतः· श्नाभ्यस्तयोरातः· क्रीणंति·
क्रीणासि· क्रीणीथः· क्रीणामि· क्रीणीवः· क्रीणीते· क्रीणाते· क्रीणते· क्रीणीषे· क्री
णाथे· क्रीणीध्वे· क्रीणे· क्रीणीवहे· क्रीणीमहे· चिक्राय· चिक्रियतुः· चिक्रेथ· चिक्रि
यिथ· चिक्रिये· क्रेता· क्रेष्यति· क्रेष्यते· क्रीणातु· क्रीणीतात्· क्रीणीतां· क्रीणातां· क्रीणी
यात्· क्रीणीत· क्रीयात्· क्रेषीष्ट· अक्रैषीत्· अक्रेष्ट· अक्रेष्यत्· अक्रेष्यत· प्रीञ् त
र्पणे कान्तौ च· प्रीणाति· प्रीणीते· श्रीञ् पाके· श्रीणाति· श्रीणीते· मीञ् हिंसायां· प्रमी
णाति· प्रमीणीते· मीनाती त्यात्वं· ममौ· मम्यतुः· ममिथ· ममाथ· मिम्ये· [illegible] माता· मा
स्यति· मीयात्· मासीष्ट· अमासीत्· अमासीष्ट· अमास्यत्· षिञ् बंधने· सिनाति· सि

मिर मिम्तुः१

[illegible]

सिनीते· सिषाय· सिष्ये· सेता· स्कुञ् आप्रवणे· स्तंभु स्तुंभु स्कंभु स्कुंभु स्कुञ्भ्यः श्नुश्च·
चात् श्ना· स्कुनोति· स्कुनुते· स्कुनाति· स्कुनीते· चुस्काव· चुस्कुवे· स्कोता· अस्कौ
षीत्· अस्कोष्ट· स्तंभादयश्चत्वारः सौत्राः· सर्वे रोधनार्थाः परस्मैपदिनः· हलः श्नः शानज्
झौ· स्तभान· जॄ स्तंभु म्रुचु म्लुचु ग्रुचु ग्लुचु ग्लुंचु श्विभ्यश्च· च्लेरङ्वा· व्यष्टभत्· अस्तंभी
त्· युञ् बंधने· युनाति· युनीते· योता· क्नूञ् शब्दे· क्नूनाति· क्नूनीते· क्नविता· द्रूञ् हिंसा
यां· द्रूणाति· द्रूणीते· पूञ् पवने· प्वादीनां ह्रस्वः· पूञ् लूञ् स्तॄञ् कॄञ् वॄञ् धूञ् शॄ पॄ
वॄ भॄ मॄ दॄ जॄ झॄ धॄ नॄ कॄ ॠ गॄ ज्या री ली व्ली प्ली· एषां चतुर्विंशतीनां शिति· पुनाति· पुनी
ते· पविता· लूञ् छेदने· लुनाति· लुनीते· स्तॄञ् आच्छादने· स्तृणाति· स्तृणीते· तस्ता
र· तस्तरतुः· तस्तरे· स्तरिता· स्तरीता· स्तृणीयात्· स्तृणीत· स्तीर्यात्· स्तरिषीष्ट· स्ती
र्षीष्ट· सिचि च परस्मैपदेषु· [illegible] अस्तारीत्· अस्तारिष्टां· अस्तारि[illegible]· अस्तरिष्ट

८

[illegible] गणे ६२ पृः १

क्र्या:
मु·ति
५४

ष्ट·अस्तारिष्ट·कॄ हिंसायां·कृणाति·कृणीते·चकार·चकरे·वॄङ् वरणे·वृणाति·वृणी
ते·ववार·ववरे·वरिता·वरीता·उदोष्ठ्येत्युत्वं·वुरिषीष्ट·वूर्षीष्ट·अवारीत्·अवारिष्टां·
अवरिष्ट·अवरीष्ट·अवूर्ष्ट·धूञ् कंपने·धुनाति·धुनीते·दुधविथ·दुधोथ·दुधुवि
व·धोता·धविता·स्तुसुधूञ्भ्यः परस्मैपदेषु·अधावीत्·अधविष्ट·अधोष्ट·ग्रह उपा
प·ति· दाने·गृह्णाति·गृह्णीते·जग्राह·जगृहे·ग्रहोऽलिटि दीर्घः·एकाचो ग्रहो विहितस्येटो
दीर्घो न तु लिटि·ग्रहीता·गृह्णातु·गृहाण·गृह्यात्·ग्रहिषीष्ट·ह्म्यन्तेति न वृद्धिः·अ
ग्रहीत्·अग्रहीष्टां·अग्रहीष्ट·अग्रहीषातां·कुष निष्कर्षे·कुष्णाति·कोषिता·निरः
कुषः·वलादेरार्द्धधातुकस्येड्वा·निष्कोषिता·निष्कोष्टा·निरकोषीत्·निरकोक्षत्
अश भोजने·अश्नाति·आश·अशिता·अशिष्यति·अश्नातु·अशान·ज्ञा अवबोधने· राम:
जानाति·जज्ञौ·पॄ पालनपूरणयोः·पृणाति·शॄ हिंसायां·शृणाति·शॄदॄप्रां ह्रस्वो वे ९४

कखगघङ·चछजझञ

स्व ग्र रा ई

ति ह्रस्वस्तें[illegible]णः·[illegible]अतुः·[illegible]स्तारतुः·· दृ विदारणे·दृणाति·ददरतुः·दद्रतुः·जॄ वयोहानौ·जृणाति·मुष स्तेये·मुष्णाति·मोषिता·पुष पुष्टौ·पुष्णाति·पोषिता·बं[illegible]बंधने·बध्नाति·बबंधिथ·बबंद्ध·बंद्धा·भंत्स्यति·क्लिशू विबाधे·क्लिश्नाति·क्लेशिता·क्लेष्टा·अक्लेशीत्·अक्लिक्षत्·वृङ् संभक्तौ·वृणाति·वृणीते·ववे·ववृषे·ववृढ्वे·वरिता·वरीता·अवरिष्ट·अवरीष्ट·अवृत· इति क्र्यादिः॥ चुर स्तेये· सत्यापपाशरूपावीणातूलश्लोकसेनालोमत्वचवर्मवर्णचूर्णचुरादिभ्यो णिच्·स्वार्थे·पुगंतेति गुणः· सनाद्यंता० धातुत्वं·तिप्शपादि·गुणायादेशौ·चोरयति·णिचश्च·णिजंतादात्मनेपदं कर्त्तृगामिनि क्रियाफले·चोरयते·चोरयामास·चोरयिता·चोर्यात्·चोरयिषीष्ट·णिश्रीति चङ्·णौ चङ्युपधाया ह्रस्वः·द्वित्वं हलादिः शेषः·दीर्घो लघोरित्यभ्यास[illegible]ः·अचूचुरत्·अचूचुरत·चिति स्मृत्यां·चिंतयति·अचिचिंतत्·चिंतेति पाठलक्षेदृदित्करणं[illegible]ःवाक्षि[illegible]

स्पर्शनाटति· [illegible]

धातोरनुसारहो·लिला

त्वेल्लिंङ्·तेनचिंस्यादित्यादेनलोपोन·चिंतति·चिंतेदित्यादि·यंत्रिसंकोचे·यंत्रयति
यंत्रेति पठितुंशाकं·यन्तृइदित्करण घंत्रतीति माधवेनोक्तं तच्चिन्त्यम्·एवं कुंद्रिअनृतभा

पालनपोषण गुप्तबोलन
षणे·तंत्रिकुटुंबधारणे·मंत्रिगुप्तपरिभाषणे·तंत्रयते·मंत्रयते·एते आत्मनेपदिनो·
स्फुडिपरिहासे·स्फुंडयति·पीडअवगाहने·भाजभासभाषदीपजीवमीलपीडामन्यतरस्यां
इत्यामुपधाया ह्रस्वोवाचङ्परेणौ·अपीपिडत्·अपिपीडत्·प्रथप्रख्याने·प्राथयति·अत्स्मृ
दृत्वरप्रथम्रदस्तॄस्पशां·एषामभ्यासस्याकारश्चङ्परेणौ·इत्यपवादः·अपप्रथत्·पृथ
प्रक्षेपे·पर्थयति·उऋत्·उपधायाऋवर्णस्य·ऋद्वाचङ्परेणौ·इतरामपवादः·अपी
पृथत्·अपपर्थत्·लुठि लौठ्ये·लुंठयति·अलुलुंठत्·तड आघाते·ताडयति·अतीतडत्
मडिभूषायां हर्षे च·मंडयति·अममंडत्·भंडि कल्याणे·भंडयति·अबभंडत्·छर्दवमने·
छर्दयति·अचछर्दत्·चुद संचोदने·चोदयति·अचूचुदत्·पाल रक्षणे·पालयति·अपीपलत्·

तम:
८५

अत्र·चोदति

पूज पूजायां · पूजयति · अपूपुजत् · कृत संशब्दने · उपधायाश्च · धातोः ऋत इत् · उपधायाश्चे
ति दीर्घः · कीर्तयति · अचीकृतत् · अचिकीर्तत् · म्लेच्छ अव्यक्तायां वाचि · म्लेच्छयति · अमिम्ले
च्छत् · ईड स्तुतौ · ईडयति · पिडि संघाते · पिंडयति · रुष रोषे · रोषयति · अरूरुषत् · तुल उन्मा
ने · तोलयति · अतूतुलत् · तुल्व माने · तुल्वयति · अतुतुल्वत् · घुषिर् आविशब्दे · घोष
यति · अजूघुषत् · पुट लुट तुजि मिजि पिजि लुजि भजि लघि त्रसि पिसि कुसि दसि कुशि
प घट घटि बृहि वर्हि बल्ह गुप धूप विच्छ चीव पुथ लोकृ लोचृ णद कुप तर्क वृतु वृधु भाषा
र्थाः · पाटयति · पोटयति · लोटयति · तुंजयति · एवं परेषां · घाटयति · घंटयति · नाग्लोपि
शास्वृदितां · णिच्यग्लोपिनः शास्तेः ऋदितां चोपधाया ह्रस्वो न चङ्परे णौ · अलुलो
फ२ कत् · अलुलोचत् · [illegible]र्तयति · वर्धयति · आधृषाद्वा · इत ऊर्ध्वं विभाषितणिचः · [illegible]
धातुमपि साध्य · [illegible] पृच संपर्चने · योजयति · अयोक्षीत् · पर्चयति · पर्चति · पर्चिता ·

संयमने

तु॰यु यन्तीति संपक्व याप्ति ॰ नोत्वशो कं [illegible] नं ध नाति धनति [illegible] स्तिमा
चापविं धून मधि संपक्व [illegible] राह् त्यको मने [illegible] वृतिवदनमं जरी ड॰ [illegible]
म॰ अपचीत्॰ अर्ह पूजायां॰ [illegible] हमर्षणे॰ साहयति॰ सहवीर्यनाश॰ सहति कल्लेभ्यः परि भ न
५४ हेम वरणे॰ वारयति॰ वरति॰ ऊर्व पोह्लाने॰ ऊरयति॰ ऊरति॰ [illegible] असर्वो प्रयोगे॰ सो ब
ति॰ रोहण॰ अशिक्षत्॰ नपराहे॰ नापयति॰ नपति॰ नप्ता॰ [illegible] सो॰ तर्पयति॰ तर्पति॰
सहिंसायां॰ हिंसयति॰ हिंसति॰ अर्ह पूजायां [illegible] अपवारणे॰ छादितात्॰ छादयति॰ छद
ति॰ छदते॰ धू कंपने॰ धू ओजृ [illegible] णो॰ धूनयति॰ धवति॰ धवते॰ प्रीञ् तर्पणे॰ प्रीण
यति॰ प्रयति॰ प्रयते॰ वच परिभाषणे॰ वाचयति॰ वचति॰ वक्ता॰ अवाक्षीत्॰ मान पूजायां॰
मानयति॰ मानति॰ मानिता॰ भू प्राप्तो॰ आत्मनेपदी॰ भावयति॰ भवते॰ [illegible] मे निय
सोन्ने धोजेनेवा॰ मनेपदमित्येके॰ भवति॰ [illegible] अन्वेषणे॰ धष प्रसहने॰ धर्षयति॰ ध
र्षति॰ अधार्षताः॰ कथ वाक्यप्रबंधे॰ अहन्नोपः॰ अचःपरस्मिन्पूर्वविधौ॰ परनिमित्तो
आदेशः स्थानिवत्स्थानिभूतादचः पूर्वत्वेन [illegible] दृष्टस्य विधौ कर्तव्ये॰ इति स्थानिवद्भा

गत्वा दूरं हित्वा निजमपि निवासं मदक [illegible] यनो भूयं तो दिगि वपर वाच्या जनरयात्॥ भीया सूनो यस्य यति पर मिरानि
नु जरसामस्व वय

पिपविषते· पिपविषति· द्विवचनेऽचीति न यथा दोषो द्वित्वं तन्नैः इत्याद्यप्रेपकार कार्यो गर्हृदंगणवीरतापि·

नोपधावृद्धिः· कथयति· अग्लोपित्वाद्दीर्घसन्वद्भावौ न· अचकथत्· गण
संख्याने· गणयति· ई च गणः· अभ्यासस्येत्स्याच्चङ्परे णौ· अजीगणत्· अजगण
त्· रच प्रतियत्ने· रचयति· अररचत्· कल गतौ संख्याने च· कलयति· अचकलत्·
मह पूजायां· महयति· सूच पैशुन्ये· सूचयति· अघोपदेशत्वान्न षः· असुसूचत्· कुमा
र क्रीडायां· कुमारयति· अचुकुमारत्· ऊन परिहाणे· ऊनयति· ओः पुयण्जी निसू
त्रे पवर्गयोरिति वक्तव्ये वर्णप्रत्याहारजग्रहणं लिंगम्· णिचि अच आदेशो न स्याद्द्वित्वे कर्त
व्ये· यत्र द्वित्वं तत्राभ्यासोत्तरखंडस्याघोवृभक्तियाद्वर्णायां परिमिताच्छिते सूपे वा अव
र्णो लभ्यते तत्रैवायं निषेधः· ज्ञापकस्य सजातीयापेक्षत्वात्· तेन अचिकीर्तत् इत्या
दि सिद्धं· महतेनुनशब्दस्य द्वित्वं न तउत्तरखण्डे अच्लोपः· औननत्· ध्वन शब्दे·
ध्वनयति· अदध्वनत्· सूत्र वेष्टने· सूत्रयति· मूत्र प्रस्रवणे· मूत्रयति· अ[illegible]

[illegible]

मथ्याक्षिज्यिकल्पः· मूत्राति· आगर्वादात्मनेपदिनः· पद गतौ· पदयते· अप
पदते· गृह ग्रहणे· गृहयते· मृग अन्वेषणे· मृगयते· शूर वीर विक्रान्तौ· शूरयते· वी
रयते· गर्व माने· गर्वयते· इति चुरादिः· स्वतंत्रः कर्त्ता· क्रियायां स्वातंत्र्येण वि
वक्षितोर्थः कर्त्ता स्यात्· तत्प्रयोजको हेतुश्च· कर्त्तुः प्रयोजको हेतुसंज्ञः कर्तृसंज्ञश्च·
हेतुमति च· प्रयोजकव्यापारे प्रेषणादौ अभिधेये धातोर्णिच्· भवन्तं प्रेरयति· भा
वयति· ओः पुयण्ज्यपरे· सन्परे पदं गतं इवर्णयवस्याभ्यासोतः स्यात्· पवर्गयण्ज
अकारे परे अवर्णे परतः· अबीभवत्· अपीपवत्· मूङ्· अमीमवत्· अयीयवत्· अ
रीरवत्· अलीलवत्· अजीजवत्· पुयण्ज्यीति किम्· नुनावयिषति· अपरे किं·
बुभूषति· स्रवति शृणोति द्रवति प्रवति प्लवति च्यवतीनां वा· एषामभ्यासोकार

रामः
८७

सु गौर ष्टू इ· स्तू इ· च्यू इ· गतौ

कर्तृप्रत्ययसमभिव्याहारे स्वधान्तेभूतथा
तथाभिन्नसंस्वतन्त्रोत्तर = ७ = १ = २ =
संख्याने ३

भ न इ भ न इ व्यवस्थायां अबोभावीति
ईह्रस्वप्राप्ते· चङीति ह्रस्वे प्राप्ते· परत्वाद्दीर्घः
पत्वात्·

च्युवांवा सति अवर्णपरे धात्वक्षरे परे · असिस्रवत् · असुस्रवत् · इत्यादि · अवर्ण
परे किं · शुश्रूषते · णिज्ञानाश्रिवृ · परत्वात् हृद्रोग्राफाग्या · एवं णिलोपविषये इयण्
गुणवृद्धिदीर्घेभ्यः पूर्वविप्रतिषेधेन णिलोपः · चोरयति · णौ चङीति ह्रस्वः · दी
र्घो लघोरिति दीर्घः · न चाग्लोपिशास्वृदितोरप्यसंभवः · णपाह्रितिनिर्देशात् · अचूचुर
त् · टुओश्वि गतिवृद्ध्योः · णौ च संश्चङोः · सन्परे यङ्परे णौ श्वयतेः संप्रसारणं वा · सं
प्रसारणं तदाश्रयं च कार्यं बलवदिति वचनात् संप्रसारणं · अशूशवत् · अलघुत्वा
न्न दीर्घः · अशिश्वयत् · तांमुसिवुसहांवाङि · उपसर्गनिमित्तादभ्यासस्य षो न स्या
च्चङि · अवातस्तंभत् · पर्यसीषिवत् · न्यषीषहत् · स्वापेश्चङि · एवं तस्य स्वपेश्चङि ·
संप्रसारणं · असूषुपत् · हनस्तोऽचिण्णलोः · चिण्णल्वर्जे ञिति णिति · घातयति · अर्ति
ह्री व्ली री क्नूयी क्ष्मायी आतां पुक् णौ · स्थापयति · तिष्ठतेरित् · उपधायाश्चङि णौ · अति

[illegible] ॰ प

प॰ जिघ्रतेः घ्रापयति॰ जिघ्रतेर्वा उपधाया ह्रस्वं चङ्परे णौ॰ अजिघ्रिपत्॰ अजिघ्रपत्॰

५६ शाच्छासाह्वाव्यावेपां युक् णौ॰ शाययति॰ अविह्वयत्॰ ह्वाययति॰ ह्वः संप्रसारणं॰ सन्वत्

रे चङ्परे णौ॰ कारयतीत्यादि॰ चङ्परे णौ उपधाया ऋवर्णस्य ॠ वा॰ [illegible] कणरणभणश्रण

लुपहेठः [illegible] ह्वायिवाणि लोपि लोपः [illegible] लोपोऽभ्यासे [illegible] लौ

टी अन्यत्र॰ ऋदित्वं कारयत्यो [illegible] अजूहवत् अजुहावत्॰ पाययति॰ लोपः पिबते

रीच्चाभ्यासस्य॰ पिबतेरुपधाया लोपः स्यादभ्यासस्य ई इत्तादेशश्च चङ्परे णौ॰ अपीप

त्॰ पातेर्णौ लुक् वक्तव्यः प्रकोपवादः॰ पालयति॰ वो विधूनने जुक् णौ॰ वाजयति॰ वे

विकिं [illegible] वापयति॰ शदेरगतौ तः॰ णौ॰ शातयति॰ गतौ तु गाः शादयति गोविन्दः॰ ग

मयतीत्यर्थः॰ रुहः पोऽन्यतरस्यां॰ णौ॰ रोपयति॰ रोहयति॰ दोषो णौ॰ दुष्यतेरुपधाया ऊ

त् स्यात् णौ॰ दूषयति॰ वा चित्तविरागे॰ विरागार्थे तेन॰ चित्तं दूषयति दोषयति वा कामः॰ ५८

उभौसाभ्यासस्य·साभ्यासस्यानितेरुभौनकारौणत्वंप्राप्नुतोनिमित्तेसति·प्राणिणत्
णौगमिरबोधने·इणः·गमयति·बोधनेतुप्रत्याययति·घटचेष्टायां·घटादयोमितः·
जनीजृष्क्नसुरंजोऽमन्ताश्च·मितः·ज्वलह्वलह्मलनमोनुपसर्गाद्वा·एषांमित्वंवा·ज्ञ
पादीनांच·ग्लास्नावनुवमांच·अनुपसर्गादेषांमित्वंवा·नकम्यमिचमां·अमंतत्वा
त्प्राप्तंमित्वंन·यमोपरिवेषणे·मित्वंन·स्खदिरवपरिभ्यांच·मित्वंन·मितांह्रस्वः·घटा
दीनांज्ञपादीनांचणौउपधायाह्रस्वः·घटयति·ज्ञपज्ञाने·ज्ञपयति·अजीघटत्·अजि
ज्ञपत्·रभेरशब्लिटोः·नुमागमः·लभेश्च·अररंभत्·अललंभत्·ईर्ष्ययति·ईर्ष्यतेस्तृ
तीयस्येतिवक्तव्यं·तृतीयव्यंजनस्यतृतीयैकाचइतिवार्थः·आद्येयस्यद्वित्वंवारयितु
मिदं·द्वितीयेतुअजादेर्द्वितीयस्येत्यस्यापवादस्तथासन्नंतेप्रवर्त्तते·ऐर्ष्यियत्·ऐर्ष्यि
ष्यत्·द्वितीयस्याख्यायांणिजंताच्चङि·घस्रवाभ्यासेऽहूयतेहलादिःशेषात्·द्वित्वंतु

द्वितीयेत्विति-तृतीयस्यैकाच इतिपक्षे·

यस्येति·रेफस्यतुनन्द्राः इति निषेधाद्वि

कर्मणः २ कर्मणः १

नि
म

तीयस्यैव · न तृतीयाभावे नगृह्णन्त माणिकागह्नते: ॥ इति हेतुमणि ॥ धातोः समानक-
र्तृकादिच्छायांवा · इषिकर्मणो [illegible] रिषिणैककर्तृकात्सन्नैच्छायां · पठव्यक्तायांवाचि
॥ सन्यङोः · सन्नंतस्य यङंतस्यच प्रथमस्यैकाचो द्वे स्तोऽजादेस्तु द्वितीयस्य · सन्य-
तः · पठितुमिच्छति पिपठिषति · कर्मणः किं · गमनेनैच्छति · समानकर्तृकात्किं · शिष्याः
पठंत्वितीच्छतिगुरुः · वाग्रहणाद्वाक्यमपि · स्तोषिकामनुवर्थिया स्तैषिकोमनुवर्थ-
कः · सरूपप्रत्ययो नेष्टः सन्नंतान्नसनिष्यते · तेन पिपठिषितुमिच्छतीति वाक्यमेव · लु-
ङ्सनोर्घस्लृ · सः स्यार्द्धधातुके · सस्य तः स्यात् सादावार्द्धधातुके · अत्तुमिच्छति जिघ-
त्सति · एकाच इति नेट् · अज्झनगमां सनि · अजंतानां हंतेरजादेशगमेश्च दीर्घो झला-
दौ सनि · इको झल् · इगंताज्झलादिः सन्कित् · कर्तुमिच्छति चिकीर्षति · जिघांसति · सनि
च · इणो गमिर्नतु बोधने · जिगमिषति · बोधमेतुप्रतीषिषति · इङश्च · गमिः सनि · अ-
धिजिगांसते · रुदविदमुषग्रहिस्वपिप्रच्छः संश्च · एभ्यः संक्त्वा च कितौ स्तः · रुरुदिषति ·

९८

इङश्च १ २ सा.

९८ ८

१ण्णन्तो १ प्र॰ ३ पा॰ ८ न [illegible]

विदिर्विदारणे १ कृ: ४ ... मतेर्ग्रं १ हृ। ... गृहु निगरणे १   कृ विक्षेपणे ३

विविदिषति · मुमुक्षिषति · सनिग्रहगुहोश्च · ग्रहेर्गुहेरुगन्ताच्च सनइण्न · जिघृक्षति · हृलं
ताखं · इकस्थिपाढलः परो झलादिः सन्कित् · गुहू संवरणे · जुघुक्षति · बुभुक्षति · किरश्च प
ञ्चभ्यः · कृगृदृङ्धृङ्प्रछेभ्यः सनइट् · पिपृच्छिषति · चिकरिषति · जिगरिषति · जिगलिषति ·
अत्रेटोदीर्घोन ॥ पूर्ववत्सनः · सनः पूर्वो यो धातुस्तेन तुल्यं सनन्तादप्यात्मनेपदं स्यात् · दिदरिषते ·
दिधरिषते · शुश्रूषति · सनीवन्तर्द्धभ्रस्जदम्भुश्रिस्वृयूर्णुभरज्ञपिसनां · इवंतेभ्यऋधादिभ्यश्च
सनइड्वा · ध्रुवः सुस्तनुनामसि केवल · मनुष्यामुष्यस्य पयस्य पच्छु ट एतावादेशो लोनुनासिके श्रौ
फलादेर्दिधूति · यण् · हिलं · दुद्यूषति · दिदेविषति · लोपितण्योरेव यण्व्भ्यासात् · अभ्यासेषण: ·
परस्य लोति ण्यन्तयोरेवसस्यषः षभूतेसनि नान्यस्य · तुष्टूषति · सिषाधयिषति · लोपितण्योः ·
सुस्यूषति · सिसेविषति · आपज्ञप्यृधामीत् · ९ धामवईस्तादेः सनि · अत्र लोपोऽभ्यासस्य · सनि
मिमेत्यारभ्य पदुं तत्राभ्यासलोपः · आप्तुमिच्छति · ईप्सति · आर्धितुमिच्छति · ईर्त्सति ॥ आदि

पं ४

कृगृदृङ्तौ ... २   गृधंनाम ... ३ ... २

धीप्सति २

ऊर्णुनूषति ४

धिषति· बिभ्राज्जिषति· बिभ्रार्डिषति· बिभ्रक्षति बिभर्क्षति· दंभ इच्च· दंभेरच इत्स्यात्· ईप्स
सति· [illegible] हलंतादित्यत्र हल्ग्रहणं जातिपरं· तेन सनः कित्वान्न लोपः· धी[illegible]
ति· दिदंभिषति· शिश्रीषति· शिश्रयिषति· सुस्वूर्षति· सिस्वरिषति· युयूषति· यियविषति·
ऊर्णुनुविषति· ऊर्णुनविषति· बुभूर्षति· बिभरिषति· ज्ञीप्सति· जिज्ञपयिषति· सिषासति·
सिसनिषति· आशंकायां सन्वक्तव्यः· श्वा मुमूर्षति· [illegible]पतति दरिद्राति [illegible] मनो वे हू[illegible]:·
तनोतेर्विभाषा· उपधायादीर्घो झलादौ सनि· तितांसति· तितंसति· तितनिषति· कूलं पिपतिषति·
सनि मीमाघुरभलभशकपतपदामच इस्· लोपे· अभ्यासलोपः· पित्सति· दिदरिद्रिषति·
दिदरिद्रासति· मुचोऽकर्मकस्य गुणो वा· अभ्यासलोपः· मोक्षते· मुमुक्षते· वा वत्सः स्वय
मेव अकर्मकस्य किं· मुमुक्षति वत्सं कृष्णः· इट् सनि वा· वृंवृभ्यां मृदंताच्च सन इड्वा·
विवरिषते· विवरीषते· वुवूर्षते· विवरिषति· विवरीषति· वुवूर्षति· तितरिषति· तितरीषति·

म·
कि
श्री
श्री
प
श्री
श्री
क२

का॰ले॰
च॰

तितीर्षति· स्मिपूङ्‌रंञ्ज्वशां सनि· स्मि पूङ् ऋ अंञ्जू अश् एभ्यः सन इट्· सिस्मयिषते· पिप
विषते· अरिरिषति· अंजिजिषति· अशिशिषति· गुप गोपने· तिज निशाने· कित निवासे रोगा
पनयने च· मान पूजायां· बध बंधने· दान खंडने· शान तेजने· गुप्तिज्किद्भ्यः सन्· मान्बध
दान्शान्भ्यो दीर्घश्चाभ्यासस्य· सूत्रद्वयोक्तेभ्यः सन् मानादीनामभ्यासस्य दीर्घश्च· गुपे
र्निंदायां· तिजेः क्षमायां· कितेर्व्याधिप्रतीकारे निग्रहे अपनयने नाशने संशये च· मानेर्जि
ज्ञासायां· बधेश्चित्तविकारे· दानेरार्जवे· शानेर्निशाने· गुपिप्रभृतयः· कितभिन्ना निंदाद्य
र्थकाः एवानुदात्तेतौ दानशानौ च स्वरितेतौ· एते नित्यसनंताः· अर्थांतरे त्वनुबंधकप्र
रादयः· अनुबंधस्य केवलो चरितार्थत्वात्सनंतात्परमवस्था· धातोरित्यविहितत्वात्सनो नार्ध
धातुकत्वं तेन गुणो न· जुगुप्सते· तितिक्षते· चिकित्सति· मीमांसते· बीभत्सते· दीदांसति· दी
दांसते· शीशांसते· ति खिजु गोपयति· गोपयते इत्यादि· इति सनंताः· धातोरेकाचो ह

आङ्भपजादेर्वौचगरेअगौरेङ् ईदृशाः । अकृष्ठकारेमशार्व धातोरेकाचो हलादे- नदि ५

म. लादेः क्रियासमभिहारे यङ् · पौनःपुन्ये भृशार्थे च द्योत्ये [redacted] रे यङ् · गुणो यङ्लु

५८ कोः · अभ्यासस्य · ङि · दंतस्या तन्मने प ६ · पुनः पुनरतिशयेन वा भवति वोभूयते · वोभूयावक्रे ·

अवोभूयिङ · धातोः किं · आर्द्धधातुकत्वे यथा स्यात् · नेनवुवोवयिरित्यादि · एकाचः किं · पुनः पुन

र्जागर्ति · हलादेः किं · भृशम् ईक्षते · नित्यं कौटिल्ये गतौ · गत्यर्थात् कौटिल्ये एव यङ् · न क्रियासम

भिहारे · दीर्घोऽकितः · अकितोऽभ्यासस्य दीर्घो यङ्लुकोः · कुटिलं व्रजति वाव्रज्यते · यस्य हलः ·

हलः परस्य यस्य लोप आर्द्धधातुके · आदेः परस्य · अतो लोपः · वाव्रजांचक्रे · वाव्रजिता · री

गृदुपधस्य च · धातोरभ्यासस्य रीगागमो यङ्लुकोः · वरीवृत्यते · वरीवृत्तांचक्रे · वरीवृत्ति

ता · शुभ्रादिभ्यश्च · नरीनृत्यते · जरीगृह्यते · रीगृत्वत इति वाच्यम् · वरीवृश्च्यते · लुपसदचर

जपजभदहदशगृभ्यो भावगर्हायां · एभ्यो भावगर्हायामेव यङ् · गर्हितं लुम्पति लोलु लभः

प्यते · सासद्यते · चरफलोश्च · अनयोरभ्यासस्यातो नुक् यङ्लुकोः · नुगित्यनेनानुस्वारोप ८

वावदांतस्येति प्रथमस्यात्‌· उरत्स्यात्तः· वरफलौ अभ्यासात्परे स्यातं स्यात् यङ्लुकौ:
ते· सवपदान्तवद्वाच्यः· हलि चेति दीर्घः· वञ्चूर्यते· वंवूर्यते· पम्फुल्यते· पंफुल्यते·
जपजभदहदशभञ्जपशां च· एषामभ्यासस्य नुक् स्यात् यङ्लुकोः· गर्हितं जपति जंजप्यते·
इत्यादि· ग्रो यङि· गिरते रेफस्य लत्वं यङि· गर्हितं गिलति जेगिल्यते· सूचिसूत्रिमूत्र्य-
ट्यर्त्यशूर्णोतीनां यङ्वाच्यः· सोसूच्यते· सोसूत्र्यते· मोमूत्र्यते· अटाट्यते· यङि च· अ-
र्तेः संयोगादेश्च अतो गुणो यङि· यकारपरो रेफस्य न द्वित्वनिषेधः· अरार्यते· अशाश्य-
ते· ऊर्णोनूयते· सिचो यङि· सस्य षो न· निसेसिच्यते· न कवतेर्यङि· अभ्यासचुत्वं·
कोकूयते· कौतिकुवत्योस्तु· चोकूयते· हन्तेर्हिंसायां यङि घ्नीभावो वाच्यः· जेघ्नीयते·
हिंसायां किं· नुगतोऽनुनासिकान्तस्य· अदन्ताभ्यासस्य यङ्लुकोः· जंघन्यते· अयङ्
यि क्ङिति· शीङः शाशय्यते· स्वपिस्यमिव्येञां यङि· संप्रसारणं· सोषुप्यते· सेसि-
म्यते· वेवीयते· न वशः संप्रसारणं· वावश्यते· चायः की· चेकीयते· ई घ्राध्मोः· जेघ्री-

उ.४

अदप्र:भतिमश:राय:॥८६

सितिसिंचनो ऋनप्रअंजरो ३

सी
१४

इतियङन्तप्रक्रिया पत्र ४

यते · नीग्वंचुस्रंसुध्वंसुभ्रंसुकसपतपदस्कंदां · एषामभ्यासस्यनीगयङ्लुकोः ·
आःकृत्नाइत्यकोनदीर्घः · वनीवञ्च्यते · सनीस्रस्यते · दनीध्वस्यते · बनीभ्रस्यते · चनी
कस्यते · पनीपत्यते · कनीस्कद्यते · यङोऽचिच · यङोऽचिप्रत्ययेलुक्स्यात् · चर्करीतं च वि
नापिक्ष्वित् अनैमित्तिकोयमन्तरंगत्वादादौभवति · ततःप्रत्ययलक्षणेन यङन्तत्वात् द्वि
त्वं · अभ्यासकार्यं · धातुत्वात् लडादयः · शेषात्कर्तरिपरस्मैपदं · [illegible] चर्करीतंचेत्यदादौपाठा
च्छपोलुक् · यङोवा · यङ्लुगन्तस्य हलादेःपितःसार्वधातुकस्य ईड्वास्यात् · भूसुवोरि
ति निषेधोयङ्लुकिभाषायांन · बोभूतुतेतिक्ते इति छन्दसि निपातनात् · बोभवीति ·
बोभोति · बोभूतः · बोभुवति · बोभवीषि · बोभोषि · बोभूथः · बोभूथ · बोभवीमि · बोभो
मि · बोभूवः · बोभूमः · बोभवांचकार · बोभवांबभूव · बोभवामास · बोभविता · बोभविष्य
ति · बोभवीतु · बोभोतु · बोभूतात् · बोभूतां · बोभुवतु · बोभूहि · बोभवानि · अबोभवीत् · [illegible]

अनुहानाङ्ङितइतितुन · ङि · व्लस्यप्रत्ययाप्रत्ययसाधारणत्वेनप्रत्ययलक्षणाप्रवृत्तेः ॥ यत्रहि प्रत्ययसाधारणं रूपमाश्रीयते ॥

अत्रप्रकरणे [illegible] रूपाणि

नाभ्यस्येति गुण . गुणिसेति गुणः
३ गुणोऽनुनासिकानां सेति वुक् या ८

कृग्रहणं नप्रसंगो यो विधिः सन्नितः २

अबोभोत् . अबोभूतां . अबोभवुः . बोभूयात् . बोभूयास्तां . बोभूयासुः .
गा[illegible]केति सिचो लुक् . यङो वेतीट् . पक्षे गुणो बाधित्वा नित्यत्वाद्वुक् . अबोभूवीत् . अबो
भोत् . अबोभूतां . अबोभूवुः . अबोभविष्यत् . जंगमीति . जंगंति . अनुदात्तोपदेशेत्यनुनासिक
लोपः . जंगतः . गमहनेत्युपधालोपः . जंग्मति . म्वोश्च . मस्य नः स्यात् . जंगन्मि . जंग
न्वः . जंग[illegible]न्मः . श्तिपा शपानुबंधेनानिर्दिष्टं यङ्लुकेन च . यत्रैकाच्ग्रहणं चैव पंचैता
नि न यङ्लुकि इति वचनात् न गुणनिषेधः . जंगमिता . अनुनासिकस्याभीयत्वेनासिद्ध
त्वान्न हे[illegible]र्लुक् . जंगहि . मो नो धातोः . अजंगन् . अनुबंधनिर्देशान्न च्लेरङ् . अजंग
मीत् . रुग्रिकौ च लुकि . ऋदुपधस्य धातोरभ्यासस्य रुक्रिक्रीकः [illegible]यङ्लुकि . अ
तश्च . ऋदिताद्धातोरुपितथा . वर्वृतीति . वरिवृतीति . वरीवृतीति . वर्वर्ति . वरिवर्ति .
वरीवर्ति . वर्वृतः . वर्वृतति . वर्वर्तामास २ . वर्वर्तिता २ . गणनिर्दिष्टत्वान्न वृद्भ्य
श्चतुर्भ्य इति न . वर्वर्तिष्यति २ . अवर्वृतीत् २ . अवर्वर्त् . २ सिपि दश्चेति रुत्वपक्षे . [illegible]
तोः . ढ्रलोपे इति दीर्घः . गणनिर्दिष्टत्वान्नाङ् . अवर्वर्तीत् . २ चर्क[illegible]ति . चरिकरीति . चरी
अपवर्गः॥ री २

जंगमी
मि ४

म॰ करीति॰ चर्कर्ति॰ चरिकर्ति॰ चरीकर्ति॰ चर्कृतः॰ चर्क्रति॰ चर्करांचकार॰ चर्करिता॰ अचर्करीत्॰
अचर्कः॰ चर्क्रियात्॰ आशिषि॰ चाक्रियात्॰ अचर्कारीत्॰ ऋत इद्धातोरिति परगान्येत्॰ कॄ विक्षेपे॰ चा
६१ कर्ति॰ चाकरीति॰ चाकीर्तः॰ चाकिरति॰ चाकीर्हि॰ चाकराणि॰ अचाकरीत्॰ अचाकः॰ अचाकी
र्ता॰ अचाकरुः॰ अचाकिरा[illegible]॰ तातर्ति॰ तातरीति तातरी[illegible]त्यादि॰ इति यङ्लुगन्ताः॰
सुप आत्मनः क्यच्॰ इषिकर्मण एषितुः सम्बन्धिनः सुबन्तादिच्छायामर्थे क्यच् वा॰ सुपो
धातुप्रातिपदिकयोः॰ एतयोरवयवस्य सुपो लुक्॰ क्यचि च॰ अवर्णस्य ईः॰ आत्मनः पुत्रमि
च्छति पुत्रीयति॰ मान्तप्रकृतिकसुबन्तादव्ययाच्च क्यज् न॰ किमिच्छति॰ स्वरिच्छति॰
अशनायोदन्यधनाया बुभुक्षापिपासागर्धेषु॰ क्यजन्ता निपात्यन्ते॰ अशनायति॰ उ
दन्यति॰ धनायति॰ बुभुक्षादौ किम्॰ अशनीयति॰ उदकीयति॰ धनीयति॰ अश्वक्षीरवृषल
वणानामात्मप्रीतौ क्यचि॰ एषां क्यचि सुक्॰ अश्ववृषयोर्मैथुनेच्छायाम्॰ अश्वस्यति व
डवा॰ वृषस्यति गौः॰ क्षीरलवणयोर्लालसायां॰ क्षीरस्यति बालः॰ लवणस्यति उष्ट्रः॰
सर्वप्रातिपदिकानां क्यचि लालसायां॰ सुगसुकौ॰ दधिस्यति॰ दध्यस्यति॰ नः क्ये॰ क्य
चि क्यङि॰ नान्तमेव पदं नान्यत्
इति [illegible]॰ ६

नैपेद्रु जोपदेशेषु मवेद्जार्द्धः ॥११॥ गृधुञ्भिर्कां [illegible]यां॥

राजीयति· नांतमेवेति किं· वाच्यति· हलि च· गीर्यति· पूर्यति· धातोरित्येव· नेह· दिवमिच्छ
ति दिव्यति· क्यस्य विभाषा· हलः परयोः क्यच् क्यङोर्लोपो वा आर्द्धधातुके· आदेः परस्य·
अतो लोपः· तस्य स्थानिवद्भावाद्लघूपधगुणो न· समिधिता· समिध्यिता· काम्यच्· उक्त
विषये काम्यच्· पुत्रमात्मन इच्छति· पुत्रकाम्यति· पुत्रकाम्यिता· उपमानादाचारे· उ
पमानात्कर्मणः सुबंतादाचारेर्थे क्यच्· पुत्रमिव आचरति पुत्रीयति· विष्णूयति द्विजं·
सर्वप्रातिपदिकेभ्यः क्विब्वा वक्तव्यः· अतो गुणे· कृष्ण इव आचरति· कृष्णति· स्व इव आच
रति स्वति· सस्वौ· अनुनासिकस्य क्विझलोः क्ङिति· अनुनासिकांतस्योपधाया दीर्घः
क्वौ झलादौ क्ङिति· इदमिव आचरति इदामति· राजेवाचरति राजानति· इंन्हान्नातिषि
षमान्नेलोपधाया दीर्घः· पंथा इव पाथीनति· कर्तुः क्यङ् सलोपश्च· उपमानात्कर्तुः सु
बंतादाचारे क्यङ् वा· सांतस्य कर्तृवाचकस्य लोपो वा· क्यङ्· वेत्युक्तेः पक्षे वाक्यं· संनि
योभसित्यनांसहवाप्रवृत्तिः सहयायितृतिरिति क्यङ्सलोपयोः सहैव प्रवृत्तिः· लोप

म
६२
मनु
म

च्व्यर्थेभ्यो भृशादिभ्यो लोहितादिभ्यो डाजन्तेभ्यश्च क्यष्वा

श्च्व्यन्तवर्जितः · ओजसोऽप्सरसो नित्यमितरेषां विभाषया · भृशायते · ओजायते · अप्सर
यते · पशायते · पशास्यते · विठस्यते · आचारेऽवगल्भक्लीबहोडेभ्यः क्विब्वा · वाग्रहणात्
क्यङ्ङपि · अवगल्भादयः पचाद्यजन्ताः · क्विप्प्रनियोगेनानुदात्तत्वमनुनासिकत्वं चाप्र
प्रत्ययस्य प्रतिज्ञायते · तेन तङ् · अवगल्भते · क्लीबते · होडते · भूतपूर्वगतिरप्यनेकार्थे आ
म् · एतद्वार्त्तिकारम्भसामर्थ्यात् · अवगल्भां चक्रे · क्लीबां चक्रे · होडां चक्रे · उपसर्गसमासका
र्ं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजकप्रत्यये चिकीर्षिते तत्प्रक्रियते · तेनगल्भिष्टा प्रागल्भत · अ
प्रागल्भत · अवागल्भिष्ट · लोहितादिडाज्भ्यः क्यष् · वा क्यषः · क्यषन्तात्परस्मैपदं · अ
लोहितो लोहितो भवति लोहितायति · लोहितायते · ननु कारणसामर्थ्यात्कामवद्दृष्टं च
लौकिकः कारः कुतो न श्रूयते · तस्य भाष्ये प्रत्याख्यानात् · पटपटायते · पटपटायति ·
कष्टाय क्रमणे · चतुर्थ्यन्तात्कष्टशब्दादुत्साहेऽर्थे क्यङ् · कष्टाय क्रमते कष्टायते ·
पापं कर्तुमुत्सहत इत्यर्थः · सत्रकक्षकष्टकृच्छ्रगहनेभ्यः कण्वचिकीर्षायां · कण्व

राम
६०

कर्म्मणोर०॥ चा

पापं · पापं चिकीर्षति सत्रायते · कक्षायते · कर्म्मणोरोमंथतपोभ्यां वर्त्तिचरोः · रोमंथ
तपोभ्यां क्रमेण वर्त्ति[illegible]रोयां चरणेर्थे क्यङ् स्यात् · रोमंथं वर्त्तयति रोमंथायते · हनु
चलनेति वक्तव्यं · चर्वितस्याकृष्य पुनश्चर्वणे इत्यर्थः · नेह कीटो रोमंथं वर्त्तयति · तपसः
परस्मैपदं च · तपश्चरति तपस्यति · बाष्पोष्मभ्यामुद्वमने · १ बाष्पमुद्वमति बाष्पायते
ऊष्मायते · फेनाच्चेति वक्तव्यं · फेनायते · शब्दवैरकलहाभ्रकण्वमेघेभ्यः करणे · एभ्यः क
र्मभ्यः करोतीत्यर्थे क्यङ् स्यात् · शब्दं करोति शब्दायते · सुदिनदुर्दिननीहारेभ्यश्च · सुदिना
यते · दुर्दिनायते · प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे बहुलमिष्ठवच्च · प्रातिपदिकाद्धात्वर्थे णिच् स्या
दिष्ठे यथा प्रातिपदिकस्य पुंवद्भावरभावटिलोपविन्मतुब्लोपयणादिलोपप्रस्थस्फा
द्यादेशभसंज्ञास्तद्वण्णावपि स्युः · पटुमाचष्टे पटयति · णित्वाद्वृद्धौ सत्यां टिलोपः · अ
पीपटत् · ओरावङ् इत्यत्र भाष्ये तु इष्ठे लोपावलोपानि निर्दिष्टे · परनित्यान्तरंगापवा
दानामुत्तरोत्तरं बलीयः · अपपटत् · पृ[illegible]भाड्वीवतालिङ् · · पृ छ्वा दुंदसनेष्वसने

महद्हलं हलिः॥ अर्थं वेद चोरय्या ७ [illegible] अर्थापयति· वेदापयति

पर्यसने च· क्षिपि धावि हस्तं वा क्षेपणं पर्यसनं· उत्पुच्छयते· विपुच्छयते· परिपुच्छयते· भांडात्समा
चयने· संभांडयते· समवभांडत· चीवरादर्जने परिधाने च· संचीवरयते भिक्षुः· मुंडमिश्रश्लक्ष्णल
वणव्रतवस्त्रहलकलकृततूस्तेभ्यो णिच्· कृ अर्थे मुंडं करोति मुंडयति· व्रताद्भोजनतन्निवृत्त्योः प
यः शूद्रान्नं वा व्रतयति· वस्त्रात्समाछादने· संवस्त्रयति· हलादिभ्यो ग्रहणे· हलिक[illegible]भ्यो रदंत
त्वं निपात्यते· हलिं गृह्णाति हलयति· कलिं गृह्णाति कलयति· महद्धलं हलिः· कृतं गृह्णाति कृतय
ति· तूस्तानि विहंति वितूस्तयति· तूस्तं केशादृत्येके· जटीभूताः केशा इत्यन्ये· [redacted]
ः· सत्यापयति· वीणयोपगायति उपवीणयति· तूलेनानुकुष्णाति अनुतूलयति स्तणा
गं· श्लोकैरुपस्तौति उपश्लोकयति· सेनयाभियाति अभिषेणयति· लोमान्यनुमार्ष्टि अनुलो
मयति· त्वच संवरणे पवाछन्द· त्वचं गृह्णाति त्वचयति· वर्मणा संनह्यति संवर्मयति· वर्णं गृह्णा
ति वर्णयति· चूर्णैरवध्वंसते चूर्णयति· ७ इति नामधातुप्रक्रिया· ७ कंड्वादिभ्यो यक्· ए
भ्यो धातुभ्यो नित्यं यक् स्यात्स्वार्थे· कंडूञ् गात्रविघर्षणे· कंडूयति· कंडूयते· इत्यादि· कर्तरिकर्मव्यति
हारे· क्रियाविनिमये द्योत्ये कर्तर्यात्मनेपदं· व्यतिलुनीते· अन्यस्य योग्यं लवनं करोतीत्यर्थः·

तिं

पाशाद्विमुचति· विपाशयति पं २ । रूप पश्यति· रूपयति

सत्यार्थवेदानामापुग्वक्तव्यः

·रुदैन्

नगतिहिंसार्थेभ्यः · व्यतिगच्छंति · व्यतिघ्नंति · प्रतिषेधे हसादीनामुपसंख्यानं · हसादयो हसप्रकाराः शब्दक्रियाः · व्यतिहसंति · व्यतिजल्पंति · हरतेरप्रतिषेधः · संप्रहरंते राजानः · इतरेतरान्योन्योपपदाच्च · परस्परोपपदाच्चेति वक्तव्यं · इतरेतरस्यान्योन्यस्य परस्परस्य वा व्यतिलुनंति · नेर्विशः · निविशते · परिव्यवेभ्यः क्रियः · परिक्रीणीते · विक्रीणीते · अवक्रीणीते · विपराभ्यां जेः · विजयते · पराजयते · क्रीडोनुसंपरिभ्यश्च · चादाङः · अनुक्रीडते · संक्रीडते · परिक्रीडते · आक्रीडते · समोऽकूजने · संक्रीडते · कूजने तु संक्रीडति चक्रं · आगमेः क्षमायां · ण्यंतस्यैव ग्रहणं · आगमयस्व तावत् · मा त्वरिष्ठा इत्यर्थः · शिक्षेर्जिज्ञासायां · धनुषि शिक्षते · धनुर्विषयज्ञाने शक्तो भवितुमिच्छतीत्यर्थः · वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः · वृत्तिरप्रतिबंधः · शास्त्रेस्य क्रमते बुद्धिः · सर्ग उत्साहः · अध्ययनाय क्रमते · क्रमंतेस्मिं शास्त्राणि · स्फीतानि भवंतीत्यर्थः · आङ उद्गमने · आक्रमते सूर्यः · ज्योतिरुद्गमन इति वाच्यं · नेह · आक्रामति · धूमो हर्म्यतलात् · वेः पादविहरणे · साधु विक्रमते वाजी · प्रोपाभ्यां समर्थाभ्यां · प्रारंभे अनयोस्तुल्यार्थता · प्रक्रमते · उपक्रमते · समर्थाभ्यां किं ·

आत्मने

प्र अथ वोर्मने॥ जहातु नैनं कथमर्थसिद्धिः संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः॥
असाधुयोगा हि जयान्तरायाः प्रमाथिनां विपदां पदानि॥

मं
६४

प्रक्रमते·प्रवृत्तिरित्यर्थः·उपक्रमते·आरभत इत्यर्थः·अनुपसर्गाद्वा·क्रामति·क्रमते·
अपह्नवे ज्ञः·शतमपजानीते·अपलपतीत्यर्थः·अकर्मकाच्च·सर्पिषो जानीते·सर्पिषोपा
येन प्रवर्तत इत्यर्थः·समवप्रविभ्यः स्थः·संतिष्ठते·अवतिष्ठते·प्रतिष्ठते·वितिष्ठते·आ
ङः प्रतिज्ञायां·शब्दं नित्यमातिष्ठते·प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च·गोपी कृष्णाय तिष्ठते·आ
शयं प्रकाशयतीत्यर्थः·संशय्य कर्णादिषु तिष्ठते यः·कर्णादीन्निर्णेतृत्वेनाश्रयती
त्यर्थः·उदोऽनूर्ध्वकर्मणि·मुक्तावुत्तिष्ठते·अनूर्ध्वेति किं·पीठादुत्तिष्ठति·उपान्मंत्रकर
णे·आग्नेय्याग्नीध्रमुपतिष्ठते·मंत्रकरणे किं·भर्तारमुपतिष्ठति यौवनेन·उपाद्देवपू
जासंगतिकरणमित्रकरणपथिष्विति वाच्यम्·आदित्यमुपतिष्ठते·गंगा यमुनामुपति
ष्ठते·रथिकानुपतिष्ठते·मित्रीकरोतीत्यर्थः·पंथाः स्रुघ्नमुपतिष्ठते·प्राप्नोतीत्यर्थः·
वा लिप्सायां·भिक्षुकः प्रभुमुपतिष्ठति वा उपतिष्ठते·उद्विभ्यां तपः·अकर्मकादित्येव·
उत्तपते·वितपते·दीप्यत इत्यर्थः·स्वांगकर्मकाच्चेति वक्तव्यं·उत्तपते वितपते पाणिं·नेह·

रामः
६४

सुवर्णमुन्नमति· आङोयमहनः· आयच्छते·आहते· अकर्मकात्स्वांगकर्मकादित्येव·नेह
परस्यशिरआहंति·आत्मनेपदेष्वन्यतरस्यां· हनोवधादेशोलिङि·आवधिष्ट·आवधिषा
तां·आवधिषत·हनःसिच्कित्·अनुनासिकलोपः·आहत·आहसातां·आहसत·यमोगंध
ने·सिच्कित्· गंधनंसूचनंपरदोषाविष्करणं·उदायत· गंधनेकिं·उदायंस्तपादं·आकृष्ट
वानित्यर्थः·समोगम्यृच्छिभ्यां·अकर्मकाभ्यामित्येव·संगच्छते·वागमः·परौझलादीलिङ्-
सिचौकितौस्तः·संगंसीष्ट·संगसीष्ट·समगंस्त·समगत·समगसातां·समृच्छिष्यते·
अकर्मकाभ्यांकिं·ग्रामंसंगच्छति·विदिप्रच्छिस्वरतीनामुपसंख्यानं·वेत्तेरेवग्रहणं·संवि
ते·संविदाते·वेत्तेर्विभाषा·परस्यझादेशस्यात्तोरुट्·संविद्रते·संविदते·संपृच्छते·संस्व
रते·अथास्मिन्नकर्मकाधिकारेहंनिगम्यादीनांकथमकर्मकत्वमितिचेत्·शृणु·धातो
रर्थान्तरेवृत्तेर्धात्वर्थेनोपसंग्रहात्·प्रसिद्धेरविवक्षातः कर्मणोऽकर्मिकाक्रिया·व
हतिभारं·नदीवहति·स्यंदतेइत्यर्थः·जीवति·नृत्यति·प्रसिद्धेयथा·मेघोवर्षति·

म· ५

न किंतरवा साधुनयास्ति को धियं हितान्नयः संभ्रमुतेसा किं प्रभुः ॥ स हानु मूलेषु हि स्रोवेते तेभ्यः प्रमात्तेभ्यो निरस्त वैसंगारः ॥१॥

कर्मणो विवक्षा तो यथा· हितान्नयः संभ्रमुतेसाधुः प्रभुः· संमाननोत्संजना
चार्यकरणज्ञानभृतिविगणनव्ययेषु नियः· शास्त्रे नयते· दण्डमुन्नयते· मा
णवकमुपनयते· तत्वं नयते· कर्मकरानुपनयते· करं विनयते· राज्ञे देयं भागं परिशो
धयतीत्यर्थः· शतं विनयते· धर्मार्थं विनियुङ्क्त इत्यर्थः· उपसर्गादस्यत्यूह्योर्वेति वा
च्यं· निरस्यति· निरस्यते· समूहति· समूहते· उपसर्गात्किमूहतेः· पादेकृति· अक्ष
समुह्यात्· अग्निं समुह्य· निसमुपविभ्यो ह्वः· निह्वयते· स्पर्धायामाङः· कृष्णश्चाणू
रमाह्वयते· स्पर्धायां किं· पुत्रमाह्वयति· उदश्चरः सकर्मकात्· धर्ममुच्चरते· उल्लंघ्य ग
च्छतीत्यर्थः· समस्तृतीयायुक्तात्· रथेन संचरते· दाणश्च सा चेच्चतुर्थ्यर्थे· समो दाण
स्तृतीयांतेन युक्तादुक्तं स्यात् तृतीया चेच्चतुर्थ्यर्थे· दास्या संयच्छते कामी· उपाद्यमः स्वक
रणे· स्वकरणं स्वीकारः· भार्यामुपयच्छते· विभाषोपयमने· यमः स्वकिरीत वा विवाहे· रा
मः सीतामुपायत· उपायंस्त वा· उदवोढेत्यर्थः· ज्ञाश्रुस्मृदृशां सनः· सनंतानामेषां
निगुडवेह अह्नावत्तह कुखारंमात ॥

नितरवारं ॥ नितरां क्षिप ॥ समाहितं

रामः
६७

वत्· धर्मं जिज्ञासते· शुश्रूषते· सुस्मूर्षते· दिदृक्षते· नानोर्ज्ञः· [illegible] पुत्रमनुजिज्ञासति·
प्रोपाभ्यां युजेरयज्ञपात्रेषु· प्रयुं[illegible]·उपयुंक्ते· स्वराद्यंतोपसर्गादितिवाच्यं·उद्युंक्ते· वियुंक्ते· अ
यज्ञपात्रेषु किं· द्वंद्वंन्यंचिपात्राणि प्रयुनक्ति· समः क्ष्णुवः· संक्ष्णुते शस्त्रं· गधनावक्षेपणसेवन
साहसिक्य प्रतियत्न प्रकथनोपयोगेषु कृञः· गंधनं हिंसा· उत्कुरुते सूचयतीत्यर्थः· अवक्षे
पणं भर्त्सनं· श्येनो वर्त्तिकामुदाकुरुते· भर्त्सयतीत्यर्थः· हरिमुपकुरुते· सेवत इत्यर्थः· पर
दा दारान्प्रकुरुते· तेषु सहसा प्रवर्त्तते· एधोदकस्योपस्कुरुते· गुणमाधत्त इत्यर्थः· कथाः प्रकुरुते·
प्रकथयतीत्यर्थः· शतं प्रकुरुते· धर्मार्थं विनियुंक्ते· एषु किं· कटं करोति· इत्यात्मनेप
दप्रक्रिया· ○ शेषात्कर्त्तरि परस्मैपदं· श्वि· श्वयति· विभाषा श्वेः· संप्रसारणं लिटि
यङि च· शुशाव· शुशुवतुः· श्वयतेर्लिट्यभ्यासलक्षणप्रतिषेधः· शिश्वाय· शिश्वियतुः·
शूयात्· जस्तंभित्यङ्वा· श्वयतेरः· अङि· अश्वत्· अश्वः· विभाषेति चङ्· अशिश्वि
यत्· अश्वयीत्· अनुपराभ्यां कृञः· कर्तृगे च फले गंधनादौ च परस्मैपदं स्यात्· अनुकरो

तकिंतरवासाधुनत्वासिंधोधियंहिताः लयः संभवानेषां किंचन ॥ मरानेन [illegible]

म ·
६६

ति · पराकरोतीति · अभिप्रत्यतिभ्यः क्षिपः · क्षिप प्रेरणे · स्वरितेत् · अभिक्षिपति · प्राद्वहः · प्रव
हति · परेर्मृषः · परिमृष्यति · व्याङ्परिभ्यो रमः · विरमति · उपाच्च · यज्ञदत्तमुपरमति · उ
परमयतीत्यर्थः · अंतर्भावितण्यर्थोयम् · विभाषाकर्मकात् · उपाद्रमः परस्मैपदं · उपरम
ति · उपरमते · निवर्तत इत्यर्थः · बुधयुधनशजनेङ्प्रुद्रुस्रुभ्यो णेः · एभ्यो ण्यंतेभ्यः पर
स्मैपदं स्यात् · णिचश्चेत्यस्यापवादः · बोधयतीयप्रमित्यादि · क्रीङ्जीनां णौ · आत्वं · अध्या
पयति · णौ च संश्चङोः · सन्परे चङ् · परेणौ इङो गाङ् वा · अध्यजीगपत् · अध्यापिपत् · क्रा
पयति · जापयति · निगरणचलनार्थेभ्यश्च · निगारयति · चालयति · अदेः प्रतिषेधः · आदय
ते देवदत्तेन · अणावकर्मकाच्चित्तवत्कर्तृकात् · ण्यंतात्परस्मैपदं · शेते कृष्णस्तं
गोपी शाययति · न पादम्याङ्यमाङ्यसपरिमुहरुचिनृतिवदवसः · एभ्यो ण्यंतेभ्यो · परस्मै
पदं न · पाययते · दमयते · आयामयते · आयासयते · परिमोहयते · रोचयते · नर्तयते · वादय
ते · वासयते · धेट उपसंख्यानं · धापयते · अक[illegible] अभिप्राये शोभार्थ इति परस्मैपदं स्यादेव · व

तम:
६८

त्सा-स्यापप्राप्तिपृयः·कृतिपदस्मैपदव्यवस्था· ८ भावकर्मणोः·लस्यतङानौ·सार्वधातुके
यक्·धातोर्भावकर्मवाचिनि·भावः क्रिया·साचभावार्थलकारेणानूद्यते·युष्मदस्मद्भ्यां
समानाधिकरणाभावात्प्रथमपुरुषः·तिङ्वाच्यक्रियाया अद्रव्यरूपत्वेन द्वित्वाद्यप्रतीतेर्न
द्विवचनादि किंत्वेकवचनमेवोत्सर्गतः·त्वया मया अन्यैश्च भूयते·बभूवे·स्यसिच्सी
युट्तासिषु भावकर्मणोरुपदेशेऽज्झनग्रहदृशां वा चिण्वदिट् च·उपदेशे योऽच् तदंतानां
हनादीनां च चिणीवांगकार्यं स्यात्स्यादिषु भावकर्मणोर्गम्यमानयोः स्यादीनामिडागमश्च·
चिण्वद्भावपक्षेयमिट्·चिण्वद्भावाद्वृद्धिः·भाविता·भविता·भाविष्यते·भविष्यते·भू
यतां·अभूयत·भूयेत·भाविषीष्ट·भविषीष्ट·चिण्भावकर्मणोः·च्लेश्चिण्भावकर्म
वाचिनि तशब्दे परे·अभावि·अभाविष्यत·अभविष्यत·अकर्मकोप्युपसर्गवशात्सकर्म
कः·अनुभूयते·आनंदश्चैत्रेण त्वया मया च·अनुभूयते·अनुभूयेते·अनुभूयंते·त्वमनु

म.
९७

व

भूयसे· अहमनुभूये· अन्वभावि· अन्वभाविषातां· अन्वभाविषातां· ण्यंतात्कर्मणितङ्य
क्· णिलोपः· भाव्यते· भावयांचक्रे· भावयांबभूवे· भावयामासे· चिण्वदिट् आभियत्वेना
सिद्धत्वाण्णिलोपः· भाविता भावयिता· भाविष्यते· भावयिष्यते· भाव्यतां· भाव्येतां· अ
भाव्यत· भाविषीष्ट· भावयिषीष्ट· अभावि· अभाविषातां· अभावयिषातां· बुभूष्य
ते· बुभूषांचक्रे· बुभूषिता· बुभूषिष्यते· बोभूय्यते· अकृत्सार्वधातुकयोर्दीर्घः· स्तूय
ते विष्णुः· स्ताविता· स्तोता· स्ताविष्यते· स्तोष्यते· अस्तावि· अस्ताविषातां· अस्तोषातां· गु
णोर्त्तीइति गुणः· अर्यते· स्मर्यते· ऋछतीति गुणः· लिटि· आरे· सस्मरे· उपदेशग्रहणा
च्चिण्वदिट्· आरिता· अर्ता· स्मारिता· स्मर्ता· स्रस्यते· इदितस्तु· नंद्यते· इज्यते· तनो
तेर्यकि· आदंतादेशोवा· तायते· तन्यते· तपोनुतापेच· तपश्चिण्न कर्मकर्त्त
र्यनुतापे च· अन्वतप्त पापेन· घुमास्थेतीत्वं· दीयते· ददे· आतोयुक्चिण्कृतोः

तम.
९९

आदंतानां युगागमश्चिणि ञ्णिति कृति च · दायिता · दाता · दायिषीष्ट · दासीष्ट
अदायि · अदासातां · अदायिषातां · शाम्यते मोहो मुकुंदेन · चिण्णमुलो दीर्घोन्यतर
स्यां · चिण्परे णमुल्परे च णौ मितामुपधाया दीर्घो वा · शामिता · शमिता · शामयि
ता · शामिष्यते · शमिष्यते · शामयिष्यते · ण्यन्तत्वाभावे शाम्यते मुनिना · नोदात्तोप
देशस्य मान्तस्यानाचमेः · उपधाया वृद्धिर्न स्यात् चिणि ञ्णिति कृति च · अशामि · अदमि ·
उदात्तोपदेशस्येति किं · अगामि · मान्तस्येति किं · अवादि · अनाचमेः किं · आचामि ·
अनाचमिकमिवमीनामिति वक्तव्यम् · अकामि · भज्यते · भंजेश्च · चिणि लोपो वा ·
अभाजि · अभंजि · लभ्यते · विभाषा चिण्णमुलोः · लभेर्नुम् · अलंभि · अलाभि ·
यदा कर्मैव कर्तृत्वेन विवक्षितं तदा सकर्मकाणामप्यकर्मकत्वात् कर्तरि भावे च लः ·
कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः · कर्मस्थया क्रियया तुल्यक्रियः कर्ता कर्मवत् · का

प्र·सि

म·
६८

र्यातिदेशोयं·नसूत्रातिदेशः·तेनयगात्मने[illegible]चिण्वदिटः स्युः·पच्यते ओ
दनः·भिद्यते काष्ठं·अपाचि·अभेदि·भावे·भिद्यते काष्ठेन·भूषावाचि कि
रादीनां सनंतानां च यक्चिणौ चिण्वदिट् नेति वाच्यम्·अलंकुरुते कन्या·अलम
कृत·अवकिरते हस्ती·अवाकीर्ष्ट·गिरते·अगीर्ष्ट·आद्रियते·आदृत·किरादिस्तुदा
द्यंतर्गणः·चिकीर्षते कटः·अचिकीर्षिष्ट·तपस्तपःकर्मकस्यैव·कर्त्ता कर्मवत्·
तप्यते तपस्तापसः·अतप्त·तपःकर्मकस्यैवेति किम्·उत्तपति सु
वर्णं स्वर्णकारः·सकर्मकाणां प्रतिषेधो वक्तव्यः·अजा ग्रामं नयति·दुहिपच्योर्बहु
लं सकर्मकयोरिति वाच्यं·नदुहस्नुनमां यक्चिणौ·एषां कर्मकर्त्तरि यक्चिणौ न
स्ता·पृतस्य लुक्·गौः पयो दुग्धे·अदुग्ध·कर्मकर्त्तरि·अडांतात स्ते:·चिण वाकर्मक
र्तरि तेपरे·अकारि·अकृत·दुहस्तु·तथा·अदोहि·पक्षे कृतस्य·लुग्वेति पक्षे भुके

सिद्धि

रामः
१००

अदुग्ध· अधुक्षत· उदुंबरः फलं पच्यते· कुषिरजोः प्राचां श्यन्परस्मैपदं च· अनयोः
कर्मकर्तरि श्यन् वा स्यात् किंतु परस्मैपदं वा आत्मनेपदापवादः· कुष्यति· कुष्यते वा पादः· र
ज्यति· रज्यते वस्त्रं· स्यादिविषये तु नास्य ङकृत्रिः· कोषिषीष्ट· रंक्षीष्ट· ० इति भाव
कर्मप्रक्रिया· अभिज्ञावचने लृट्· स्मृतिबोधिन्युपपदे भूतानद्यतने धातोर्लृट्·
लङोपवादः· वस निवासे· स्मरसि कृष्ण गोकुले वत्स्यामः· एवं बुध्यसे चेतसे इत्यादि
योगेपि· न यदि· यद्योगे उक्तं न· अभिजानासि यत्कृष्ण वने अभुञ्ज्महि· विभाषा साकां
क्षे· उक्तविषये लृड्वा· लक्ष्यलक्षणभावेन साकांक्षे धात्वर्थः· स्मरसि कृष्ण वने
वत्स्यामस्तत्र गाश्चारयिष्यामः· वासो लक्षणं चारणं लक्ष्यं· पक्षे लङ्· परोक्षे लिट्·
चकार· उत्तमपुरुषे चित्तविक्षेपादिना पारोक्ष्यं· सुप्तोहं किल विललाप· अत्यंता
पह्नवे लिड्वक्तव्यः· कलिंगेष्ववात्सीः· नाहं कलिंगान् जगाम· प्रश्ने चासन्नकाले·
आसन्नकाले पृच्छ्यमानेर्थे लिट्विषये लङ्लिटौ स्तः· अगच्छत् किं· जगाम किं·

पञ्चवर्षान्तरमासन्नकालं· पञ्चवर्षातीतं तु विप्रकृष्टकालमित्याहुः॥

ल·यतीते २ नल

म·
६९

लट् स्मे· लिटोपवादः· यजति स्म युधिष्ठिरः· अपरोक्षे च· भूतानद्यतनेर्थे लट्
स्यात् स्मयोगे· एवं स्म पिता ब्रवीति· ननौ पृष्टप्रतिवचने· भूते लट्· अकार्षीः किं·
ननु करोमि भोः· नन्वोर्विभाषा· न करोमि· नाकार्षम्· अहं नु करोमि· अहं न्वका
र्षं· पुरि लुङ् चास्मे· पुरायोगे भूतानद्यतने वा लुङ् वा लट्· न तु स्मयोगे· पक्षे य
थाप्राप्तं· वसंतीह पुरा छात्राः· अवात्सुः· अवसन्· ऊषुर्वा· अस्मे किं· यजति स्म
पुरा· भविष्यतीत्यनुवर्त्तमाने· यावत्पुरानिपातयोर्लट्· यावद्भुंक्ते· पुरा भुंक्ते·
निपातयोः किं· यावद्दास्यते· तावद्भोक्ष्यते· करणभूतया पुरया यास्यति· विभा
षा कदाकर्ह्योः· लट् स्यात्· कदा कर्हि वा भुंक्ते भोक्ष्यते भोक्ता वा· वर्त्तमानसा
मीप्ये वर्त्तमानवद्वा· वर्त्तमाने ये प्रत्ययास्ते वर्त्तमानसमीपे भूते भविष्यति
च वा स्युः· कदा आगतोसि· अयमागच्छामि· आगमं वा· कदा गमिष्यसि· एष

न

राम:
९१

श्री

गच्छामि · गमिष्यामि · आशंसायां भूतवच्च · भविष्यत्काले भूतवद्वर्त्तमानवच्च प्रत्यया वा स्युराशंसायां · देवश्चेद्वर्षीद्वर्षति वर्षिष्यति वा धान्यमवाप्स्म वपाम वप्स्यामो वा · क्षिप्रवचने लृट् · क्षिप्रपर्यायोपपदे पूर्वविधिविषये लृट् · वृष्टिश्चेत्क्षिप्रमाशु त्वरितं वा आयास्यति · शीघ्रं वप्स्यामः · आशंसावचने लिङ् · आशंसावाचिन्युपपदे भविष्यति लिङ् स्यान्न भूतवत् · गुरुश्चेदुपेयादाशंसे ऽधीयीय · आशंसे क्षिप्रमधीयीय · हेतुहेतुमतोर्लिङ् · वा स्यात् · कृष्णं नमेच्चेत्सुखं यायात् · कृष्णं नंस्यति चेत्सुखं यास्यति · भविष्यत्येवेष्यते · नेह · हन्तीति पलायते · इच्छार्थेषु लिङ्लोटौ · इच्छामि भुञ्जीत भुङ्क्तां वा भवान् · एवं कामयते · प्रार्थये · कामप्रवेदनेऽकच्चिति वक्तव्यम् · नेह · इच्छन्करोति · लिङ्च · समानकर्तृकेषु इच्छार्थेषु · भुञ्जीयेति इच्छति · विधिनिमन्त्रणेति लिङ् · विधिः प्रेरणं · [illegible]त्यादेनिकृष्टस्य प्रवर्त्तनं · [illegible] · यजेत · निमन्त्रणं नियोग

ल·
म·
७०

करणं·आवश्यके श्राद्धभोजनादौ दोहित्रादेः प्रवर्त्तनं·इह भुञ्जीत·आमन्त्रणं काम
चारानुज्ञा·इहासीत·अधीष्टं सत्कारपूर्वको व्यापारः·पुत्रमध्यापयेत्·संप्रश्नः सं
प्रधारणं·किं भो वेदमधीयीय·उत तर्कं·प्रार्थनं याच्ञा·भो भोजनं लभेय·एवं लो
ट्·प्रैषातिसर्गप्राप्तकालेषु कृत्याश्च·प्रैषो विधिः·अतिसर्गः कामचारानुज्ञा·चे
न लोटोऽनुकर्षणं प्राप्तकालार्थम्·भवान् यजतां·अर्हे कृत्यतृचश्च·चाल्लिङ्·त्वं
कन्यां वहेः·शक्ति लिङ् च·शक्तो लिङ् स्यात्·चात्कृत्याः·त्वं भारं वहेः·धातुसंबं
धे प्रत्ययाः·धात्वर्थानां संबंधे यत्र काले प्रत्यया उक्तास्ततोऽन्यत्रापि स्युः·तिङ्वाच्य
क्रियायाः प्राधान्यात् तदनुरोधेन गुणभूतक्रियावाचिभ्यः प्रत्ययाः·वसन् ददर्श·
भूते लट्·अतीतवासकर्तृकं दर्शनमर्थः·सोमयाज्यस्य पुत्रो भविता·सो
मेन यक्ष्यमाणो यः पुत्रस्तत्कर्तृकं भवनं·क्रियासमभिहारे लोट् लोटो हि

भवता पठ्यताम्

यानः

१०२

त१ (पु१ स्व२

स्वौ वा च तध्वमोः· पौनः[illegible]न्ये भृशार्थे च द्योत्ये धातोर्लोट् स्यात्· तस्य च हिस्वौ स्तस्ति
ङपवादौ· तौ च हिस्वौ क्रमेण परस्मैपदात्मनेपदसंज्ञौ स्तस्तिङः संज्ञा च· तध्वमोर्वि
षये तु हिस्वौ वा स्तः· पुरुषैकवचनसंज्ञे नानयोरतिदिश्यते· हि[illegible]विधानसामर्थ्यात्·
तेन सकलपुरुषवचनविषये परस्मैपदिभ्यो हिः कर्त्तरि· आत्मनेपदिभ्यः स्वो भावकर्म
णोश्च· समुच्चयेऽन्यतरस्याम्· अनेकक्रियासमुच्चये द्योत्ये प्राग्युक्तं वा·[illegible]धाविध्यनुप्र
योगः पूर्वस्मिन्· आद्ये लोड्विधाने लोट्प्रकृतिभूत एव धातुरनुप्रयोज्यः· समुच्चये सा
मान्यवचनस्य· समुच्चये लोटो विधौ सामान्यार्थस्य धातोरनुप्रयोगः स्यात्· अनुप्रयो
गाद्यथायथं लङाद्ये तिवादयश्च· ततः संख्याकालयोः पुरुषविशेषार्थस्य चाभिव्य
क्तिः· क्रियासमभिहारे द्वे वाच्ये· याहि याहीति याति· पुनः पुनरतिशयेन वा यानं द्योतन्या
र्थः· एककर्त्तृकं वर्त्तमानं यानं यातीत्यस्य· इतिशब्दस्तु तात्पर्यं ग्राहयति· एवं यातः· या
न्ति· यासि· याथः· याथ· यातयातेति ध्रुवं याथ· याहि याहीत्ययासीत्· यास्यति या·

अ

ले:

म:

म०

ऽधीष्व अधीष्वेत्यधीते · एवं द्विवचेपदसे अधी[illegible]मधीध्वमिति यूयमधीध्वे · सक्तून्
पिब सक्तून्पिब धानाः खादेत्यभ्यवहरति · अन्नं भुंक्ष्व दधि कमा खादस्वेत्यभ्यवहरते ·
तक्षमो सुपिवत स्वादतेत्यभ्यवहरथ · भुंध्वमास्वादध्वमित्यभ्यवहरध्वे · पक्षे हिस्वौ ·
अत्र समुच्चियमानक्रियावाणां मनुप्रयोगाध्वनिसामान्येनाभेदान्वयः · पक्षे सक्तूंपि
बति धानाः खादति · अन्नं भुंक्ते दधि कमा खादते · एतेन · पुरीमवस्कंद लुनीहि नं
दनं मुषाण रत्नानि हरामरांगनाः · विग्रह्य चक्रे नमुचिद्विषा वली य इत्थमस्वास्थ्य
महर्दिवं दिवः · इति व्याख्यातं · अवस्कंदनलवनादिक्रियाभूतानघ्ननपरीक्षाय कर्
कर्तृका अस्वास्थ्यक्रियेत्यर्थात् · भृशं पुनःपुनरवस्कंदेत्यादिरर्थ इति व्याख्या
नं अयमपूर्वक्रमेव · द्वितीयलकारोक्रियासमभिहारे इत्यस्यानुवृत्तेः · लोट् तस्य
हिस्वादेशः · पुरीमवस्कंदेत्यादि मध्यमपुरुषैकवचनमित्यपि केषांचिद्भ्रमएव ·
पुरुषवचनांतरे लोडेष्वपि[illegible] · इति लकारार्थप्रक्रिया ·

रामः

१०३

श्री
स.
१

यव

इजादेः सनुमः · सनुमश्चेदिजादिर्हलंताद्विहितस्य कृ[illegible]स्य णः स्यात् · प्रेंखणीयं ·
इजादेः किं · मगि सर्पणे · प्रमंगनीयं · वानिंसनिक्षनिंदां · एषां नस्य णो वा कृति परे ।।।
प्रणिंसितव्यं · प्रनिंसितव्यं · नभाभूपूकमिगमिप्यायीवेपां · एभ्यः कृन्नस्य णो
न · प्रभानीयं · प्रभवनीयं · ण्यंतभादीनामुपसंख्यानं · प्रभापनीयं · कृत्यल्युटो
बहुलं · क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभाषा क्वचिदन्यदेव · विधेर्विधा
नं बहुधा समीक्ष्य चतुर्विधं बाहुलकं वदंति · स्नात्यनेन स्नानीयं चूर्णं · दीय
ते स्मै दानीयो विप्रः · ऋदुपधाच्चाक्लृपिचृतेः · क्यप् स्यात् · वृत् · वृत्यं · वृध् · वृध्यं ·
क्लृपिचृत्योस्तु कल्प्यं · चर्त्यं · अचो यत् · चेयं · जेयं · ईद्यति · आतः · गुणः देयं ग्लेयं · राम:
पोरदुपधात् · पवर्गांतादुपधायत् · ण्यतोऽपवादः · शप्यं · लभ्यं · आङो यि १०४
आङः परस्य लभेर्नुम् स्याद्यादौ प्रत्यये · आलंभ्यो गौः · उपात्प्रशंसायां · उपलंभ्यः साधुः ·

ता६

अचः परत्वाभावाद्प्राप्ते वचनं ॥ परस्परसंबन्धः पूर्वस्य सूत्रे

आ निर्विण्णः ॥९

धातोः ॥ आतृतीयसमाप्तेर्ये प्रत्ययास्ते धातोः परे स्युः। कृदतिङ्। कृत्संज्ञा। वासरूपोऽस्त्रियां। अस्मिन्धात्वधिकारेऽसरूपोऽपवादप्रत्यय उत्सर्गस्य बाधकः स्त्र्यधिकारोक्तं विना। कृत्याः। ण्वुल्तृचावित्यतः प्राक् कृत्यसंज्ञाः स्युः। कर्तरि कृत् इति प्राप्ते। तयोरेव कृत्यक्तखलर्थाः। एते भावकर्मणोरेव स्युः। तव्यत्तव्यानीयरः। धातोरेते स्युः। एधितव्यं एधनीयं त्वया। भावे औत्सर्गिकमेकवचनं क्लीबत्वं च। चेतव्यश्चयनीयो वा धर्मस्त्वया। केलिमर उपसंख्यानं। पचेलिमाः माषाः। पक्तव्या इत्यर्थः। भिदेलिमाः सरलाः। कर्मणि प्रत्ययः। वसेस्तव्यत्कर्तरि णिच्च। वसतीति वास्तव्यः। कृत्यचः। उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात्। प्रयाणीयं। अचः किं प्रमग्नः। निर्विण्णस्योपसंख्यानं। णेर्विभाषा। ण्यन्तात्। प्रयापणीयं प्रयापनीयं। हलश्चेजुपधात्। हलादेरिजुपधात्कृन्नस्याचः परस्य णत्वं वा। प्रकोपणीयं प्रकोपनीयं। हलः किं। प्रोहणीयं। इजुपधात् किं। प्रवपणीयम्।

३ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य [illegible] वा स्यात् ९

म·कौ·पू·
१

कोर ४२

श्रीगणेशायनमः॥ ॥धातोः॥आतृतीयाध्यायांतंयेप्रत्ययास्तेधातोःपरेस्युः
कृदतिङ् इतिकृत्संज्ञा वासरूपोऽस्त्रियाम् अस्मिंधात्वधिँऽसरूपोपवाद
प्रत्यय उत्सर्गस्य वावाधकः स्त्र्यधिकारोक्तंविना कृत्याः ण्वुल्तृचावि
त्यतःप्राक्कृत्यसंज्ञाःस्युः कर्तरिकृत् इतिप्राप्ते तयोरेवकृत्यक्तखल
र्थाः एतेभावकर्मणोरेवस्युः तव्यत्तव्यानीयरः धातोरेतेस्युः ए
धितव्यम् एधनीयम्त्वया भावेऔत्सर्गिकमेकवचनंक्लीवत्वं
च चेतव्यश्चनीयोवाधर्मस्त्वया केलिमर् उपसंख्यानम् पचेलि
मामाषाः पक्तव्याइत्यर्थः भिदेलिमाः शरलाः कर्मणिप्रत्ययः

पचनीया·

सामान्यसामग्र्यस्य:३

एधवृद्धौ·

डुपचष्पाके

गुरुः
१

चिञ्चयने·२

भिदिर्विदारणे·

भेत्तव्या इत्यर्थः भेदनीया·

अचः परत्वाभावात्प्राप्ते वचनं।परस्य ण त्वम् पूर्वस्य सुत्वम् निर्दिष्टः॥ = वासव्याइसमनुवसनानुकूलव्यापाराश्रयः इत्यर्थो बोध्यः =१

२ उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्य ण्यन्ताद्विहितो यः कृत्स्थस्य नस्य णो वा स्यात्॥२ विहितविशेषणं किं· प्रयाप्यमाणं पठ्य =३

वस निवासे

या प्रापणे

वसेस्समध्यकेनेरिशिाव वसँतीतियास्त्रव्यः कृत्यचः उपसर्गस्थान्निमित्तात्परस्याच उत्तरस्य कृत्स्थस्य नस्य णत्वं स्यात् प्रयाणीयं अचः किं प्रमग्नः निर्विण्णस्योपसंख्यानं णेर्विभाषा प्रागवत् प्रयापणीयं प्रयापनीयं हलश्चेजुपधात् हलादेरिजुपधात् कृत्स्थस्याचः परस्य नस्य णो वा प्रकोपणीयम् प्रकोपनीयं हलः किं प्रोहणीयं इजुपधात्किं प्रवपणीयं इजादेः सनुमः सनुमश्चेद्भवति इजादेर्हलन्तान्नाद्विहितो यः कृत्तत्स्थस्यैव प्रेंखणीयं इजादेः किं मगि सर्पणे प्रमंगनीयं वा निंसनिंक्षनिंदां एषां नस्य णो वा ८

कुप

कोप

उह वितर्के

डुवप बीजसन्ताने

टुवेपृ कंपने= गम्लृ सृप्लृ गतौ= ओप्यायी वृद्धौ=

कमु कान्तौ= भा दीप्तौ= भू सत्तायाम्= पूङ् पवने=

शिंसितुंवनेः वर्णागमोवर्णविपर्ययश्च द्वौचापरौवर्णविकारनाशौ॥ धातोस्तदर्थातिशयेनयोगस्तदुच्यतेपंचविधंनिरुक्तं॥१॥=४= = = = =

माहिमै:२

म·कौ·मु· इति प्रणिंसितव्यं प्रनिंसितव्यं नशाभ्ररूकमिगमिप्यायीवेपी एभ्यः
२ श्नन्तस्यणोन प्रमानीयं प्रमनीयं रापन्नमादीनामुपसंख्यानं प्रमा
पनीयं कृत्यल्युटोबहुलं क्वचित्प्रवृत्तिः क्वचिदप्रवृत्तिः क्वचिद्विभा
षाक्वचिदन्यदेव विधेर्विधानंबहुधासमीक्ष्यचतुर्विधंबाहुलकंवदंति·
स्नात्यनेनस्नानीयं चूर्णंदीयतेऽस्मैदानीयोविप्रः ऋदुपधाच्चाक्लृ
वृतुवृधुभाषार्थाः पिचृतेः क्यप्स्यात् वृत् वृत्यं वृध् वृध्यं कृपिचृत्योस्तु कल्प्यं·
चर्त्यं अचोयत् चेयं जेयं ईद्यति आत गुणः देयं ग्लेयं पोर
दुपधात् पवर्गान्तादकुपधाद्यत् ण्यतोपवादः शप्यं लभ्यं

गुरुः
२

चिन्नूवर्यनेः२ जिजयेः२

दाणदानेः२ डेलुमेहर्षक्षयेः२

गद व्यक्तायां वाचि=३ चर गतिभक्षणयोः=३
यमोपरिवेषणे=३

शक विभाषितो मर्षणे=२
षह मर्षणे=२

आङो यि आङः परस्य लभेर्नुम्यादौ प्रत्यये आलम्भ्यो गौः उपात्प्रशंसायां
उपलम्भ्यः साधुः स्तुतौ किम् उपलभ्यं श्रावकः उपलभ्यः शकिसहोश्च
शक्यं सह्यं गदमदचरयमश्चानुपसर्गे गद्यं मद्यं चर्यं चेराङि
चागुरौ आचर्यो देशः अगुरौ किं आचार्यो गुरुः यम्यम् अवद्यपण्य
वर्याः गर्ह्यपणितव्यानिरोधेषु अवद्यं पापे पण्यं विक्रेयम् शतेन
वर्या कन्याः वह्यं करणम् वहन्ति अनेनेति वह्यं शाकटम् वाह्यमन्यत्
अर्यः स्वामिवैश्ययोः अनयोः किम् आर्यो ब्राह्मणः उपसर्या काल्या
प्रजने गर्भग्रहणे प्राप्तकालावदित्यर्थः उपसर्या गौः गर्भाधाना

अनुपसर्गे सुप्युपपदे हनो भावे वं वा पूर्वात ४

म.कौ.ल. र्थं ह्वयमेरणोपगन्तुं योग्य इत्यर्थः प्रजनेकाले इति किम् उपसर्या काशी प्रा
३ प्तुवेत्यर्थः अजर्यं संगतम् विज्ञायं वेतन्न जीर्यतीत्यजर्यम् वदः सुपि
क्यप् च वा यत् ब्रह्मोद्यम् ब्रह्मवद्यम् भुवो भावे॥ क्यप् ब्रह्म
णो भावो ब्रह्मभूयम् हनस्त च॥ चात्क्यप् ब्रह्मणो हननं ब्रह्मह
त्या एतिस्तुशास्वृदृजुषः क्यप् ह्रस्वस्य पिति कृति तुक् इत्यः स्तु
त्यः शिष्यः वृङ् इति ङितो ग्रहणान्नेह वृत्यः वृङस्तु वार्या ऋ
त्विजः आदृत्यः जुष्यः पुनः क्यप् तुकोः परस्यापि रूपतो बाध
नार्थः अवश्यस्तुत्यः मृजेर्विभाषा मृजेः क्यप् वा मृज्यो गुरुः ३

ऋहलोर्ण्यत् अवर्णान्ताद्धलन्ताच्च ण्यत् चजोः कु घिण्यतोः चजोः कुत्वं घिति
ण्यति च निष्ठायामनिट इति वक्तव्यं तेनेह न गर्ज्यं मार्ग्यं ओरावश्यके ण्य
त् पाव्यं लुंपेदवश्यमः कृते तुंकाममनसोरपि समो वा हिततत्योर्मांसस्य प
चियुड्घञोः अवश्यपाव्यं तुम् गन्तुकामः सम संहितं संततं मांसः मां
स्पचनी मांस्पाकः भव्यगेयप्रवचनीयोपस्थानीयजन्याप्लाव्यापात्या वा
एते कृत्यन्ताः कर्त्तरि वा निपात्यन्ते भवतीति भव्यः भव्यमनेनेति वा
भोज्यं भक्ष्ये भोग्यमन्यत् वचोऽशब्दसंज्ञायाम् नकुत्वं वाच्यम् वाक्यम
न्यत् राजसूयसूर्यमृषोद्यरुच्यकुप्यकृष्टपच्याव्यथ्याः एते सप्त क्यब

म.को. स्नानिपात्यंते भिद्योद्ध्यौनदे नदेकिम् भेत्ता उज्झिताः पुष्यसिद्ध्यौनक्षत्रे विपूय
४ विनीयजित्यामुंजकल्कहलिषु विपूयोमुंजः विनीयःकल्कः जित्योह
लिः प्रत्यपिभ्यांग्रहेः छन्दसीतिवक्तव्यम् प्रतिगृह्यम् अपिगृह्यं लोके
तुप्रतिग्राह्यम् पदास्वैरिबाह्यापक्ष्येषुच अवगृह्ये प्रगृह्यंपदं अस्वैरिप
रतन्त्रः गृह्यकाःशुकाः ग्रामगृह्याःसेनाः आर्यैर्गृह्यते आर्यगृह्यः ।
तत्पक्षाश्रितइत्यर्थः विभाषाकृवृषोः कृत्यं वृष्यम् पक्षेण्यत् कार्यं वर्ष्यं
युग्यंचपत्रे पत्रंवाहनम् योग्यमन्यत् अमावस्यदन्यतरस्याम् अमासहवस
तोस्यांचन्द्राकाविति अमावस्या अमावास्यावा अग्नौपरिचाय्योपचाय्यसमूह्याः गुरुः
४

अग्नावेनेमाधवः क्रतौकुण्डपाय्यसंचाय्यौ विस्याग्निविसेव विस्याग्निः अ
ग्नेश्चयन अग्निविस्या॥ ॥इतिकृत्यप्रक्रिया॥ ॥ण्वुल्तृचौ ३।१।१३३ धातोरेतौस्तः
कर्त्तरिकृदितिकर्त्रर्थे युवोरनाकौ ७।१।१ युवुस्य तयोरनुनासिकयोरेतौस्तः कार
कः कर्त्ता नन्दिग्रहिपचादिभ्योऽल्युणिन्यचः ३।१।१३४ नंद्यादेर्ल्युर्ग्रह्यादेर्णिनिःप
चादेरच्स्यात् नन्दयतीतिनन्दनः जनार्दनः . लवणः गणोनिपातना
णत्वम् ग्राही स्थायी मन्त्री पचः आकृतिगणोऽयम् इगुपधज्ञाप्री
किरः कः ३।१।१३५ क्षिपः बुधः कृशः ज्ञः प्रियः किरः आतश्चोपसर्गे ३।१।१३६ प्रज्ञः
सुग्लः पाघ्राध्माधेट्दृशः शः ३।१।१३७ पिबः जिघ्रः धमः धयः पश्यः अनुपसर्गा

हि१

लिप उपदेहे = १   षह मर्षणे १   दुदाञ् दाने ३ डुधा

विदॢ लाभे २   यं २   षध नाऽऽस्ने = १   डुधाञ् धारणपोषणयोः ३

म.कौ.कृ. ३।१।१३८ लिंपविंदधारिपारिवेद्युदेजिचेतिसातिसाहिभ्यश्च लिंपः विंदः धारयः

५ पारयः वेदयः उदेजयः चेतयः॥ सातयः॥ साहयः॥ अनुपसर्गात्किम्॥ प्रलिपः॥ गवा

दिषु विंदेस्संज्ञायां गोविन्दः अरविंदः ३।१।१३९ ददातिदधात्योर्विभाषा ददः द

यः पक्षेवक्ष्माणोणः दायः धायः ३।१।१४० ज्वलितिकसंतेभ्यो णः वारयातः

ज्वालः ज्वलः चालः चलः श्याऽऽद्व्यधाऽऽस्रुसंस्वतीणवसावहृलिह

३।१।१४१ श्लिषश्वसश्च अवश्यायः आत् धायः आस्रावः संस्रावः अत्यायः अ

वहारः अवसायः लेहः श्लेषः श्वासः ३।१।१४३ विभाषाग्रहः व्यवस्थितविभा

षेयम् तेनजलचरेग्राहः ज्योतिषिग्रहः ३।१।१४४ गेहेकः गेहम्॥ तिधात्मादिकमिर

ज्वल दीप्तौ कस गतौ प्रतापयोः

ष्णु प्रस्रवणे

गुरुः ५

गोत्राद्दे=३   पूकुगतौ४ स्वनुजवद्दारोग ३

तीर्णम् शिल्पिनिष्वुन् क्रियाकौशलंशिल्पम् षः प्रत्ययस्य आदिरि
त नृतिखनिरञ्जिभ्यः एव नर्त्तकः खनकः अकेअनेचरंज्येर्नलोपोवाच्यः
रंजरुगे=३ रजकः ३।१।१४६ गस्थकन् गाथकः ३।१।१४७ ण्युट्च गायनः प्रुसृल्वः समभिहारेवुन् ३।१।१४९ समभि
हारग्रहणेनसाधुकारित्वंलक्ष्यते प्रवकः सरकः आशिषिच ३।१।१५० वुन्स्यात्
जीवतात्जीवकः ३।१।९२ तत्रोपपदंसप्तमीस्थम् सप्तम्यन्तेपदेकर्मणीत्यादौवा
३ न४ च्यत्वेस्थितंयत्कुंभादितद्वाचकंपदमुपपदसंज्ञंस्यात् कर्मण्यण् ३।२।१ कर्म
ण्युपपदेधातोरण् कुंभंकरोतीतिकुंभकारः आतोनुपसर्गेकः ३।२।३ सुप्युपप
दे अणोपवादः गोदः कंबलदः अनुपसर्गेकिं गोसंदायः मूलवि

कुंभकारकुलालस्तस्यस्यलगाएकेवलेससम्र=२=
ओतो युक्तचिराद्द तोरिति युक्ते=१

म·को·घ·भुजादिभ्यः कः मूलानिविभुजतिमूलविभुजोरथः आकृतिगणोयम्

८ घिध्रः कुध्रः सुपिस्थः ३।२।१।५ समस्थः विषमस्थः सुपितियोगविभागादन्यस्माद

पि द्वाभ्यांपिबतीतिद्विपः अंबांबगोभूमिसव्यापद्वित्रिकुशेकुशंकुगुमंजिपुं

जिपरमेबर्हिर्दिव्यग्निभ्यः स्थः ८।३।९७ एभ्यः स्थस्यसस्यषःस्यात् द्विष्ठः त्रिष्ठः

तुंदशोकयोःपरिमृजापनुदोः ३।२।५ तुंदशोकयोः कर्मणोरुपपदयोराभ्यांकः

स्यात् आलस्यसुखाहरणयोरितिवक्तव्यम् तुंदपरिमृजोऽलसः

शोकापनुदःसुखस्याहर्त्ता प्रेदाज्ञः ३।२।६ कःस्यात् सर्वप्रदः पथिप्रज्ञः

समिख्यः ३।२।७ गोसंख्यः गापोष्टक् ३।२।८ कर्मण्युपपदे सामगः पिबतेःसुरा गुरुः ८

आत्रैस्मास्थ्यां मतेकः
गतभूवांउत्थांतंगतवृ्यः=२८

शीध्वोरितिवाच्यम् सुरापी शीधुपी हरतेरनुद्यमनेऽच् ३।२।१।९ अंशहरः अनुद्यमने
किं भारहारः शक्तिलांगलांकुशतोमरयष्टिघटघटीधनुष्षुग्रहः शक्तिग्रहः
वयसि च ३।२।१।१० उद्यमनार्थं सूत्रम् कवचहरः कुमारः आङि ताच्छील्ये ३।२।१।११ पुष्पाहा
हरिति तच्छीलः पुष्पाहरः अर्हः ३।२।१।१२ अस्मात् कर्मण्युपपदे पूजार्हा ब्राह्मणी
क×४ स्तंवकर्णयोरमिजपोः ३।२।१।१३ हस्तिसूचकयोरितिवक्तव्यम् स्तंवेरमो हस्ती कर्णे
जपः सूचकः अधिकरणे शेतेः ३।२।१।१५ खे शेते खशयः पार्श्वादिषूपसंख्यानं
पार्श्वाभ्यां शेते पार्श्वशयः पृष्ठशयः उदरशयः चरेष्टः ३।२।१।१६ अधिकरणे उप
पदे कुरुचरः भिक्षासेनादायेषु च ३।२।१।१७ भिक्षाचरः सेनाचरः आदायेति ल्य

म·कौ·मावंतं आदायचरः कृञोहेतुताच्छील्यानुलोम्येषु ३।२।२० एषुद्योत्येषुकृञष्टः

७ अतःकृकमिकंसःकुंभपात्रकुशाकर्णीष्वनव्ययस्य ८।३।४६ अतउत्तरस्यानव्य

यविसर्गस्यसमासेनित्यंसादेशःकरोत्यादिषुपरेषु यशस्करीविद्याश्राद्धक

रः वचनकरः दिवाविभानिशाप्रभाभास्कारान्तानन्तादिबहुनांदीकिंलि

पिलिबिबलिभक्तिकर्तृचित्रक्षेत्रसंख्याजंघाबाह्वहर्यत्तद्धनुररुष्षु ३।२।२१ एषु

कृञष्टोहेत्वादावपि दिवाकरः विभाकरः निशाकरः कस्कादित्वा

त्सः भास्करः बहुकरः एककरः द्विकरः अहस्करः धनुष्करः।

अरुष्करः इत्यादि नशब्दश्लोककलहगाथावैरचाटुसूत्रमंत्रपदेषु। ३।२।२३ टुकृञः ७

ऽसुहृत्त्व द्योतन ॥ नादकारः ॥ स्तंबशकृतोरिन् ॥ ३।२।२४ व्रीहिवत्सयोरिति वक्तव्यम् ॥
स्तंबकरिर्व्रीहिः ॥ शकृत्करिर्वत्सः ॥ हरतेर्दृतिनाथयोः पशौ ॥ ३।२।२५ दृतिहरिः ॥ ना
थं नासारज्जुं हरतीति नाथहरिः पशुः ॥ फलेग्रहिरात्मंभरिश्च ॥ ३।२।२६ एतौ निपा
त्येते ॥ चात् कुक्षिंभरिः ॥ चांद्रास्तु आत्मोदरकुक्षिष्विति पठुः ॥ ज्योत्स्नाक
रंभमुदरम्भरयश्चकोरा इति मुरारिः ॥ एजेः खश् ॥ ३।२।२८ शपता तु ॥ अरुर्द्विष
दजन्तस्य मुम् ॥ ६।३।६७ अरुषो द्विषतोजनन्तस्य मुं खिदन्ते न त्वव्ययस्य ॥ शि
त्वाच्छबादि जनं एजयतीति जनमेजयः ॥ वातशुनीतिलशर्द्धेष्वजधे

ट्तुदजहातिभ्यः खश् ॥ वातमजा मृगाः ॥ खित्यनव्ययस्य ॥ ६।३।६६ ह्रस्वः ॥ शु
निन्धयः ॥ तिलन्तुदः ॥ शर्द्धं जहा माषाः ॥ नासिकास्तनयोर्ध्माधेटोः ॥ ३।२।२९
स्तने धेटो नासिकायां ध्मश्चेति वक्तव्यम् ॥ स्तनन्धयः ॥ नासिकंधमः ॥
नासिकंधयः ॥ टित्वात् स्तनन्धयी ॥ नाडीमुष्ट्योश्च ॥ ३।२।३० ध्माधेटोः खश्
॥ नाडिंधमः ॥ मुष्टिंधयः ॥ उदि कूले रुजिवहोः ॥ ३।२।३१ कूलमुद्रुजः ॥ कू
लमुद्वहः ॥ वहाभ्रे लिहः ॥ ३।२।३२ वहः ॥ स्कन्धः ॥ तल्लेढीति वहंलिहो गौः ॥
अभ्रंलिहो वायुः ॥ परिमाणे पचः ॥ ३।२।३३ प्रस्थंपचा स्थाली ॥ खारिंपचः ॥

नाडिंधमः स्वर्णकारकलारोहक्लाकारकेलमर = १

२ नाडिंधयः ॥ मुष्टिंधमः ॥ २

कटाहः॥ ३।२।२।१४ मितनखे च॥ मितंपचा ब्राह्मणी॥ नखंपचा यवागू॥ विध्वरु
षोस्तुदः॥ ३।२।२।१५ विधुंतुदः॥ अरुंतुदः॥ असूर्यललाटयोर्दृशितपोः॥ ३।२।२।१६ असू
र्यमित्यसमर्थसमासः॥ दृशिनानञः संवन्धात्॥ असूर्यंपश्याराजदा
राः॥ ललाटंतपः॥ सूर्यः॥ प्रियवशे वदः खच्॥ ३।२।२।१८ प्रियंवदः॥ वशंवदः॥ का
गमेः सुपि वाच्यः॥ मितंगमो हस्ती॥ विहायसो विह च॥ खच्च डिद्वा वाच्यः
॥ विहंगमः॥ विहगः॥ भुजंगमः॥ भुजङ्गः॥ द्विषत्परयोस्तापेः॥ ३।२।२।१९ खच्
॥ खचि ह्रस्वः॥ ६।४।५।१९ खचि परे णौ उपधाया ह्रस्वः॥ द्विषंतंपरंतापयतीति

प्रकृतिप्रत्ययसमुदायाभ्यां व्रते गम्ये = १

३।२।४० ~~———~~ ६।३।६९

द्विषंतपः॥ परंतपः॥ वाचियमोव्रते॥ खच्॥ वाचंयमपुरंदरौच॥ वाक्पु

म·कौ·ख· रोरमंतत्वंनिपात्यते॥ वाचंयमोमौनव्रती॥ व्रतेः किम्॥ अन्यस्मादिना

१ वाचंयच्छतीतिवाग्यामः॥ पूःसर्वयोर्दारिसहोः॥ ३।२।४१ पुरंदारयतीतिपुरं

दरः॥ सर्वंसहः॥ भगंदारयतीतिभगंदरः॥ इतिकथं वा बाहुलकात्॥

सर्वकूलाभ्रकरीषेषुकषः॥ ३।२।४२ सर्वंकषः खलः॥ कूलंकषानदी॥

अभ्रंकषोवायुः॥ करीषंकषावात्या॥ मेघर्तिभयेषुकृञः॥ ३।२।४३ मे

घंकरः॥ ऋतिंकरः॥ भयंकरः॥ भयशब्देनतदन्तविधिः॥ अ

गुरुः

भगंदार ४

१

भयंकरः॥ ३।२।३४ क्षेमप्रियमद्रेराच॥एसुल्मगोणवातुखचू॥क्षेमंकरः॥क्षेम
कारः॥प्रियंकरः॥प्रियकारः॥मद्रंकरः॥मद्रकारः॥कथंतर्हि अल्या
रंभाक्षेमकराइति॥कर्मणःशेषत्वविवक्षायांपचाद्यचू॥सर्वंगंगा
धरभूधरादयः॥ ३।२।३५ आशितेभुवःकरणभावयोः॥खचू॥आशितोभवत्य
नेनआशितंभवओदनः॥आशितस्यभवनंआशितंभवओदनः॥
३।२।३६ संज्ञायांभृतृवृजिधारिसहितपिदमः॥खचू॥विश्वंबिभर्तीतिवि
श्वंभरः॥रथंतरंसामः॥पतिंवराकन्या॥शत्रुंजयोहस्ती॥युगंधरः

म॰कौ॰क
१०

३।२।४७
पर्वतः॥शत्रुंसहः॰अरिंदमः॥गमश्च॥सुतंगमः॥अंतात्यन्ताध्वदूरपा
३।२।४८
रसर्वानन्तेषुडः॥गमेः॥अंतगः॥सर्वत्रपन्नयोरितिवाच्यम्॥सर्व
त्रगः॥पन्नंपतितंगच्छतीतिपन्नगः॥उरसोलोपश्च॥उरसागच्छ
त्युरगः॥सुदुरोरधिकरणे॥सुखेनगच्छतीत्यस्मिन्सुगः॥दुर्गः॥अन्य
त्रापिदृश्यतइतिवाच्यम्॥ग्रामगः॥डेचविहायसोविहादेशोवाच्यः॥
३।२।४९
विहगः॥आशिषिहनः॥शत्रुंवध्यात्॥शत्रुहः॥आशिषिकिम्॥शत्रु
घातः॥दारावाहनोणन्तस्यचटःसंज्ञायाम्॥दारुहारेआङ्पूर्वाद्धन्ते

गुरुः
१०

रणटोंन्यस्य॥ रार्वोघाटः॥ वारीबा॥ वार्वोघाटः॥ वार्वोघातः॥ अपेक्ले
शतमसोः॥ ३।२।३।१० अपपूर्वाद्धन्तेर्डः॥ अनासिँरर्थमिदम्॥ क्लेशापहः पुत्रः
॥ तमोपहः सूर्यः॥ कुमारशीर्षयोर्णिनिः॥ ३।२।३।११ कुमारघाती॥ शिरसः शी
र्षभावो निपात्यते॥ शीर्षघाती॥ लक्षणे जायापत्योष्टक्॥ ३।२।३।१२ हन्तेष्टक्
लक्षणवति कर्त्तरि॥ जायाघ्नो ना॥ पतिघ्नी स्त्री॥ अमनुष्यकर्तृके च ३।२।३।१३
॥ जायाघ्नस्तिलकः॥ पतिघ्नी पाणिरेखा॥ पित्तघ्नं घृतम्॥ अमनुष्ये
किम्॥ आखुघातः॥ शूद्रः॥ अथ कथं वलभद्रः प्रलंबघ्नः॥ शत्रुघ्नः॥

११

प्र·कौ·कृ·

११

हतघ्न इत्यादि॥मूलविभुजादित्वात्सिद्धम्॥चोरघातोनगरघातोह
स्तीतिवाहुलकादेशः॥शक्तौहस्तिकपाटयोः॥ ३।२।५४ हनेष्टक्॥मनुष्य
कर्त्रर्थमिदंहस्तिघ्नोना॥कपाटघ्नश्चोरः॥कवाटेतिपाठान्तर
म्॥पाणिघताडघौशिल्पिनि॥ ३।२।५५ शिल्पिनिकिम्॥पाणिघातः॥र
ाजघउपसंख्यानम्॥राजानंहन्तिराजघः॥आढ्यसुभगस्थूल
पलितनग्नान्धप्रियेषुच्व्यर्थेष्वच्वौकृञःकरणेख्युन्॥ ३।२।५६ एषुच्व्यर्थे
ष्वच्व्यन्तेषुसुप्सुकृञःख्युन्॥अनाढ्यमाढ्यंकुर्वन्त्यनयाआढ्यंकरणी·

हनस्तोचिण्णलोः

गुरु:

११·

११

३।२।५७

॥अग्नौकिम्॥आधीकुर्वन्न्यनेनेन॥कर्त्तरिभुवःखिष्णुच्खुकञौ॥आ
ढ्यादिषुच्व्यर्थेष्वच्व्यन्तेषुभवतेरेतौस्तः॥अनाढ्यआढ्योभवति॥आ
ढ्यंभविष्णुः॥आढ्यंभावुकः॥सत्सूद्विषद्रुहदुहयुजविदभिदछि
दजिनीराजामुपसर्गेपिक्विप्॥ ३।२।६१ एभ्यःक्विबुसर्गेसत्यसतिचसु
प्युपपदे॥द्युसत्॥सदिरप्रतेतिषः॥उपनिषत्॥अंडसूः॥
प्रसूः॥मित्रद्विट्॥प्रद्विट्॥मित्रध्रुक्॥प्रध्रुक्॥गोधुक्॥अश्वयु
क्॥प्रयुक्॥वेदवित्॥निवित्॥अग्रगामाभ्यान्नयतेर्णोवाच्यः॥

॥कौ॥
म. कृ.
१२

अग्रणीं॥ग्रामणीः॥ ३।२।६२ भजो ण्विः॥अंशभाक्॥प्रभाक्॥ ३।२।६८ अदोनन्ने
॥विट् स्यात्॥आममत्तीत्यामात्॥सस्यात्॥अनन्ने किम्॥अन्ना
दः॥ ३।२।६९ क्रव्ये च॥अदेर्विट्॥पूर्वेणासिद्धे वचनं वासरूपेति प्राप्तस्य बा
धनार्थम्॥क्रव्यात्॥आममांसभक्षकः॥ ३।२।७० दुहः कप् घश्च॥का
मदुघाः॥ ३।२।७५ अन्येभ्योपि दृश्यते॥मनिन् क्वनिप् वनिप् विच ए
ते प्रत्यया धातोः स्युः॥ ७।२।८ नेड्वशि कृति॥वशादेः कृत इण्न॥सु
शर्मा॥प्रातरित्वा॥ ६।४।४१ विड्वनोरनुनासिकस्यात्॥विजावत इ

गुरु:
१२

तिविजावा॥ओलज्ञ अपनयने॥अवावा॥रोट्॥रेट्॥सुगरा॥क्रि
२४
३।२।४।७६
पूर्वै॥अर्यमपितृक्ष्यते॥उरवास्रवत्॥पर्णध्वत॥वाहभ्रट्॥अन्तः
॥पर्श्वान्तस्यान्निर्तेर्नस्यणत्वंस्यादुपसर्गस्थान्निमित्तात्परश्चेत्॥हे
प्राण्॥आत्रासः क्वावुपधायाह्रस्वंवाच्यम्॥आत्रीः॥इत्वोले॥गीः॥
एः॥मोनोधातोः॥प्रतान्॥प्रशान्॥गमः क्वौ॥अनुनासिकलोपः॥
नहित्विविहुयिधर्यः
अङ्गतः॥गमादीनामितिवक्तव्यम्॥परीततः॥संयतः॥ऊङ्॥ग
मादीनामितिवक्तव्यम्॥लोपश्च॥गूः॥भूः॥स्थः कवा॥वाक्वि
३।२।४।७७

ष्टिश्विदसिघासलंदेनिबः ४

अनुनासिकस्यक्विझलोक्ङिति ४

म·कौ·कृ·
१२

पृ॥ त्वांस्थः॥ त्वांस्थाः॥ सुप्यजातौ णिनिस्ताच्छील्ये॥ ३।२।७८ अजात्यर्थे धातोः
र्णिनिस्ताच्छील्ये द्योत्ये॥ उष्णभोजी॥ शीतभोजी॥ मनः॥ सुपि
मन्यतेर्णिनिः॥ दर्शनीयमानी॥ आत्ममाने खश्च॥ ३।२।८३ स्वकर्मके
मनने वर्तमानान्मन्यतेः सुपि खश्स्याण्णिनिश्च॥ पण्डितमात्मानं
मन्यते पण्डितंमन्यः॥ पण्डितमानी॥ इच एकाचोम्प्रत्ययवच्च॥ ६।३।६८
इजंतादेकाचोम्स्यात्स च स्वाद्यन्तवत् खिदन्ते परे॥ ओतोम्शसोः॥ गां
मन्यः॥ वाम्शसोः॥ स्त्रियंमन्यः॥ नरंमन्यः॥ भुवंमन्यः॥ श्रि

उः
१२

यमात्मानंमन्यतेक्षिमन्यंकुलं॥भाष्यकारप्रयोगात्ङीन्नादस्यह्र
स्वः॥सुमनसोरभावश्च॥ ३।२।५।४ भूते॥अधिकारोयम्॥वर्त्तमानेलडिति
यावत्॥ ३।२।५।५ करणेयजः॥करणेउपपदेभूतार्थाद्यजेर्णिनि॥कर्त्तरि॥
सोमेनेष्टवान्सोमयाजी॥ ३।२।५।६ कर्मणिहनः॥पितृव्यघाती॥ब्रह्मभ्रूणवृ
त्रेषु ३।२।५।७ क्विप्॥ब्रह्महा॥भ्रूणहा॥वृत्रहा॥क्विप्चेत्येवसिद्धेब्रह्मादि
ष्वेवक्विबेवेतिद्विविधनियमार्थमिदम्॥एवमग्रेपि॥सुकर्मपाप
मंत्रपुण्येषु ३।२।५।८ कृञः॥सुकृत्॥कर्मकृत्॥पापकृत्॥मंत्रकृत्॥पुण्य

ह्रस्वस्यपितिकृतितुक्

हुता॥ ३।२।९० सोमे सुञः॥ सोमसुत्॥ ३।२।९१ अग्नौ चेः॥ अग्निचित्॥ कर्मण्यग्न्याख्यायाम्॥ ३।२।९२ कर्मण्युपपदे कर्मण्येव कारके चिनोतेः क्विप्॥ अग्न्याधारस्थलविशेषस्याख्यायाम्॥ श्येन इव चितः श्येनचित्॥ कर्मणीनिविक्रियः॥ ३।२।९३ कर्मण्युपपदे विपूर्वात्क्रीणातेरिनिः कुत्सितग्रहणं कर्तव्यम्॥ सोमविक्रयी॥ घृतविक्रयी॥ दृशेः ३।२।९४ क्वनिप्॥ कर्मणि भूते॥ पारं दृष्टवान्॥ पारदृश्वा॥ राजनि युधिकृञः॥ ३।२।९५ क्वनिप्॥ युधिरन्तर्भावितण्यर्थः॥ राजानं योधितवान्॥ राजयुध्वा॥ राजकृत्वा॥ गुरुः

॥३।२।५।९६ सहेच॥सहयुध्वा॥सहकृत्वा॥३।२।५।९७ सप्तम्यांजनेर्डः॥तत्पुरुषेकृतिबहुलम्
॥ङेरलुक्॥सरसिजम्॥सरोजम्॥उपसर्गेचसंज्ञायाम्॥३।२।५।९९ प्रजा॥अनौकर्म
णि॥३।२।५।१०० अनुपूर्वाज्जनेःकर्मण्युपपदेडः॥पुमांसमनु[illegible]रुध्यजातापुमनु
जा॥अन्येष्वपिदृश्यते॥३।२।६।१०१ अजः॥द्विजः॥ब्राह्मणजः॥अपिशब्दःसर्वोपाधि
व्यभिचारार्थः॥तेनधात्वन्तरादपिकारकान्तरेष्वपिक्वचित्॥परितःखाताप
रिखा॥पंचम्यामजातौ॥३।२।५।९८ जातिशब्दवर्जितेपंचम्यन्तेजनेर्डः॥संस्कारजः॥
अदृष्टजः॥क्तक्तवतूनिष्ठा॥एतौनिष्ठासंज्ञौस्तः॥निष्ठा॥भूतार्थवृ

म॰कौ॰कृ॰
१५

नैर्धातो निष्ठास्यात्॥ तत्र तयोरेवेति भावकर्मणोक्तः॥ कर्त्तरि कृदिति क
र्त्तरि क्तवतुः॥ स्नातं मया॥ स्तुतस्त्वया विष्णुः विश्वं कृतवान्॥ अदोजग
धिर्ल्यप्ति किति॥ ल्यपि तादौ किति च॥ इकार उच्चारणार्थः॥ जग्धम्॥
निष्ठायामण्यदर्थे॥ ण्यदर्थो भावकर्मणी ततोन्यत्र निष्ठायां क्षियो
दीर्घः स्यात्॥ क्षियो दीर्घात्॥ निष्ठातस्य नः॥ क्षीणवान्॥ भावकर्म
णोस्तु॥ क्षितः कामो मया॥ उर्णोतेर्णुवद्भावो वाच्यः॥ तेनएकाच्त्वा
न्नेट्॥ उर्णुतः॥ रदाभ्यां निष्ठातो नः पूर्वस्य च दः॥ रदाभ्याम्परस्य नि

गुरुः
१५

ष्ठातस्य नो निष्ठापेक्षया पूर्वस्य धातोर्दस्य च॥ शॄ॥ शीर्णः॥ भिन्नः॥ छिन्नः
॥ संयोगादेरातो धातोर्यण्वतः॥ यण्वत्संयोगादेरादंतान्निष्ठातस्य नः॥
द्राणः॥ ग्लानः॥ ल्वादिभ्यः॥ एकविंशतेर्लूञादिभ्यः प्राग्वत्॥ लू
नः॥ ज्या॥ ग्रहिज्या॥ हल्नः॥ अंगावयवाद्धलः परं यत्संप्रसारणं तदं
तस्यांगस्य दीर्घः॥ जीनः॥ दुग्वोर्दीर्घश्च॥ दु गतौ॥ दूनः॥ गूनः॥ पुञो
विनाशे॥ पूना यवा॥ विनष्टा इत्यर्थः॥ पूतमन्यत्॥ सिनोतेर्ग्रासकर्म
कर्तृकस्य॥ सिनो ग्रासः॥ ग्रासेति किम्॥ सिता पाशेन सूकरी॥ कर्मक

म.कौ.
[illegible]
१६

न्नेकेतिकिम्॥सितोग्रासोदेवदत्तेन॥ओदितश्च॥प्राग्वत्॥भुजोभुग्नः
॥टुओश्वि॥शूनः॥द्रवमूर्तिस्पर्शयोःश्यः॥द्रवस्यमूर्त्तौकाठिन्ये
स्पर्शेचार्थेश्यैङःसंप्रसारणंस्यान्निष्ठायां॥श्योऽस्पर्शे॥श्यैङोनिष्ठा
तस्यनोऽस्पर्शेऽर्थे॥हलइतिदीर्घः॥शीतंघृतं॥अस्पर्शेकिम्॥शी
तंजलं॥द्रवमूर्तिस्पर्शयोःकिम्॥संश्यानोवृश्चिकः॥शीतात्संकु
त चिइत्यर्थः॥प्रतेश्च॥प्रतिपूर्वस्यश्यःसंप्रसारणंनिष्ठायां॥प्रतिशी
नः॥विभाषाभ्यवपूर्वस्य॥श्यःसंप्रसारणंवास्यात्॥अभिश्यानंघृ

गुरुः
१६

तं ॥ अभिशीनं ॥ अवश्यानोऽवशीनो वृश्चिकः ॥ व्यवस्थितविभाषेयम् ॥
तेनेह नः ॥ समवश्यानः ॥ अञ्चोऽनपादाने ॥ निष्ठातस्य नः ॥ यस्य विभा-
षा ॥ यस्य क्वचिद्वेड्विहितस्ततो निष्ठाया इण्न ॥ उदितो वेति क्त्वायां वेट्त्वादिह नेट्
॥ समक्नः ॥ अनपादाने किम् ॥ उदक्तमुदकं कूपात् ॥ दिवोऽविजिगीषायाम् ॥ द्यू-
नः ॥ विजिगीषायां तु द्यूतम् ॥ निर्वाणोऽवाते ॥ अवाते इति छेदः ॥ निष्पूर्वाद्वातेस्तस्य
नत्वं स्याद्वातश्चेन्न कर्ता ॥ निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा ॥ वाते तु ॥ निर्वातो वातः ॥ शुषः कः ॥
निष्ठातस्य ॥ शुष्कः ॥ पचो वः ॥ पक्वः ॥ क्षायो मः ॥ क्षामः ॥ स्त्यः प्रपूर्वस्य ॥ प्रस्त्यः

म·कौ·कृ संप्रसारणम्निष्ठायाम्॥प्रस्त्योन्यतरस्याम्॥निष्ठातस्यमोवा॥प्रस्तीमः॥प्रस्तीतः॥
१७ प्राप्तिकमा॥स्त्यानः॥अनुपसर्गात्फुल्लक्षीबकृशोल्लाघाः॥एतेनिपात्यन्ते॥
क्तवत्वेकरेह्यास्यापीदंनिपातमिष्यते॥फुल्लवान्॥अनुपसर्गात्किम्॥आदितश्च
॥आकारेतोनिष्ठायाइण्न॥त्रिफ॥चरफलोरतउत्वारेकिति॥प्रफुल्तः॥प्रक्षी
वितः॥प्रकृशितः॥प्रोल्लाघितः॥उत्फुल्लसंफुल्लयोरुपसंख्यानं॥नुदविदोंद्
नेपालने· त्राघ्राह्रीभ्योन्यतरस्याम्॥निष्ठातस्यनः॥नुन्नः॥नुत्तः॥विन्नः॥वित्तः॥उन्दी
॥श्वीदितोनिष्ठायाम्॥श्वयतेरीदितश्चनिष्ठायाइण्न॥उन्नः॥उत्तः॥इत्यादि॥ गुरुः
१७

मूर्छाविस्तौ

ख्यातः

नध्याख्यापॄमूर्छिमदाम्॥ एभ्यो निष्ठातस्य नो न॥ ध्यातः॥ पूर्त्तः॥ राल्लोपः
छ्वोः क्वौऽझलादावनुनासिकादौ च प्रत्यये॥ मूर्त्तः॥ मत्तः॥ वित्तो भोगप्रत्यययो
:॥ विंदतेर्निष्ठांतस्य निपातोयम्॥ भोग्ये प्रतीते चार्थे॥ वित्तं धनम्॥ वित्तः पुरुषः
अनयोः किम्॥ विन्नः॥ भित्तं सकलं॥ भिन्नमन्यत्॥ ऋणमाधमर्ण्ये॥ ऋतम
न्यत्॥ स्फायः स्फी निष्ठायाम्॥ स्फीतः॥ इरिनष्ठायाम्॥ निरः कुषो निष्ठा
याइट् स्यात्॥ यस्य विभाषेति निषेधे प्राप्ते पुनर्विधिः॥ निष्कुषितः॥ वसति
क्षुधोरिट्॥ आभ्यां क्त्वानिष्ठयोर्नित्यमिट्॥ उषितः॥ क्षुधितः॥ अंचेः पूजायां

चानुक्रमंणोत्तरत्र=२

म.कौ.भ. ॥क्त्वानिष्ठयोरिट्॥अंचितः॥गतौतुअक्तः॥लुभोविमोहने॥क्त्वानिष्ठयोरिट्॥न
१८ तुगार्द्ध्ये॥लुभितः॥गार्द्ध्येतुलुब्धः॥क्लिशःक्त्वानिष्ठयोः॥इड्वा॥क्लिशितः॥क्लि
ष्टः॥पूङश्च॥क्त्वानिष्ठयोरिड्वा॥पूङःक्त्वाच॥निष्ठासेट्किन्नस्यात्॥पवि
तः॥पूतः॥क्वाग्रहणंउत्तरार्थं॥नोपधादित्यत्रहिक्त्वेवंध्यते॥निष्ठाशीङ् सू.४४
स्विदिमिदिक्ष्विदिधृषः॥सेट्किन्न॥शयितः॥आदिकर्मणिनिष्ठावक्त
व्या॥आदिकर्मणिक्तःकर्त्तरिच॥भावकर्मणोः॥विभाषाभावादिकर्म भा.४२
णोः॥आदितोनिष्ठायाञ्च॥प्रस्वेदितश्चैत्रः॥प्रस्विदितंतेन॥ञिष्विदेतिः गुरुः
आद्यक्षराणांइत्तिहया=२ १८

ष्वादिरवगम्यते ञीद्भिः साहचर्यात् ॥ स्विद्यते स्म स्विदित इत्येव ॥ ञिमिदाञिक्ष्विदादिवादित्वादी वा ॥ प्रमेदितः ॥ प्रक्ष्वेदितः ॥ प्रधर्षितः ॥ प्रधर्षितं तेन ॥ सेट् किं ॥ प्रस्विन्नः ॥ स्विन्नं तेनेत्यादि ॥ मृषस्तितिक्षायाम् ॥ सेट् निष्ठा किन्न ॥ मर्षितः ॥ क्षमायां किं ॥ अपमृषितं वाक्यम् ॥ अविस्पष्टमित्यर्थः ॥ उदुपधाद्भावादिकर्मणोरन्यतरस्याम् ॥ उदुपधात्परा भावादिकर्मणोः सेट् निष्ठा वा किन्न ॥ द्युतितम् ॥ द्योतितम् ॥ मुदितम् ॥ मोदितम् ॥ साधुना ॥ प्रद्योतितः ॥ प्रमुदितः ॥ प्रमोदितः ॥ साधुवो ॥ उदुपधात्किम् ॥ विदितम् ॥ भावा किम् ॥ रुचितं कार्षापणम् ॥ सेट् किम् ॥ कु

त्यादि प्रद्युतितः २

ष्टम्॥ त्राति करतोम्यए वेष्यते॥ नेह गुध्यते गुधितम्॥ निष्ठायां सेटि॥ णेर्लोपः
॥ भावितः भावितवान्॥ दृढः स्थूलबलयोः॥ स्थूले बलवति च निपात्यते॥ दधा
तेर्हिः॥ तादौ किति॥ हितम्॥ दो दद् घोः॥ घुसंज्ञस्य दा इत्यस्य दथ् तादौ किति॥ दत्तं
॥ दत्तः॥ गत्यर्थाकर्मकश्लिषशीङ्स्थासवसजनरुहजीर्यतिभ्यश्च॥ एभ्य क
र्त्तरि क्तस्याद्भावकर्मणोश्च॥ गंगां गतः॥ गंगां प्राप्तः॥ ग्लानः॥ सः॥ लक्ष्मीमाश्लि
ष्टो हरिः॥ शेषमधिशयितः॥ द्यतिस्यतिमास्थामित्तिकिति॥ वैकुण्ठमधिष्ठि
तः॥ शिवमुपासितः॥ हरिर्दिनमुपोषितः॥ राममनुजातः॥ गरुडमारूढः॥ वि

ष्णमनुजीर्णः॥पक्षेप्राप्तागंगातेनेत्यादिः॥क्तोधिकरणेचध्रौव्यगतिप्रत्यवसा
नार्थेभ्यः॥एभ्योधिकरणेक्तःस्याद्वायथाप्राप्तं॥मुकुन्दस्यासितमिदमिदं॰
यातंरमापतेः॥भुक्तमेतदनंतस्येसृवुर्गोप्योदिहृस्तवः॥पक्षेआसेरकर्मक
त्वात्कर्त्तरिभावेवा॥आसितोमुकुन्दः॥आसितंतेन॥गत्यर्थेभ्यःकर्त्तरिक
र्मणिवा॥रमापतिरिदंयातः॥तेनेदंयातं॥भुजेःकर्मणि॥अनन्तेनेदंभुक्त
म्॥वर्त्तमानेइत्यधिकृत्य॥ञीतःक्तः॥श्विदाः॥मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्च॥
राज्ञांमतः॥इष्टः॥बुद्धः॥विदितः॥पूजितः॥अर्चितः॥चकारोनुक्तसमुच्चया

यतिशिक्षाबुद्धेःपथक्‌उपादानात् २

अनुनासिकस्यक्विझलोःक्ङितिदीर्घः ८

म·कौ·५५

२०

थः॥ ग्रोल्लितो रक्षितः॥ क्षांतं॥ आक्रुष्टः॥ जुष्टरित्यादि॥ नपुंसके भावे क्तः॥
क्लीबत्वविशिष्टे भावे काले सामान्ये क्तः॥ जल्पितम्॥ हसितम्॥ सुयजोर्ङ्व
निप्॥ भूते॥ सुत्वा॥ यज्वा॥ जीर्यतेरतृन्॥ भूत इत्येव॥ जरन्॥ जरन्तौ॥ वास
रूपन्यायेन निष्ठापि॥ जीर्णो जीर्णवान्॥ छन्दसि लिट्॥ लिटः कानज्वा॥ क्व
सुश्च॥ भूतसामान्ये छन्दसि लिट् तस्य कानच् क्वसुर्वा स्तः॥ तङानावात्मने
पदं॥ चक्राणाः॥ म्वोश्च॥ जगन्वान्॥ कवयस्तु बहुलं॥ तत्रोके प्रयुंजते॥ तं
तस्थिवांसं नकरोपकंठे॥ श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्त इत्यादि॥ क्वसेकाजा

अक्षतयूहापारा

का×२

गुरुः

२०

नी·या·निमित्तं विनासोत्मुखं दृष्ट्वा नतयुक्तं न

वल्कवान्·२ कुर्वन्तौ यथः=१=

तस्थुषः

आमहनेतिउपधालोपः ९ वसोश्चिसंप्रसारणं

विभाषागमहनविदविशाम् एभ्यो वसोरिड्वा·जग्मिवान्

अदभक्षणे १ ऋगतौ·२ डुदाञ्दाने २
=ऋच्छत्यृतामितिगुण घसॢअदने २

घसाम्॥कृतद्विर्वचनानामेकाचामादन्तानां घसेश्च वसोरिट्स्यान्नान्ये-
षाम्॥आदिवान्॥आटिवान्॥ददिवान्॥जक्षिवान्॥एकाचःकिम्॥बभू-
वान्॥भाषायांसदवसश्रुवः॥सदादिभ्यो भूतसामान्ये भाषायां लिट्स्या-
त्तस्यच नित्यंक्वसुः॥निषेदुषीमासनबन्धधीरः॥अध्यूषुषस्तामभव- अध्यूषिवान्·४
ज्जनस्य॥शुश्रुवान्॥उपेयिवाननाश्वाननूचानश्च॥एतेनिपात्यन्ते
॥उपादिणो लिट्तस्य नित्यंक्वसुः॥द्वि॥उपेयिवान्॥नात्रोपसर्गस्त-
न्त्रम्॥ईयिवान्॥नञोऽश्नातेः क्वसोरिडभावश्च॥अनाश्वान्॥अनोर्वेः

म· कौ· कर्त्तरि कानच्॥विदस्यानुवचनं कृतवान्॥अनूचानः॥लटः शतृशानचा
२१ वप्रथमासमानाधिकरणे॥अप्रथमान्तेन समानाधिकरणे लट एतौ स्तः
॥शवादि॥पचन्तं चैत्रं पश्य॥आने मुक्॥अङ्गस्यातः॥पचमानं चैत्रं पश्य
॥लडित्यनुवर्त्तमाने पुनर्लड्ग्रहणात्प्रथमासमानाधिकरण्येपि क्वा-
चित्॥सन्द्विजः॥ईदासः॥आनस्य आदेपरस्य॥आसीनः॥विदेः श
तुर्वसुः॥वेत्तेः परस्य शतुर्वसुरादेशो वा॥विदन्॥विद्वान्॥तौ सत्॥तौ
शतृशानचौ सत्संज्ञौ॥लृटः सद्वा॥करिष्यन्तम्॥करिष्यमाणं पश्य गुरुः
व्यवस्थितविभाषेयम्.१ २१

॥ताछील्यवयोवचनशक्तिषुचानश्॥अग्नौजुह्वानः॥कवचंविभ्राणाः॥शत्रुं
निघ्नानः॥आक्वेस्तछीलतद्धर्मतत्साधुकारिषु॥क्विपमभिव्याप्यवक्ष्यमाणा
स्तछीलादिषुकर्तृषुबोध्याः॥तृन्॥कर्त्ताकटान्॥स्पृहिगृहिपतिदयिनि
द्रातन्द्राश्रद्धाभ्यआलुच्॥आद्यास्त्रयश्चुरादावन्ताः॥स्पृहयालुः॥शीङोवाच्यः॥श
यालुः॥अलंकृञ्निराकृञ्प्रजनोत्पचोत्पतोन्मदरुच्यपत्रपवृतुवृधुसह
चरइष्णुच्॥अलंकरिष्णुः॥ग्लाजिस्थश्चग्स्नुः॥गिदयंनतुकित्॥तेनस्थ
ईत्वंन॥ग्लास्नुः॥गित्वान्नगुणः॥जिस्नुः॥स्थास्नुः॥चाद्भुवः॥भुकः॥

कितीत्यत्रगकारप्रश्लेषान्नेट्॥भूष्णुः॥त्रसिगृधिधृषिक्षिपेःक्नुः॥त्रस्नुः॥गृध्नुः
॥धृष्णुः॥क्षिप्नुः॥शमित्यष्टाभ्योघिनुण्॥उकारउच्चारणार्थः इतिकाशिका
॥अनुबन्ध इतिभाष्यम्॥तेनशामिनितराशामिनितरेत्यत्र उगितश्चेतिह्रस्व
विकल्पः॥नचैवंशमीशमिनावित्यादौनुम्प्रसंगः॥झल्ग्रहणमपकृष्यझ
लन्तानामेवतद्विधानात्॥नोदात्तोपदेशस्येतिनिषेधः॥शमी॥दमी
त्यादि॥संपृचानुरुधाङ्यमा——ङ्यसपरिसृसंसृजपरिदेविसंज्वरपरिक्षिप
परिरटपरिवदपरिदहपरिमुहदुषद्विषद्रुहदुहयुजाक्रीडविविचत्यजरज

=२=अनुरोधी॥आयामी॥आयासी॥परिसारी॥संसर्गी॥परिदेवी॥संज्वारी॥परिक्षेपी॥परिराटी॥परिवादी॥
परिमोही॥दोषी॥द्वेषी॥द्रोही॥दोही॥योगी॥आक्रीडी॥विवेकी॥त्यागी॥रागी॥भागी॥अतिचारी॥अपचा
री॥अमोषी॥अभ्याघाती॥

भजातिचरापचरामुषाभ्याहनश्च॥घिनुण्स्यात्॥संपर्की॥इत्यादि॥वौकषलस
कत्थस्रंभः॥विकाषी॥अपेचलषः॥चाद्दौ॥अपलाषी॥विलाषी॥चल
नशब्दार्थादकर्मकाद्युच्॥चलनार्थाच्छब्दार्थाच्चयुच्स्यात्॥चलनः॥चोपनः
॥कंपनः॥शब्दनः॥रवणः॥अकर्मकात्किम्॥पठिताविद्यां॥अनुदात्तेतश्च
हलादेः॥अकर्मकाद्युच्॥वर्त्तनः॥अनुदात्तेतः किम्॥भविता॥हलादेः कि
म्॥एधिता॥अकर्मकात्किम्॥वसितावस्त्रम्॥निन्दहिंसक्लिशखादविना
शपरिक्षिपपरिरटपरिवादिव्याभाषासूयोवुञ्॥एभ्योवुञ्॥निन्दकः॥हिं

१=ण्वुल्सिद्धे वुञ्वचनं ज्ञापकम्·तच्छीलादिषु वासरूपन्यायेन तृजादयो नेति·=१

दुसुवर्यने॰२

म॰कौ॰ऌ॰
२३

ग्रा॰वन्नाहृस्यधातुनामसहसमासःसूत्रेनिपातने

सकः॥देविकुशोश्चोपसर्गे॥आदेवकः॥आक्रोशकं॥उपसर्गे किम्॥देवयिता॥क्रो
ष्टा॥लषपतपदस्थाभूवृषहनकमगमशॄभ्य उकञ्॥लाषुकः॥पातुकः॥जल्प
भिक्षकुट्टलुण्ठवृङः षाकन्॥जल्पाकः॥सनाशंसभिक्ष उः॥चिकीर्षुः॥आशं
सुः॥भिक्षुः॥स्थेशभासपिसकसो वरच्॥स्थावरः इत्यादि॥यश्च यङः॥याते
र्यङन्ताद्वरच्॥अतो लोपः॥तस्याचः परस्मिन्निति स्थानिवद्भावे प्राप्ते॥न पदा
न्तद्विर्वचनवरेयलोपस्वरसवर्णानुस्वारदीर्घजश्चर्विधिषु॥पदस्य चरमावय
वे द्विर्वचनादौ च कर्तव्ये परनिमित्तोऽजादेशो न स्थानिवत्॥इति स्थानिवत्त्वनि

आतोयुक्चिण्कृ
तोः॰२

गुरुः
२३

राल्लोपः इति वल्लोपः

येधाल्लोपो व्योर्वलीति यल्लोपः॥ अल्लोपस्य स्थावत्त्वमाश्रित्याल्लोपे प्राप्ते॥ वरे लुप्त
न स्थानिवत्॥ यायावरः॥ भ्राजभासधुर्विद्युतोर्जिपॄजुग्रावस्तुवः क्विप्॥ विभ्राट्
॥ भाः॥ धूः॥ विद्युत्॥ ऊर्क्॥ पूः॥ दृशिग्रहणस्यापकर्षणाज्जवतेर्दीर्घः॥ जूः॥
ग्रावस्तुत्॥ क्विब्वचिप्रच्छ्यायतस्तुकटप्रुजुश्रीणां दीर्घोऽसंप्रसारणं च॥ वक्ती
ति वाक्॥ पृच्छतीति प्राट्॥ आयतं स्तौतीति आयतस्तूः॥ कटं प्रवते कटप्रूः॥ जूरु
क्तः॥ श्रयति हरिं श्रीः॥ ध्यायतेः संप्रसारणं च॥ ध्यायतीति धीः॥ दाम्नीशस
युयुजस्तुतुदसिसिचमिहपतदंशनहः करणे॥ दावादेः ष्ट्रन् करणेऽर्थे॥ दात्यने

नदात्रम्॥ नेत्रम्॥ तितुत्रतथसिसुसरकसेषु च॥ एषांदशानामिरान॥ शस्त्रम्।
योत्रम्। योक्त्रम्। स्तोत्रम्। तोत्रम्। सेत्रम्। सेक्त्रम्। मेढ्रम्। पत्त्रम्। दंष्ट्रा॥ न
द्ध्री॥ हलसूकरयोः पुवः॥ पूङ्पूञोः करणेष्ट्रन्तच्चेत्करणं हलसूकरयोर
वयवः॥ हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम्। मुखमित्यर्थः॥ अर्तिलूधूसूखनसह
चर इत्रः॥ अरित्रम्॥ लवित्रम्। धवित्रम्। सवित्रम्। खनित्रम्। सहित्रम्
॥ चरित्रम्। पुवः संज्ञायाम्। पवित्रम्। ॥अथोणादयः॥ ॥कृवापा
जिमिस्वदिसाध्यशूभ्य उण्॥ करोतीति कारुः॥ वायुः॥ पायुर्गुदम्॥ जायुरौ

षधम्॥ मायुः पित्तम्॥ स्वादुः॥ साध्नोति परकार्यमिति साधुः॥ आशु शीघ्रम्॥ हरि
मितयोर्द्रुवः॥ द्रु गतौ॥ अस्मात् हरिमितयोरुपपदयोः कुः स च डित्॥ हरि
भिर्द्रूयते हरिद्रुर्वृक्षः॥ मितं द्रवतीति मितद्रुः॥ समुद्रः॥ शते च॥ शतं द्रवतीति श-
तद्रुर्नदीभेदः॥ अन्दूदृम्भूजम्बूकफेलूकर्कन्धूदिधिषूः॥ एते कूप्रत्य-
यान्ता निपात्यन्ते॥ शमेर्ढः॥ बाहुलकात् इत्संज्ञा ढस्य एयादेशश्च न भव-
ति॥ शण्ढः स्यात् पुंसि गोपतौ॥ कमेरठः॥ कमठः कच्छपे पुंसि भाण्डभेदे नपुंसकमि-
ति मेदिनी॥ रमेर्वृद्धिश्च॥ रामठं हिंगुः॥ शमेः खः॥ शंखः॥ कणेष्ठः॥ कण्ठः॥ न

अंदूर्बंधनं। दृभि ग्रंथे निपातनात् नुम्। दृम्भूः॥ जनेर्बुक्॥ जम्बुः॥ कं फलतीति कफेलुः। निपातनात् एत्वम्॥ दिधिषूर्यस्याः पतिस्सजातिरिति दिधिषूः = ४

हु३

म·कौ·ड·
२५

मन्ताडुः॥ अमिति प्रत्याहारः॥ ६ रण्डा स्त्री लगुडेऽपि स्यादित्यमरः॥ ७ रण्डा मूषिकपर्ण्यां
च विधवायां च योषितीति मेदिनी॥ खण्डोऽस्त्री शकले चेक्षुविकारे
मणिभेदयोरिति मेदिनी॥ मण्डनात् मण्डः पञ्चाङ्गुले शाकभेदेऽपि च मस्तु
नीति मेदिनी॥ पानिवराडभ्यामालञ्ज॥ पाताले नागलोके स्याद्विवरे च
वानले इति मेदिनी॥ वरण्डो मानद्रुः॥ पण्डादित्वाद्रणा वरण्डलोपी
स्तुज्ज्वलदन्तः॥ तन्त्रा कुलालवरुडकर्मारनिषादचण्डालमित्रामित्रेभ्य
श्छन्दसीति चण्डालनन्दाद्वा त्स्वार्थे अणां विदधता वानेकेन तद्वाच्योणावस

छि

गुरुः
२५

हविरोधात्॥गन्गम्यद्योः॥गंगा॥अद्गः पुरोडाशः॥भृञःकित्नुट्च॥भृञो गन्॥कित्स्यात् नस्य नुट्च॥भृङ्गः॥॥छिद्गलिधूम्यादः॥शृणातेर्ह्रस्वश्च॥शृङ्गम्॥अर्तिस्तुसुहुसृधृक्षिक्षुभायावापदियक्षिनीभ्यो मन्॥एभ्यश्च तुर्दन्नाभ्यो मन्॥अर्मश्चक्षुरोगः॥स्तोमः॥सोमः॥होमः॥सर्मो गमनम्॥धर्मः॥क्षेमं कुशलम्॥क्षोमं॥भाम आदित्यः॥यामः॥वामः॥शोभनदुष्टयोः॥पद्मम्॥यक्ष्मो रोगराजः॥नेमः॥अवतेष्टिलोपश्च॥मन्प्रत्ययस्यायं टिलोपो न प्रकृतेः॥अन्यथाऽदित्येव ब्रूयात्॥ज्वरत्वरस्रि

छ्वो।शूडनुनासिके ऊठ्=४

म.कौ.उ. व्यविमवामुपधायाश्च।।एषामुपधावकारयोरूठ् क्वौरू् नौदावनुनासिका
२६ दौचप्रत्यये।।अत्रक्वितीति नानुवर्त्तते।।अवतेस्तृन् निह्नुते ओतुरितिनिर्
देशोनात्।।स्वरादिपाठादव्ययत्वम्।।अवतीति ओम्।।ग्रसेराच।।ग्रामः।।अ
विसिविसिशुषिभ्यःकित्।।ऊमंनगरं।।स्यूमोरश्मिः।।सिमःसर्वः।।शुष्म
मग्निसमीपयोः।।घर्मः।।घृधातोर्निपातोयं।।ग्रीष्मः।।ग्रसतेर्निपातोयम्
।।अशूपुषिलटिकणिखटिविशिभ्यःक्वन्।।अश्वः।।पुष्वस्स्याद्तनुसू॰
र्ययोः।।लट्वापक्षिभेदः।।फलंच।।कण्वंपापं।।खट्वा।।विश्वं।।कनिन्यु गुरुः
२६

वृषितक्षिराजिधन्विद्युप्रतिदिवः ।। यौतीति युवा ।। वृषा इन्द्रः ।। तक्षा ।। राजा ।। ध
न्वा मरुः ।। धन्व शरासनम् ।। द्युवा सूर्यः ।। प्रतिदिव्यन्त्यस्मिन्निति दिवा दिव
सः ।। उषिकुषिगार्त्तिभ्यस्थन् ।। ओष्ठः ।। कोष्ठम् ।। गाथा ।। अर्थोऽभिधेय
रैवस्तुप्रयोजननिवृत्तिष्वित्यमरः ।। पातृतुदिवचिरिचिसिचिभ्यस्थक्
।। पीथो रविर्घृतं पीथम् ।। तीर्थं शास्त्राध्वरक्षेत्रोपायोपाध्यायमन्त्रिषु ।। अ
वतारर्षिजुष्टांभः स्त्रीरज सुच विश्रुतमिति विश्वः ।। तुथोऽग्निः ।। उक्थं सा
सभेदः ।। रिक्थम् ।। वाहुलकादृचेरपि ।। रिक्थमृक्थं धनं वसु ।। सिक्थम् ।।

ग्लानुदिभ्यां डौ ॥ ग्लौः ॥ नौः ॥ विरव्ययम् ॥ डौरित्येवा ग्लौकरोति ॥ ह्वन्मेजन्त
इति सिद्धे नियमार्थमिदम् ॥ उणादि प्रत्ययान्तं अन्तर एवेति ॥ गमेर्डोः ॥ गो
र्नौरित्येवलीवर्द्दे किरणक्रतुभेदयोः ॥ स्त्री तु स्याद्दिशि भारत्यां भूमौ तु
सुरभावपि ॥ नृस्त्रियोः स्वर्गवज्राम्बुरश्मिदृग्बाणलोमसु ॥ बाहुलकाद्द्युतेर
पि डोः ॥ द्यौः स्त्री स्वर्गान्तरिक्षयोः ॥ रातेर्डैः ॥ राः ॥ भ्रमेश्च डूः ॥ भ्रूः ॥ उन्देर्न
लोपश्च ॥ च युच् ॥ ओदनः ॥ गमेर्गश्च ॥ च युच् ॥ गगनम् ॥ कृपृवृजिमन्
दिनिधाञः क्युः ॥ किरणः ॥ पुरणः ॥ समुद्रः ॥ वृजनमन्तरिक्षं ॥ मन्दनं

=२= न पतंत्यनेन नप्ता ॥ पौत्रो दौहित्रश्च ॥ नयते षुक्तुगाश्च ॥ नेष्टा ॥ त्विषेरितोऽत्वम् ॥ त्वष्टा ॥ होता ॥
पोता ॥ भ्राजतेर्जलोपश्च ॥ भ्राता ॥ जायां मातीति जामाता ॥ मान पूजायां ॥ नलोपः ॥ माता ॥ पातेराकारस्य
इत्वम् ॥ पिता ॥ दुहेस्तृच् इट् गुणाभावश्च ॥ दुहिता ॥ =२=२=२ मातृ

स्तात्वक्षा ॥ निधनं कुलनाशयोः ॥ धृषेर्धिषच संज्ञायाम् ॥ धिषणो गुरुः ॥ धि
षणा धीः ॥ नप्तृनेष्टृत्वष्टृहोतृपोतृभ्रातृजामातृँपितृदुहितृ ॥ एते तृन्
तृजन्ता निपात्यन्ते ॥ नप्ता इत्यादि ॥ सावसेर्ऋन् ॥ स्वसा ॥ यतेर्वृद्धिश्च ॥
भार्यास्तु भ्रातृवर्गस्य यातरः स्युः परस्परम् ॥ नञि च नन्देः ॥ ननंदति ॥ नना
न्दा ॥ इह वृद्धिर्नानुवर्त्तत इत्येके ॥ ननान्दा तु स्वसा पत्युर्ननन्दा नन्दि
नी च सेति शब्दार्णवः ॥ दिवेर्ऋः ॥ देवा ॥ देवरौ ॥ स्वामिनो देवृदेवरौ ॥ न
यतेर्डिच्च ॥ ना ॥ नरौ ॥ अर्चिशुचिहुसृपिछादिछर्दिभ्य इसिः ॥ अर्चिः ॥

ज्वाला १

म.कौ.श.
२८

शोचिर्दीप्तिः॥हविः॥सर्पिः॥इस्मन्त्रन्क्विषु च॥छादेर्ह्रस्वः स्यात्॥छदिः पट
लम्॥छर्दिः॥बृंहेर्नलोपश्च॥वर्हिर्नो कुशाग्न्योः॥द्युतेरिसिन्नादेश्च
जः॥ज्योतिः॥जनेरुसिः॥जनुर्जननम्॥अर्त्तिपृवपियजितनिधनितपि
भ्यो नित्॥अरुः॥परुर्ग्रंथिः॥वपुः॥यजुः॥तनुः॥तनुषी॥धनुरस्त्रिया
म्॥तपुः सूर्याग्निन्ज्ञाजुसु॥एतेर्णिच्च॥आयुः॥आयुषी॥वक्षेः शिच्च
॥वक्षः॥मुहेः किच्च॥मुहुरव्ययम्॥पानीविषिभ्यः पः॥रक्षत्यस्मादा
त्मानमिति पापम्॥तयो गात्तापः॥नेपः॥पुरोहितः॥वेष्यं पानीयम्॥

शिवा त्वाज्ञादेशोन=३

गुरुः
२८

३ = खनतेनकारस्य षत्वम्॥ खष्यं॥ कौधवल्लात्कूरो ॥ क्षीब्नतेह्रस्वः॥ क्षाल्यम्॥ कोन्ना नम्॥ नृशम्॥ हिंसायाम्
निपातनात्सत्वम्॥ रोष्यं॥ बाधतेः बः॥ बाष्या नेत्रजलं नौष्म गौः॥ रातेर्दीर्घ रूपमस्व भावे सौ दर्ये॥ पृ पर्पम॥ तल प्रतिष्ठायाम्॥ खुरदाहिगिवो लुक्॥ तल्पम्॥

स्तुवोदीर्घश्च॥ स्तूपः॥ समुच्छ्रायः॥ सुशृभ्यांनिच्च॥ वातकित्॥ सूपः॥ वाहुका
द्दीर्घत्वम्॥ शूर्पः॥ कुयुभ्यां च॥ कुर्वन्तिमंडूका अस्मिन्निति कूपः॥ युवन्ति वध्न
न्ति अस्मिन्निति यूपः॥ खंष्यन्ति लंपं वाष्यं वाष्य रूप पर्यन्ताः॥ सप्तैते पप्रत्यया
न्तानि पात्यन्ते॥ स्तनिहृषिपुषिगदिमदिभ्यो णेरित्नुच्॥ अयामन्तेति णेरय्
॥ स्तनयित्नुः॥ हर्षयित्नुः॥ पोषयित्नुः॥ गदयित्नुः॥ मदयित्नुर्मदिरा॥ अशेः
सरः॥ अक्षरम्॥ वसेश्च॥ वत्सरः॥ सम्पूर्वाच्च॥ संवत्सरः॥ कृशृशलिकलिग
र्दिभ्योऽभच्॥ करभः॥ शरभः॥ शलभः॥ कलभः॥ गर्दभः॥ ऋषिवृषिभ्यां

किन्॥ ऋषभः॥ वृषभः॥ रासिवल्लिभ्यां च॥ रासभः॥ वल्लभः॥ नियो मिः॥ नेमिः॥
अर्तेरूच्च॥ ऊर्मिः॥ भुवः कित्॥ भूमिः॥ अङ्केर्नलोपश्च॥ अग्निः॥ वहिश्रिश्रु-
युद्रुग्लाहात्वरिभ्यो नित्॥ वह्निः॥ श्रेणिः॥ श्रोणिः॥ योनिः॥ द्रोणिः॥ ग्लानिः॥
हानिः॥ तूर्णिः॥ पातेर्डति॥ पतिः॥ सूङः क्रि॥ सूरिः॥ अदिशदिभूशुभिभ्यः क्रि-
न्॥ अद्रिः॥ शद्रिः॥ शर्करा॥ भूरिः॥ शुभ्रम्॥ अभ्रिर्वुस्ला॥ वलिमलितनिभ्यः
कयन्॥ वलयः॥ मलयः॥ तनयः॥ माछाससिभ्यो यः॥ माया॥ छाया॥ स
सुनोतेः
स्यं॥ वाहुलकात्सव्यम्॥ दक्षिणवामयोः॥ जनेर्यक्॥ यविभाषा॥ जन्यं युद्धम्

ज्वरत्वरेतियुद्

वकुलं

गुरुः

॥जाया॥सर्वधातुभ्यइन्॥पचिरग्निः॥तुडिः॥तुंडिः॥वलिः॥वटिः॥यजिः॥काश
तेइतिकाशिः॥पतिः॥मह्त्रिः॥केलिः॥मसीपरिणामे॥मसिः॥बोधिः॥नन्दिः
॥कलिः॥हरिर्विह्नावहाविन्द्रभेकेसिंहेहयेरवौ॥वन्द्रेकोलेप्लवङ्गेवयमेवा
तेवकीर्त्तितः॥इगुपधात्कित्॥इनस्यात्॥कृषिः॥ऋषिः॥शुचिः॥मनेरुच्च
॥अतः॥मुनिः॥जनिघसिभ्यामिण्॥जनिर्जननम्॥घासिर्भक्ष्यमग्निश्च॥अ
चइः॥रविः॥तरिः॥पविः॥कविः॥अरिः॥कुंठिकंप्योर्नलोपश्च॥इः स्यात्
॥कुठिः॥कपिः॥उःवसेःवसुः॥इक्षुः॥क्षयेवर्णो॥नकस्यात्॥क्षहनः॥रामा

मुडोंकिवोतिस्त्रा।किदियनवर्त्तगे·१

वातत्राह्वे उपपदे माधातोः ई स्यात्स च कित् ४

म॰ कौ॰ रू॰ भ्यान्तुः॥ दानुर्दाता॥ भानुः॥ वियेः किच्च॥ विहन्नुः॥ सितनिजनिगमिमसिसच्य
३० विधाञ्कुशिभ्यस्तुन्॥ सेतुः॥ तन्तुः॥ जन्तुः॥ गन्तुः॥ मस्तु दधिमण्डम्॥ सक्तुः॥
ओतुः॥ धातुः॥ क्रोष्टा॥ अवितॄस्तृतन्त्रिभ्य ईः॥ अवीर्नारी रजस्वला॥ तरीः॥
६ स्तरीः॥ तन्त्रीः॥ यापोः किद्द्वे च॥ ययीः॥ पपीः स्यात्सोमसूर्ययोः॥ वातप्रमीः॥ नि
पातो यस्य॥ लक्ष्मेर्मुट् च॥ लक्ष्मीः॥ सर्वधातुभ्यो मनिन्॥ कर्म॥ चर्म॥ भस्म॥
जन्म॥ शर्म॥ स्थाम॥ बृंहेर्नोऽच्च॥ नकारस्य अकारः॥ ब्रह्म तत्त्वं तपो वेदो ब्रह्मा रामः
विप्रः प्रजापतिः॥ नामन् सीमन् व्योमन् रोमन् लोमन् पाप्मन् ध्यामन्॥ स ३०

पृनिपासन्तो॥ स्याऽतिभ्यां मनिन्मनिणौ॥ साम॥ आत्मा॥ हनिमशिभ्यां सिकन्॥
हंसिका हंस योषिति॥ माक्षिका॥ गिरउडच्॥ गरुडः॥ शृदृभसोऽदिः॥ शरत्॥ दर
द्धृदयकूलयोः॥ भसज्जघनम्॥ त्यजितनियजिभ्यो डित्॥ त्यद्॥ तद्॥ यद्॥ ए॰
तेस्तुट्च॥ एतद्॥ युष्यसिभ्यां मदिक्॥ त्वं॥ अहं॥ इन्देः कमिन्नलोपश्च॥ इदम्॰
॥ कायतेर्डिमिः॥ किम्॥ सर्वधातुभ्यष्ट्रन्॥ वस्त्रम्॥ अस्त्रम्॥ शस्त्रम्॥ अमिचि
मिदिशसिभ्यः क्त्रः॥ अंत्रम्॥ चित्रम्॥ मित्रम्॥ शस्त्रम्॥ पुवो ह्रस्वश्च॥ पुत्रः॥ स्त्या
यतेड्ड्रट्॥ स्त्री॥ सूचेः स्मन्॥ सूक्ष्मम्॥ पातेर्डुमसुन्॥ पुमान्॥ वसेस्तिः॥ वस्तिः

म·कौ·प्र·
३१

नौभेरवोद्धयोः॥स्मावमेः॥स्वस्तिः॥वौतसेः॥वितस्ति॥सर्वधातुभ्योऽसुन्॥चेतः॥
सरः॥पयः॥अरोर्देवने युट् च॥देवने स्तुतौ॥यन्नाः॥उब्जेर्बलेलोपश्च॥ओजः॥श्रय
तेस्वाङ्गेशिरः किच्च॥श्रयतेःशिरादेशोऽसुन्किच्च॥शिरः॥अर्तेरुच्च॥उरः॥
भूरंजिभ्यां कित्॥भुवः॥रजः॥वसेर्णित्॥वासो वस्त्रम्॥चन्देरादेश्च छः॥छन्दः
॥पचिवचिभ्यां सुट् च॥पक्षसी तु स्मृतौ पक्षौ॥वक्षः॥नञि हन एह च॥अने
हा॥विधाञो वेधसः॥वेधाः॥चन्द्रेमो डित्॥चन्द्रोपपदान्माङोऽसिः सच डि
त्॥चन्द्रमाः॥उषः कित्॥उषः॥अप्सराः॥सर्तेरप्पूर्वादसिः प्रायेणायंस्त्र

[illegible]

गुरुः
३१

निपातीयम् १

म्नि॥अप्सरसः॥वशेः कनसिः॥उशना॥अदिभुवो डुतच्॥अद्भुतम्॥गुधेरूमः॥गो
धूमः॥तृहेः क्नो हलोपश्च॥तृणम्॥उदि चेर्डैसिः॥उच्चैः॥नौ दीर्घश्च॥नीचैः॥पूञो
यण्णुग्घ्रस्वश्च॥यत्प्रत्ययः॥पुण्यम्॥उदि दृणातेरजलौ पूर्वपदान्त्यलोपश्च॥उ
दरम्॥डित्खनेर्मुट्चोदात्तः॥अजल्नू चाडित्धातोर्मुट्॥मुखम्॥अमेः सन्॥अंसः
॥मुहेः खो मूर्च॥मूर्खः॥नहेर्हल्लोपश्च॥नखः॥शीङो ह्रस्वश्च॥शिखा॥माङ ऊखो
मयश्च॥मयूखः॥जनेष्टन्लोपश्च॥जटा॥क्लिशेरन्लो लोपश्च॥केशः॥फ
लेरितजादेश्च पः॥पलितम्॥कृञादिभ्यः संज्ञायां वुन्॥करकः॥कटकः॥न

रकम्॥नरकोनारकोपिचेतिद्विरूपकोशः॥चीकयतेराद्यंतविपर्ययश्च॥कीच
कः॥जनेररष्ठच॥जठरम्॥हर्यतेःकन्यन्हिरच॥हिरण्यम्॥कृञःपासः॥क
र्पासः॥विल्वादित्वात्कार्पासं॥उर्णोतेर्डः॥उरणः॥दधातेर्यतनुट्च॥धान्यम्॥च
तेररन्॥चत्वारः॥प्राऽततेररन्॥प्रातः॥अमेस्तुट्च॥अंतः॥दहेर्गोलोपोदश्च
नः॥गप्रत्ययेधातोरंत्यस्यलोपोदस्यनः॥नगः॥हंतेरच्घुरच॥घोरम्॥तरते
र्ड्रिः॥त्रयः॥ग्रहेरनिः॥ग्रहणिः॥प्रथेरमच्॥प्रथमः॥चरेश्च॥चरमः॥मंगेर
लच्॥मङ्गलम॥ ॥इत्युणादयः॥ ॥उणादयोबहुलम्॥एतेवर्तमा

भविष्यतिगम्यादय इति सूत्रात् भविष्यति इत्यनुवर्त्तते २

ऌनिहद्गोर्ऽस्मेनम्।

नेसंज्ञायांवहुलंस्युः॥केचिदविहिता अप्यूह्याः॥संज्ञासुधातुरूपाणिप्रत्यया
श्चततःपरे॥कार्य्याद्विद्यादनूवंधमेतच्छास्त्रमुणादिषु॥तुमुन्ण्वुलौक्रिया
यांक्रियार्थायाम्॥क्रियार्थायांक्रियायामुपपदेधातोरेतौस्तः॥मान्तत्वादव्ययत्व
म्॥कृष्णंद्रष्टुंयाति॥कृष्णंदर्शकोयाति॥कालसमयवेलासुतुमुन्॥कालः
समयोवेलावाभोक्तुम्॥भावे॥सिद्धावस्थापन्नेधात्वर्थेवाच्येधातोर्घञ्॥पाकः
॥अकर्त्तरिचकारकेसंज्ञायाम्॥कर्त्तृभिन्नेकारकेघञ्॥घञिचभावकरण
योः॥रञ्जेर्नलोपः॥रागः॥अनयोःकिम्॥रज्यत्यस्मिन्नितिरङ्गः॥निवासचिति

३= क्रियान्तराकांक्षाज्ञापकतावच्छेदकत्वंसिद्धावस्थापन्नत्वंपाकोऽस्ति॰ क्रियान्तराकांक्षानुज्ञापकतावच्छेदकत्वंसाध्यावस्थापन्नत्वं = भूयते॰ ३

[illegible] ३

म·कौ·कृ·
३२

शरीरोपसमाधानेष्वादेश्चकः॥ एषुचिनोतेर्घञादेश्चकः॥ उपसमाधानंराशीक
रणम्॥ निकायः॥ आकायः॥ कायः॥ गोमयनिकायः॥ एरच्॥ इवर्णान्तादच्
॥ चयः॥ ॠदोरप्॥ ऋवर्णान्तादुवर्णान्तादप्॥ करः॥ गरः॥ शरः॥ यवः॥ लवः॥
स्तवः॥ पवः॥ घञर्थेकविधानम्॥ प्रस्थः॥ विघ्नः॥ ड्वितःक्त्रिः॥ भावेस्वभावा
त्॥ क्त्रेर्मम्नित्यम्॥ क्त्रिप्रत्ययांतान्मम्निर्वृत्तेर्थे॥ पाकेननिर्वृत्तंपक्त्रिम
म्॥ डुवप्॥ उप्त्रिमम्॥ ट्वितोऽथुच्॥ अयमपिभावे॥ टुवेपृ॥ वेपथुः॥ श्वयथुः
॥ यजयाचयतविच्छप्रच्छरक्षोनङ्॥ यज्ञः॥ याच्ञा॥ यत्नः॥ विश्नः॥ प्रश्नः॥

गुरुः
३२

प्रश्नेचासन्नकाले·इतिनिर्देशान्नसंप्रसारणम् = १

छ्वोःशूडनुनासिकेच·इ·शकारः १

प

रक्षाः॥स्वपोनन्॥स्वप्नः॥उपसर्गेघोः किः॥प्रधिः॥उपाधिः॥स्त्रियांक्तिन्॥
स्त्रीलिङ्गेभावादौक्तिन्॥घञोपवादः॥कृतिः॥स्तुतिः॥ऋल्वादिभ्यःक्तिन्निष्ठावत्व
क्तव्यः॥तेननत्वम्॥कीर्णिः॥गीर्णिः॥लूनिः॥धूनि॥पूनिः॥संपदादिभ्यः
क्विप्॥संपत्॥विपत्॥आपत्॥क्तिन्नपीष्यते॥संपत्तिः॥विपत्तिः॥आपत्तिः
॥उतियूतिजूतिसातिहेतिकीर्तयश्च॥एतेनिपात्याः॥कृञःक्यप्॥कृत्या·
त्रा॥वा॥कृञःशः॥चात्क्तिन्॥प्रकरणांप्रक्रिया॥कृतिः॥इच्छा॥इषेर्निपातोयम्
॥अःप्रत्ययात्॥प्रत्ययान्तेभ्यःस्त्रियामकारः प्रत्ययः॥चिकीर्षा॥पुत्रकाम्या

म.कौ॥
३४

॥गुरोश्च हलः॥ गुरोमतो हलन्तात्स्त्रियामकारप्रत्ययः॥ ईहा॥ ऊहा॥ षिद्भिदादिभ्यो
ऽङ्॥ ऋदृशोङि॰ गुणः॥ जरा॥ त्रपूष् त्रपा॥ भिदा॥ विदारणएवायं॥ भित्तिरन्या॥ छि
द्रा॥ मृजा॥ कृपेः संप्रसारणं॥ कृपा॥ आतश्चोपसर्गे॥ अङ् स्यात्॥ उपदा॥ अन्तर्द्धा॰
ण्यासश्रंथो युच्॥ अकारस्यापवादः॥ कारणा॥ रोगाख्यायां ण्वुल् बहुलम्॥ प्र
च्छर्दिका॥ प्रवाहिका॥ विचर्चिका॥ क्वचिन्न॥ शिरोर्त्तिः॥ धात्वर्थनिर्देशे ण्वुल्
वक्तव्यः॥ आसिका॥ इक्श्तिपौ धातुनिर्देशे॥ पचिः॥ पचति॥ वर्णात्कारः॥
निर्देशादेव॥ अकारः॥ रादिफः॥ रेफः॥ नपुंसके भावे क्तः॥ ल्युट् च॥ हसितं॥

श्रीः गुरुः
३४

हसनं॥करणाधिकरणयोश्च॥ल्युट्॥अनुमानः॥अनुमानी॥पुंसिसंज्ञायां
घप्रायेण॥छादेर्घेऽद्व्युपसर्गस्य॥द्विप्रभृत्युपसर्गहीनस्यछादेर्ह्रस्वोघे॥दं
तछदः॥अद्वीतिकिम्॥समुपछादः॥छदिंकिम्॥आकुर्वन्त्यस्मिन्नित्या
करः॥अवेतॄस्त्रोर्घञ्॥अवतारः॥अवस्तारोजवनिका॥हलश्च॥हलं
ताद्घञ्॥घापवादः॥रमन्तेयोगिनोऽस्मिन्नितिरामः॥अपमृज्यतेऽ
नेनव्याध्यादिकमपामार्गः॥ईषद्दुः–सुषुकृच्छ्रार्थेषुखल्॥एषुदुः
खसुखार्थेषूपपदेषुखल्॥तयोरेवेतिभावकर्मणोः॥लकृ॥दुष्करः

परमराजः ३

लकृ×२

म·कौ·ऋ· ॥कटो भवता॥अलङ्कृ॥ईषत्करः॥सुकरः॥आतो युच्॥खलोपवादः॥ई
३५ षत्पानः॥सोमो भवता॥दुष्पानः॥सुपानः॥आवश्यकाधमर्ण्ययोर्णि
निः॥अवश्यंकारी॥शतं दायी॥कृत्याश्च॥तथा धातोः॥अवश्यसेव्यो ह
रिः॥शतं देयम्॥क्तिच्क्तौ च संज्ञायाम्॥वा निर्वायुः॥त्रावो दैँदे नं त्रि या ४
वदन्तः॥अलंखल्वोः प्रतिषेधयोः प्राचां क्त्वा॥प्राचामिति पूजार्थम्॥
प्रतिषेधयोरलंखल्वोरुपपदयोः क्त्वा॥दो दद्घोः॥अलं दत्वा॥घु
मास्थेतीत्वम्॥पीत्वा खलु॥अलंखल्वोः किम्॥मा कार्षीः प्रतिषे गुरुः

आशिषि ४

३५

धयोः किम्॥ अलंकारः॥ समानकर्तृकयोः पूर्वकाले॥ समानकर्तृकयोधात्व
र्थयोः पूर्वकाले विद्यमानाद्धातोः क्त्वा॥ अव्ययकृतो भावे॥ भुक्त्वा व्रजति॥ द्वि
त्वमतंत्रम्॥ स्नात्वा भुक्त्वा पीत्वा व्रजति॥ न क्त्वा सेट्॥ सेट् क्त्वा किन्न॥ शयि
त्वा॥ सेट् किम्॥ कृत्वा॥ रलो व्युपधाद्धलादेः संश्च॥ इवर्णोवर्णोपधाद्धलादेर
लंतात्परौ क्त्वासनौ सेटौ वा कितौ स्तः॥ द्युतित्वा॥ द्योतित्वा॥ लिखित्वा॥ ले
खित्वा॥ व्युपधात् किम्॥ वर्त्तित्वा॥ रलः किम्॥ सेवित्वा॥ हलादेः किम्॥
एषित्वा॥ सेट् किम्॥ भुक्त्वा॥ उदितो वा॥ उदितः परस्य क्त्व इड् वा॥ शमि

क्त्वि
त्वा॥शांत्वा॥देवित्वा॥द्यूत्वा॥दधातेर्हिः॥हित्वा॥जहातेश्च॥हित्वा॥समासेनञ्
पूर्वेक्त्वोल्यप्॥अव्ययपूर्वपदेनञ्समासेक्त्वोल्यबादेशः॥तुक्॥प्रकृत्य॥अ
नञ्किम्॥अहृत्वा॥वाल्यपि॥अनुदात्तोपदेशवनतितनोत्यादीनामनुनासि
कलोपः॥सचव्यवस्थितः॥मान्तानिटांवा॥नान्तानिटांनित्यं॥आगम्य॥आ
गत्य॥प्रहत्य॥नल्यपि॥घुमास्थेतीत्वं॥प्रदाय॥प्रमाय॥उत्थायेत्यादि॥आभी
क्ष्णेणमुल्च॥पौनःपुन्येद्योत्येक्त्वाविषयेणमुल्क्त्वाच॥नित्यवीप्सयोः॥आ
भीक्ष्ण्येवीप्सायांचद्योत्येपदस्यद्वित्वंस्यात्॥आभीक्ष्ण्यंतिङन्तेष्वव्ययसंज्ञक

कृदन्तेषु वा ॥ पचति पचति ॥ स्मारं स्मारं नमति गुरुम् ॥ स्मृत्वा स्मृत्वा वा ॥ पायं २
भोजं २ श्रावं २ ॥ अन्यथैवंकथमित्थंसु सिद्धाप्रयोगश्चेत् ॥ एषु कृञो णमुल्
स्यात् सिद्धोऽप्रयोगोस्य एवंभूतश्चेत् ॥ कृञ्व्यर्थत्वात् प्रयोगानर्ह इत्यर्थः ॥
अन्यथाकारं ॥ एवंकारं ॥ कथंकारं ॥ इत्थंकारं भुंक्ते ॥ इत्थं भुंक्त इत्यर्थः ॥
सिद्धेति किम् ॥ शिरोन्यथा कृत्वा भुंक्ते ॥ यावति विन्दजीवोः ॥ यावद्वेदं भुंक्ते
॥ यावल्लभते तावदित्यर्थः ॥ यावज्जीवमधीते ॥ निमूलसमूलयोः कषः ॥
कर्मण्युपपदे ॥ कषादिषु यथाविध्यनुप्रयोगः ॥ यस्माण्णमुलुक्तः स एवा

नुप्रयोक्तव्यः॥ निमूलकाषंकषति॥ समूलकाषंकषति॥ निमूलमसमूलकाषंकषतीत्यर्थः॥ शुष्कचूर्णरूक्षेषुपिषः॥ एषुकर्मसुपिषेर्णमुल्॥ शुष्कपेषंपिनष्टि॥ शुष्कंपिनष्टीत्यर्थः॥ चूर्णपेषं॥ रूक्षपेषम्॥ समूलाकृतजीवेषुहन्कृञ्ग्रहः॥ कर्मणीत्येव॥ समूलघातंहंति॥ अकृतकारंकरोति॥ जीवग्राहंगृह्णाति॥ जीवंतंगृह्णातीत्यर्थः॥ करणेहनः॥ पादघातंहंति॥ पादेनहन्तीत्यर्थः॥ स्नेहनेपिषः॥ स्निह्यतेयेनतस्मिन्करणेपिषेर्णमुल्॥ उदपेषंपिनष्टि॥ उदकेनपिनष्टीत्यर्थः॥ हस्तेवर्तिग्रहोः

॥हस्तार्थेकरणे॥हस्तवर्त्तंवर्त्तयति॥करवर्त्तम्॥हस्तेनगुलिकांकरोतीत्यर्थः॥ह
स्तग्राहंगृह्णाति॥करग्राहंगृह्णाति॥पाणिग्राहंगृह्णाति॥स्वेपुषः॥करणइ
त्येवस्वइत्यर्थग्रहणम्॥तेनस्वरूपपर्यायविशेषेषुणमुल्॥स्वपोषंपुष्णा
ति॥धनपोषं॥गोपोषं॥समासत्तौ॥तृतीयासप्तम्योर्णमुल्संनिकर्षे॥के
शग्राहंयुध्यते॥स्वाङ्गेतस्प्रत्ययेकृभ्वोः॥क्त्वाणमुलौ॥मुखतःकृत्य॥मुख
तःकृत्वा॥मुखतःकारं॥मुखतोभूय॥मुखतोभूत्वा॥मुखतोभावं॥ ॥
॥ ॥इतिकृत्प्रक्रिया॥ ॥⊙॥ ॥कृ॥दन्त॥समा॥प्तः॥ ॥⊙॥

यस्मिन्प्रातिपदिके उच्चारिते यस्यार्थस्य नियमेनोपस्थितिर्जायते स प्रातिपदिकार्थः ॥१
कृष्णश्रीज्ञानीलक्ष्मणप्रमुखेषु अनियतलिङ्ग एव तथापि तटादिषु भगवान्नियतलि
ङ्ग एवोतेभावार्थः ॥४॥ द्रव्यान्तेषु परिमाणस्य दर्शने नेसेव ध्वने

अलिंगा नियतलिङ्गेनोलिंगाश्च प्रातिपदि
कार्थे उदाहरणमाह ॥३॥
प्रातिपदिकार्थापेक्षया लिङ्गमात्राद्याधिक्ये उदाहरणमाह तट इति ॥४

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ प्रातिपदिकार्थलिङ्गपरिमाणवचनमात्रे प्रथमा ॥ नियतोपस्थितिकः प्रातिपदिकार्थः ॥ मात्रशब्दस्य प्रत्येकं योगः ॥ प्रातिपदिकार्थमात्रे लिङ्गमात्राद्याधिक्ये संख्यामात्रे च प्रथमा स्यात् ॥ प्रातिपदिकार्थमात्रे ॥ उच्चैः ॥ नीचैः ॥ कृष्णः ॥ श्रीः ॥ ज्ञानम् ॥ लिङ्गमात्रे ॥ तटः ॥ तटी ॥ तटम् ॥ परिमाणमात्रे ॥ द्रोणो व्रीहिः ॥ वचनं संख्या ॥ एकः ॥ द्वौ ॥ बहवः ॥ सम्बोधने च ॥ हे राम ॥ कर्तुरीप्सिततमं कर्म ॥ कर्तुः क्रियया आप्तुमिष्टतमं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात् ॥ कर्मणि द्वितीया ॥ अनुक्ते कर्मणि द्वितीया स्यात् ॥ हरिं भजति ॥ अभिहिते तु

संबोधनेतिमात्रग्रह
णात्संबोधनाधिक्ये
प्रथमेत्येव वचनम्.

प्रातिपदिकार्थापे
क्षया परिमाणमा
त्राद्याधिक्ये प्रथमा
४

अनन्वितविभक्त्यप्र
योगात्तु अपदत्वात्
भिन्नि रेव न्याय्य
त्वात् ॥३॥२॥
समानविभक्तिकना
मार्थयोरभेदान्वयः=३
इति नियमात्
न्यायलाभ्यप्रत्ययं
वक्ष्यते ॥२॥२॥

द्रोणरूपं यत्परिमाणं तत्परिच्छिन्नो व्रीहिरित्यर्थः ॥३॥ इह उक्तार्थानामप्रयोग इति न्यायादप्राप्तौ वचनमुदाहरणम्.

हरिनिष्ठप्रीत्यनुकूलदेवदत्तादिनिष्ठवर्त्तमानो
व्यापारः ॥ १॥

क्रियाजन्यफल
लेन.

अपदत्वात्... भाष्याकृत्वात्.
संबुद्ध्यन्तमालपम्.

प्रातिपदिकार्थापेक्ष
या संबोधनमात्राधि
क्ये प्रथमा स्यात् ॥२

कर्ता कर्म च करणं संप्रदानं तथैव च। अपादानाधिकरणमित्याहुः कारकाणि षट्॥ १॥

अकथितश्चेत्यग्रे अकर्मोत्तितपरः

कर्मादौ प्रथमा॥ हरिः सेव्यते॥ लक्ष्म्या सेवितः॥ त्रौंसैः॥ प्रौंप्नौंनंदः॥
अभिधानं च प्रायेण तिङ्कृत्तद्धितसमासैः॥ क्वचिन्निपातेनाभि-
धानं॥ क्रमादमुं नारद इत्यबोधि सः॥ अकथितं च॥ अपादाना-
दिविशेषैरविवक्षितं कारकं कर्मसंज्ञं स्यात्॥ दुह्याच्पचदण्डरु-
धिप्रछिचिब्रूशासुजिमंथ्मुषां॥ कर्मयुक्स्यादकथितं तथा स्यान्नीहृ-
कृष्वहां॥ गां दोग्धि पयः॥ बलिं याचते वसुधां॥ तण्डुलानोदनं प-
चति॥ गर्गान्शतं दण्डयति॥ व्रजमवरुणद्धि गां॥ माणवकं पं

शताच्चत्र त्यताव
ज्ञते इति स्वेनाय
स्त्ययः = = = = १

गत्यर्थकर्मकमे
केतिकर्त्रिकः
आनन्तकर्त्तृक
मस्त्यर्थः = = १

अथितं स्वराजानो
हिरण्यमभवन्ति
इतिवाक्यशेषात्
मुखं च ज्ञातं गौणा
गर्गाः १ प्रत्येकं दुहादीनां द्वादशानां तथा नीप्रभृतीनां चतुर्णां कर्मणा यद्युज्यते तदेवाकथितं कर्म॰
क्यसमाप्तिः गौणानामर् पयः कर्मकं गोसंबन्धि दोहनमित्यर्थः = २
तितंतु मुख्यस्य = = = = १

इयंसंज्ञाअर्थनिबन्धनाभवति·=४

थानंपृछति॥वृक्षमवचिनोतिफलानि॥माणवकंधर्मंब्रूतेशा
स्तिवा॥शतंजयतिदेवदत्तं॥सुधांक्षीरनिधिंमथ्नाति॥देवदत्तं
शतंमुष्णाति॥ग्राममजांनयतिहरतिकर्षतिवहतिवा॥अ
र्थनिबंधनेयंसंज्ञा॥बलिंभिक्षते॥माणवकंधर्मंभाषते॥अ
भिधत्ते॥वक्तीत्यादि॥अकर्मकधातुभिर्योगेदेशःकालोभावोगं
तव्योध्वाचकर्मसंज्ञकइतिवाच्यं॥कुरून्स्वपिति॥मासमास्ते॥
गोदोहमास्ते॥क्रोशमास्ते॥गतिबुद्धिप्रत्यवसानार्थशब्द

कारकेकिम्·माणवकस्यपितरंपन्थानंपृच्छति·=

कर्माकर्मकाणामणिकर्त्तासणौ॥गत्याद्यर्थानांशब्दकर्मकाणामकर्मकाणांचाणौयःकर्त्तासणौकर्मस्यात्॥शत्रून गमयत्स्वर्गंवेदार्थंस्वानवेदयत्॥आशयच्चामृतंदेवान्वेदमध्यापयद्विधिं॥आसयत्सलिलेपृथ्वींयःसमेश्रीहरिर्गतिः॥नीवह्योर्न॥नाययति वाहयतिवाभारंभृत्येन॥नियन्तृकर्तृकस्यवहेरनिषेधः॥वाहयतिरथंवाहान्सूतः॥आदिखाद्योर्न॥आदयतिखादयतिवान्नंवटुना॥भक्षेरहिंसार्थस्यन॥भक्षयत्यन्नंवटुना॥अहिंसार्थस्येतिकिं॥भक्षयतिव

अद्भिर्विनाग्लायमानत्वंप्राणत्वं:प्राणवियोगानु
कूलोव्यापारोहिंसा अपूर्वतस्यतेश्चाहिंसा=१=१

स्त्वेज्ञानसामान्यार्थानामेवग्रहणंनतुतद्विशेषार्थानांइत्यनेनज्ञाप्यते =१
तेनस्मरतिजिघ्रतीत्यादीनांन = २ == १

म·का·
३२

वावं
ली[illegible]वर्ह्योर्नस्य ।।जल्पतिप्रभृतीनामुपसंख्यानं ।।जल्पयति
भासयतिपुत्रंदेवदत्तः ।।दृशेश्च ।।दर्शयतिहरिंभक्तान् ।।शब्दायतेर्न
।।शब्दायतिदेवदत्तेन ।।हृक्रोरन्यतरस्याम् ।।हृक्रोरणौयःकर्त्तासणौ
वाकर्मस्यात् ।।हारयतिकारयतिभृत्येनभृत्यंवाकटं ।।अभिवादि
दृशोरात्मनेपदेवेतिवाच्यम् ।।अभिवादयतेदर्शयतेदेवंभक्तेनभ
क्तंवा ।।अधिशीङ्स्थासांकर्म ।।अधिपूर्वाणामेषांआधारःकर्मस्या
त् ।।अधिशेतेअधितिष्ठतिअध्यास्तेवावैकुण्ठंहरिः ।।अभिनि

मुखनासिकासंचा
रिवायुंप्राणमोस्या
सीतिशार्णी =२

वहसंदेशाव
नेड्डुमाहे =५

क्री:

२

परिक्रयणे सम्प्रदानमन्यतरस्यामितिसूत्रादिह मण्डूक
प्लुत्यान्यतरस्यामितिमनुवर्त्य व्यवस्थित विभाषाश्र
यणात्॥८२८

विशश्च॥ अभिनिइत्येतत्संघातपूर्वस्य विशतेराधारः कर्म स्यात्॥ अभि

अविकृतस्य· निविशते सन्मार्गं॥ क्वचिन्न॥ पापेभिनिवेशः॥ उपान्वध्याङ्वसः॥ उपा

दिपूर्वस्य वसतेराधारः कर्म स्यात्॥ उपवसति॥ अनुवसति॥ अधिवसति॥

आवसति वा वैकुण्ठं हरिः॥ अभुक्त्यर्थस्य तु न॥ वने उपवसति॥ उभ

सर्वतसोः कार्या धिगुपर्यादिषु त्रिषु॥ द्वितीयाम्रेडितान्तेषु ततोन्यत्रा उपर्यधसः·

पि दृश्यते॥ उभयतः कृष्णं गोपाः सर्वतः कृष्णं॥ धिक्कृष्णाभक्तं॥ उपर्युपरि लोकं

हरिः॥ अध्यधि लोकं॥ अधोधो लोकं॥ अभितः परितः समयानिकषाहाप्र

कर्मक्रियाप्रोक्तवन्तइतिकर्मप्रवचनीयाः वाहुका
र्कर्त्तरि अनीयर् =२ =२ =२ =२ =२ =२

प×३ लङ्कां

म·कौ·का· तियोगेपि॥ अभितः कृष्णं॥ परितः कृष्णं॥ ग्रामं समया॥ निकषा॥ हा कृष्णाभ
४ क्तं॥ ऋते कृष्णं॥ बुभक्षितं न प्रति भाति किंचित्॥ अन्तरान्तरेण युक्ते॥ द्वितीया
अंतरा त्वां मां हरिः॥ अंतरेण हरिं न सुखं॥ कर्मप्रवचनीयाइत्यधिकृत्य॥ अनु
र्लक्षणे॥ लक्षणे द्योत्ये कर्मप्रवचनीयसंज्ञः स्यात्॥ गत्युपसर्गसंज्ञापवा
दः॥ कर्मप्रवचनीययुक्ते द्वितीया॥ जपमनुप्रावर्षत्॥ हेतुभूतजपोपल
क्षितं वर्षणमित्यर्थः॥ तृतीयार्थे॥ अनुरुक्तसंज्ञः॥ नदीमन्ववसिता
सेना॥ नद्यासह संवद्धेत्यर्थः॥ हीने॥ अनुरुक्तसंज्ञः॥ अनु हरिं सुराः॰ श्रीः ४

साहित्यस्वरूपसंवन्धेद्योत्ये =२

इत्थंभूताख्यानंनामकिंचित्प्रकारप्राप्तत्वमित्यर्थः=२
वृक्षविद्योतनंलक्षणंविद्युद्विद्योतनंलक्ष्यं=३

हरेर्हीनाइत्यर्थः॥उपोधिकेच॥अधिकेहीनेचउपेत्यव्ययंप्राग्वत्॥अधि
केसप्तमीवक्ष्यते॥हीनेउपहरिंसुराः॥लक्षणेत्थंभूताख्यानभागवीप्सा
सुप्रतिपर्यनवः॥उक्तसंज्ञास्युः॥लक्षणे॥वृक्षंप्रतिपर्यनुवाविद्योतते
विद्युत्॥इत्थंभूताख्याने॥भक्तोविष्णुंप्रतिपर्यनुवा॥भागे॥लक्ष्मीर्ह
रिंप्रतिपर्यनुवा॥वीप्सायां॥वृक्षंवृक्षंप्रतिपर्यनुवासिंचति॥एषु
किं॥परिषिंचति॥अभिरभागे॥भागवर्ज्जेलक्षणादावभिरुक्तसं
ज्ञः॥हरिमभिवर्त्तते॥भक्तोहरिमभि॥देवंदेवमभिसिंचति॥अभागे॥

हरेर्भागाइत्यर्थः ४

हरिविषयज्ञानशाप्यहरिष्ठनिमत्ताविषयज्ञानत्वं
न्यूनत्वमत्र·१

वृक्षंवृक्षंनामसर्ववृक्षाभ्यहीतम्वृक्षम्=३=(४संसर्गत्वेसतिस्वानिरूपितामितानिरूपकस्वत्वत्वंभागत्वं ४

उपसर्गप्रादुर्भ्यामस्तिर्यच्परः

देवेभ्योधिकइत्यर्थः

म.कौ.का.

५

त्र

किं॥यदत्रममाभिष्यात्तदीयतां॥सुः पूजायां॥सुसिक्तं सुस्तुतं॥अनुपसर्गत्वान्नषः॥पूजायांकिं॥सुषिक्तं किंतवांक्षेपोयं॥अतिरतिक्रमणेच॥चात्पूजायामतिरुक्तसंज्ञः॥अतिदेवान्कृष्णः॥कालाध्वनोरत्यंतसंयोगे॥इह द्वितीया॥मासंकल्याणी॥मासमधीते॥मासंगुडधानाः॥क्रोशंकुटिलानदी॥क्रोशमधीते॥क्रोशंगिरिः॥अत्यंतसंयोगेकिं॥मासस्यद्विरधीते॥क्रोशस्यैकदेशेपर्वतः॥स्वतंत्रःकर्तेतिकर्तृसंज्ञा॥साधकतमंकरणं॥क्रियासिद्धौप्रकृष्टोपकारकंकरणसंज्ञंस्यात्॥क

साधकतमत्वं च यद्व्यापारानंतरमव्यवधानेनफलोत्पादस्तत्त्वं॥क्रि:=१

यद्व्यापारानंतरंफलनिष्पत्तिस्तत्प्रकृष्टम्=१

गुणद्रव्यक्रियाभिः क्षविदस्याबेनवात्यंत संयोगे द्वितीयास्यादित्यर्थः=३= ==२=

श्रीः

५

रामनिष्ठोव्यापारोधनुराकर्षणादितद्विषयीभूतोयोबाणव्यापारःशरीरभेदनादितत्साध्यप्राणवियोगाश्रयोवालीतिवा
क्यार्थः=१

र्तृकरणयोस्तृतीया॥अनभिहितेकर्तरिकरणेचतृतीयास्यात्॥रामेणबाणे
नहतोवाली॥प्रकृत्यादिभ्यउपसंख्यानं॥प्रकृत्याचारुः॥प्रायेणयाज्ञिकः॥
गोत्रेणगार्ग्यः॥समेनैति॥विषमेणैति॥द्विद्रोणेनधान्यंक्रीणाति॥पंचकेन
पशून्गृह्णाति॥सुखेनदुःखेनयातीत्यादि॥दिवःकर्मच॥दिवःसाधकतमं
कर्मसंज्ञंस्याच्चात्करणसंज्ञं॥अक्षैरक्षान्वादीव्यति॥सहयुक्तेऽप्रधाने॥स
हार्थेनयुक्तेऽप्रधानेतृतीया॥पुत्रेणसहागतःपिता॥एवंसाकंसार्द्धंसमं
योगेपि॥विनापितद्योगंतृतीया॥वृद्धोयूनेतिनिर्द्देशात्॥येनाङ्गविकारः॥ये

द्विद्रोणेति·द्वयोर्द्रो
णयोसमाहारोद्विद्रो
णम्=२

साब्दिकान्वयःप्रधानः
आर्थिकान्वयअप्रधानः

१= ननन्तादेवः

पादेनखंजः कर्णेनबधिरः२ द्रव्यादिसंधारणं·निर्व्यापारसंधारणंच=४
गुणाद्रव्यक्रियाद्रव्यादि

गुणाद्रव्यक्रियाभिः=

नाङ्गेनविकृतेनांगिनोविकारोलक्ष्यतेतत्रतृतीया॥अक्ष्णाकाणः॥अक्षिसं
बंधिकाणत्वविशिष्टइत्यर्थः॥अपवर्गेतृतीया॥अपवर्गःफलप्राप्तिस्तस्यांद्यो
त्यायांकालाध्वनोरत्यंतसंयोगेतृतीयास्यात्॥अह्नाक्रोशेनवानुवाकोधीतः
अपवर्गेकिं॥मासमधीतोनायातः॥हेतौ॥तृतीया॥दंडेनघटः॥इत्थंभूतल
क्षणे॥तृतीया॥जटाभिस्तापसः॥जटाज्ञानज्ञाप्यतापसत्वविशिष्टइत्यर्थः॥सं
ज्ञोन्यतरस्यांकर्मणि॥संपूर्वस्यजानातेःकर्मणितृतीयावा॥पित्रापितरंवा
संजानीते॥कर्मणायमभिप्रैतिससंप्रदानं॥दानस्यकर्मणायमभिप्रैतिस

तै१ संबंधम्=१

कंचित्प्रकारंप्राप्तस्य
लक्षणेद्योत्ये =१

उपकार्योपकारकभावसंबन्धेद्योत्येउ
पकार्यवाचकाच्चतुर्थी =८=४=४ =

अकर्मकक्रियया: =१

संप्रदानसंज्ञःस्यात्।। चतुर्थीसंप्रदाने।। अनुक्ते।। विप्रायगांददाति।। क्रियं
यायमभिप्रैतिससंदानं।। पत्येशेते।। परिक्रयणेसंप्रदानमन्यतरस्यां।। नि
यतकालंभृत्यास्वीकरणंपरिक्रयणं।। तस्मिन्साधकतमंकारकंसंप्रदानं
वा।। शतेनशतायवापरिक्रीतः।। तादर्थ्येचतुर्थीवाच्या।। मुक्तयेहरिंभज
ति।। उत्पातेनज्ञापितेच।। वातायकपिलाविद्युत्।। नमःस्वस्तिस्वाहास्व
धाअलम्वषड्योगाच्च।। एभिर्योगेचतुर्थी।। हरयेनमः।। प्रजाभ्यःस्वस्ति
।।अग्नयेस्वाहा।। पितृभ्यःस्वधा।। अलमितिपर्याप्त्यर्थस्यग्रहणम्।। ते

प्राणिनांशुभाशुभसूचकभूतविकारकम् =३

३ आतपायातिलोहिता।। पीतावर्षतिसस्यायदुर्भिक्षायसिताभवेत्।। १।।

२= उपपदविभक्तेःकारकविभक्तिर्बली।। नमस्करोतिदेवान् =२

ल्यबन्तद्वाराप्रयोगेल्यबन्तवाच्यार्थइति
कर्मण्यधिकरणेचपंचमीत्यर्थः=४=

विभाजनकत्वेसतिविभाजनकव्यापारानाश्रयम्=१
ध्रुवं=१ विभाजनकव्यापारे=२

नदैतेभ्योहरिंत्रातुंप्रभुःसमर्थः॥त्राताइत्यादि॥ध्रुवमपायेऽपादानम्॥अपायोविश्लेषतस्मिंसाध्येऽवधिभूतमपादानम्॥अपादानेपञ्चमी॥ग्रामादायाति॥धावतोऽश्वात्पतति॥इत्यादि॥जनिकर्तुःप्रकृतिः॥जायमानस्यहेतुरपादानंस्यात्॥ब्रह्मणःप्रजाःप्रजायन्ते॥ल्यब्लोपेकर्मण्यधिकरणेच॥प्रासादात्प्रेक्षते॥आसनात्प्रेक्षते॥प्रासादमारुह्य॥आसनेउपविश्यप्रेक्षतइत्यर्थः॥विभाषागुणेऽस्त्रियाम्॥गुणेहेतावस्त्रीलिङ्गेपञ्चमीवास्यात्॥जाड्याज्जाड्येनवाबद्धः॥गुणेकिम्॥धनेनकुलम्॥अस्त्रियांकिं

अपायेयदुदासीनंचलंवायदिवाचलम्।ध्रुवमेवातदावेशात्तदपादानमुच्यते॥१॥

ल्यबन्तस्यप्रयोगंविनापितदर्थ
गम्यमानत्वेनाप्रयोगे=४=४

अन्यतरस्यांग्रहणं समुच्चयार्थमन्र

म्॥ बुध्यामुक्तः॥ विभाषेतियोगविभागाद्गुणेस्त्रियांचक्वचित्॥ धूमाद
ग्निमान्॥ नास्तिघटोऽनुपलब्धेः॥ पृथग्विनानानाभिस्तृतीयान्यतरस्या
म्॥ एभिर्योगेतृतीयास्यात्पंचमीद्वितीयाच॥ पृथग्रामेणरामाद्रामंवा॥
एवंविनानाना॥ अन्यारादितरर्त्तेदिक्शब्दांचूत्तरपदाजाहियुक्ते॥ प
ञ्चमी॥ अन्यइत्यर्थग्रहणम्॥ इतरग्रहणंप्रपंचार्थम्॥ अन्योभिन्नइतरो
वाकृष्णात्॥ आराद्वनात्॥ ऋतेकृष्णात्॥ पूर्वोग्रामात्॥ दिशिदृष्टःशब्दः
दिक्शब्दः॥ तेनसंप्रतिदेशकालवृत्तिनायोगेपिभवति॥ चैत्रात्पूर्वः

अवयववाचियोगे तु न· तस्य परमाम्रेडितमिति निर्देशात् = ५

एतौ वर्जने· परिहरेः ४ आङ् मर्यादायाम् २

म·कौ·का·
८

फाल्गुनः प्राक् प्रत्यग्वा ग्रामात्॥ आच् दक्षिणा ग्रामात्॥ आहि॥ दक्षिणाहि ग्रामात्॥ अपपरी वर्जने॥ कर्मप्रवचनीयौ स्तः॥ आङ् मर्यादावचने॥ उक्तसंज्ञः॥ वचनग्रहणादभिविधावपि॥ पंचम्यपाङ्परिभिः॥ एतैः कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी॥ अप हरेः॥ संसारः॥ परिरत्र वर्जने॥ साहचर्यात्॥ लक्षणादौ तु॥ हरिं परि॥ आ मुक्तेः संसारः॥ आ सकलाद्ब्रह्म॥ प्रतिः प्रतिनिधिप्रतिदानयोः॥ कर्मप्रवचनीयः॥ प्रतिनिधिप्रतिदाने च यस्मात्॥ अत्र कर्मप्रवचनीयैर्योगे पंचमी॥ प्रद्युम्नः ▨ कृष्णात्प्रति

मुख्यस्याभावे तत्सदृशस्योपादानं प्रतिनिधिः = २

दत्ततुल्य स्य प्रत्यर्पणं प्रतिदानम् = २ = = =

श्रीः
८

अनुत्तरपदस्यदिकृत्राद्‌ःयोपिसिद्रुपथ
कृग्रहणंवध्यतसेर्थइतिषष्ठ्यांयाधितुम

संबन्धः१२
व१

॥तिलेभ्यःप्रतियच्छतिमाषान्॥ षष्ठीशेषे॥ कारकप्रातिपदिकार्थव्यतिरिक्तः
स्वस्वामिभावादिःशेषस्तत्रषष्ठी॥ राज्ञःपुरुषः॥ कर्मादीनामपिसंबंधमात्रवि
वक्षायांषष्ठ्येव॥ सतांगतम्॥ सर्पिषोजानीते॥ मातुःस्मरति॥ एधोदकस्यो
पस्कुरुते॥ भजेशंभोश्चरणयोः॥ फलानांतृप्तः॥ कर्तृकर्मणोःकृति॥ कृद्योगे
कर्तरिकर्मणिचषष्ठी॥ कृष्णस्यकृतिः॥ जगतःकर्ताकृष्णः॥ गुणकर्मणि
वेष्यते॥ नेताश्वस्यस्रुघ्नंस्रुघ्नस्यवा॥ कृतिकिम्॥ तद्धितेमाभूत्॥ कृतपूर्वी
कटम्॥ उभयप्राप्तौकर्मणि॥ उभयोःप्राप्तिर्यस्मिन्कृतितत्रकर्मण्येवष

पूर्वंकृतमनेनेतिविग्रहेपूर्वादिनिःसपूर्वाच्चेतिकर्तरि
इनः

२४ नलोकेनिवक्ष्माणनिषेधस्यापवादः। राज्ञांमतोबुद्धः पूजितोवा। अधिकरणवाचिनश्च॥
(क्तस्ययोगेषष्ठी×२

सूनासंमेति

ष्ठी। आश्चर्योगवांदोहोऽगोपेन॥ कृत्यानांकर्तरिवा॥ षष्ठी। मयाममवासेव्यो
हरिः॥ क्तस्यचवर्तमाने॥ वर्तमानार्थक्तस्ययोगेषष्ठी॥ इदमेषांशयितम्॥
नलोकाव्ययनिष्ठाखलर्थतृनाम्॥ एषांप्रयोगेषष्ठीन। लादेशाः॥ कुर्वन्
कुर्वाणः सृष्टिंहरिः। उ हरिंदिदृक्षुः॥ अलंकरिष्णुर्वा॥ उक। दैत्यान्घातुको
हरिः॥ कमेरनिषेधः॥ लक्ष्म्याःकामुकः॥ अव्ययम्॥ जगत्सृष्ट्वा॥ निष्ठा।
दैत्यान्हतवान्॥ विष्णुनाहतादैत्याः॥ खलर्थः। ईषत्करःप्रपंचोहरिणा॥ तृ
न्निति प्रत्याहारः॥ शातृशानचाविति तृशब्दादारभ्य तृनोनकारात्॥

उपपदेति
कर्म

इषदुःसुषुकृच्छ्र[illegible]

पूर्वजौः शानन्

शानन्॥ सोमं पवमानः॥ चानश्॥ आत्मानं मण्डयमानः॥ शतृ॥ वेदमधीय
न्॥ तृन्॥ कर्त्ता लोकान्॥ द्विषःशतुर्वा॥ मुरस्य मुरं वा द्विषन्॥ सर्वोयं का
रकषष्ठ्याः प्रतिषेधः॥ शेषे षष्ठी तु स्यादेव॥ ब्राह्मणँ कुर्वन्॥ नरकस्य जि
ष्णुः॥ अकेनोर्भविष्यदाधमर्ण्ययोः॥ भविष्यत्यकस्य भविष्यदाधमर्ण्या
र्थेनश्च योगे षष्ठी न॥ सतः पालकोऽवतरति॥ व्रजं गामी॥ शतं दायी॥ निमि
त्तपर्यायप्रयोगे सर्वासां प्रायदर्शनम्॥ किन्निमित्तं वसति॥ केन निमित्ते
न॥ कस्मै निमित्तायेत्यादि॥ एवं किं कारणम्॥ को हेतुः॥ किम्प्रयोजन

स ३

Nepal Sanskrit University, Balmeekri Campus, Kathmandu

भित्यादि॥ प्रायग्रहणादसर्वनाम्नः प्रथमाद्वितीये न स्तः॥ ज्ञानेन निमित्तेन हरिः सेव्यः॥ ज्ञानाय निमित्तायेत्यादि॥ षष्ठ्यतसर्थप्रत्ययेन॥ ग्रामस्य दक्षिणतः॥ पुरः पुरस्तात्॥ उपरि उपरिष्टात्॥ एनपा द्वितीया॥ एनबन्तेन योगे द्वितीया स्यात्॥ एनपेति योगविभागात्षष्ठ्यपि॥ दक्षिणेन ग्रामं ग्रामस्य वा॥ एवमुत्तरेण॥ दूरान्तिकार्थैः षष्ठ्यन्यतरस्याम्॥ एतैर्योगे षष्ठीपंचमी॥ दूरं निकटं वा ग्रामस्य ग्रामाद्वा॥ दिवस्तदर्थस्य॥ द्यूतार्थस्य क्रयविक्रयरूपव्यवहारार्थस्य च दिवः कर्मणि षष्ठी॥ शतस्य दीव्यति॥ तदर्थस्य किम्॥ ब्राह्मणं दीव्यति॥

व्यवहृपणोः समर्थयोः

स्तौतीत्यर्थः॥ विभाषोपसर्गे॥ शतस्य शतं वा प्रदीव्यति॥ आधारोऽधिकरणम्॥ क
र्तृकर्मद्वारा तन्निष्ठक्रियाया आधारः कारकमधिकरणम्॥ सप्तम्यधिकरणे
च॥ अनुक्ते॥ चाद्दूरांतिकार्थेभ्यः॥ औपश्लेषिको वैषयिकोऽभिव्यापकश्चेत्याधा
रस्त्रिधा॥ कटे आस्ते॥ स्थाल्यां पचति॥ मोक्षे इच्छास्ति॥ सर्वस्मिन्नात्मास्ति॥ वन
स्य दूरे॥ अंतिके वा॥ क्तस्येन्विषयस्य कर्मण्युपसंख्यानम्॥ अधीती व्याकरणे
॥ अधीतमनेनेति विग्रहे इष्टादिभ्यश्चेति कर्त्तरीनिः॥ साध्वसाधुप्रयोगे च॥ साधुः
कृष्णो मातरि॥ असाधुर्मातुले॥ निमित्तात्कर्मयोगे॥ चर्मणि द्वीपिनं हंति द

उपसमीपे श्लेषः
संबन्धः उपश्लेषः १
उपश्लेषेण कृत
औपश्लेषिकः = २

निमित्तमिह फलम् = १

क्रिया२

म.कौ.का. ११ तयोर्हन्तिकुञ्जरम्॥ केशेषुचमरींहन्तिसीम्निपुष्कलकोहतः॥ यस्यचभावेनभा
वलक्षणम्॥ यस्यक्रिययाँन्तरंलक्ष्यतेततःसप्तमी॥ गोषुदुह्यमानासुगतः॥ षष्ठी
चानादरे॥ अनादराधिक्येभावलक्षणेषष्ठीसप्तम्यौस्तः॥ रुदतिरुदतोवाप्राव्रा
जीत्॥ रुदन्तंपुत्रादिकमनादृत्यसंन्यस्तवानित्यर्थः॥ स्वामीश्वराधिपतिदाया
दसाक्षिप्रतिभूप्रसूतैश्च॥ षष्ठीसप्तम्यौस्तः॥ गवांगोषुवास्वामी॥ आयुक्तकु
शलाभ्यांचासेवायाम्॥ आभ्यांयोगेषष्ठीसप्तम्यौस्तः॥ आयुक्तोव्यापारितः॥
आयुक्तःकुशलोवाहरिपूजनेहरिपूजनस्यवा॥ आसेवायांकिम्॥ आयुक्तोगौः

२ षष्ठ्यामेवप्राप्तायांपाक्षिकसप्तम्यर्थंवचनम्॥ श्रीः ११

निर्धारणं॥२॥

शकटे॥इषद्युक्त इत्यर्थः॥यतश्च निर्धारणम्॥जातिगुणक्रियासंज्ञाभिः समुदा
यादेकदेशस्य पृथकरणं यतस्ततः षष्ठीसप्तम्यौ स्तः॥नृणां नृषु वा ब्राह्मणः श्रेष्ठः
॥गवां गोषु वा कृष्णा गौर्बहुक्षीरा॥गच्छतां गच्छत्सु वा धावन्तः शीघ्राः॥छात्राणां
मथुरायां भवाः छात्रेषु वा मैत्रः पटुः॥पंचमी विभक्ते॥विभागो विभक्तम्॥निर्धार्यमाणस्य यत्र
माथुरास्तत्र भवः भेद एव तत्र पंचमी॥माथुराः पाटलिपुत्रकेभ्य आढ्यतराः॥साधुनिपुणाभ्या
इतिकर्मणापराः मर्चायां सप्तम्यप्रतेः॥मातरि साधुर्निपुणो वा॥अर्चायां किं॥निपुणो राज्ञो भृत्यः
॥इह तत्त्वकथने तात्पर्यं॥अप्रत्यादिभिरिति वक्तव्यम्॥साधुर्निपुणो वा मात

आभ्यां योगे सप्तम्यर्चायां न तु प्रतेः =३

वं
भूनिरूपितस्वामित्वसंबंधवांरामः रामनिरूपितस्वत्वाख्यसंबंधवतीभूरित्यर्थः =४

रंप्रतिपर्यनुवा॥अधिरीश्वरे॥स्वस्वामिसंबंधेऽधिःकर्मप्रवनीयः॥यस्मादधि
कंयस्यचेश्वरवचनंतत्रसप्तमी॥अत्रकर्मप्रवचनीययुक्तेसप्तमी॥उपप
रार्द्धेहरेर्गुणाः॥परार्द्धादधिकाइत्यर्थः॥ऐश्वर्येतुस्वस्वामिभ्यांपर्यायेण
सप्तमी॥अधिभुविरामः॥अधिरामेभूः॥ ॥इतिविभक्त्यर्थाः॥ ॥

के.

अव्ययीभावतत्पुरुषकर्मधारयद्विगुबहुव्रीहिद्वन्द्वसंज्ञाव्यतिरिक्तः१ द्वयपदादीनां संबन्धः समसनं
अनेकपदस्यैकपदीकरणं समासः१

स.कौ.स.

श्रीगणेशायनमः॥ ॥समासः पंचधा॥ तत्रसमसनं समासः॥ सच विशेषसंज्ञाविनिर्मुक्तः केवलसमासः प्रथमः॥ प्रायेण पूर्वपदार्थप्रधानोऽव्ययीभावो द्वितीयः॥ प्रायेणोत्तरपदार्थप्रधानस्तत्पुरुषस्तृतीयः॥ तत्पुरुषभेदः कर्मधारयः॥ कर्मधारयभेदो द्विगुः॥ प्रायेणान्यपदार्थप्रधानो बहुव्रीहिश्चतुर्थः॥ प्रायेणोभयपदार्थप्रधानो द्वन्द्वः पंचमः॥ समर्थः पदविधिः॥ पदसंबंधियो विधिः स समर्थाश्रितो बोध्यः॥ प्राक्कडारात्समासः॥ कडाराः कर्मधारय इत्यतः प्राक्समास इत्यधिक्रियते॥ सहसुपा॥ सुप्सुपा

स२
समर्थ एकार्थीभावः२ व्यपेक्षा

२= सामर्थ्यं द्विविधं एकार्थीभावलक्षणं व्यपेक्षालक्षणं च पृथगर्थानामेकार्थोपस्थितिजनकत्वं एकार्थीभावत्वं स्वार्थपर्यवसायीनां पदानां परस्पराकांक्षा व्यपेक्षा व्यपेक्षावाक्यादेव एकार्थीभावश्च समासे एव समर्थः किं-पश्य कृष्णं० श्रितो

एकदेशं ॥३ (सुबिति प्रथमान्तं पदं सुवामंत्रिते पराङ्गवत्स्वरे इति सूत्रादनुवर्त्तते।

हरिः

१

४ = नित्यविधुद्देश्यतावच्छेदकतानाक्रान्तत्वंपरिनिष्ठितत्वं ॥ ॥ नित्यविध्युद्देश्यतावच्छेदकतानाक्रान्तत्वमपरिनिष्ठितत्वम् ४

सहसुपासमस्यते।समासत्वात्प्रातिपदिकत्वेसुपोलुक्॥परार्थाभिधानं
वृत्तिः॥कृत्तद्धितसमासैकशेषसनाद्यन्ताधातुरूपाःपंचवृत्तयः॥वृ
त्त्यर्थावबोधकंवाक्यंविग्रहः॥सचलौकिकोऽलौकिकश्चद्विधा॥
तत्रपूर्वंभूतइतिलौकिकः।पूर्वअमभूतसुइतिअ▨लौकिंभूतपू
र्वः॥भूतपूर्वेचरडितिनिर्देशात्पूर्वनिपातः॥इवेनवासमासोविभ
क्त्यलोपश्च॥वागर्थाविव॥वागर्थाविव॥ ॥इतिकेवलसमासः॥
॥ ॥अव्ययीभावः॥▦॥अधिकारोयंप्राक्तत्पुरुषात्॥अव्ययंवि

कः॥

हरि ङि अधि इत्यत्र अधिना उक्तेप्यधिकरणे वचनसामर्थ्यात्सप्तमी · वचनेच · यद्विभक्त्यर्थे वर्त्तमानव्ययं तद्विभक्त्यन्तेन सह समस्यते =४=४=

अ·

अनन्वितविभक्त्यपेक्षया अनुवादक विभक्तिरेव न्याय्यत्वात् हरिशब्दात्सप्तम्ये
[कवचनम् =४

म·कौ·स

भक्तिसमीपसमृद्धिव्यृद्ध्यर्थाभावात्ययासंप्रतिशब्दप्रादुर्भावपश्चाद्य
थानुपूर्व्ययौगपद्यसादृश्यसंपत्तिसाकल्यान्तवचनेषु ॥ विभक्त्यर्था
दिषु वर्त्तमानमव्ययं सुबन्तेन सह नित्यं समस्यते ॥ प्रायेण विग्रहो नित्यस
मासो स्वपदविग्रहो वा ॥ विभक्तौ ॥ हरि ङि अधि इति स्थिते ॥ प्रथमानि
र्दिष्टं समास उपसर्जनम् ॥ समासशास्त्रे प्रथमानिर्दिष्टमुपसर्जनं
स्यात् ॥ उपसर्जनं पूर्वं ॥ समासे उपसर्जनं प्राक् प्रयोज्यम् ॥ इत्यधेः प्राक्
प्रयोगः ॥ सुपो लुक् ॥ एकदेशविकृतस्यानन्यत्वात् प्रातिपदिकसंज्ञा ।

समस्यमानयावत्पदाघटितत्वं अस्वपदविग्रहत्वं= (४)

अत्र निपातेनाभिहितेवचनसामर्थ्या सप्तमी =४=

पंस्याद्युत्पत्तिः॥अव्ययीभावश्चेत्यव्ययत्वात्सुपो लुक्॥अधिहरि॥अव्ययी
भावश्च॥नपुंसकं स्यात्॥गाः पातीति गोपाः॥तस्मिन्नित्यधिगोपम्॥नाव्य
यीभावादतोम्त्वपंचम्याः॥अदन्तादव्ययीभावात्सुपो न लुक् तस्य पंचमीं वि
नामादेशः॥कृष्णस्य समीपं उपकृष्णम्॥तृतीयासप्तम्योर्वहुलम्॥अद
न्तादव्ययीभावात्तृतीयासप्तम्योर्वहुलमंभावः॥उपकृष्णम्॥उपकृष्णेन
॥उपकृष्णे॥वहुलग्रहणात्सुमद्रमुन्मत्तगंगमित्यादौ नित्यमंभावः॥मद्र
णां समृद्धिः सुमद्रम्॥यवनानां व्यृद्धिः दुर्यवनम्॥मक्षिकाणामभावो निर्म

अ·

म·कौ·स·

क्षिकम्॥हिमस्यात्ययोतिहिमम्॥निद्रासंप्रतिनप्रयुज्यतेऽतिनिद्रम्॥हरि
शब्दस्यप्रकाशइतिहरि॥विष्णोःपश्चादनुविष्णु॥योग्यतावीप्सापदार्थान
तिवृत्तिसादृश्यानियथार्थाः॥रूपस्ययोग्यमनुरूपम्॥अर्थमर्थंप्रतिप्रत्य
र्थम्॥शक्तिमनतिक्रम्ययथाशक्ति॥अव्ययीभावेचाकाले॥सहस्य
सःस्यादव्ययीभावेनतुकाले॥हरेःसादृश्यंसहरिः॥कालेतु॥सहपूर्वा
ह्णं॥जेष्ठस्यानुपूर्वेणेत्यनुज्येष्ठम्॥चक्रेणयुगपत्सचक्रम्॥सदृशःस
ख्यासखि॥क्षत्राणांसंपत्तिःसक्षत्रम्॥तृणमप्यपरित्यज्यसतृणम्॥अ

स

हरयः
३

ग्निग्रन्थपर्यंतमधीतेसाग्नि॥यथासादृश्ये॥असादृश्येएवयथाशब्दःसमस्यते
॥तेनेहन॥यथाहरिस्तथाहरः॥यावदवधारणे॥यावन्तःश्लोकास्तावन्तोच्यु
तप्रणामाः॥यावच्छ्लोकम्॥सुप्प्रतिनामात्रार्थे॥शाकस्यलेशःशाकप्रति
॥विभाषाअधिकारोयं॥अपपरिवहिरञ्चवःपंचम्या॥अपविष्णुसंसारः॥
अपविष्णोः॥परिविष्णु॥परिविष्णोः॥वहिर्वनम्॥वहिर्वनात्॥प्राग्वनम्
॥प्राग्वनात्॥तिष्ठद्गुप्रभृतीनिच॥एतानिनिपात्यन्ते॥तिष्ठन्तिगावोय
स्मिन्कालेसतितिष्ठद्गुदोहनकालः॥पारेमध्येषष्ठ्यावा॥पारमध्यशब्दौ

अ

यत्र उत्सर्गापवादौ महाविकल्पौ तत्रापवादेन मुक्ते उत्सर्गो न प्रवर्तते

म·कौ·स·

षष्ठ्यन्तेन सह वा समस्येते॥ एदंतत्वं चानयोर्निपात्यते॥ पारेगंगं॥ गंगापा
रम्॥ मध्येगंगम्॥ गंगामध्यम्॥ महाविकल्पेन वाक्यमपि॥ गंगायाः पार
म्॥ संख्यावंश्येन॥ वंशोद्विधा॥ विद्यया जन्मना वा॥ तत्र भवो वंश्यः॥ तद्वाचि
ना सह संख्या समस्यते॥ द्वौ मुनी वंश्यौ द्विमुनि॥ व्याकरणस्य त्रिमुनि॥ वि
द्यातद्वतामभेदविवक्षायां त्रिमुनिव्याकरणम्॥ एकविंशतिभारद्वाजम्
॥ नदीभिश्च॥ नदीभिः संख्या वा समस्यते॥ समाहारे चायमिष्यते॥ पंचगं
गम्॥ द्वियमुनम्॥ अन्यपदार्थे च संज्ञायाम्॥ अन्यपदार्थे विद्यमानं सु

हरिः
४

वंतं नदीभिः सह नित्यं समस्यते॥ विभाषाधिकारेपि वाक्येन संज्ञानवगमादिह नित्यसमासः॥ उन्मत्तगंगं नाम देशः॥ लोहितगंगम्॥ तद्धिताः॥ आपंचमसमाप्तेरधिकारोयम्॥ अव्ययीभावे शरत्प्रभृतिभ्यः॥ शरदादिभ्यष्टच् स्यात्समासान्तोव्ययीभावे॥ शरदः समीपमुपशरदम्॥ प्रतिविपाशम्॥ शरद्॥ विपाश्॥ अनस्॥ मनस्॥ उपानह्॥ दिव्॥ हिमवत्॥ अनडुह्॥ दिश्॥ दृश्॥ विश्॥ चेतस्॥ चतुर्॥ त्यद्॥ तद्॥ कियत्॥ जराया जरश्च॥ उपजरसम्॥ अनश्च॥ अन्नताद्व्ययीभावाट्टच् स्यात्॥ नस्तद्धिते॥ नान्तस्य भस्य टेर्लोपस्तद्धिते॥ उपराजम्॥

अ.

ल.कौ.स. अध्यात्मं॥नपुंसकादन्यतरस्याम्॥अन्नंतंयत्क्लीवंतदंतादव्ययीभावाट्टज्वा॥
उपचर्मं॥उपचर्मम्॥झयः॥झयंतादव्ययीभावाट्टज्वा॥उपसमित्॥उपसमिधं
॥नदीपौर्णमास्याग्रहायणीभ्यः॥वाटच्॥उपनदम्॥उपनदीत्यादि॥गिरेश्च
सेनकस्य॥वाटच्॥उपगिरम्॥उपगिरि॥प्रतिपरसमनुभ्योक्ष्णः॥टच्॥प्र
त्यक्षम्॥अक्ष्णः परं परोक्षं॥अतएवसमासः॥परोक्षेलिटीतिनिपातनात्व
रस्योकारः॥इत्यादि॥ ॥इत्यव्ययीभावः॥ ॥तत्पुरुषः॥अधिकारोयं
प्राग्बहुव्रीहेः॥द्विगुश्च॥तत्पुरुषसंज्ञः॥द्वितीयाश्रितातीतपतितगतात्यस्त हरि. ५

प्राप्तापन्नैः॥द्वितीयान्तंश्रितादिप्रकृतिकैः सुबन्तैः सह वा समस्यते॥कृष्णंश्रितः॥कृ
ष्णश्रितः॥इत्यादि॥तृतीयातत्कृतार्थेनगुणवचनेन॥तृतीयांतंतृतीयांतार्थकृतगु
णवचनेनार्थेन च सह प्राग्वत्॥शंकुलयाखण्डः शंकुलाखण्डः॥धान्येनार्थो
धान्यार्थः॥तत्कृतेति किम्॥अक्ष्णाकाणः॥पूर्वसदृशसमोनार्थकलहनिपुण
मिश्रश्लक्ष्णैः॥तृतीयांतमेतैः प्राग्वत्॥मासपूर्वः॥मातृसदृशः॥पितृसमः॥ऊ
नार्थः॥माषोनंकार्षापणम्॥माषविकलम्॥वाक्कलहः॥आचार्निपुणः॥गु
डमिश्रः॥आचारश्लक्ष्णः॥अवरस्योपसंख्यानम्॥मासावरः॥अन्येनव्यञ्ज

त:

म॰को॰स॰

न्नम्॥संस्कारद्रव्यवाचकंतृतीयान्तमन्नेनसहप्राग्वत्॥दध्नाउपसिक्तओदनः
॥दध्योदनः॥भक्षेणमिश्रीकरणम्॥गुडेनमिश्राधानागुडधानाः॥कर्तृकरणे
कृताबहुलम्॥कर्तरिकरणेचतृतीयांबहुलंप्राग्वत्॥हरित्रातः॥नखभि
न्नः॥कृद्ग्रहणेगतिकारकपूर्वस्यापिग्रहणम्॥नखनिर्भिन्नः॥चतुर्थीतद
र्थार्थबलिहितसुखरक्षितैः॥चतुर्थ्यंतार्थाययत्तद्वाचिनार्थादिभिश्चच
तुर्थ्यन्तंप्राग्वत्॥यूपायदारुयूपदारुः॥तदर्थेनप्रकृतिविकारभावएवेष्टिः
॥तेनेहन॥रन्धनायस्थाली॥अश्वघासादयस्तुषष्ठीतत्पुरुषाः॥अर्थेननि

छन्नेन
सह ३

हरीन्:
६

त्यसमासो विशेष्यलिंगता चेति वक्तव्यम्॥ द्विजायायं द्विजार्थः सूपः॥ द्विजार्था यवागूः॥ द्विजार्थं पयः॥ भूतवलिः॥ गोहितं॥ गोसुखम्॥ गोरक्षितम्॥ पञ्चमी भयेन॥ चोराद्भयम्॥ चोरभयम्॥ स्तोकान्तिकदूरार्थकृच्छ्राणि क्तेन॥ पञ्चम्याः स्तोकादिभ्यः॥ अलुगुत्तरपदे॥ स्तोकान्मुक्तः॥ अल्पान्मुक्तः॥ अन्तिकादागतः॥ अभ्यासादागतः॥ दूरादागतः॥ कृच्छ्रादागतः॥ षष्ठी॥ सुबन्तेन प्राग्वत्॥ राज्ञः पुरुषः॥ राजपुरुषः॥ याजकादिभिश्च॥ षष्ठ्यन्तं समस्यते वक्ष्यमाणस्यापवादः॥ ब्राह्मणयाजकः॥ देवपूजकः॥ याजकपूजकपरिवारक

अधिकारे-

इति पंचम्या अलुक्.४

सान्तमहतसंयोगस्येति दीर्घः

परिवेषकस्नातकाध्यापकोत्सादकोद्वर्तकहोतृपोतृभर्तृरथगणकपत्तिगण
कानि॥ गुणात्तरेण तरलोपश्चेति वक्तव्यम्॥ तरबन्तं यद्गुणवाचि तेन समा
सः॥ सर्वेषां श्वेततरः सर्वश्वेतः॥ सर्वेषां महत्तरः सर्वमहान्॥ न निर्धारणे॥ निः
र्धारणे षष्ठी न समस्यते॥ नृणां द्विजः श्रेष्ठः॥ पूरणगुणसुहितार्थसदव्ययतव्य
समानाधिकरणेन॥ पूरणाद्यर्थैः सदादिभिश्च षष्ठी न समस्यते॥ सतां ष
ष्ठः॥ काकस्य कार्ष्ण्यम्॥ सुहितार्थास्तृप्त्यर्थाः॥ फलानां सुहितः॥ सतः
द्विजस्य कुर्वन् कुर्वाणो वा॥ ब्राह्मणस्य कृत्वा॥ पूर्वोत्तरसाहचर्यात्तद्व्य

मतिबुद्धिपूजार्थेभ्यश्चेति क्तः ३

यमेवगृह्यते ॥ तेनतदुपरीत्यादिसिद्धम् ॥ ब्राह्मणस्यकर्त्तव्यम् ॥ तक्षकस्यसर्पस्य
॥ क्तेनचपूजायाम् ॥ मतिवुद्धिसूत्रेणविहितोयःक्तस्तदंतेनषष्ठीनसमस्यते ॥
॥ राज्ञांमतोवुद्धःपूजितोवा ॥ राजपूजितइत्यादौतुभूतेक्तांतेनसहतृतीयासमासः
॥ अधिकरणवाचिनाच ॥ क्तेनषष्ठीनसमस्यते ॥ इदमेषामासितंगतंभुक्तंवा
॥ कर्मणिच ॥ उभयप्राप्तौकर्मणीतियाषष्ठीसानसमस्यते ॥ आश्चर्योगवांदो
होऽगोपेन ॥ तृजकाभ्यांकर्त्तरि ॥ कर्त्रर्थेतृजकाभ्यांषष्ठ्यानसमासः ॥ वज्रस्य
भर्त्ता ॥ ओदनस्यपाचकः ॥ कर्त्तरिच ॥ कर्त्तरिषष्ठ्याअकेननसमासः ॥ भवतःशा

क्तोऽधिकरणे
तिक्तः

त. धात्वर्थनिर्देशेण्वुल्वक्तव्यः

म.कौ.स.

यिकौ॥पूर्वापराधरोत्तरमेकदेशिनैकाधिकरणे॥अवयविना सह पूर्वादयः समस्य
न्ते॥एकत्वसंख्याविशिष्टश्चेदवयवी॥षष्ठीसमासापवादः॥पूर्वं कायस्य पूर्व
कायः॥एकाधिकरणे किम्॥पूर्वश्छात्राणाम्॥अर्द्धं नपुंसकम्॥समांश
वाच्यर्द्धशब्दो नित्यं क्लीबे स प्राग्वत्॥अर्द्धं पिप्पल्या अर्द्धपिप्पली॥एकवि
भक्तावषष्ठ्यन्तवचनमित्युपसर्जनसंज्ञाभावाद्ध्रस्वो न॥क्लीबे किम्॥ग्रामार्द्धः॥
द्रव्यैक्य एव॥अर्द्धं पिप्पलीनाम्॥द्वितीयतृतीयचतुर्थतुर्याण्यन्यतरस्याम्
॥एतान्येकदेशिना सह प्राग्वत्॥द्वितीयं भीक्षायाः द्वितीयभिक्षा॥एकदेशि

एकविभक्ती चपूर्वनिपाते

अर्द्धमिति नपुंस
कनिर्देशो नैव विशि
ष्टं नपुंसकग्रहणं
स्त्रीलिङ्गग्रहणम्
तन्त्रमित्यस्य बीज

हरिम्बां.
८

यत्रउपसर्गापवादोमहाविभाषयाविकल्प्यतेतत्रअपवादेनमुक्तेउत्सर्गोनप्रवर्तते·इतिज्ञापयति·॥

नाकिम्॥द्वितीयंभिक्षायाद्वितीयभिक्षुकस्य॥अन्यतरस्यांग्रहणासामर्थ्यात्पूरणगुणेतिनिषेधंबाधित्वापक्षेषष्ठीसमासः॥भिक्षाद्वितीयम्॥प्राप्तापन्नेचद्वितीयया॥पक्षेद्वितीयाश्रितेतिसमासः॥प्राप्तोजीवनंप्राप्तजीवनः॥जीवनप्राप्तः॥आपन्नजीवनः॥जीवनापन्नः॥इहसूत्रेद्वितीययाअइतिछित्वाअकारोपिविधीयते॥तेनजीविकांप्राप्तास्त्रीप्राप्तजीविका॥आपन्नजीविका॥कालाःपरिमाणिना॥परिच्छेद्यवाचिनासुबंतेनसहकालाःसमस्यन्ते॥मासोजातस्ययस्यसमासजातः॥सप्तमीशौंडैः॥सप्तम्यन्तंशौंडादिभिःप्राग्वत्॥अक्षेषुशौंडोऽक्षशौंडः॥

त.

स.कौ.स.

शौंडैर्धूर्तकितवव्याडप्रवीणसंवीतांतरधिपपटुपंडितकुशलचपलनिपुणानि॥
द्वितीयातृतीयेत्यादियोगविभागादन्यत्रापिद्वितीयादीनांप्रयोगवशात्समासो
ज्ञेयः॥दिक्संख्येसंज्ञायाम्॥विशेषणंविशेष्येणबहुलमित्येवसिद्धेसंज्ञाया
मेवेतिनियमार्थमिदंसूत्रम्॥पूर्वेषुकामशमी॥सप्तर्षयः॥तेनेहनः॥उ
त्तरावृक्षाः॥पंचब्राह्मणाः॥तद्धितार्थोत्तरपदसमाहारेच।तद्धितार्थेविषये
उत्तरपदेचपरतसमाहारेचवाच्येदिक्संख्येप्राग्वत्।पूर्वस्यांशालायांभवः
पूर्वाशालाइतिसमासेजाते।सर्वनाम्नोवृत्तिमात्रेपुंवत्।दिक्पूर्वपदा

एकापिसप्तर्षीपि
सभेदाद्वियते=२
ष

हरिभिः

९

दसंज्ञायांञः॥अस्मात्भवाद्यर्थेञः स्यादसंज्ञायाम्॥तद्धितेष्वचामादेः॥ञ्णितिणिति
चतद्धितेऽचामादे रवोर्वृद्धिस्यात्॥यस्येतिच॥पौर्वशालः॥पूर्वशालाप्रियाय
स्येतित्रिपदेबहुव्रीहौकृतेप्रियाख्ये उत्तरपदेपूर्वयोस्तत्पुरुषः॥तेनशालाख्ये
आकारउदात्तः॥पूर्वशालाप्रियः॥दिक्षुसमाहारोनास्त्यनभिधानात्॥षसंम

तस्यापत्यं·

मातृणामपत्यंषाण्मातुरः॥मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाइतिवक्ष्यमाणोरण्॥
पञ्चगावोधनंयस्येतित्रिपदेबहुव्रीहौ॥द्वन्द्वतत्पुरुषयोरुत्तरपदेनित्यसमा
सवचनम्॥गोरतद्धितलुकि॥गोन्तात्तत्पुरुषाट्टच्स्यात्समासान्तोनतद्धितलु

त

अवान्तरतत्पुरुषस्यविकल्पेप्राप्ते २

दृतरव्याधर्मकत्वेनतात्पर्यविषयत्वंविशेषणत्वम्·४

नं·

अ·को·स· कि॥पञ्चगवधनः॥संख्यापूर्वोद्विगुः॥तद्धितार्थेत्यत्रोक्तःसंख्यापूर्वोद्विगुः
स्यात्॥द्विगुरेकवचनम्॥द्विग्वर्थःसामाहारएकवत्स्यात्॥सनपुंसकं॥
समाहारेद्विगुर्द्वन्द्वश्चनपुंसकंस्यात्॥पंचानांगवांसमाहारःपंचगवं॥वि
शेषणंविशेष्येणवहुलम्॥भेदकंभेद्येनसमानाधिकरणेनवहुलंप्रा त्यं
ग्वत्॥नीलमुत्पलंनीलोत्पलम्॥वहुलग्रहणात्क्वचिन्न॥कृष्णस
र्पः॥क्वचिन्न॥रामोजामदग्न्यः॥अपरस्यार्द्धेपश्चभावोवक्तव्यः॥अपरश्चा हरये·
सावर्द्धःपश्चार्द्धः॥सन्महत्परमोत्तमोत्कृष्टाःपूज्यमानैः॥सहसमस्यन्ते॥ १०

सद्वैद्यः॥आन्महतः समानाधिकरणजातीययोः॥महावैयाकरणः॥तत्पुरुषः समानाधिकरणः कर्मधारयः॥पुंवत्कर्मधारयजातीयदेशीयेषु॥कर्मधारये जातीयदेशीययोश्च परतो भाषितपुंस्कात्परऊङभावो यस्मिंस्तथाभूतं पूर्वं पुंवत्स्यात्॥पूरणंप्रियादिष्वप्राप्तः पुंवद्भावोनेन विधीयते॥महानवमी॥कृष्णचतुर्दशी॥महाप्रिया॥पूज्यमानैः किं॥उत्कृष्टो गौः॥पंकादुद्धृत इत्यर्थः॥उपमानानि सामान्यवचनैः॥घनश्यामः॥उपमितं व्याघ्रादिभिः सामान्याप्रयोगे॥पुरुषो व्याघ्र पुरुषव्याघ्रः॥सामान्याप्रयोगे किम्॥पुरुषव्याघ्र इव शूरः॥शाकपार्थि

वादीनामुत्तरपदलोपश्च॥शाकप्रियःपार्थिवःशाकपार्थिवः॥देवपूजकोब्रा
ह्मणोदेवब्राह्मणः॥कडाराःकर्मधारये॥कडारादयःशब्दाःकर्मधारयेवापू
र्वम्प्रयोज्याः॥कडारजैमिनिः॥जैमिनिकडारः॥मयूरव्यंसकादयश्च॥ए
तेनिपात्यन्ते॥मयूरोव्यंसकःमयूरव्यंसकः॥व्यंसकोधूर्त्तः॥उदक्चअवा
क्चउच्चावचम्॥निश्चितंचप्रचितंचनिश्चप्रचम्॥नास्तिकिंचनयस्य
सोऽकिंचनः॥आख्यातमाख्यातेनक्रियासातत्ये॥अश्नीतपिबतेत्येवंसततं
यत्राभिधीयतेसाऽश्नीतपिबता॥पचतभृज्जता॥खादतमोदता॥ना॰

हरिभ्याम्

उत्तरपदशब्दोहिसमासस्यचरमावयवेरूढः

स्तिकुतोभयंयस्यसअकुतोभयः॥अन्योराजाराजान्तरं॥चिदेवचिन्मात्रं॥
नञ्॥सुपाप्राग्वत्॥नलोपोनञः॥नञोनस्यलोपउत्तरपदे॥अब्राह्मणः॥
तस्मान्नुडचि॥लुप्तनकारान्नञउत्तरपदस्याजादेर्नुट्॥अनश्वः॥नैकधे
त्यादौतुनशब्देनसहसुसुपेतिसमासः॥कुगतिप्रादयः॥एतेसमर्थेननि
त्यंसमस्यन्ते॥कुत्सितःपुरुषःकुपुरुषः॥ऊर्यादिच्विडाचश्च॥ऊर्यादयःच्व्यं
ताडाजन्ताश्चक्रियायोगेगतिसंज्ञास्युः॥ऊरीकृत्य॥शुक्लीकृत्य॥पटप
टाकृत्य॥कारिकाशब्दस्योपसंख्यानम्॥कारिकाकृत्या॥कारिकाकृ
त्य॥अनुकरणंचानितिपरम्॥खाट्कृत्य॥अनितिपरंकिं॥खाडितिकृ

त्वानिरस्ठीवत्॥आदरानादरयोःसदसती॥सत्कृत्य·॥असत्कृत्य·॥भू
षणेलं॥अलंकृत्य॥भूषणेकिं॥अलंकृत्वोदनंगतः॥पर्याप्तमित्यर्थः
॥अनुकरणमित्यादित्रिसूत्रीस्वभावात्कृञ्विषया॥अंतरपरिग्रहे॥अं
तर्हत्य॥मध्येहत्वेत्यर्थः॥अपरिग्रहेकिं॥अंतर्हत्वागतं॥हतंपरिगृह्यगतमि
त्यर्थः॥कणेमनसीश्रद्धाप्रतीघाते॥कणेहत्यपयःपिबति॥मनोहत्य॥
कणेशब्दःसप्तमीप्रतिरूपकोनिपातोभिलाषातिशयेवर्त्तते·मनःशब्दो
प्यत्रैव॥पुरोव्ययं॥पुरस्कृत्य॥अस्तंच॥अस्तमितिमान्तमव्ययंगतिसं

त्तं॥अस्तंगत्य॥अच्छगत्यर्थवदेषु॥अव्ययमित्येव॥अच्छगत्य॥अच्छोद्य॥अभि
मुखंगत्वाउक्त्वाचेत्यर्थः॥अव्ययंकिं॥जलमच्छंगच्छति॥अदोनुपदेशे॥अ
दःकृत्यादःकृतं॥परंपत्युपदेशेत्वनुदाहरणं॥तिरोन्तर्द्धौ॥तिरोभूय॥वि
भाषाकृञि॥तिरसोन्यतरस्यां॥सोवास्यात्कुपोः॥तिरःकृत्यः॥तिरःकृ
त्वा॥तिरस्कृत्य॥उपाजेन्वाजे॥एतौकृञिवागतिसंज्ञौ॥उपाजेकृत्य॥
अन्वाजेकृत्य॥अन्वाजेकृत्वा॥उपाजेकृत्वा॥दुर्वलस्यवलमाधाये
त्यर्थः॥साक्षात्प्रभृतीनिच॥कृञिवागतिसंज्ञानिस्युः॥च्व्यर्थइतिव

क्तव्यम्॥साक्षात्कृत्य॥साक्षात्कृत्वा॥लवणंकृत्य॥लवणंकृत्वा॥मांत
त्वंनिपातनात्॥अनत्याधानउरसिमनसी॥उरसिकृत्य॥उरसिकृत्वा॥अ
भ्युपगम्येत्यर्थः॥मनसिकृत्य॥मनसिकृत्वा॥निश्चित्येत्यर्थः॥अत्याधान
मुपश्लेषः॥तत्र न॥उरसिकृत्वापाणिंशेते॥मध्येपदेनिवचनेच॥एतेकृ
ञिगतिसंज्ञावास्युरनत्याधाने॥मध्येकृत्य॥मध्येकृत्वा॥पदेकृत्य॥पदेकृ
त्वा॥निवचनेकृत्य॥निवचनेकृत्वा॥वाचंनियम्येत्यर्थः॥नित्यंहस्तेपाणा
वुपयमने॥कृञि॥उपयमनंविवाहः॥स्वीकारमात्रमित्यन्ये॥हस्तेकृत्य·

प्राध्वंबंधने।प्राध्वमित्यव्ययं॥प्राध्वंकृत्यबंधनेनानुकूलंकृत्वेत्यर्थः॥प्रार्थनादिनानुकूलनकरणे॥प्राध्वंकृत्वा॥जीविकोपनिषदावौपम्ये॥जीविकामिवकृत्वाजीविकाकृत्य॥औपम्येकिं॥जीविकांकृत्वा॥प्रादिग्रहणमगत्यर्थम्॥सुपुरुषः॥प्रादयोगताद्यर्थेप्रथमया॥प्रगतआचार्यःप्राचार्यः॥अत्यादयःक्रांताद्यर्थेद्वितीयया॥अतिक्रांतोमालामितिविग्रहे॥एकविभक्तिचापूर्वनिपाते॥विग्रहेयन्नियतविभक्तिकंतदुपसर्जनंनतुतस्यपूर्वनिपातः॥गोस्त्रियोरुपसर्जनस्य॥उपसर्ज्जनंयोगोशब्दःस्त्रीप्रत्य

न· कुशांबेतनिष्टतानगरीकौशाम्बीः

म·कौ·स यांतंयतदंतस्यप्रातिपदिकस्यह्रस्वः॥अतिमालः॥अवादयक्रुष्टाद्यर्थेतृतीय
या॥अवक्रुष्टःकोकिलयावकोकिलः॥पर्यादयोग्लानाद्यर्थेचतुर्थ्या॥परि
ग्लानोध्ययनायपर्यध्ययनः॥निरादयःक्रान्ताद्यर्थेपंचम्या॥निष्क्रान्तःकौशां
ब्याःनिष्कौशांबिः॥तत्रोपपदंसप्तमीस्थं॥उपपदमतिङ्॥उपपदंसमर्थेन
नित्यंसमस्यतेअतिङंतश्चसमासः॥कुंभंकरोतीतिकुम्भकारः॥अतिङ्किं
॥माभवान्भूत्॥माङिलुङिसप्तमीनिर्देशान्माङुपपदं॥गतिकारकोपपदा हरिभ्यां
नांकृद्भिःसहसमासवचनंप्राक्सुबुत्पत्तेः॥व्याघ्री॥अश्वक्रीती॥कच्छपी ६४

त्यादि॥अमैवाव्ययेन॥अमैवतुल्यविधानंयत्तदुपपदंतदेवाव्ययेनसहसम
स्यते॥स्वादुंकारं॥स्वादुमिणमुल्इतिणमुल्नेह॥कालसमयवेलासुतमु
न्॥कालंसमयोवेलावाभोक्तुं॥अमैवेतिकिं॥अग्रेभोजं॥अग्रेभुक्त्वा॥विभा
षाग्रेप्रथमापूर्वेष्वितिक्त्वाणमुलौ॥अमैवाव्ययेनतुल्यविधानमेतत्॥तृ
तीयाप्रभृतीन्यन्यतरस्याम्॥उपदंशस्तृतीयायामित्यादीन्युपपदान्यमंते
नाव्ययेनसहवासमस्यन्ते॥मूलकेनोपदंशंभुंक्ते॥मूलकोपदंशं॥उपदं
शस्तृतीयायामितिणमुल्॥क्त्वाच॥तृतीयाप्रभृतीन्युपपदानिक्त्वांते

त॰ निर्गतमङ्गुलीभ्यो निरङ्गुलम् ४

म॰कौ॰स॰ नसमस्यते ॥ उच्चैः कृत्य । उच्चैः कृत्वा ॥ अव्ययेयथाभिप्रेताख्यानेकृञः
क्त्वाणमुलाविति क्त्वाणमुलौ ॥ तत्पुरुषस्यांगुलेः संख्याव्ययादेः ॥ संख्या
व्ययादेरंगुल्यंतस्य तत्पुरुषस्य समासांतोऽच्स्यात् ॥ द्वे अंगुली प्रमाणमस्य
द्व्यंगुलं ॥ अहः सर्वैकदेशसंख्यातपुण्याच्च रात्रेः ॥ एभ्यो रात्रेरच्स्यात् ॥ चा
संख्या व्ययादेः ॥ अह्नग्रहणं द्वंद्वार्थम् ॥ रात्राह्नाहाः पुंसि ॥ एते पुंस्येव ॥ अह
श्च रात्रिश्चाहोरात्रः ॥ सर्वरात्रः ॥ पूर्वं रात्रेः पूर्वरात्रः ॥ संख्यातरात्रः ॥ पुः हरिः
रापरात्रः ॥ संख्यापूर्वं रात्रं क्लीबं ॥ द्विरात्रं ॥ अतिरात्रः ॥ राजाहःसखिभ्य १५

ष्टच् ॥ एतदंतात्तत्पुरुषाट्टच् ॥ परमराजः ॥ कृष्णसखः ॥ अह्नष्टखोरेव ॥ टिलोपः
उत्तमाहः ॥ अह्नोऽह्न एतेभ्यः ॥ सर्वादिभ्योऽहन्शब्दस्याह्नादेशः समासान्ते परे ॥
अह्नोदन्तात् ॥ अदन्तपूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्या ह्नोनस्य णः ॥ सर्वाह्णः
न संख्यादेः समाहारे ॥ अह्नोह्नादेशो न ॥ द्व्यहः ॥ त्र्यहः ॥ उत्तमैकाभ्यां च ॥
अह्नोह्नादेशो न ॥ उत्तमशब्दोंत्यर्थः ॥ पुण्यशब्दमाह ॥ पुण्यसुदिनाभ्यामह्नः क्लीबतेष्टा ॥ पुण्याहं ॥ सुदिनाहं ॥ एकाहः ॥ अग्राख्यायामुरसः ॥ टच्
॥ अश्वानामुर इव अश्वोरसं ॥ मुख्योऽश्व इत्यर्थः ॥ ग्रामकौटाभ्यां च तक्ष्णः ॥

त॰

कुद्यांभवःकौटःस्वतन्त्रः

स॰कौ॰स॰ ग्रामतक्षः॥कौटतक्षः॥अतेःशुनः॥अतिश्वोवराहः॥उपमानादप्राणिषु॥अप्रा
णिविषयोपमानवाचिनःश्वनष्टच्॥आकर्षःश्वेवआकर्षश्वः॥उत्तरमृग
पूर्वाच्चसक्थ्नः॥चादुपमानात्॥उत्तरसक्थम्॥मृगसक्थम्॥पूर्वसक्
थम्॥फलकमिवसक्थि॥फलकसक्थम्॥नावोद्विगोः॥द्विनावम्॥
अर्धाच्च॥अर्धनावम्॥खार्याःप्राचां॥द्विगोरर्धाच्चखार्याष्टज्वा॥द्विखारं॥द्वि
खारि॥अर्धखारं॥अर्धखारि॥द्वित्रिभ्यामंजलेः॥द्व्यंजलम्॥द्व्यंजलि॥ब्रह्म
णोजानपदाख्यायाम्॥ब्रह्मान्तात्तत्पुरुषाट्टच्॥सुराष्ट्रेब्रह्मासुराष्ट्रब्रह्मः हरेः ९६

समासेनजानपदत्वमाख्यायतेचेत्

कुमहद्भ्यामन्यतरस्याम्॥ कुब्रह्मः॥ कुब्रह्मा॥ महाब्रह्मः॥ महाब्रह्मा॥ प्रकारवचने जातीयर्॥ महाप्रकारो महाजातीयः॥ अष्टनः संख्यायामबहुव्रीह्यशीत्योः॥ आत्स्यात्॥ द्वादश॥ अष्टादश॥ अबहुव्रीह्यशीत्योः किम्॥ द्विशाः॥ द्व्यशीतिः॥ प्राक्शताद्वक्तव्यम्॥ नेह॥ द्विशतम्॥ त्रेस्त्रयः॥ त्रिशब्दस्य त्रयस्स्यात्पूर्वविषये। त्रयोदश॥ त्रयोविंशतिः॥ विभाषा चत्वारिंशत्प्रभृतौ सर्वेषाम्॥ द्व्यष्टनोस्त्रेश्च प्रागुक्तं वा चत्वारिंशदादौ परे॥ द्विचत्वारिंशत्॥ अष्टाचत्वारिंशत्॥ अष्टचत्वारिंशत्॥ त्रिचत्वारिंशत्॥ त्रयश्चत्वारिंशत्॥ ए

६।व

त

म·कौ·स वंपंचाशत्॥षष्ठिसप्ततिनवतिषु॥परवल्लिंगंद्वंदतत्पुरुषयों॥कुक्कुटमयू
र्याविमे॥मयूरीकुक्कुटाविमौ॥अर्द्धपिप्पली॥द्विगुप्राप्तापन्नालंपूर्वगति
समासेषुन॥पञ्चकपालंपुरोडाशः॥प्राप्तोजीविकांप्राप्तजीविकः॥आ
पन्नजीविकः॥अलंकुमार्य्यै॥अलंकुमारि॥अतएवज्ञापकात्समासः॥
निष्कौशांबिः॥पूर्ववदश्ववडवौ॥द्विवचनमतन्त्रम्॥अश्ववडवौ॥अश्ववडवा
न्॥अपथंनपुंसकम्॥तत्पुरुषइत्येव॥अन्यत्रतुअपथोदेशः॥कृतस हृष्वोः
मासान्तग्रहणान्नेह॥अपंथाः॥अकारांतोत्तरपदोद्विगुःस्त्रियामि १०

ष्टः॥पंचमूली॥आवन्तोवा॥पंचखट्वं॥पंचखट्वी॥पात्राद्यंतस्यन॥पंचपात्रं
॥त्रिभुवनं॥चतुर्युगम्॥छायावाहुल्ये॥छायांतस्तत्पुरुषोनपुंसकंस्यात्
पूर्वपदार्थवाहुल्ये॥इक्षूणांछायाइक्षुछायं॥सभाराजामनुष्यपूर्वा॥राज
पर्यायपूर्वोमनुष्यपूर्वश्चसभांतस्तत्पुरुषोनपुंसकंस्यात्॥इनसभं॥ईश्वर
सभं॥अमनुष्यशब्दोरूढ्यारक्षःपिशाचादीनाह॥रक्षःसभं॥पिशाच
सभं॥विभाषासेनासुराछायाशालानिशानां॥एतदन्तस्तत्पुरुषःक्लीं
वं वा॥ब्राह्मणसेनं॥ब्राह्मणसेनाइत्यादि॥अश्वालाचा॥संघातार्थाया

सभा तदंतस्तत्पुरुषः क्लीबं वा स्यात् ॥ स्त्रीसभं ॥ स्त्रीसभा ॥ स्त्रीसंघात इत्य
र्थः ॥ अशाला किं ॥ धर्मसभा ॥ धर्मशालेत्यर्थः ॥ अर्द्धर्चाः पुंसि च ॥ अर्द्धर्चा
दयः पुंसि क्लीबे च स्युः ॥ अर्द्धर्चं ॥ अर्द्धर्चः ॥ एवं ध्वजतीर्थशरीरमण्डप
यूषदेहांकुशा कलशासूत्रपात्रादयः ॥ सामान्ये नपुंसकम् ॥ मृदु प
चति ॥ प्रातः कमनीयम् ॥ ॥ इति तत्पुरुषः ॥ ॥ शेषो बहुव्रीहिः ॥
अधिकारोयम्प्राग्द्वंद्वात् ॥ अनेकमन्यपदार्थे ॥ अनेकं प्रथमान्तम
न्यपदस्यार्थे वर्त्तमानं वा समस्यते स बहुव्रीहिः ॥ सप्तमीविशेषणे^

विशेष्यन्तरा
सन्निधाने विशे
ष्यस्यासत्त्वे च.

हुरौगां

वहुव्रीहौ ॥ सप्तम्यन्तं विशेषणं च वहुव्रीहौ पूर्वं स्यात् ॥ हलदन्तात्सप्तम्याः संज्ञा
यां ॥ हलन्तादन्ताच्च सप्तम्या अलुक् ॥ कण्ठेकालः ॥ अत एव ज्ञापकाद्व्यधिक
रणपदो वहुव्रीहिः ॥ प्राप्तमुदकं यं प्राप्तोदको ग्रामः ॥ ऊढरथोनड्वान् ॥ उप
हृतपशूरुद्रः ॥ उद्धृतौदनास्थाली ॥ पीताम्बरो हरिः ॥ वीरपुरुषो ग्रामः ॥
प्रादिभ्यो धातुजस्य वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः ॥ प्रपतितःपर्णः ॥ प्रपर्णः ॥
नञोस्त्यर्थानां वाच्यो वा चोत्तरपदलोपः ॥ अविद्यमानःपुत्रोऽपुत्रः ॥ स्त्रि
याः पुंवद्भाषितपुंस्कादनूङ्समानाधिकरणे स्त्रियामपूरणीप्रियादिषु
॥ उक्तपुंस्कादनूङ्भावो यत्र तथाभूतस्य स्त्रीवाचकशब्दस्य पुंवाचकस्येव

म.कौ.स. रूपं स्यात्समानाधिकरणे स्त्रिलिङ्गे उत्तरपदे न तु पूरण्यां प्रियादौ च परतः॥ड
गोस्त्रियोरिति ह्रस्वः॥ चित्रगुः॥ रूपवद्भार्यः॥ अनूङः किम्॥ वामोरूभा
र्यः॥ पूरण्यां तु॥ अपूरणीप्रमाण्योः॥ पूरणार्थप्रत्ययान्तं यत्स्त्रीलिं
गं तदन्तात्प्रमाणांपताञ्च बहुव्रीहेरप्स्यात्॥ कल्याणीपंचमीयासां रात्री
णां ताः कल्याणीपंचमा रात्रयः॥ स्त्रीप्रमाणी यस्य स्त्रीप्रमाणः॥ पुंवद्भा
वनिषेधोऽप्रत्ययस्थप्रधानपूरणपामेवा॥ रात्रिः पूरणी वा व्याचे सुकोदा
हरणमुख्या॥ अन्यत्र॥ नघ्नतस्था॥ नद्युत्तरपदाद्दंतोत्तरपदाच्च बहुव्री हरौ
हेः कप्॥ पुंवद्भावः॥ केशाः॥ ह्रस्वः॥ इति प्राप्ते॥ नकपि॥ परेणान्तु ह्रस्वः १९॥

कल्याणपंचमीकःपक्षः॥अत्रतिरोहितावयवभेदस्यपक्षस्यान्यपदार्थ
तयारात्रेरप्रधानं॥वहुकर्त्तृकः॥अप्रियादिषुकिं॥कल्याणीप्रि
यः॥प्रियामनोज्ञाकल्याणीसुभगादुर्भगाभक्तिःसचिवास्वसाकां
ताक्षांताक्षमाचपलादुहितावामाअवलातनया॥सामान्येनपुंसक
म्॥दृढंभक्तिर्यस्यसदृढभक्तिः॥स्त्रीत्वविवक्षायांतुदृढाभक्तिः॥
तसिलादिष्वाकृत्वसुचः॥त्रतसौ॥तरप्तमपौ॥चरट्जातीयरौ॥
कल्पप्देशीयरौ॥रूपप्पाशपौ॥थाल्तिल्थ्यनौ॥स्युपरेस्त्रि

व॰

स॰ कौ॰ स॰ याःपुंवत्॥ वह्वीषु इति वह्वृच॥ वहृत इत्यादि॥ त्वतलोर्गुणवचनस्या॥ शु आवितहारसंधनो छक्द् इकादेश

क्लत्वं॥ शुक्लता॥ भस्याढे तद्धिते॥ हस्तिनीनां समूहो हास्तिकं॥ अ

स्त्रीस्योढक् ढेकिं॥ रौहिणेयः॥ कुक्कुट्यादीनामण्डादिषु॥ कुक्कुटाण्डं॥ मृग

पदं॥ मृगक्षीरं॥ काकशावः॥ क्यङ्मानिनोश्च॥ पुंवत्॥ एनीवाचर

रति एतायते॥ श्येनीवाचरति श्येतायते॥ दर्शनीयां मन्यते दर्शनी

क्यङ्मा॰ नोश्च यमानिनी॥ न कोपधायाः॥ स्त्रियाः पुंवत्॥ पाचिकाभार्यः॥ र हस्वोः

सिकाभार्यः॥ मद्रिकायते मद्रिकामानिनी॥ कोपध॥ प्रतिषेधे २०

अनुदात्तादेश्चोपन्त्

तद्धितवुग्रहणाम्॥नेह॥पाकभार्यः॥संज्ञापूरण्योश्च॥नपुंवत्॥दत्ताभार्यः॥
पंचमीभार्यः॥वृद्धिनिमित्तस्यचतद्धितस्यारक्तविकारे॥वृद्धिशब्देनाविहि तत्रभवेत्परा
नै तायावृद्धिस्तद्धेतुर्यस्तद्धितोऽरक्तविकारार्थस्तदंतास्त्रीनपुंवत्॥स्रौघ्नीभार्यः
तेनरक्तंरा॥ ॥रक्तेतुकाषायकन्थः॥विकारेतुमैमीमुद्रिकायस्यहैममुद्रिकः॥स्वांगाच्चे
तः॥स्वांगाद्यईकारस्तदन्तास्त्रीनपुंवत्॥सुकेसीभार्यः॥स्वाङ्गात्किं॥प
टुभार्यः॥इतःकिम्॥अकेशाभार्यः॥अमानिनीतिवक्तव्यम्॥सुकेशामा
निनी॥जातेश्च॥जातेःपरोयःस्त्रिप्रत्ययास्तदंतस्यनपुंवत्॥शूद्राभा
र्यः॥संख्ययाव्ययासन्नादूराधिकसंख्याःसंख्येये॥संख्येयार्थयासं

म.कौ.स. ख्येयाऽव्ययाद्यः समस्यंते स च बहुव्रीहिः ॥ बहुव्रीहौ संख्येये डजबहुगणात्
॥ संख्येये यो बहुव्रीहिस्तस्माड्डच् समासान्तः ॥ दशानां समीपे ये संति ते उपदशाः ॥
नवैकादश वेत्यर्थः ॥ अबहुगणात्किं ॥ उपबहवः ॥ उपगणाः ॥ ति विंशतेर्डि
ति ॥ विंशतेर्भस्य तेर्लोपो डिति ॥ आसन्नविंशाः ॥ अदूरत्रिंशाः ॥ अधिकच
त्वारिंशाः ॥ द्वौ वा त्रयो वा द्वित्राः ॥ दिङ्नामान्यन्तराले ॥ दिशो नामान्यन्तराले
वाच्ये प्राग्वत् ॥ दक्षिणस्याः पूर्वस्याश्च दिशोन्तरालं दक्षिणपूर्वा ॥ तत्र तेनेद
मिति सरूपे ॥ सप्तम्यंते ग्रहणविषये सरूपे पदे तृतीयान्ते च प्रहरणविषये हरिख

ये इदं युद्धं प्रवृत्तमित्यर्थे समस्यते कर्मव्यतिहारे सच बहुव्रीहिः ॥ इति शब्दादय
स्त्विषये विशेषो लभ्यते ॥ अन्येषामपि दृश्यते ॥ दीर्घः ॥ केशेषु केशेषु गृ
हीत्वा इदं युद्धं प्रवृत्तं केशाकेशि ॥ इच् कर्मव्यतिहारे ॥ दण्डैश्च दण्डैश्च प्रहृ
त्येदं युद्धं प्रवृत्तं दण्डादण्डि ॥ मुष्टीमुष्टि ॥ तेन सहेति तुल्ययोगे ॥ तुल्ययो न २
गे वर्त्तमानं सहेत्येतत् तृतीयान्तेन प्राग्वत् ॥ वोपसर्जनस्य ॥ बहुव्रीहेरवय
वस्य सहस्य सः स्याद्वा ॥ पुत्रेण सह सपुत्रः ॥ सहपुत्रो वागतः ॥ प्रकृत्याशि
षि ॥ सह सहः ॥ स्वस्ति राज्ञे सहपुत्राय सहामात्याय ॥ अगोहले

वंस ४१

म॰कौ॰स॰ ष्वितिवक्तव्यम्॥ सगवे॥ सवत्साय॥ सहलाय॥ बहुव्रीहौ सक्थ्यक्ष्णोः स्वाङ्गात्
षच्॥ स्वाङ्गवाचि सक्थ्यक्ष्यन्ताद्बहुव्रीहेः षच्॥ दीर्घसक्थः॥ जलजाक्षी
॥ स्वाङ्गात्किं॥ दीर्घसक्थि शकटं॥ स्थूलाक्षा वेणुयष्टिः॥ अक्ष्णोऽदर्शना
दिति वक्ष्यमाणोऽच्॥ द्वित्रिभ्यां षमूर्द्ध्नः॥ द्विमूर्द्धः॥ त्रिमूर्द्धः॥ अन्तर्वहि
र्भ्यां च लोम्नः॥ अप्स्यात्॥ अन्तर्लोमः॥ पादस्य लोपोऽहस्त्यादिभ्यः॥
हस्त्यादिवर्जितादुपमानात्परस्य पादस्य लोपः॥ व्याघ्रस्येव पादावस्य
व्याघ्रपात्॥ अहस्त्यादिभ्यः किं॥ हस्तिपादः॥ कुसूलपादः॥ सं हेरम॰

त्रिद्वौ रादिभ्य श्च॰

इन्दः

ख्यासुपूर्वस्य॥पादन्ताद्स्यलोपः॥द्विपात्॥सुपात्॥उद्विभ्यांकाकुदस्य॥लो
पः॥उत्काकुत्॥विकाकुत्॥पूर्णाद्विभाषा॥पूर्णकाकुत्॥पूर्णकाकुदः॥
सुहृद्दुर्हृदौमित्रामित्रयोः॥सुहृन्मित्रं॥दुर्हृदमित्रः॥नेतुर्नक्षत्रेअप्वक्त
व्यः॥मृगोनेतायासांरात्रीणांताःमृगनेत्राःरात्रयः॥अञ्नासिकायाःसं
ज्ञायांनसंचास्थूलात्॥नासिकांताद्बहुव्रीहेरच्नासिकाशब्दश्चनसंप्रा
प्नोति॥पूर्वपदात्संज्ञायामगः॥पूर्वपदस्थान्निमित्तात्परस्यनस्यणः॥द्रु
रिवनासिकाऽस्यद्रुणसः॥खुरखराभ्यांवानस्॥खुरणाः॥खरणाः॥प
क्षेऽच्युजपीष्यते॥खुरणसः॥खरणसः॥उपसर्गाच्च॥उन्नसः॥वेर्ग्रोवक्तव्यः

व.

म.कौ.स.॥विगता नासिकाऽस्य विग्रः॥ख्यश्च॥विख्यः॥नञ्दुःसुभ्यो हलिसक्थ्योरन्य
तरस्याम्॥अच्॥अहलः॥अहलिः॥असक्थः॥असक्थिः॥एवं दुःसुभ्यां॥
शक्त्योरिति पाठान्तरम्॥अशक्तः॥अशक्तिः॥नित्यमसिच् प्रजामेधयोः॥
नञ्दुःसुभ्य एव॥अप्रजाः॥अमेधाः॥दुर्मेधाः॥सुमेधाः॥धर्मादनिच् केव
लात्॥केवलात् पूर्वपदात्परो यो धर्मशब्दस्तदन्ताद्बहुव्रीहेरनिच्॥कल्याणधर्मा॥
केवलात्किं॥परमस्व धर्मो यस्येति त्रिपदे बहुव्रीहौ मा भूत्॥इच् कर्मव्यतिहा
रे॥केशाकेशि मुशलामुशलि॥प्रसंभ्यां जानुनोर्ज्ञुः॥प्रज्ञुः॥संज्ञुः॥उर्ध्वाद्वि हेहरे.
भाषा॥उर्ध्वज्ञुः॥उर्ध्वजानुः॥धनुषश्च॥धनुरन्तस्य बहुव्रीहेरनङादेशः॥शा

ईधन्वा ॥ वा संज्ञायां ॥ शतधन्वा ॥ शतधनुः ॥ जायाया निङ् ॥ जायांतस्य बहुव्रीहेर्नि
ङादेशः ॥ लोपो व्योर्वलि ॥ युवतिर्जायाऽस्य युवजानिः ॥ गंधस्येदुत्पूतिसुसुर
भिभ्यः ॥ उद्गन्धिः ॥ पूतिगंधिः ॥ उपमानाच्च ॥ पद्मस्येव गन्धोऽस्य पद्मगंधिः ॥
वयसि दन्तस्य दतृ ॥ संख्यासुपूर्वस्येत्येव ॥ द्विदन् ॥ चतुर्दन् ॥ सुदन् ॥ अग्रांत
शुद्धशुभ्रवृषवराहेभ्यश्च ॥ एभ्यो दन्तस्य दतृ वा ॥ कुड्मलाग्रदन्तः ॥ कुड्मलाग्र
दन् ॥ उरःप्रभृतिभ्यः कप् ॥ व्यूढोरस्कः ॥ प्रियसर्पिष्कः ॥ अर्थान्नञः ॥ अनर्थकं
नञः किं ॥ अपार्थकं ॥ अपार्थम् ॥ इनः स्त्रियां ॥ इन्नन्ताद्बहुव्रीहेः कप् ॥ बहुद
ण्डिका नगरी ॥ अनिनस्मंग्रहणान्यर्थवता चानर्थकेन च तदंतविधिं प्रयोज

वाग्वोग्मिनिः॥ १

व·

म·कौ·स· यन्ति॥वहुवाग्मिका॥शेषाद्विभाषा॥अनुक्तसमासान्ताद्वहुव्रीहेःकप्॥महायशाः
महायशस्कः॥अनुक्तेत्यादि किं॥व्याघ्रपात्॥आपोन्यतरस्याम्॥कपि ह्रस्वः॥व
हुमालकः॥वहुमालाकः॥नसंज्ञायाम्॥शेषादिति प्राप्तःकप्न॥विश्वेदेवाऽस्य
विश्वदेवः॥ईयसश्च॥ईयसंतोत्तरपदान्नकप्॥वहवःश्रेयांसो यस्य वहुश्रेयान्
॥गोस्त्रियोरिति ह्रस्वे प्राप्ते॥ईयसो वहुव्रीहेर्न॥वहुश्रेयसी॥वहुव्रीहेः किं॥अ
तिश्रेयसि॥वंदिते भ्रातुः॥पूजार्थभ्रात्रंतान्नकप्॥प्रशस्तो भ्राता अस्य प्रशस्त
भ्राता॥वंदितेः किं॥मूर्खभ्रातृकः॥सर्वनामसंख्ययोर्वहुव्रीहौ पूर्वनिपातः हेहरि·

॥ईयसश्च॥५।४।१५६॥

२४

सर्वश्वेतः॥ द्विशुक्लः॥ संख्यायाअल्पीयस्याः॥ द्वित्राः॥ द्वंद्वेज॥ द्वादशाः॥ वाप्रियस्य॥ गुडप्रियः॥ प्रियगुडः॥ गड्वादेःपरासप्तमी॥ गडुकण्ठः॥ क्वचिन्न॥ वहेगडुः॥ निष्ठा॥ निष्ठान्तंबहुव्रीहौपूर्वंस्यात्॥ कृतकृत्यः॥ जातिकालसुखादिभ्यःपरानिष्ठावाच्या॥ सारङ्गजग्धी॥ मासजाता॥ सुखजाता॥ वाहिताग्न्यादिषु॥ आहिताग्निः॥ अग्न्याहितः॥ आकृतिगणोयम्॥ ॥इतिबहुव्रीहिः॥

॥चार्थेद्वन्द्वः॥ अनेकंसुबन्तंचार्थेवर्त्तमानंवासमस्यतेसद्वन्द्वः॥ समुच्चयान्वाचयेतरेतरयोगसमाहाराश्चार्थाः॥ तत्रेश्वरंगुरुञ्चभजस्वेतिपरस्परंनिरपेक्षस्यानेकस्यैकस्मिन्नन्वयः॥ समुच्चयः॥ भिक्षामटगांचानयेतिअ

दु

नान्वयः

म·कौ·स न्यतरस्यानुषङ्गिकत्वेऽन्वाचयः॥अनयोरसामर्थ्यात्समासो न॥ धवखदिरौ
छिन्धीति मिलितानामन्वयः॥इतरेतरयोगः॥ संज्ञापरिभाषमिति समूहः
॥समाहारः॥राजदन्तादिषु परं॥ एषु पूर्वप्रयोगार्हं परं स्यात्॥ दन्तानां राजा रा
जदन्तः॥धर्मादिष्वनियमः॥अर्थधर्मौ धर्मार्थौ॥ दंपती जंपती जायाप
ती॥जायाया दंभावो जंभावश्च वा निपात्येते॥आकृतिगणोयं॥ द्वन्द्वे
घिः॥पूर्वं स्यात्॥ हरिहरौ॥अजाद्यदन्तं॥ ईशकृष्णौ॥अल्पाच्तरम्॥ हे हरयः
शिवकेशवौ॥ऋतुनक्षत्राणां समानाक्षराणामानुपूर्व्येण॥ हेमन्तशि २५
शिरवसन्ताः॥कृत्तिकारोहिण्यौ॥ समाक्षराणां किं॥ग्रीष्मवसन्तौ॥

लघ्वक्षरं पूर्वम् ॥ कुशकाशं ॥ अभ्यर्हितं च ॥ तापसपर्वतौ ॥ वर्णानामानुपूर्वेण ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविट्शूद्राः ॥ भ्रातुर्ज्यायसः ॥ युधिष्ठिरार्जुनौ ॥ द्वन्द्वश्च प्राणितूर्यसेनाङ्गानां ॥ एषां द्वन्द्व एकवत् ॥ पाणिपादम् ॥ मार्दङ्गिकपाणविकं ॥ रथिकाश्वारोहं ॥ अध्ययनतोविप्रकृष्टाख्यानां ॥ अध्ययनेन प्रत्यासन्ना आख्या येषां तेषां द्वन्द्व एकवत् ॥ पदकक्रमकम् ॥ जातिरप्राणिनाम् ॥ प्राणिवर्जं जातिवाचिनां द्वन्द्व एकवत् ॥ धानाशष्कुलि ॥ प्राणिनां तु विट्शूद्राः ॥ विशिष्टलिङ्गो नदीदेशोऽग्रामाः ॥ ग्रामवर्जं नदीदेशवाचिनां

म.कौ.स. भिन्नलिङ्गानांद्वन्द्वएकवत्॥उध्यश्चईरावतीचउध्येरावति॥गङ्गाशोणम्॥कु
रवश्चकुरुक्षेत्रंचकुरुकुरुक्षेत्रं॥क्षुद्रजंतवः॥एषांद्वन्द्वएकवत्॥यूकालि
क्षम्॥आनकुलात्क्षुद्रजन्तवः॥येषांचविरोधःशाश्वतिकः॥प्राग्वत्॥अ
हिनकुलम्॥गोव्याघ्रम्॥काकोलूकमित्यादौपरत्वाद्विभाषावृक्षेतिप्रा
प्तंचकारेणबाध्यते॥शूद्राणामनिरवसितानां॥अबहिष्कृतानांशूद्रा
णांद्वन्द्वःप्राग्वत्॥तक्षायस्कारम्॥पात्राद्बहिष्कृतानांतुचण्डालमृतपाः
॥गवाश्वप्रभृतीनिच॥यथोच्चारितानिसाधूनि॥दासीदासमित्यादि।

विभाषावृक्षमृगतृणधान्यव्यञ्जनपशुशकुन्यश्ववडवपूर्वापराधरोत्तराणां॥
वृक्षादीनां सप्तानां द्वन्द्वो ऽश्ववडवेत्यादि द्वन्द्वत्रयं प्राग्वत्॥ वृक्षादौ विशेषाणामेव ग्र
हणम्॥ प्लक्षन्यग्रोधं॥ प्लक्षन्यग्रोधाः॥ रुरुपृषतं॥ रुरुपृषताः॥ कुशकाशं
कुशकाशाः॥ व्रीहियवं॥ व्रीहियवाः॥ दधिघृतं॥ दधिघृते॥ गोमहिषं॥ गोम
हिषाः॥ शुकवकं॥ शुकवकाः॥ अश्ववडवं॥ अश्ववडवौ॥ पूर्वापरं॥ पूर्वाप
रे॥ अधरोत्तरं॥ अधरोत्तरे॥ फलसेनावनस्पतिमृगशकुनिक्षुद्रजंतुधान्य
तृणानां वहुप्रकृतिरेव द्वन्द्व एकवदिति वाच्यम्॥ वदराणि चामलका
नि च वदरामलकं॥ नेह॥ वदरामलके॥ रथिकाश्वारोहौ॥ इत्यादि॥ नदधि

अदन्तौ २ पितृपितामहौ

द्व:

म·कौ·स·

ऋतो विद्यायो निसंबन्धेभ्यः

अपतुरेतिनिपात नातउत्प्रत्ययः

पयआदीनि॥ एकवत्सुः॥ दधिपयसी॥ इध्माबर्हिषी॥ निपातनाद्दीर्घः॥ ऋक्सा
मे॥ वाङ्मनसे॥ आनङ् ऋतो द्वंद्वे॥ विद्यायोनिसंबन्धवाचिनां ऋदन्तानां द्वन्द्वे
आनङ् स्यादुत्तरपदे॥ होतापोतारौ॥ मातापितरौ॥ पुत्रेत्यनुवृत्तेः पितापुत्रौ
॥ देवताद्वन्द्वे च॥ इहोत्तरपदे पूर्वस्याऽनङ्॥ मित्रावरुणौ॥ वायोः प्रयोगे
प्रतिषेधः॥ अग्निवायू॥ वाय्वग्नी॥ ईदग्नेःसोमवरुणयोः॥ देवताद्वन्द्व
इत्येव॥ अग्नेःस्तुत्स्तोमसोमाः॥ अग्नेः परेषामेषां सस्य षः समासे॥ अग्निष्टु
त्॥ अग्निष्टोमः॥ अग्नीषोमौ॥ अग्नीवरुणौ॥ इद्वृद्धौ॥ वृद्धिमत्युत्तरप

द्

सीता·
रामः
२०

समुदायः१

देवते देग्नेरिद्वाद्वेशोदेवताद्वन्द्वे॥अग्नामरुतौदेवतेऽस्यआग्निमारुतंकर्मः॥
अग्नीवरुणौँऽस्यआग्निवारुणं॥देवताद्वन्द्वेचेत्युभयपदवृद्धिः॥विष्णो
न॥आग्नावैष्णवम्॥दिवोद्यावा॥देवताद्वन्द्वेउत्तरपदे॥द्यावाभूमी॥
मातरपितरावुदीचां॥उदीचांकिं॥मातापितरौ॥द्वन्द्वाच्चुदषहांतात्समा
हारे॥चवर्गान्ताद्दषहांताद्वन्द्वाट्टच्समाहारे॥वाक्त्वचं॥वाक्स्रजं॥ सं
शमीदृषदम्॥वाक्त्विषं॥छत्रोपानहम्॥समाहारेकिं॥प्रावृट्श
रदौ॥ ॥इतिद्वन्द्वः॥ ॥अथैकशेषः॥विरूपाणामपिसमानार्था

ए.शे.

म.कौ.स. नाम्॥ वक्रदण्डश्च कुटिलदण्डश्च वक्रदण्डौ कुटिलदण्डौ॥ वृद्धो यूना तल्लक्ष-
णश्चेदेव विशेषः॥ यूना सहोक्तौ गोत्रं शिष्यते गोत्रयुवप्रत्ययमात्रकृतं चे-
त्तयोः कृत्स्नं वैरूप्यं स्यात्॥ गार्ग्यश्च गार्ग्यायणश्च गार्ग्यौ॥ वृद्धः किं॥ ग-
र्गगार्ग्यायणौ॥ यूना किं॥ गर्गगार्ग्यौ॥ लक्षणं किं॥ गार्ग्यवात्स्यायनौ॥
स्त्री पुंवच्च॥ यूना सहोक्तौ वृद्धा स्त्री शिष्यते तदर्थश्च पुंवत्॥ गार्गी च गा-
र्ग्यायणश्च गार्ग्यौ॥ पुमान् स्त्रिया॥ सहोक्तौ शिष्यते तल्लक्षण एव वि-
शेषश्चेत्॥ हंसी च हंसश्च हंसौ॥ भ्रातृपुत्रौ स्वसृदुहितृभ्याम्॥ भ्राता शिवः

२८

च स्वसा च भ्रातरौ। पुत्रश्च दुहिता च पुत्रौ॥ नपुंसकमनपुंसकेनैकवच्चास्या
न्यतरस्याम्॥ अक्लीवेन सहोक्तौ क्लीवं शिष्यते तच्च वा एकवत्स्यात्तल्लक्ष
णएव विशेषश्चेत्। शुक्लः पटः॥ शुक्ला पटी॥ शुक्लं वस्त्रं॥ तदिदं
शुक्लं॥ तानीमानि शुक्लानि॥ पिता मात्रा॥ मात्रा सहोक्तौ पिता वा
शिष्यते। माता च पिता च पितरौ॥ मातापितरौ। श्वसुरः स्वश्र्वा॥ सहो
क्तौ वा शिष्यते। श्वसुरौ॥ स्वश्रूस्वसुरौ। त्यदादीनि सर्वैर्नित्यम्॥ स
र्वैः सहोक्तौ यत्परं तच्छिष्यते॥ स च यश्च यौ। पूर्वशेषोपि दृश्यते इति

त्यदादीनि शिष्यन्ते• स च देवदत्तश्च तौ॥ त्यदादीनां मिथः सहोक्तौ ×१

स.मू.

म.कौ.स. भाष्यं॥ स च यश्च तौ॥ त्यदादितः शेषे पुंनपुंसकतो लिङ्गवचनानि॥ सा च
देवदत्तश्च तौ॥ तच्च देवदत्ता च यज्ञदत्ता च तानि॥ पुंनपुंसकयोस्तु परं न
पुंसकं शिष्यते॥ तच्च देवदत्तश्च ते॥ अहंद्वद्वतत्पुरुषया रगामिति वाच्यम्
॥ कुक्कुटमयूर्याविमे॥ मयूरीकुक्कुटाविमौ॥ तच्च सा च अर्द्धपिप्पल्यौ
ते॥ ग्राम्यपशुसंघेष्वतरुणेषु स्त्री॥ एषु सहविवक्षायां स्त्री शिष्यते
॥ गाव इमाः॥ ग्राम्येति किं॥ रुरव इमे॥ पशुग्रहणं किं॥ ब्राह्मणा गिरिजा
इमे॥ संघेषु किं॥ एतौ गावौ॥ अतरुणेषु किं॥ वत्सा इमे॥ अनेकस(

२९

फेष्वितिवाच्यम्॥अभ्याङ्मे॥ ॥द्वन्द्वेकेशेषः॥ ॥ऋक्पूरब्धूःपथामानक्षे॥
ऋगाद्यन्तस्यसमासस्याप्रत्ययोंतावयवोऽक्षेया धूस्तदन्तस्यन॥अर्द्धर्चः॥
अनृचबह्वृचावध्येतर्येव॥नेह अनृक्साम॥बह्वृक्सूक्तं॥विष्णुपुरं॥विमला
पंसरः॥द्व्यन्तरुपसर्गेभ्योपईत्॥द्वीपं॥अंतरीपं॥प्रतीपं॥समीपं॥अवर्णा
न्ताद्वा॥प्रेपं॥परापं॥ऊदनोर्देशे॥अनूपोदेशः॥राजधुरा॥अक्षेतु॥अक्षधूः॥
दृढधूरक्षः॥सखिपथः॥रम्यपथोदेशः॥अच्प्रत्यन्ववपूर्वात्सामलोम्नः॥
प्रतिसामं॥अनुसामं॥अवसामं॥प्रतिलोमं॥अनुलोमम्॥अवलोमं॥
कृष्णोदक्पाण्डुसंख्यापूर्वायाभूमेरजिष्यते॥कृष्णभूमः॥उदग्भूमः॥पा

म.

म·कौ·स· राद्भूमः॥ द्विभूमः॥ त्रिभूमः॥ प्रासादः॥ संख्याया नदीगोदावरीभ्यां च॥ पंचनदं
॥ सप्तगोदावरम्॥ अजितियोगविभागादन्यत्रापि॥ पद्मनाभः॥ अक्ष्णोऽद
र्शनात्॥ अचक्षुः पर्यायादक्ष्णः स्यात्॥ गवामक्षीव गवाक्षः॥ अचतु
रविचतुरसुचतुरस्त्रीपुंसधेन्वनडुहर्क्सामवाङ्मनसाक्षिभ्रुवदारगवोर्व
ष्ठीवपदष्ठीवनक्तंदिवरात्रिंदिवाहर्दिवसरजसनिःश्रेयसपुरुषायुष
द्व्यायुषत्र्यायुषर्ग्यजुषजातोक्षमहोक्षवृद्धोक्षोपशुनगोष्ठश्वाः॥ अज
न्ताः पंचविंशतिर्निपात्यन्ते॥ सुपाभ्यां चतुरो ज्यिख्यते॥ त्रिचतुराः॥ चतु कमले·
र्णां समीपे उपचतुराः॥ ब्रह्महस्तिभ्यां वर्चसः॥ अच्॥ ब्रह्मवर्चसं॥ ह ३०

स्तिवर्चसं ॥ पल्यराजभ्यांच ॥ पल्यवर्चसं ॥ अवसमंधेभ्यस्तमसः ॥ अवतम
सं ॥ संतमसं ॥ अन्धतमसं ॥ अन्ववतप्ताद्रहसः ॥ अनुरहसं ॥ अवरहसं ॥ त
प्तरहसं ॥ प्रतेरुरसः सप्तमीस्थात् ॥ उरसिप्रति प्रत्युर सं ॥ अनुगवमाया
मे ॥ एतन्निपात्यते दीर्घत्वे ॥ अनुगवं यानम् ॥ यस्यचायामइतिसमासः ॥
उपसर्गादध्वनः ॥ प्रगतोध्वानं प्राध्वोरथः ॥ नपूजनात् ॥ पूजनार्थात्परेभ्यः
समासान्ताः नस्युः ॥ सुराजा ॥ अतिराजा ॥ स्वतिभ्यामेव ॥ नेह ॥ परमराजः
॥ किमःक्षेपे ॥ क्षेपेयः किंशब्दस्ततः परंयत्तदन्तात्समासान्तानस्युः ॥
कुत्सितोराजा किंराजा ॥ किंसखा ॥ किंगोः ॥ नञस्तत्पुरुषात् ॥ अरा

म॰कौ॰स जा॥तत्पुरुषात्किं॥अधुरंशकटं॥पथोविभाषा॥अपथं॥२प्रपंथाः॥त
त्पुरुषादित्येव॥अपथोदेशः॥ ॥इतिसमासान्ताः॥ ॥अलुगुत्तरप
दे॥इत्यधिकृत्य॥ओजःसहोम्भस्तमसस्तृतीयायाः॥२ओजसाकृतमि
त्यादिः॥अञ्जसउपसंख्यानम्॥२अञ्जसाकृतम्॥आत्मनश्च॥तृतीया
या२अलुक्॥पूरणइतिवक्तव्यम्॥पूरणप्रत्ययान्तेउत्तरपदेइत्यर्थः॥आ
ना३ त्मँपंचमः॥वैयाकरणाख्यायांचतुर्थ्याः॥आत्मनइत्येवः॥आत्मनेप
दं॥आत्मनेभाषा॥परस्यच॥परस्मैपदं॥परस्मैभाषाः॥हलदन्तोत्तिङेर
लुक्॥त्वचिसारः॥गवियुधिभ्यांस्थिरः॥सस्यषः॥गविष्ठिरः॥युधिष्ठि

रः॥ अररोपतिलकः॥ संज्ञायामितिसमासः॥ हृद्द्युभ्यांच॥ हृदिस्पृक्॥ दि
विस्पृक्॥ मध्याद्गुरौ॥ मध्येगुरुः॥ अन्ताच्च॥ अन्तेगुरुः॥ अमूर्द्धमस्तका
त्स्वाङ्गादकामे॥ कण्ठेकालः॥ उरसिलोमा॥ अमूर्द्धमस्तकात्किं॥ मू
र्द्धशिखः॥ मस्तकशिखः॥ अकामेकिं॥ मुखकामः॥ तत्पुरुषेकृतिब
हुलं॥ स्तंबेरमः॥ कर्णेजपः॥ शयवासवासिष्वकालात्॥ वालुक्
खेशयः॥ खशयः॥ ग्रामेवासः॥ ग्रामवासः॥ ग्रामेवासी॥ ग्रामवासी॥
षष्ठ्याआक्रोशे॥ चोरस्यकुलम्॥ आक्रोशेकिं॥ ब्राह्मणकुलम्॥ वाग्दि
क्पश्यद्भ्योयुक्तिदण्डहरेषु॥ वाचोयुक्तिः॥ दिशोदण्डः॥ पश्यतोहरः॥

अ०नु

म०कौ०स

आमुख्यायणामुख्यपुत्रिकामुख्यकुलिकेति च ॥ देवानांप्रियइति च
मूर्खे ॥ अन्यत्रदेवप्रियः ॥ शेफपुच्छलाङ्गूलेषुशुनः ॥ शुनःशेफः ॥ शुनः
पुच्छः ॥ शुनोलाङ्गूलः ॥ दिवश्चदासे ॥ दिवोदासः ॥ ऋतोविद्यायोनिसंबंधे
भ्यः ॥ होतुरंतेवासी ॥ विभाषास्वसृपत्योः ॥ ऋदन्तात्षष्ठ्याः ॥ मातुःपि
तुर्भ्यामन्यतरस्याम् ॥ स्वसुःसस्यषःसमासे ॥ मातुःष्वसा ॥ मातुःस्वसा
॥ पितुःष्वसा ॥ पितुःस्वसा ॥ लुक्पक्षेतु ॥ मातृपितृभ्यांस्वसा ॥ स्वसुः
सस्यषःसमासे ॥ मातृष्वसा ॥ असमासेतुमातुःस्वसा ॥ पितुःस्व सारदे
सा ॥ ॥ इत्यलुक्समासः ॥ ॥ घरूपकल्पचेलड्ब्रुवगोत्रम ३२

पितृष्वसा॥२

तहतेषु ङ्योनेकाचो ह्रस्वः ॥ भाषितपुंस्काद्यो ङीतदंतस्यानेकाचो ग स्य ह्रस्वः स्यात् घरूपकल्पप्रत्ययेपरेसु चेलडादिसु ॥ ब्राह्मणितरा ॥ ब्राह्मणितमाइत्यादि ॥ नद्याः शेषस्यान्यतरस्याम् ॥ अङ्यंतनद्या अनेकाचश्च घादिसु ह्रस्वोवा ॥ ब्रह्मबंधुतरा ॥ ब्रह्मबन्धूतरा ॥ स्त्रीतरा ॥ स्त्रितरा ॥ कृन्नद्या न ॥ लक्ष्मीतरा ॥ उगितश्च ॥ विदुषितरा ॥ ह्रस्वाभावपक्षे पुंवत् ॥ विद्वत्तरा ॥ पादस्य पदाज्यातिगोपहतेषु ॥ अदन्तादेशः ॥ पादाभ्यां अजतीति पदाजिः ॥ पदातिः ॥ अज्यतिभ्यां पादे चेतीण्प्रत्ययः ॥ पद्गः ॥ पदोपहतः ॥ पद्यत्यतदर्थे ॥ पादस्य पत् तदर्थे यति ॥ पादौ विध्यंतीति पद्याः शर्करा ॥ विध्यत्यधनुषेति यत् ॥ अतदर्थे किं ॥ पादार्थमुदकं पाद्यं ॥ पादार्घाभ्यां चेति यत् ॥ उदकस्योदः संज्ञायाम् ॥ उदमेघ ॥ उत्तरपदस्यचेति वक्तव्यम् ॥ क्षीरोदः ॥ पेषंवासवाहनधिषु च ॥ उदपेषं पिनष्टि ॥ उदवासः ॥ उदवाहः ॥ उदधिर्घटः ॥ एकहलादौ पूरयितव्ये

नः

तसिलादिष्वाकृत्वसुचः

न्यतरस्याम्॥उदकुंभः॥उदककुम्भः॥एकेति किं॥उदकस्थाली॥पूरयितव्ये किं
॥उदकपर्वतः॥मंथौदनसक्तुबिंदुवज्रभारहारवीवधगाहेषु च।उदमंथः॥उद
कमंथः॥इको ह्रस्वोऽङ्यो गालवस्य॥इगन्तस्याङ्यन्तस्य ह्रस्वो वा उत्तरपदे॥ग्राम
णीपुत्रः॥ग्रामणिपुत्रः॥इकः किं॥रमापतिः॥अङ्यः किं॥गौरीपतिः॥ख्यङः
संप्रसारणं पुत्रपत्योस्तत्पुरुषे॥ख्यङन्तस्य पूर्वपदस्य संप्रसारणं पुत्रपत्योः
परतः॥संप्रसारणस्य॥दीर्घः स्यादुत्तरपदे॥कौमुदगंध्यायाः पुत्रः कौमुद
गंधीपुत्रः॥कौमुदगंधीपतिः॥इष्टकेषीकामालानां चिततूलभारिषु॥इ अंबिके·
ष्टकादीनां तदन्तानां च चितादिषु ह्रस्वः स्यात्॥इष्टकचितं॥पक्वेष्टक

चितम्॥इषीकतूलम्॥मुञ्जेषीकतूलम्॥मालभारी॥उत्पलमालभारी॥
ज्योतिर्जनपदरात्रिनाभिनामगोत्ररूपस्थानवर्णवयोवचनबंधुषु॥समा
नस्य सः स्यात्॥सज्योतिरित्यादि॥तीर्थे ये॥यादौ प्रत्यये विवक्षिते समानस्य सः
॥सतीर्थ्यः॥एकगुरुकः॥समानतीर्थेवासीति यत्प्रत्ययः॥विभाषोदरे॥
सोदर्यः॥समानोदर्यः॥दृग्दृशवतुषु॥सदृक्॥सदृशः॥दृशोंयेति वक्तव्यम् क्षे
॥सदृक्ष॥वतुरुत्तरार्थः॥इदंकिमोरीश्की॥दृग्दृशवतुषु॥ईदृक्॥ईदृशः॥
कीदृक्॥कीदृशः॥दृक्षे च॥ईदृक्षः॥कीदृक्षः॥अषष्ठ्यतृतीयास्थस्यान्यस्य
दुगाशीराशास्थास्थितोत्सुकोतिकारकरागछेषु॥दुगागमः स्यात्॥अन्यः

दाशीः॥अन्यदाशा॥अन्यदास्था॥अन्यदास्थितः॥अन्यदुत्सुकः॥अन्यदूतिः॥
म.कौ.त अन्यद्रागः॥अषष्ठीत्यादिकं॥अन्यस्यान्येन वाग्रीः॥अन्याग्रीः॥कारके छे
च नार्थं निषेधः॥अन्यस्य कारकोन्यत्कारकः॥अन्यस्यायमन्यदीयः॥अर्थे
विभाषा॥अन्यदर्थः॥अन्यार्थः॥कोः कत्तत्पुरुषेचि॥अजादौ उत्तरपदे॥कु
त्सितोश्वः॥कदश्वः॥कदन्नम्॥तत्पुरुषे किम्॥कूष्ट्रो राजा॥त्रौ च॥कत्त्र
यः॥रथवदयोश्च॥कद्रथः॥कद्वदः॥तृणे च जातौ॥कत्तृणं॥का पथ्यक्ष
योः॥कापथम्॥काक्षः॥ईषदर्थे॥काजलम्॥विभाषा पुरुषे॥कुपुरु काली.
षः॥कापुरुषः॥कवं चोष्णे॥वा का॥कोष्णं॥कवोष्णं॥कदुष्णं॥पृषोद

रादीनि यथोपदिष्टम् ॥ पृषोदरप्रकाराणि शिष्टैर्यथोच्चारितानि तथैव साधूनि ॥ पृ
षत उदरम् पृषोदरम् ॥ तलोपः ॥ वारिवाहको बलाहकः ॥ पूर्वपदस्य ब उत्त
रपदादेश्च लत्वम् ॥ भवेद्वर्णागमाद्धंसः ॥ सिंहो वर्णविपर्ययात् ॥ गूढोत्मा वर्ण
विकृतेर्वर्णनाशात्पृषोदरम् ॥ मतौ बह्वचोनजिरादीनाम् ॥ दीर्घः स्यात् ॥ अमरा
वती ॥ अनजिरादीनां किं ॥ अजिरवती ॥ बह्वचः किं ॥ व्रीहिमती ॥ संज्ञायामित्ये
व ॥ नेह ॥ वलयवती ॥ शरादीनां च ॥ शरावती ॥ उपसर्गस्य घञ्यमनुष्ये बहु
लम् ॥ परिपाकः ॥ परीपाकः ॥ अमनुष्ये किं ॥ निषादः ॥ नरे संज्ञायाम् ॥ विश्वा
नरः ॥ मित्रे चर्षौ ॥ विश्वामित्रः ॥ अनोदन्तदष्ठाकरणे कुत्स्वराहपुरुपरेसु दी

आहितात्किं॰ इन्द्रवाहनम्॰ इन्द्रस्वामिकवाहनमित्यर्थः१

धैवाच्यः॥ भादन्न इत्यादि॥ प्रनिरन्तःशरेक्षुप्लक्षाम्रकार्ष्यखदिरपियूक्षाभ्योऽसंज्ञा
म.कौ.त. यामपि॥ एभ्यो वनस्य णत्वम्॥ प्रवणम्॥ विभाषौषधिवनस्पतिभ्यः॥ दूर्वाव
णम्॥ दूर्वावनम्॥ शिरीषवणम्॥ शिरीषवनम्॥ द्व्यज्त्र्यच्भ्यामेव॥ नेह॥ दे
वदारुवनम्॥ इरिकादिभ्यो न॥ इरिकावनम्॥ मिरिकावनम्॥ वाहनमाहि
तात्॥ आरोप्य उह्यते तद्वाचिस्थान्निमित्तात् वाहनस्य णः स्यात्॥ इक्षुवाहण
पीयतेइति पानंकर्मणि ल्युट्॥ म्॥ पानं देशे॥ पूर्वपदस्थान्निमित्तात्पानस्य णः॥ क्षीरं पानं येषां ते क्षीरपाणाः
॥ उशीनराः॥ सुरापाणाः प्राच्याः॥ वा भावकरणयोः॥ क्षीरपाणं॥ क्षीरपानम्॥
प्रातिपदिकान्तनुम्विभक्तिषु च॥ पूर्वस्थान्निमित्तात्परस्य एषु स्थितस्य नस्य

उशीनरनामदेशवासिनः प्रसिद्धा औपचारिकः२।

म·कौ·स·

णोवा ॥ माषवापिणौ ॥ व्रीहिवापाणि ॥ माषवापेण ॥ पक्षेमाषवापिनावित्यादि ॥ एकाजुत्तरपदेणः ॥ नित्यमित्सूत्रम् ॥ वृत्रहणौ ॥ क्षीरपाणि ॥ विभक्तौक्षीरपेण ॥ कुमतिच ॥ कवर्गवत्युत्तरपदे प्राग्वत् ॥ हरिकामिणौ ॥ हरिकामाणि ॥ हरिकामेण ॥ पदव्यवायेपि ॥ णत्वन्न ॥ माषकुम्भवापेन ॥ अतद्धितइतिवाच्यम् ॥ आर्द्रगोमयेण ॥ शुष्कगोमयेण ॥ पारस्करप्रभृतीनिच संज्ञायाम् ॥ एतानिससुट्कानि निपात्यन्ते ॥ पारस्करः ॥ किष्किंधा ॥ तद्बृहतोः करपत्योश्चोरदेवतयोः सुट् तलोपश्च ॥ तत्पूर्वेचलेनदकारेपिबोध्यः ॥ तद्बृहतोर्दकारतकारौलुप्येते करपत्योस्तुसुट् ॥ चोरदेवतयोरितिसमुदायोपाधिः ॥ तस्करः ॥ बृहस्पतिः ॥ प्रायश्चित्तिचित्तयोः ॥ प्रायश्चित्तिः ॥ प्रायश्चित्तम् ॥ वनस्पतिरित्यादि ॥ आकृतिगणोयम् ॥

॥ इतिसमासाश्रयविधयः ॥

पाव्हारिह्वात् पत्राशि. सङ्खि ॥ ४०

श्रीसोमनाथस्यच पुस्तकोयं चोरितव्यो विद्याखलेनवा ॥:९:॥
श्रीजगन्नाथोपाध्यायस्येदम्पु
स्तकम् ॥ तद्धितस्य ॥
लि॰पृ॰चारि

इतस्तद्धितकार्यारम्भः

श्रीमद्दनरिपोर्नन्दनम्वन्दे॥ ॥समर्थानाम्प्रथमाद्वा॥ इदम्पदत्रयमधिक्रियते प्राग्दि
श इति यावत्॥ प्राग्दीव्यतोऽण्॥ तेन दीव्यतीत्यतः प्रागणधिक्रियते॥ अश्वपत्या
दिभ्यश्च॥ एभ्योऽणस्यात् प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु॥ अश्वपतेरपत्यादि आश्वपतम्॥
गाणपतम्॥ दित्यदित्यादित्यपत्युत्तरपदाण्ण्यः॥ प्राग्दीव्यतीयेष्वर्थेषु॥ दितेर
पत्यादि दैत्यः॥ अदितेरादित्यस्य वा आदित्यः॥ यणो मयो द्वे वाच्ये॥ मय
इति पञ्चमी यण इति षष्ठीति पक्षे यस्य द्वित्वम्॥ हलो यमां यमि लोपः॥
वा स्यात्॥ इत्यसति लोपे द्वित्वे च सति त्रियं रूपम्॥ असति लोपे द्वित्वे लोप भवति

योर्वादित्यम् ॥ दित्याभावे लोपे च रुकयम् ॥ प्राजापत्यः ॥ पृथिव्या ञाञौ ॥ पा
र्थिवः ॥ पार्थिवी ॥ देवाद्यञञौ ॥ दैव्यम् ॥ दैवम् दैवी ॥ वहिषष्टिलोपो यञ्च ॥ वाह्यः
॥ ईकक्च ॥ कितिच ॥ किति तद्धितेऽचामादेर्वृद्धिः स्यात् ॥ वाहीकः ॥ गो
रजादिप्रसंगे यत् ॥ गोरपत्यादि गव्यम् ॥ उत्सादिभ्योऽञ् ॥ औत्सः ॥ ॥
इत्यपत्यादिविकारान्तार्थाः साधारणाः प्रत्ययाः ॥ ॥ स्त्रीपुंसाभ्यां नञ्स्नञौ
भवनात् ॥ धान्यानां भवने इत्यतः प्रागर्थेष्वाभ्यामेतौ स्तः ॥ स्त्रैणः ॥ पौंस्नः ॥
तस्यापत्यम् ॥ षष्ठ्यन्तात्कृतसंधेः समर्थादपत्येऽर्थे उक्ता वक्ष्यमाणाश्च प्रत्य

यांवास्युः॥ओर्गुणः॥उवर्णान्तस्यभस्यगुणःस्यात्तद्धिते॥ओरोद्दितिवक्तव्ये
गुरोक्तिः संज्ञापूर्वकोविधिरनित्यइतिज्ञापयितुं॥तेनस्वायंभुवमित्यादि
सिद्धम्॥उपगोरपत्यमौपगवः॥आश्वपतः॥दैत्यः॥औत्सः॥स्त्रैणः॥पौंस्नः
॥अपत्यंपौत्रप्रभृतिगोत्रं॥अपत्यत्वेनविवक्षितंपौत्रादिगोत्रसंज्ञंस्यात्॥
एकोगोत्रे॥गोत्रेएकएवप्रत्ययःस्यात्॥उपगोर्गोत्रापत्यमौपगवः॥गर्गा
दिभ्योयञ्॥गोत्रापत्ये॥गर्गस्यगोत्रापत्यंगार्ग्यः॥यञञोश्च॥गोत्रेयद्य भवतः
ञंतमञन्तञ्चतदवयवयोरेतयोर्लुक्॥तत्कृतेबहुत्वेनतुस्त्रियाम्॥गर्गाः

स्त्रियान्तु गार्गी: म.कौ
गार्ग्यः

सर्वविधिभ्यो लुग्विधिर्बलवान्

अनाति किम्: गार्ग्यायणः २

वत्साः॥गोत्रेलुगचि॥अजादौप्राग्दीव्यतीयेविवक्षितेगोत्रप्रत्ययस्यालुक्स्यात्॥गर्गाणांछात्राःवक्ष्यमाणोऽछः॥आपत्यस्यचतद्धितेनाति॥हलःपरस्यापत्ययस्यलोपस्तद्धितेनत्वाकारे॥गार्गीयाः॥प्राग्दीव्यतःकिम्॥गर्गेभ्योहितम्गर्गीयम्॥अचिकिं॥गर्गेभ्यआगतंगर्गरूप्यम्॥जीवतितुवंश्येयुवा॥वंश्येपित्रादौजीवतिपौत्रादेर्यदपत्यंचतुर्थादितद्युवसंज्ञमेवस्यात्॥गोत्राद्यून्यस्त्रियाम्॥यून्यमस्येविवक्षितेगोत्रप्रत्ययान्तादेवप्रत्ययःस्यात्स्त्रियांतुनयुवसंज्ञा॥यञिञोश्च॥गोत्रेयौयञिञौतदन्तात्फक्॥आयनेयीनीयियःफढखछघांप्रत्ययादीनाम्॥प्रत्ययादेःफस्यआयन्ढस्यएय्खस्यईन्छ

बाहारपत्यं वाहविः॥ ऐधरिः औपबिन्दविः आग्निशर्मि
दासरथिः कार्ष्णिः पौरन्दरिः देवदत्तस्यापत्यं दैवदत्तिः

म॰कौ॰त॰ स्यईयूघस्यइस्सुः॥ गर्गस्य युवापत्यं गार्ग्यायणः॥ अतइञ्॥ अपत्यर्थे॥ दाक्षिः॥ बा
ह्वादिभ्यश्च॥ बाहविः॥ औडुलोमिः॥ औडुलोमी॥ लोम्नोपत्येषु बहुष्वकारो वक्तव्यः अनृष्येतिवक्तव्यम्
॥ बाह्वादीञोपवादः॥ उडुलोमाः॥ आकृतिगणोयम्॥ अनृष्यानन्तर्ये बिदादिभ्यो
ऽञ्॥ ये त्वत्राऽनृषयस्तेभ्योऽपत्येऽन्यत्र तु गोत्रे॥ बिदस्य गोत्रं बैदः॥ बैदौ॥ बिदाः॥ पौत्रः
पौत्रौ॥ यञञोश्चेति सूत्रे प्रवराध्याय प्रसिद्धं गोत्रम्॥ तेनेह न॥ पौत्राः॥ एवं दौहि
त्रादयः॥ शिवादिभ्योऽण्॥ अपत्ये॥ शैवः॥ गाङ्गः॥ ऋष्यन्धकवृष्णिकुरुभ्य
श्च॥ ऋषिभ्यः॥ वासिष्ठः॥ वैश्वामित्रः॥ अन्धकेभ्यः॥ श्वाफल्कः॥ वृष्णिभ्यः॥ भवन्ति
वासुदेवः॥ कुरुभ्यः॥ नाकुलः॥ साहदेवः॥ मातुरुत्संख्यासंभद्रपूर्वायाः॥ सं ३

अंकुरः २

ख्यादिपूर्वस्य मातृशब्दस्य उरादेशः स्यादण्प्रत्ययश्च ॥ द्वैमातुरः ॥ षाण्मातुरः ॥ सा
म्मातुरः ॥ भाद्रमातुरः ॥ स्त्रीभ्यो ढक् ॥ स्त्रीप्रत्ययान्तेभ्यो ढक् ॥ वैनतेयः ॥ कन्यायाः
कनीन च ॥ चादण् ॥ कानीनो व्यासः कर्णश्च ॥ राजश्वशुराद्यत् ॥ राज्ञो जातावेवे
तिवाच्यम् ॥ ये चाभावकर्मणोः ॥ यादौ तद्धितेऽन्प्रकृत्या स्यान्नतु भावकर्मणोः
॥ राजन्यः ॥ जातावेवेति किम् ॥ अन् ॥ अन्स्य ह्रस्याऽगि परे ॥ राजनः ॥ श्वसुर्यः ॥
क्षत्राद्घः ॥ क्षत्रियः ॥ जातावित्येव ॥ क्षात्रिरन्यः ॥ रेवत्यादिभ्यष्ठक् ॥ ठस्येकः
अङ्गात्परस्य ठस्येकादेशः ॥ रैवतिकः ॥ गोत्रेकुंजादिभ्यश्च्फञ् ॥ व्रातच्फञो
रस्त्रियाम् ॥ व्रातवाचिभ्यश्च्फञन्तेभ्यश्च स्वार्थे ञ्यः प्रत्ययः स्यात् ॥ कौंजाय

म·कौ·दि·प्रि

म·कौ·त

न्यः॥कौंजायन्यौ॥बहुत्वेलुग्वक्ष्यते॥ब्राध्नायन्यः॥नडादिभ्यःफक्॥गोत्रइत्येव॥ना
डायनः॥चारायणः॥अनंतरोनादिः॥अश्वादिभ्यःफञ्॥गोत्रे॥आश्वायनः॥१
इतश्चानिञः॥इकारान्ताद्व्यचोऽपत्येढक् नत्विञन्तात्॥दौलेयः॥नैधेयः॥आ
त्रेयः॥आत्रेयौ॥अत्रिभृगुकुत्सवसिष्ठगोतमाङ्गिरोभ्यश्च॥एभ्योगोत्रप्रत्य
यस्यलुक्तत्कृतबहुत्वेनतुस्त्रियाम्॥अत्रयः॥भृगवः॥कुत्साः॥वासिष्ठाः॥ गोतमाः
आङ्गिरसः॥शुभ्रादिभ्यश्च॥ढक्स्यादपत्ये॥शौभ्रेयः॥कल्याण्यादीनामिनङ्
॥एषामिनङ्स्याड्ढक्च॥काल्याणिनेयः॥बांधकिनेयः॥कुलटाया वा॥ भ्वसि·
इनङ्मात्रंविकल्प्यतेढक्तुनित्यः पूर्वेणैव॥कौलटिनेयः॥कौलटेयः॥ ४

देवाः२

सतीमित्युक्तमकुलटा॥ चटकाया ऐरक्॥ चटकादिति वाच्यम्॥ प्रातिपदिकग्रहणे
लिङ्गविशिष्टस्यापि ग्रहणमिति सिध्यति॥ चटकस्य चटकाया वा अपत्यं चाटकैरः
॥ स्त्रियामपत्ये लुग्वक्तव्यः॥ तयोरेव स्त्र्यपत्यं चटका॥ गोधाया ढ्रक्॥ गौधेरः॥ आ
रादित्वाड्ढक्॥ गौधेयः॥ क्षुद्राभ्यो वा॥ अङ्गहीना शीलहीनाश्च क्षुद्रास्ताभ्यो वा
ढक्॥ काणेरः॥ काणेयः॥ दासेरः॥ दासेयः॥ पितृष्वसुश्छण्॥ अणोऽपवादः॥ पै
तृष्वस्रीयः॥ ढकि लोपः॥ पितृष्वसुर्लोपो ढकि॥ अत एव ज्ञापकाड्ढक्॥ पैतृ
ष्वसेयः॥ मातृष्वसुश्च॥ पितृष्वसुर्यदुक्तं तदस्यापि स्यात्॥ मातृष्वस्रीयः॥
मातृष्वसेयः॥ कुलात्खः॥ कुलीनः॥ तदन्तादपि॥ उत्तरसूत्रे अपूर्वपदादिति

लिंगात्॥ आढ्यकुलीनः॥ अपूर्वपदादन्यतरस्यां यड्ढकञौ॥ कुलादित्येव॥ पक्षे खः
॥ कुल्यः॥ कौलेयकः॥ कुलीनः॥ महाकुलादञ्खञौ॥ वा स्तः॥ पक्षे खः॥ माहाकुलः
॥ माहाकुलीनः॥ महाकुलीनः॥ दुष्कुलाड्ढक्॥ वा स्यात् पक्षे खः॥ दौष्कुलेयः॥ दु
ष्कुलीनः॥ स्वसुश्छः॥ स्वस्रीयः॥ भ्रातुर्व्यच्च॥ चाच्छः॥ भ्रातृव्यः॥ भ्रात्रीयः॥ मनोर्जा
तावञ्यतौ षुक्च॥ समुदायार्थो जातिः॥ मानुषः॥ मनुष्यः॥ नश्णोऽणुउपसं
ख्यानम्॥ षपूर्वहन्धृतराज्ञामणि॥ रयामणि तद्धितेऽनोकारलोपः॥ ता
क्ष्णः॥ तिकादिभ्यः फिञ्॥ तैकायनिः॥ वृद्धिर्यस्याचामादिस्तद्वृद्धम्॥ यस्य
समुदायस्याचां मध्ये आदिर्वृद्धिस्तद्वृद्धसंज्ञं स्यात्॥ उदीचां वृद्धादगोत्रात्॥

मवथः

कालिङ्गः॥ शौरमसः

आम्रगुप्तायनिः॥ प्राचामवृद्धात्फिन्बहुलम्॥ ग्लुचुकायनिः॥ जनपदशब्दात्क्षत्रियादञ्॥ जनपदक्षत्रिययोर्वाचकादञपत्ये॥ पांचालः॥ क्षत्रियसमानशब्दाज्जनपदात्तस्य राजन्यपत्यवत्॥ पंचालानां राजा पांचालः॥ पूरोरण्॥ पौरवः॥ द्व्यञ्मगधकलिङ्गसूरमसादण्॥ द्व्यचः॥ आङ्गः वांगः॥ मागधः॥ पाण्डोर्ड्यण्॥ पाण्ड्यः॥ वृद्धेत्कोशलाजादाञ्ञ्यङ्॥ वृद्धात्॥ आंवष्ठ्यः॥ इत्॥ आवंत्यः॥ कौशल्यः॥ अजादस्यापत्यं आजाद्यः॥ कुरुनादिभ्यो ण्यः॥ कौरव्यः॥ नैषध्यः॥ ते तद्राजाः॥ अञादयस्तद्राजसंज्ञाः स्युः॥ तद्राजस्य बहुषु तेनैवाऽस्त्रियाम्॥ वहुष्वर्थेषु तद्राजस्य लुक् न ऽऽ त वहुत्वेन तु स्त्रियाम्॥

म.कौ.त

पंचालाइत्यादि॥ कंबोजाल्लुक्॥ तद्राजस्य॥ कंबोजः॥ कंबोजौ॥ कंबोजादिभ्य
इतिवक्तव्यम्॥ चोलः॥ शकः॥ केरलः॥ यवनः॥ अणिञोरनार्षयोर्गुरूपोत्तम
योःष्यङ्गोत्रे॥ त्र्यादीनामन्त्यमुत्तमं॥ तस्यसमीपमुपोत्तमम्॥ गोत्रेया
वणिञौविहितौअनार्षौतदन्तयोर्गुरूपोत्तमयोः प्रातिपदिकयोः स्त्रियांष्य
ङादेशः॥ यङश्चाप्॥ कुमुदगंधेःगोत्रापत्यंस्त्रीकौमुदगन्ध्या॥ वाराह्या॥ अना
र्षयोःकिम्॥ वासिष्ठी॥ गुरूपोत्तमयोःकिम्॥ औपगवी॥ गोत्रेकिं॥ अहि
च्छत्रेजाताआहिच्छत्री॥ ॥ इत्यपत्याधिकारः॥ ॥ तेनरक्तंरागात्॥ क
षायेणरक्तंवस्त्रंकाषायम्॥ मांजिष्ठम्॥ रागात्किं॥ देवदत्तेनरक्तंवस्

भवय.
६

नक्षत्रेण युक्तश्चन्द्रमसा युक्त इत्यर्थः तत्र बोधकात् प्रत्ययो भवति तेन युक्तः कालः इत्यर्थः ४

स्त्रं ॥ लाक्षारोचनाट्ठक् ॥ लाक्षिकम् ॥ रौचनिकः ॥ शकलकर्दमाभ्यामु
पसंख्यानम् ॥ शाकलिकः ॥ कार्दमिकः ॥ नील्या अन् ॥ नील्या रक्तं नील
म् ॥ पीतात्कन् ॥ पीतकम् ॥ हरिद्रामहारजनाभ्यामञ् ॥ हारिद्रम् ॥ माहा
रजनम् ॥ नक्षत्रेण युक्तः कालः ॥ तिष्यपुष्ययोर्नक्षत्राणि यलोपः ॥ पु
ष्येण युक्तं पौषमहः ॥ लुबविशेषे ॥ पूर्वेण विहितस्य लुप् षष्टीदण्डा
त्मकस्य कालस्यावान्तरविशेषश्चेन्न गम्यते ॥ अद्य पुष्यः ॥ दृष्टं साम
॥ तेनेत्येव ॥ वसिष्ठेन दृष्टं वासिष्ठं साम ॥ वामदेवाड्ड्यड्ड्यौ ॥ वामदेवेन दृ
ष्टं वामदेव्यम् ॥ परिवृतो रथः ॥ वस्त्रेण परिवृतो वास्त्रो रथः ॥ तत्रोद्धृत

म·कौ·त· ममगेभ्यः॥शरावेउद्धृतःशारावओदनः॥संस्कृतंभक्ष्याः॥सप्तम्यंतादण
स्यात्संस्कृतेर्थेयत्संस्कृतंभक्ष्याश्चेत्तेस्युः॥भ्राष्ट्रेसुसंस्कृताभ्राष्ट्राभक्ष्याः॥
शूलोखाद्यत्॥अणोपवादः॥शूलेसंस्कृतंशूल्यंमांसं॥उख्यम्॥ दध्नष्ठक्
॥दध्निसंस्कृतंदाधिकम्॥साऽस्मिन्पौर्णमासीति॥इतिशब्दात्संज्ञाया
मितिलभ्यते॥पौषीपौर्णमासीअस्मिन्मासेपौषोमासः॥सास्यदेवता
॥इन्द्रोदेवताअस्येत्यैन्द्रंहविः॥पाशुपतम्॥बार्हस्पत्यम्॥त्यजमानद्रव्ये
उद्देश्यविशेषोदेवता॥मन्त्रस्तुत्याच॥ऐन्द्रोमन्त्रः॥कस्येत्॥कशब्द
स्यइकारःस्यात्प्रत्ययसंनियोगेन॥यस्येतिलोपात्परत्वादाऽऽदिवृद्धिः॥ मवामि
७

कोब्रह्मादेवताअस्यकायंहविः॥श्रीर्देवताऽस्यश्रायंहविः॥शुक्राद्घन्॥शु
क्रियम्॥सोमाट्ट्यण्॥सौम्यं॥वाय्वृतुपित्रुषसोयत्॥वायव्यम्॥ऋतव्य
म्॥रीङृतः॥अकृद्यकारेऽसार्वधातुकयकारेच्वौचपरेऋदंताङ्गॅरीङादे स्य
शः॥यस्येतिच॥पित्र्यम्॥उषस्यम्॥द्यावापृथिवीशुनासीरमरुत्वद
ग्नीषोमवास्तोष्पतिगृहमेधाच्छच॥चाद्यत्॥द्यावापृथिवीयम्॥द्या
वापृथिव्यम्॥शुनासीरीयम्॥शुनासीर्यम्॥महाराजप्रोष्ठपदाट्ठञ्
माहाराजिकम्॥प्रौष्ठपदिकम्॥देवताद्वन्द्वेच॥अत्रपूर्वोत्तरपदयोरा
द्यचोर्वृद्धिर्ञितिणितिकितिच॥आग्निमारुतं॥नेन्द्रस्यपरस्य॥सौमे

न्द्रः ॥ परस्य किं । ऐन्द्राग्नः ॥ दीर्घाच्च वरुणस्य ॥ न वृद्धिः ॥ ऐन्द्रावरुणं ॥ दीर्घात्किं
॥ आग्निवारुणी अनड्वाही ॥ पितृव्यमातुलमातामहपितामहाः ॥ एते निपा
त्यन्ते ॥ पितुर्भ्राता पितृव्यः ॥ मातुर्भ्राता मातुलः ॥ मातुः पिता मातामहः ॥ पितुः
पिता पितामहः ॥ तस्य समूहः ॥ काकानां समूहः काकम् ॥ भिक्षादिभ्योऽण् ॥
भैक्षम् ॥ गर्भिणीनां समूहो गार्भिणम् ॥ इह भस्याढे इति पुंवद्भावे कृते ॥ इन
ण्यनपत्ये ॥ अनपत्यार्थेऽणि इन् प्रकृत्या ॥ तेन नस्तद्धिते इति टिलोपो न ॥
युवतीनां समूहो यौवनम् ॥ वावंतादनुदात्तादेरञ् यौवतम् ॥ गोत्रोक्षोष्ट्रोरभ्र
राजराजन्यराजपुत्रवत्समनुष्याजाद्वुञ् ॥ ग्लुचुकायनीनां समूहो ग्लौचु

औक्षकम्॥औरभ्रकम्॥ राजकम्।राजपुत्रकम्।वात्सकम्॥आजादकम्॥

क

कायनम्॥औक्षकमित्यादि॥आपत्यस्यचेतियलोपेप्राप्ते॥प्रकृत्याकेराजन्यमनुष्ययुवानः॥राजन्यकम्॥मानुष्यकम्॥वृद्धाच्चेतिवक्तव्यम्॥वार्द्धकम्॥केदारायञ्च॥चाद्वुञ्॥कैदार्यम्॥कैदारकम्॥गणिकायायञितिवक्तव्यम्॥गाणिक्यम्॥ठञ्कवचिनश्च॥चात्केदारादपि॥कवचिनांसमूहःकावचिकम्॥कैदारिकम्॥ग्रामजनबन्धुभ्यस्तल्॥ग्रामता॥जनता॥बन्धुता॥तलंतंस्त्रियाम्॥गजसहायाभ्यांचेतिवक्तव्यम्॥गजता॥सहायता॥अह्नःखःक्रतौ॥अहीनः॥अचित्तहस्तिधेनोष्ठक्॥इसुसुक्तान्तात्कः॥इस्उस्उक्तस्एतदंतात्परस्यठस्यकः॥साक्तुकम्॥हास्तिकम्॥धैनुकम्॥केशा

म॰कौ॰त॰

आभ्यां यञ्छावन्यतरस्याम्॥ पक्षे ठगणौ॥ कैश्यम्॥ कैशिकम्॥ अश्वीयम्॥ आश्वम्॥ पाशादिभ्यो यः॥ पाश्या॥ तृण्या॥ धूम्या॥ वन्या॥ वात्या॥ खलगोरथात्॥ खल्या॥ गव्या॥ रथ्या॥ इनित्रकट्यचश्च॥ खलादिभ्यः क्रमात्स्युः॥ खलिनी॥ गोत्रा॥ रथकट्या॥ खलादिभ्य इनिर्वक्तव्यः॥ डाकिनी॥ कुटुम्बिनी॥ आकृतिगणोयम्॥ तदस्यां प्रहरणमिति क्रीडायां णः॥ दण्डः प्रहरणमस्यां क्रीडायां दाण्डा॥ मौष्टा॥ घञः सास्यां क्रियेति ञः॥ घञन्तात् क्रियावाचिनः प्रथमान्तादस्यामित्यर्थे स्त्रीलिङ्गे ञः प्रत्ययः स्यात्॥ श्येनतिलस्यपाते ञे॥ अनयोर्मुगागमः स्यात्ञान्ते पातशब्दे उत्तरपदे॥ श्येनपातोऽस्यां सा श्येनंपाता मृगर

मवामः
९

या॥ तिलपातोऽस्यां सा तैलंपाता स्वधा॥ श्येनतिलस्य किं॥ दण्डपातोऽस्यां दाण्ड
पाता तिथि॥ तदर्यतितद्धेद॥ न य्वाभ्यां पदान्ताभ्यां पूर्वौ तु ताभ्यामैच्॥ पदान्ताभ्यां
यकारवकाराभ्यां परस्य न वृद्धिः॥ किन्तु ताभ्यां पूर्वौ तु क्रमादैचावागमौ स्तः
॥ व्याकरणमधीते वेत्ति वा वैयाकरणः॥ क्रमादिभ्यो वुन्॥ क्रमकः॥ पद
कः॥ शिक्षकः॥ मीमांसकः॥ क्रतूक्थादिसूत्रान्ताट्ठक्॥ क्रतुविशेषवाचि
नामेवेह ग्रहणम्॥ तेभ्यो मुख्यार्थेभ्यो वेदितरि तत्प्रतिपादकग्रन्थपरे
भ्यस्त्वध्येतरि॥ आग्निष्टोमिकः॥ वाजपेयिकः॥ उक्थं सामविशेषः॥
तल्लक्षणपरो ग्रन्थविशेषो लक्षणयोक्थं। तदधीते वेद वा औक्थिकः॥

म.को.त.
१०

मुख्यार्थान्नृस्यत्र ख्याद्दृगणोनेष्यते। न्यायम्॥ नैयायिकः॥ वृत्तिम्॥ वार्त्तिकः
॥ लोकायतम्॥ लौकायतिकः॥ सूत्रान्तानुअकल्पादेरेवेष्यते॥ सांग्रहसूत्रि
कः॥ अकल्पादेः किम्॥ काल्पसूत्रः॥ विद्यालक्षणकल्पान्ताच्चेति वक्त
व्यम्॥ वायसविद्यिकः॥ गौलक्षणिकः॥ पाराशरकल्पिकः॥ अङ्गक्षत्रधर्म
त्रिपूर्वाद्विद्यान्तान्नेति वक्तव्यम्॥ आङ्गविद्यः॥ क्षात्रविद्यः॥ धार्मविद्यः॥ त्रि
विधा विद्या त्रिविद्या॥ तामधीते त्रैविद्यः॥ तदस्मिन्नस्तीति दे
शे तन्नाम्नि॥ उदुम्बराः सन्त्यस्मिन्देशे औदुम्बरो देशः॥ तेन निर्वृत्तम्॥ बभूव
कुशाम्बेन निर्वृत्ता कौशाम्बी नगरी॥ तस्य निवासः॥ शिबीनां निवासो १०

देशः शैवः॥ अदूरभवश्च॥ अराम्॥ विदिशाया अदूरभवं वैदिशम्॥ वुञ्छण्क
ठजिलसेनिरढञ्ण्ययफक्फिञिञ्ञ्यकक्ठकोरीहणकृशाश्वर्श्यकुमु
दकाशतृणप्रेक्षाश्मसखिसंकाशबलपक्षकर्णसुतङ्गमप्रगदिन्वराह
कुमुदादिभ्यः॥ सप्तदशभ्यः सप्तदश क्रमात् स्युश्चातुरर्थ्याम्॥ अरीहणादि
भ्यो वुञ्॥ अरीहणेन निर्वृत्तं आरीहणकम्॥ कृशाश्वादिभ्यश्छण्॥ कार्शा
श्वीयः॥ ऋश्यादिभ्यः कः॥ ऋश्यकं॥ कुमुदादिभ्यः ष्ठच्॥ कुमुदिकम्॥
काशादिभ्य इलः॥ काशिलः॥ तृणादिभ्यः सः॥ तृणसम्॥ प्रेक्षादिभ्य इनिः
॥ प्रेक्षी॥ अश्मादिभ्यो रः॥ अश्मरम्॥ सख्यादिभ्यो ढञ्॥ साखेयम्॥ सं

काशादिभ्यो ण्यः॥ सांकाश्यम्॥ बलादिभ्यो यः॥ बल्यम्॥ पक्षादिभ्यः फक्
॥ पाक्षायणः॥ पथः पंथ च॥ पांथायनः॥ कर्णादिभ्यः फिञ्॥ कार्णायनिः॥
सुतंगमादिभ्य इञ्॥ सौतंगमिः॥ प्रगदिनादिभ्यो ञ्यः॥ प्रगदिन्॥ प्रागघः॥
वराहादिभ्यः कक्॥ वाराहकः॥ कुमुदादिभ्यः ठक्॥ कौमुदिकः॥ जनपदे
लुप्॥ जनपदे वाच्ये चातुरर्थिकस्य लुप्॥ लुपि युक्तवद्व्यक्तिवचने॥ लु
पि सति प्रकृतिवल्लिंगवचने स्तः॥ पंचालानां निवासो जनपदः पंचालाः
कुरवः॥ अङ्गाः॥ वंगाः॥ कलिंगाः॥ वरणादिभ्यश्च॥ अजनपदार्थ आरम्भः वभूवतुः
॥ वरणानामदूरनगरं वरणाः॥ शर्करायावा॥ अस्माच्चातुरर्थिकस्य लु

स्यात् ॥ ठक्छौ च ॥ शार्कराया अण्नोस्तः ॥ कुमुदादौवराहादौच पाठसामर्थ्या
त्यसेठ्छकौ ॥ वाग्रहणसामर्थ्यात्पक्षेऽणौत्सर्गिकोऽण् ॥ तस्य लुब्विकल्प्यः
॥ खड्डपाणि शार्करा ॥ शार्करम् ॥ शार्करिकम् ॥ शार्करीयम् ॥ शार्करिकम् ॥ शा
र्करकम् ॥ न द्यो मतुप् ॥ चातुरर्थिकः ॥ इक्षुमती ॥ कुमुदनडवेतसेभ्यो ड्मतुप्
॥ झयः ॥ मतोर्मस्य वः ॥ कुमुद्वान् ॥ नड्वान् ॥ मादुपधायाश्च मतोर्वोऽयवादिभ्यः
॥ मवर्णावर्णान्तान्मवर्णावर्णोपधाच्च यवादिवर्जितात्परस्य मतोर्मस्य वः ॥
वेतस्वान् ॥ नडशादाड्ड्वलच् ॥ नड्वलः ॥ शिखाया वलच् ॥ शिखावलः ॥ उत्क
रादिभ्यश्छः ॥ उत्करीयः ॥ नडादीनां कुक् च ॥ नडकीयम् ॥ क्रुंचा ह्रस्वत्वं च ॥ कुं

चकीयः॥ नडान्नलोपश्च॥ नडकीयः॥ ० ॥इति चातुरर्थिकाः॥ ० ॥शेषे॥ अप
त्यादिचतुरर्थ्यन्तादन्योर्थः शेषस्तत्राणादयः स्युः॥ चक्षुषा ग्रह्यते चाक्षुषं रूपम्॥ श्रावणः
शब्दः औपनिषदः पुरुषः॥ दृषदि पिष्टा दार्षदाः सक्तवः॥ उलूखले क्षुण्ण औलूखलो यावकः
॥अश्वैरुह्यते आश्वो रथः॥ चतुर्भिरुह्यते चातुरं शकटम्॥ चतुर्दश्यां दृश्यते चातुर्दशं रक्षः॥ र
तस्य विकार इत्यतः प्राक् शेषाधिकारः॥ राष्ट्रावारपाराद्घखौ॥ आभ्यां क्रमाद्घखौ स्तः॥ राष्ट्रे जा घ५
तादि राष्ट्रियः॥ अवारपारीणः॥ अवारपाराद्विगृहीतादपि विपरीताच्चेति वक्तव्यम्
॥अवारीणः॥ पारीणः॥ पारावारीणः॥ इह प्रकृतिविशेषाद्घादयष्ट्युट्युलन्ता उच्यं ट्युट्यु
ते॥ तेषां जातादयोर्थविशेषाः समर्थविभक्तयश्च वक्ष्यन्ते॥ ग्रामाद्यखञौ॥ ग्राम्यः व भूवुः
॥ग्रामीणः॥ नद्यादिभ्यो ढक्॥ नादेयम्॥ माहेयम्॥ वाराणसेयम्॥ दक्षिणापश्चात् १२

पि४

दक्षिणात्याऽप्यत्ययान्तमव्ययम्. एवञ्चसर्वनाम्नो वृत्तिमात्रे पुंव
दितिस्त्रींकैव
नास्ति

अमान्तिकस
हार्थयोः॥ ॥

श्चात्पुरसस्त्यक्॥ दाक्षिणात्यः॥ पाश्चात्यः॥ पौरस्त्यः॥ द्युप्रागपागुदक्प्रतीचो यत्॥ दि
व्यम्॥ प्राच्यम्॥ अपाच्यम्॥ उदीच्यम्॥ प्रतीच्यम्॥ अव्ययात्त्यप्॥ अमेहक्वतसित्रेभ्य
एव॥ अमात्यः॥ इहत्यः॥ क्वत्यः॥ कुतस्त्यः॥ ततस्त्यः॥ तत्रत्यः॥ त्यब्नेर्ध्रुव इति वक्तव्यम्
॥ नित्यः॥ निसो गते॥ ह्रस्वात्तादौ तद्धिते॥ ह्रस्वादिणः सस्य षः स्यात्तादौ तद्धिते॥ निर्गतो
वर्णाश्रमेभ्यो निष्ट्यश्चण्डालादिः॥ अरण्याण्णः॥ आरण्याः सुमनसः॥ दूरादेत्यः
॥ दूरेत्यः॥ उत्तरादाहञ्॥ औत्तराहः॥ ऐषमोह्यःश्वसोऽन्यतरस्याम्॥ एभ्यस्त्यब्वा॥
पक्षे वक्ष्यमाणौ टुटुलौ॥ ऐषमस्त्यं॥ ऐषमस्तनम्॥ ह्यस्त्यम्॥ ह्यस्तनम्॥ श्व
स्त्यम्॥ श्वस्तनम्॥ शौवस्तिकं वक्ष्यते॥ वृद्धाच्छः॥ शालीयः॥ त्यदादीनि च॥ वृद्ध
संज्ञानि स्युः॥ तदीयः॥ वा नामधेयस्य वृद्धसंज्ञा॥ देवदत्तीयः॥ दैवदत्तः॥ भव
वाच्या॥

म॰कौ॰त॰ तष्ठक्छसौ ॥ वृद्धाद्भवतस्तौ स्तः ॥ भावत्कः ॥ सिनिच ॥ सिनि तद्धिते पूर्वं पदम्स्यात् ॥ ज
स्त्वम् ॥ भवदीयम् ॥ वृद्धादित्यनुवृत्तेः शत्रंतादेव ॥ भावतः ॥ काश्यादिभ्यष्ठञ्ञिठौ
॥ इकार उच्चारणार्थः ॥ काशिकी ॥ काशिका ॥ वैदिकी ॥ वैदिका ॥ आपदादिपूर्वपदात्
कालान्तात् ॥ आपदादिराकृतिगणः ॥ आपत्कालिकी ॥ आपत्कालिका ॥ धन्वयोप
धाद्वुञ् ॥ धन्वविशेषवाचिनो यकारोपधाच्च देशवाचिनो वुञ् स्यात् ॥ ऐरावतं धन्व वुञ्
॥ ऐरावतकः ॥ सांकाश्यकांपिल्यशब्दौ वुञ्छणादिसूत्रे गणपान्तौ ॥ सांकाश्यकः कांपिल्यकः
॥ नगरात्कुत्सनप्रावीण्ययोः ॥ कुत्सने प्रावीण्ये च जातादौ प्रत्ययार्थे नगरशब्दाद्वु
ञ्स्यात् ॥ नागरकश्चोरः शिल्पी वा ॥ एतयोः किम् ॥ नागराः ब्राह्मणाः ॥ अरण्या
न्मनुष्ये ॥ वुञ्स्यात् ॥ औपसंख्यानिकरणस्यापवादः ॥ पथ्यध्यायन्यायविहार वभूवषुः

अरण्याण्णस्यापवादः

१३

आवयोरस्माकं वा अयं अस्मदीयः २

मनुष्यहस्तिष्विति वक्तव्यम्॥ आरण्यकः पंथाः॥ अध्यायो न्यायो विहारो मनुष्यो हस्ती वा॥ गर्त्तोत्तरपदाछः॥ देश इत्येवा॥ वृकगर्त्तीयम्॥ गहादिभ्यश्च॥ गहीयः॥ युष्मदस्मदोरन्यतरस्यां खञ्च॥ चाछः॥ पक्षेऽण्॥ युवयोर्युष्माकं वाऽयं युष्मदीयः॥ तस्मिन्नणि च युष्माकास्माकौ॥ युष्मदस्मदोरेतावादेशौ स्तः॥ यौष्माकीणः॥ आस्माकीनः॥ यौष्माकः॥ आस्माकः॥ तवकममकावेकवचने॥ एकार्थप्रतिवाचिनोर्युष्मदस्मदोस्तवकममकौ स्तः खञ्यणि च॥ तावकीनः॥ तावकः॥ मामकीनः॥ मामकः॥ छे तु॥ प्रत्ययोत्तरपदयोश्च॥ मपर्यन्तयोरनयोरेकार्थवाचिनोस्त्वमौ स्तः॥ प्रत्यये उत्तरपदे च॥ त्वदीयः॥ मदीयः॥ त्वत्पुत्रः॥ मत्पुत्रः॥ मध्यान्मः॥ मध्यमः॥ अ सांप्रतिके॥ मध्यशब्दादकारप्रत्ययः सांप्रतिकेऽर्थे॥ उत्कर्षापकर्षहीनो मध्यो वैयाकरणः॥ म

अन्वङीपूर्न·प्पन्नस्थेति सूत्रे अपरस्पार्थयञ्प्रत्ययान्ता देवङीपूस्यादिति व्याख्यानात् ॥ २

ध्यंदारु ॥ नातिह्रस्वं नातिदीर्घमित्यर्थः ॥ द्वीपादनुसमुद्रं यञ् ॥ समुद्रसमीपे यो द्वीपस्तद्वि
षयाद्वीपशब्दाद्यञ् स्यात् । द्वैप्या ॥ कालाट्ठञ् ॥ मासिकम् ॥ सांवत्सरिकम् ॥ अव्ययानां
भमात्रे टिलोपः ॥ सायंप्रातिकः ॥ पौनःपुनिकः ॥ कथं तर्हि सार्वरस्य तमसो निषिद्धये
इति कालिदासः ॥ अनुदितौ षसरागेति भारविः ॥ समानकालीनं प्राक्कालीनमित्या
दि च ॥ अपभ्रंसा एवेति प्राम्माणिकाः ॥ तत्राजात इति यावत् कालाधिकारः ॥ श्राद्धेश
रदः ॥ ठञ् ॥ ऋत्वणोपवादः ॥ शारदिकं श्राद्धम् ॥ विभाषा रोगातपयोः ॥ शारदिकः
॥ शारदो वा रोगः ॥ आतपो वा ॥ निशाप्रदोषाभ्यां च ॥ ठञ् ॥ नैशिकम् ॥ नैशम् ॥ प्रादो
षिकम् ॥ प्रादोषम् ॥ श्वसस्तुट् च ॥ श्वसष्ठञ् वा तस्य तुट् च ॥ द्वारादीनां च ॥ द्वारः । स्वरः । अमूव
व्यल्कशः ॥ स्वस्ति ॥ चिरम् ॥ स्फ्यकृत् ॥ स्वादु ॥ मृदु ॥ श्वस् ॥ श्वन् ॥ स्व ॥ एषां न वृद्धिरै

जागमश्चास्यात्॥शौवस्तिकम्॥संधिवेलाद्यृतुनक्षत्रेभ्योऽण्॥संधिवेलायांभ
वंसांधिवेलम्॥ग्रैष्मं॥नैषम्॥संधिवेला संध्या॥अमावास्या॥त्रयोद
शी॥चतुर्दशी॥पंचदशी॥प्रतिपत्॥प्रावृष एण्यः॥प्रावृषेण्यः॥वर्षाभ्य
ष्ठक्॥वर्षासुसाधुवार्षिकंवासः॥सर्वत्राण्चतलोपश्च॥हेमन्तादण्त
लोपश्च॥चकारात्पक्षे ऋतवण्॥हैमनम्॥हैमंतम्॥सायंचिरंप्राह्णेप्रगे
ऽव्ययेभ्यष्ट्युट्युलौतुट्च॥सायमित्यादिभ्यश्चतुर्भ्यःअव्ययेभ्यश्चकाल
वाचिभ्यष्ट्युट्युलौस्तस्तयोस्तुट्च॥सायंतनम्॥चिरंतनम्॥प्राह्णप्रगयो
रेदन्तत्वंनिपात्यते॥प्राह्णेतनम्॥प्रगेतनम्॥दोषातनम्॥दिवातनम्॥
चिरपरुत्परारिभ्यस्त्नोवक्तव्यः॥चिरत्नम्॥परुत्नम्॥परारित्नम्॥अ

घकालतनेषुकालनाम्नेतिङेरलुक्३

यादिपश्चाड्डिमच्॥अग्रिमम्॥आदिमम्॥पश्चिमम्॥अन्ताच्च॥अन्तिमम्॥विभा
षापूर्वाह्णापराह्णाभ्याम्॥आभ्यांट्युट्युलौवास्तस्तयोस्तुट्च॥पक्षेठञ्॥पूर्वा
ह्णेतनम्॥पौर्वाह्णिकम्॥अपराह्णेतनम्॥आपराह्णिकम्॥तत्रजातः॥स
प्तमीसमर्थाज्जातइत्यर्थेऽणादयोघादयश्चस्युः॥स्रुघ्नेजातःस्रौघ्नः॥औ
त्सः॥राष्ट्रियः॥अवारपारीणः॥इत्यादि॥प्रावृषष्ठप्॥एण्यस्यापवादः
॥प्रावृषिकः॥प्रायभवः॥तत्रेत्येव॥स्रुघ्नेप्रायेणबाहुल्येनभवतिस्रौघ्न
ः॥संभूते॥स्रुघ्नेसंभवतिस्रौघ्नः॥कोशाड्ढञ्॥कौशेयंवस्त्रम्॥तत्रभवः
॥स्रुघ्नेभवःस्रौघ्नः॥औत्सः॥राष्ट्रियः॥दिगादिभ्योयत्॥दिश्यम्॥वर्ग्य
म्॥शरीरावयवाच्च॥दन्त्यम्॥कण्ठ्यम्॥इतिकुलिकलघिवरस्यपरस्यहे १५

व मूल

आस्यम्

कौक्षेयम् वास्तेयम् आस्तेयम् आहेयम्

ठक्॥दार्तेयम्॥कलशिर्घटः॥तत्रभवंकालशेयम्॥ग्रीवादिभ्योऽण्चा॥चा
ढुक्॥ग्रैवेयम्॥ग्रैवम्॥गंभीराञ्ञ्यः॥गंभीरेभवंगांभीर्यम्॥अव्ययीभा
वाच्च॥परिमुखेभवंपारिमुख्यम्॥परिमुखादिभ्यएवेष्यते॥नेह॥औप
कूलः॥अंतःपूर्व पदाट्ठञ्॥अव्ययीभावादित्येव॥वेश्मनि इतिअंत
र्वेश्मं॥तत्रभवंआंतर्वेश्मिकम्॥आंतर्गणिकम्॥अध्यात्मादेष्ठञिष्यते
॥अध्यात्मेभवंआध्यात्मिकम्॥अनुशतिकादीनांच॥एषामुभयपद
वृद्धिर्ञितिणितिकितिचा॥आधिदैविकम्॥आधिभौतिकम्॥ऐहलौ
किकम्॥आकृतिगणोयम्॥जिह्वामूलाङ्गुलेश्छः॥जिह्वामूलीयम्॥अं
गुलीयम्॥वर्गान्ताच्च॥कवर्गीयम्॥ततआगतः॥स्रुघ्नादागतंस्रौघ्नः॥

मुखात्परि परिमुखं

नपुंसका इत्येतिठञ्

इहस्यास्मिलोके इहलोकः

पारलौकिकं

म·कौ·त

ल्क

ठगायस्थानेभ्यः॥शुशालायाआगतःशौल्कशालिकः॥विद्यायोनिसंबंधेभ्योवुञ्
॥औपाध्यायकः॥पैतामहकः॥ऋतष्ठञ्॥वुञोपवादः॥हौतृकम्॥मातृकम्॥
भ्रातृकम्॥पितुर्यच्च॥चाट्ठञ्॥रीङृतः॥यस्येतिलोपः॥पित्र्यम्॥पैतृकम्॥गो
त्रादंकवत्॥विदेभ्यआगतंवैदम्॥गार्गम्॥दाक्षम्॥औपगवकम्॥हेतुमनुष्ये
भ्योऽन्यतरस्यांरूप्यः॥समादागतंसमरूप्यम्॥पक्षेगहादित्वाच्छः॥समीयम्॥देव
दत्तीयम्॥देवदत्तरूप्यम्॥मयट्च॥सममयम्॥प्रभवति॥हिमवतःप्रभवति·
हैमवतीगंगा॥विदूराञ्ञ्यः॥विदूरात्प्रभवतिवैदूर्योमणिः॥दंतमध्योयंत्रा
डूनवत्त॥ननुनवृल्नवेन्मूर्द्धन्यमर्ध्वः॥नन्वर्थासंगतिः॥वालवायाद्धिअसौप्रभव
विदूरेतुसंस्क्रियतेसत्यम्॥अतएवसमाहितंभाष्येवालवोविदूरश्चेति॥वाः

अङ्कः त्वर्थे
यप्रत्ययो
विधीयते·

विषमम
यम् ४

वाल्व

३६

ल्वायशब्दः प्रत्ययं लभते विदूरादेशं च॥ सूत्रे पठितेनादेशेनानुरूपस्थाना आक्षिप्यते॥
तद्गच्छति पथिदूतयोः॥ स्रुघ्नं गच्छति स्रौघ्नः पंथाः॥ दूतो वा॥ अभिनिष्क्रामति द्वारम्॥
निष्क्रामति स्रुघ्नमभिगच्छति स्रौघ्नं कान्यकुब्जद्वारम्॥ अधिकृत्य कृते ग्रंथे॥ शारीरकमधिकृत्य कृतो
चातुरथ्या ग्रन्थः शारीरकीयः॥ शारीरकं भाष्यमिति तु अभेदोपचारात्॥ सोऽस्य निवासः॥ स्रुघ्नो आरोपात
पीवेदान निवासोऽस्य स्रौघ्नः॥ तेन प्रोक्तम्॥ पाणिनिना प्रोक्तं पाणिनीयम्॥ पाराशर्यशिला-
सरनम् ४ ☒ लिभ्यां भिक्षुनटसूत्रयोः॥ णिनिः स्यात्॥ पाराशर्येण प्रोक्तं भिक्षुसूत्रमधीते पारा-
शरीरणः॥ भिक्षवः॥ शैलालिनो नटाः॥ कर्मन्दकृशाश्वादिनिः॥ कर्मन्देन प्रोक्तं भिक्षु-
य सूत्रमधीते कर्मन्दिनो भिक्षवः॥ कृशाश्विनो नटाः॥ उपज्ञाते॥ पाणिनिना उपज्ञातं उपदेशविना ज्ञान
पाणिनीयम्॥ तस्येदम्॥ उपगोरिदमौपगवम्॥ समिधामाधाने षेण्यण्॥ सा-
मिधेन्यो मन्त्रः॥ रथाद्यत्॥ रथ्यम् चक्रम्॥ पत्रपूर्वादञ्॥ अश्वरथस्येदम्॥ आश्व-

।खपांसामिधेनी

पत्रंवाहनम्

ग्रास्त्यम्

म.कौ.त

रथम्॥हलसीराट्ठक्॥हालिकम्॥सैरिकम्॥गोत्रचरणाद्वुञ्॥औपगवकम्॥चर
णाद्धर्माम्नाययोरितिवक्तव्यम्॥काठकम्॥संघाङ्कलक्षणेष्वञ्यञिञामण्॥घो
षग्रहणमपिकर्त्तव्यम्॥अञ्॥वैदः॥संघोषोवा॥वैदंलक्षणम्॥यञ्॥गार्गः॥गार्ग
म्॥इञ्॥दाक्षः॥दाक्षम्॥परंपरासंबंधोङ्कः॥साक्षात्तुलक्षणम्॥ ॥इतिशैषिकाः
॥ ॥तस्यविकारः॥अश्मनोविकारेटिलोपोवक्तव्यः॥अश्मनोविकारआश्मः॥
भास्मनः॥मार्त्तिकः॥अवयवेचप्राण्योषधिवृक्षेभ्यः॥चाद्विकारे॥मयूरस्यविकार
अवयवोवामायूरः॥मौर्वंकाण्डंभस्मवा॥पैप्पलम्॥त्रपुजतुनोःषुक्॥आभ्या
मण्स्तयोःषुक्च॥त्रापुषम्॥जातुषम्॥ओरञ्॥दैवदारवम्॥अनुदात्तादे
श्च॥अञ्॥कापित्थम्॥पलाशादिभ्योवा॥अञ्॥पालाशम्॥खादिरम्॥

घाङ्कु३

१०

दाधित्थम्

३ वाङ्मयं.

शम्याः ष्लञ्॥ शामीलम्॥ मयड्वैतयोर्भाषायामभक्ष्याच्छादनयोः॥ प्रकृतिमात्रान्म
यड्वा स्याद्विकारावयवयोः॥ अश्ममयम्॥ आश्मनम्॥ अभक्षेत्यादि किम्॥ मौद्गः सू
पः॥ कार्पासमाच्छादनम्॥ नित्यं वृद्धशरादिभ्यः॥ आम्रमयम्॥ शरमयम्॥ एका
चो नित्यम्॥ वाङ्मयम्॥ गोश्च पुरीषे॥ गोमयम्॥ एण्या ढञ्॥ ऐणेयम्॥ एण
स्य तु॥ ऐणम्॥ गोपयसोर्यत्॥ गव्यम्॥ पयस्यम्॥ फले लुक्॥ विकारावय
वप्रत्ययस्य॥ लुक्तद्धितलुकि॥ उपसर्जनस्त्रीप्रत्ययस्य॥ आमलक्याः फलं
आमलकम्॥ प्लक्षादिभ्योऽण्॥ विधिसामर्थ्यान्न लुक्॥ प्लाक्षम्॥ न्यग्रोधस्य
च केवलस्य॥ अस्य न वृद्धिरैजागमश्च॥ नैयग्रोधम्॥ जम्ब्वा वा॥ अण् फ
ले॥ जांबवम्॥ पक्षे ओरञ्॥ तस्य लुक्॥ जम्बुः॥ लुप् च॥ वा जम्ब्वाः फलप्रत्यय

स्यलुपि युक्तवत् ॥ जम्बुः ॥ फलपाकशुषामुपसंख्यानम् ॥ व्रीहयः ॥ मुद्गाः ॥
पुष्पमूलेषु बहुलम् ॥ मल्लिकायाः पुष्पं मल्लिका ॥ जात्याः पुष्पं जाती ॥ विदा
र्या मूलं विदारी ॥ बहुलग्रहणान्नेह ॥ पाटलानि पुष्पाणि · साल्वानि मूला
नि ॥ बाहुलकात्क्वचिल्लुक् ॥ अशोकम् ॥ करवीरम् ॥ हरीतक्यादिभ्यश्च ॥
फलप्रत्ययस्य लुप् ॥ हरीतक्यादीनां लिङ्गमेव प्रकृतिवत् ॥ हरीतक्याः फ
लानि हरीतक्यः ॥ ॥ इति प्राग्दीव्यतीयाः ॥ ॥ प्राग्वहतेष्ठक् ॥ तद्वह
तीत्यतः प्राक् ठगधिक्रियते ॥ तदाहेति माशब्दादिभ्य उपसंख्यानम् ॥ मा
शब्दः कारीति य आह सः माशब्दिकः ॥ आहौ प्रभूतादिभ्यः ॥ प्रभूतमा

इकारउच्चारणार्थ

रामः

ह प्राभूतिकः॥ पार्याप्तिकः॥ पृच्छतौ सुस्नातादिभ्यः॥ सुस्नातं पृच्छति सौस्नाति
कः॥ सौखशायनिकः॥ अनुसतिकादिः॥ गच्छतौ परदारादिभ्यः॥ पारदा
रिकः॥ गौरुतल्पिकः॥ तेन दीव्यति खनति जयति जितम्॥ अक्षैर्दीव्य
ति खनति जयति जितं वा आक्षिकः॥ संस्कृतम्॥ दध्ना संस्कृतं दाधिकम्॥
मारिचिकम्॥ तरति॥ उडुपेन तरति औडुपिकः॥ गोपुच्छाट्ठञ्॥ गौपुच्छि
कः॥ नौद्व्यचष्ठन्॥ नाविकः॥ घटिकः॥ चरति॥ हस्तिना चरति हास्ति
कः॥ दध्ना चरति दाधिकः॥ शाकटेन चरति शाकटिकः॥ पर्पादिभ्यः ष्ठ
न्॥ पर्पेण चरति पर्पिकः॥ पर्पिकी॥ येन पीठेन पंगवश्चरंति स पर्पः

उत्सङ्गः क्रोडः

अश्विकः॥ राथिकः॥ श्वगणाट्ठञ्च॥ चात्ष्ठन्॥ श्वादेरिञि॥ ऐच्नश्वाभस्त्रिः श्वादंष्ट्रि॥ इकारादाविति वाच्यम्॥ श्वगणेनचरति श्वागणिकः॥ श्वागणिकी॥ श्वगणिकः॥ श्वगणिकी॥ वेतनादिभ्योजीवति॥ वैतनिकः॥ धानुष्कः॥ हरत्युत्सङ्गादिभ्यः॥ उत्सङ्गेन हरति औत्सङ्गिकः॥ भस्त्रादिभ्यःष्ठन्॥ भस्त्रयाहरति भस्त्रिकः॥ षित्वात्भस्त्रिकी॥ विभाषाविवधात्॥ ष्ठन्॥ पक्षेठक्॥ विवधेनहरतिविवधिकः॥ वैवधिकः॥ एकदेशविकृतस्यानन्यत्वाद्वीवधादपि॥ वैवधिकः॥ विवधः॥ वीवधश्चधौ उभयतोबद्धशिक्ये स्कंधवाह्ये काष्ठे वर्त्तेते॥ निर्वृत्तेऽक्षद्यूतादिभ्यः

भातिमुक्

रामः

११

मिश्रितं

अक्षद्यूतेननिर्वृत्तंआक्षद्यूतिकंवैरम्॥संसृष्टे॥दध्नासंसृष्टंदाधिकम्॥चूर्णादिनिः
॥चूर्णिनोऽपूपाः॥त्रेर्मप्नित्यम्॥त्रिप्रत्ययान्तप्रकृतिकात्तृतीयान्तान्निर्वृत्तेर्थेमप्स्या ना२
न्नित्यम्॥कृत्यानिर्वृत्तंकृत्रिमम्॥पक्त्रिमम्॥भावप्रत्ययान्तादिमब्वक्तव्यः॥
पाकेननिर्वृत्तंपाकिमम्॥त्यागिमम्॥अपमित्ययाचिताभ्यांकक्कनौ॥अपमित्ये कु४
ति ल्यबन्तं॥अपमित्यनिर्वृत्तमापमित्यकम्॥याचितेननिर्वृत्तंयाचितकम् न५
॥लवणाल्लुक्॥लवणेनसंसृष्टोलवणः सूपः॥मुद्गादण्॥मौद्गओदनः
॥ओजःसहोम्भसावर्त्तते॥ओजसिकःशूरः॥साहसिकश्चोरः॥अम्भसावर्त्तते
आम्भसिकोमत्स्यः॥उञ्छति॥बदराण्युञ्छतिबादरिकः॥रक्षति॥समाजंर
क्षतिसामाजिकः॥शब्ददर्दुरंकरोति॥शब्दंकरोतिशाब्दिकः॥दार्दुरिकः

पक्षिमत्स्यमृगान्हन्ति॥ स्वरूपस्य पर्यायाणां विशेषाणां च ग्रहणम्॥ मत्स्यपर्या
येषु मीनस्यैव॥ पक्षिणो हन्ति पाक्षिकः॥ शाकुनिकः॥ मायुरिकः॥ मात्सि
कः॥ मैनिकः॥ शाकुलिकः॥ मार्गिकः॥ हारिणिकः॥ सारङ्गिकः॥ धर्मं चरति॥
धार्मिकः॥ अधर्माच्चेति वक्तव्यम्॥ आधर्मिकः॥ तदस्य पण्यम्॥ अपूपाः
पण्यमस्य आपूपिकः॥ लवणाट्ठञ्॥ लावणिकः॥ शिल्पम्॥ मृदङ्गवादनं
शिल्पमस्य मार्दङ्गिकः॥ प्रहरणम्॥ असि प्रहरणमस्य आसिकः॥ धानु
ष्कः॥ शक्तियष्ट्योरीकक्॥ शाक्तीकः॥ याष्टीकः॥ अस्ति नास्ति दिष्टं
मतिः॥ अस्ति परलोकं इत्येवं मतिर्यस्य स आस्तिकः॥ नास्तीति परलोकं म
तिर्यस्य स नास्तिकः॥ दिष्टं मतिर्यस्य स दैष्टिकः॥ शीलम्॥ अपूपभक्ष

श्रीः
२०

णं तच्छीलमस्य आपूपिकः ॥ छत्रादिभ्यो णः ॥ गुरोर्दोषावरणं छत्रम् ॥ तच्छी
लमस्येति छात्रः ॥ तत्र नियुक्तः ॥ आकरे नियुक्त आकरिकः ॥ निकटे वसति ॥
नैकटिको भिक्षुः ॥ ❁ ॥ इति ठगधिकारः ॥ ❁ ॥ प्राग्घिताद्यत् ॥ तस्मै हितमित्यन्व
तः प्राग्यदित्यधिक्रियते ॥ तद्वहति रथयुगप्रासंगम् ॥ रथं वहति रथ्यः ॥ युग्यः
प्रासंग्यः ॥ धुरो यड्ढकौ ॥ धुर्यः ॥ धौरेयः ॥ हलसीराट्ठक् ॥ हलं वहति हालि
कः ॥ सैरिकः ॥ विध्यत्यधनुषा ॥ द्वितीयान्ताद्विध्यतीत्यर्थे यत्न चेत्तत्र धनुः कर
णम् ॥ पादौ विध्यन्ति पद्याः शर्कराः ॥ नौवयोधर्मविषमूलमूलसीतातुला
भ्यस्तार्यतुल्यप्राप्यवध्यानाम्यसमसमितसंमितेषु ॥ नावा तार्यं नाव्यञ्ज
लम् ॥ वयसा तुल्यो वयस्यः ॥ धर्मेण प्राप्यं धर्म्यम् ॥ विषेण वध्यो विष्यः ॥

मूलेनआनाम्यंमूल्यम्॥ मूलेनसमोमूल्यः॥ सीतयासमितंसीत्यंक्षेत्रम्॥ तुलया
संमितंतुल्यम्॥ तत्रसाधुः॥ सामसुसाधुःसामन्यः॥ अग्र्यः॥ कर्मण्यः॥ शरण्यः॥ स
भायायः॥ सभ्यः॥ ॥इतियतोऽवधिः॥ ॥प्राक्क्रीताच्छः॥ तेनक्रीतमित्यतःछोऽधिक्रि
यते॥ उगवादिभ्योयत्॥ प्राक्क्रीतादित्येव॥ उवर्णान्तात्गवादिभ्योयत्॥ छस्यापवादः॥
नाभिनभंच॥ नभ्योऽक्षः॥ नभ्यमंजनम्॥ रथनाभावेवेदम्॥ शुनःसंप्रसारणंवाचदीर्घत्व
म्॥ शुन्यम्॥ शून्यम्॥ ऊधसोनङ्च॥ ऊधन्यः॥ कंबलाच्चसंज्ञायाम्॥ यत्॥ कंबल्यम्॥ ऊ
र्णापलशतम्॥ संज्ञायांकिम्॥ कंबलीयाऊर्णा॥ विभाषाहविरपूपादिभ्यः॥ आमिक्ष्यं
दधि॥ आमिक्षीयम्॥ पुरोडाश्यास्तण्डुलाः॥ पुरोडाशीयाः॥ अपूप्यम्॥ अपूपीयम्
॥ तस्मैहितम्॥ वत्सेभ्योहितोवत्सीयोगोधुक्॥ शंकव्यंदारु॥ गव्यम्॥ हविष्यम्
॥ शरीरावयवाद्यत्॥ दंत्यम्॥ कण्ठ्यं॥ नस्यम्॥ अजाविभ्यांथ्यन्॥ अजथ्यायूथिः

अविध्या॥आत्मन्विश्वजनभोगोत्तरपदात्खः॥आत्माध्वानौखे॥प्रकृत्यास्तः॥आत्म
नेहितम्॥आत्मनीनम्॥विश्वजनीनम्॥कर्मधारयादेवेष्यते॥अन्यत्रविश्वजनी
यम्॥पंचजनादुपसंख्यानम्॥पंचजनीनम्॥मातृभोगीणः॥आचार्यादणत्वंच॥
आचार्यभोगीनः॥ ॥इतिछयतोपूर्णोवधिः॥ ॥प्राग्वतेष्ठञ्॥तेनतुल्यमित्य
तः प्राग्ठञधिक्रियते॥आर्हादगोपुच्छसंख्यापरिमाणाट्ठक्॥तदर्हतीत्येतदभिव्या
प्यठञधिकारमध्येठञोपवादष्ठगधिक्रियन्तेगोपुच्छादीन्वर्जयित्वा॥असमासेनिष्का
दिभ्यः॥आर्हादित्येतत्तेनक्रीतमितियावदैवर्त्तते॥निष्कादिभ्योऽसमासेठगार्हीये
र्थेषु॥निष्केणक्रीतादिनैष्किकम्॥समासेतुठञ्॥परिमाणान्तस्यासंज्ञाशाणयोः श्रीः
॥उत्तरपदस्यवृद्धिर्ञिदादौ॥परमनैष्किकम्॥नातावठन्यतावस्नते॥शात्यम्॥शति

किम्॥अस्तेकिम्॥संख्यायाअतिशदंतायाःकन्॥आर्हीयेर्थे॥ज्ञातंपरिमाणमस्यज्ञा
तकः॥संघःबहुकः॥स्ततायास्तुसाप्ततिकः॥ज्ञातंतायाः॥चत्वारिंशत्कः॥वतोरिड्वा॥वत्व
तात्कनङ्क्षा॥तावत्कः॥तावतिकः॥कंसादिठन्॥कंसिकः॥अर्धाच्च॥अर्धिकः॥अ
ध्यर्धपूर्वद्विगोर्लुगसंज्ञायाम्॥अध्यर्द्धपूर्वाद्विगोश्चपरस्यार्हीयस्यलुक्॥अध्यर्द्धकंस
म्॥द्विकंसम्॥संज्ञायांतुपांचप[illegible]कम्॥तेनक्रीतम्॥ठञ्॥गोःपुच्छेनक्रीतंगोपु
च्छिकम्॥साप्ततिकम्॥प्रास्थिकम्॥ठक्॥नैष्किकम्॥तस्येश्वरः॥सर्वभूमिपृथि
वीभ्यामणञौ॥स्तः॥अनुशतिकादीनाञ्च॥सर्वभूमेरीश्वरःसार्वभौमः॥पार्थि ड
वः॥तदस्यपरिमाणम्॥प्रस्थंपरिमस्यप्रास्थिकोराशिः॥स्तोमेडविधिः॥पञ्चद श्रीः
शामन्त्र्याःपरिमाणमस्यपञ्चदशाः॥सप्तदशाःसोमयागेषुछन्दोगैःक्रियमाणा २२

पञ्चादिसंज्ञिकास्तुतिः स्तोमः॥पंक्तिविंशतित्रिंशच्चत्वारिंशत्पंचाशत्षष्टीसप्तत्यशीतिनवतिशतम्॥एतेरूढिशब्दा निपात्यन्ते॥तदर्हतीति॥श्वेतछत्रमर्हतीति श्वैतछत्रिकः॥दण्डादिभ्यः॥एभ्यो यत्॥दण्डमर्हतीति दण्ड्यः॥अर्घ्यः॥वध्यः॥तेन निर्वृत्तम्॥अह्ना निर्वृत्तमाह्निकम्॥ ॥इति ठकठञोरवधिः॥ ॥तेन तुल्यं क्रियाचेद्वतिः॥ब्राह्मणेन तुल्यं ब्राह्मणवत् अधीते॥क्रियाचेत्किम्॥गुणतुल्ये मा भूत्॥पुत्रेण तुल्यः स्थूलः॥तत्र तस्येव॥मथुरायामिव मथुरावत् स्रुघ्ने प्राकारः॥चैत्रस्येव चैत्रवत् मैत्रस्य गावः॥तस्य भावस्त्वतलौ॥प्रकृतिजन्यबोधे प्रकारो भावः॥गोर्भावः गोत्वम्॥गोता॥त्वान्तं क्लीबम्॥तलन्तं स्त्रियाम्॥आ च त्वात्॥ब्रह्मणस्त्व इत्यतः प्राक् त्वतलावधिक्रियेते॥अपवादैः सह समावेशार्थमिदम्॥चकारो नञ्स्नञ्भ्यामपि समावेशार्थः॥स्त्रिया भावः स्त्रैणम्

म्॥स्त्रीत्वम्॥स्त्रीता॥पौंस्नम्॥पुंस्त्वम्॥पुंस्ता॥पृथ्वादिभ्यइमनिज्वा॥वावचनम
णादिसमावेशार्थम्॥र-ऋतोहलादेर्लघोः॥इष्ठेमेयःसु॥टेः॥लोपइष्ठेमेयःसु॥पृथुमृ
दुभृशकृशदृढपरिवृढानामेवरत्वम्॥पृथोर्भावःप्रथिमा॥पार्थवम्॥म्रदिमा॥मार्द
वम्॥वर्णदृढादिभ्यःष्यञ्च॥चादिमनिज्॥शौक्ल्यम्॥शुक्लिमा॥दार्ढ्यम्॥द्रढिमा॥गु
णवचनब्राह्मणादिभ्यःकर्मणिच॥चाद्भावेजडस्यभावःकर्मवाजाड्यम्॥मौढ्यम्॥
ब्राह्मण्यम्॥आकृतिगणोयम्॥चातुर्वर्ण्यादीनांस्वार्थउपसंख्यानम्॥चातुर्वर्ण्यं॥
चातुराश्रम्यम्॥त्रैस्वर्यम्॥षाड्गुण्यम्॥सैन्यम्॥सान्निध्यम्॥औपम्यम्॥त्रैलो
क्यम्इत्यादि॥स्तेनाद्यन्नलोपश्च॥नेतिसंघातग्रहणम्॥स्तेनस्यभावःकर्मवास्ते धीः
यम्॥सख्युर्यः॥सख्यः॥कपिज्ञात्योर्ढक्॥कापेयम्॥ज्ञातेयम्॥पत्यन्तपुरोहि २३

न्तादिभ्यो यक्॥ सैनापत्यम्॥ पौरोहित्यम्॥ राजासे॥ राजन्शब्दोऽसमासे यकं लभत इत्य
र्थः॥ राज्ञो भावः कर्म वा राज्यम्॥ समासे तु ब्राह्मणादित्वात्ष्यञ्॥ आधिराज्यम्॥ प्रा
णभृज्जातिवयोवचनोद्गात्रादिभ्योऽञ्॥ प्राणभृज्जातिः॥ आश्वम्॥ वयोवचनम्॥ कौ
मारम्॥ औद्गात्रम्॥ औन्नेत्रम्॥ सौष्टुवम्॥ हायनान्तयुवादिभ्योऽण्॥ द्वैहायनम्॥ हो६४१.
यौवनम्॥ स्थाविरम्॥ श्रोत्रियस्य यलोपश्च॥ श्रौत्रम्॥ कुशलनिपुणचपलपि
शुनकुतूहलक्षेत्रज्ञाः॥ युवादिषु ब्राह्मणादिषु पठ्यन्ते॥ कौशल्यम्॥ कौशलमि
त्यादि॥ इगन्ताच्च लघुपूर्वात्॥ शुचेर्भावः कर्म वा शौचम्॥ मौनम्॥ योपधाद्गुरूपो
त्तमाद्वुञ्॥ रामणीयकम्॥ आभिधानीयकम्॥ सहायाद्वा॥ साहाय्यम्॥
साहायकम्॥ द्वन्द्वमनोज्ञादिभ्यश्च॥ शैष्योपाध्यायिका॥ मानोज्ञकम्॥ ॥

इतिनञ्स्नञोरधिकारः॥ ॥धान्यानांभवनेक्षेत्रेखञ्॥मुद्गानांभवनंक्षेत्रंमौद्गीनम्॥व्रीहिशाल्योर्ढक्॥व्रैहेयम्॥शालेयम्॥यवयवकषष्टिकाद्यत्॥यव्यम्॥यवक्यम्॥षष्टिक्यम्॥विभाषातिलमाषोमाभंगाणुभ्यः॥यत्॥पक्षेखञ्॥तिल्यं॥तैलीनम्॥माष्यम्॥माषीणम्॥उम्यम्॥औमीनम्॥भग्यम्॥भागीनम्॥अणव्यम्॥आणवीनम्॥तत्सर्वादेःपथ्यंगकर्मपत्रपात्रंव्याप्नोति॥सर्वादेःपथ्याद्यन्ताद्द्वितीयान्तात्खः॥सर्वपथान्व्याप्नोतिसर्वपथीनः॥सर्वांगीणः॥सर्वकर्मीणः॥सर्वपत्रीणः॥सर्वपात्रीणः॥हैयंगवीनंसंज्ञायाम्॥नवनीतेनिपातोयम्॥तस्यपाकमूलेपील्वादिकर्णादिभ्यः॥कुणब्जाहचौ॥पीलूनांपाकः॥पीलुकुणः॥कर्णस्यमूलंकर्णजाहम्॥पक्षात्तिः॥मूलेइत्यनुवर्त्तते॥पक्षस्यमूलंपक्षतिः॥ते

नवित्तश्चुंचुप्चणपौ॥यकारःप्रत्यययोरादौलुप्तनिर्दिष्टः॥तेनचस्यनेत्वम्॥विद्य
यावित्तोविद्याचुंचुः॥विद्याचणः॥वेःशालच्छंकटचौ॥क्रियाविशिष्टसाधन
वाचकात्स्वार्थे॥विशालम्॥विशंकटम्॥संप्रोदश्चकटच्॥संकट
म्॥प्रकटम्॥उत्कटम्॥चाहिकटम्॥अलाबूतिलोमाभंगाभ्योरजस्युपसं
ख्यानम्॥अलाबूनांरजः॥अलाबूकटम्॥तिलकटम्॥गोष्ठजादयःस्था
नादिषुपशुनामभ्यः॥गवांस्थानंगोष्ठम्॥अश्वगोष्ठम्॥संघातेकटच्॥अ
वीनांसंघातःअविकटः॥विस्तारेपटच्॥अविपटः॥द्वित्वेगोयुगच्॥उष्ट्रो
उष्ट्रगोयुगम्॥षट्त्वेषड्गवत्॥अश्वषड्गवम्॥स्नेहेतैलच्॥तिलतैलम्॥सर्ष

गो

पतैलम्॥अवा कुठारच्च॥चात्कटच्॥अवाचीनः॥अवकुठारः॥अवकटः॥नतेना
सिकायाः संज्ञायांटीटञ्नाटज्भ्रटचः॥अवादित्येव॥नतंनमनम्॥नासिकायानतं
अवटीटम्॥अवनाटम्॥अवभ्रटम्॥नतयोगान्नासिकाअवटीटा॥पुरुषोअवटीटः॥
उपाधिभ्यांत्यकन्नासन्नारूढयोः॥पर्वतस्यासन्नंस्थलंउपत्यका॥आरूढंस्थलं
मधित्यका॥कर्मणिघटोऽठच्॥कर्मणिघटतेकर्मठः॥तदस्यसंजातंतारकादिभ्य
इतच्॥तारकाःसंजाताअस्यतारकितंनभः॥पण्डितः॥आकृतिगणोयम्॥प्रमाणे
द्वयसज्दघ्नञ्मात्रचः॥तदस्येत्यनुवर्त्तते॥ऊरूप्रमाणमस्यऊरुद्घ्नम्॥ऊरुद्वय
सम्॥ऊरुमात्रम्॥प्रथमश्चद्वितीयस्यऊर्ध्वमानेमतोमम॥ऊर्ध्वमानंकिलोन्मानंप
रिमाणंतुसर्वतः॥आयामस्तुप्रमाणंस्यात्संख्याबाह्यातुसर्वतः॥पुरुषहस्ति

भ्यामण्च।।पुरुषप्रमाणमस्यपौरुषम्।।पुरुषद्वयसम्।।यत्तदेतेभ्यःपरिमाणेवतुप्।।
यत्परिमाणमस्ययावान्।।तावान्।।एतावान्।।किमिदंभ्यांवोघः।।आभ्यांवतुप्वस्यच
घः।।इदंकिमोरीश्की।।दृग्दृशवतुषु।।कियान्।।इयान्।।किमःसंख्यापरिमाणेडति
च।।चाद्वतुपस्यघः।।कासंख्यायेषांतेकति।।कियंतः।।संख्यायाअवयवेतयप्।।पं
चअवयवायस्यपंचतयम्।।द्वित्रिभ्यांतयस्यायज्वा।।द्वयम्।।द्वितयम्।।त्रयम्।।त्रि
तयम्।।उभादुदात्तोनित्यम्।।उभयम्।।तदस्मिन्नधिकमितिदशान्ताड्डः।।एका
दशअधिअस्याविंशत्यां।।प्रकृतिप्रत्ययार्थयोःसमानजातित्वएवेष्यते।नेह।
एकादशमाषाअधिकाअस्मिंसुवर्णसतेशदंतविंशतेश्च।।डःस्यादुक्तेर्थे।।
त्रिंशदधिकाअस्मिंत्रिंशंशतम्।।विंशम्।।तस्यपूरणेडट्।।संख्यायाइत्येव

प्र·कौ·

॥एकादशानां पूरण एकादशः॥ नान्तादसंख्यादेर्मट्॥ उटोमडागमः॥ पंचानां पूर
रणः पञ्चमः॥ नान्तात्किम्॥ विंशः॥ असंख्यादेः किम्॥ एकादशः॥ षट्कति
कतिपयचतुरां थुक्॥ डठि॥ षण्णां पूरणः षष्ठः॥ कतिथः॥ कतिपयशब्दस्या
तएव डट्॥ कतिपयथः॥ चतुर्थः॥ चतुरश्छयतावाद्यक्षरलोपश्च॥ तुरीयः॥ तुर्यः॥ व
हुपूगगणसंघस्य तिथुक्॥ उठि॥ बहुतिथः॥ वतोरिथुक्॥ उठि॥ यावतिथः॥
द्वेस्तीयः॥ उटोपवादः॥ द्वयोः पूरणः द्वितीयः॥ त्रेः संप्रसारणं च॥ तृतीयः॥ इ
ह हत्वश्च निर्दीर्घो न॥ द्वितीयतृतीयेति निर्देशात्॥ विंशत्यादिभ्यस्तमडन्य
तरस्याम्॥ उटः॥ विंशतितमः॥ विंशः॥ एकविंशतितमः॥ एकविंशः॥ नि

२६

त्यं शतादिमासार्द्धमाससंवत्सराच्च ॥ शतस्य पूरणः शततमः ॥ मासादेरन्तस्य ब
डट ॥ मासतमः ॥ षष्ठ्यादेश्चाऽसंख्यादेः ॥ षष्ठितमः ॥ संख्यादेस्तु विंशत्यादि
भ्य इति विकल्प एव ॥ एकषष्ठः ॥ एकषष्ठितमः ॥ मतौ छः ॥ सूक्तसाम्नोः
॥ मत्वर्थे छः ॥ अच्छावाकशब्दोस्ति अस्मिन् अच्छावाकीयं सूक्तम् ॥ वारव
न्तीयं साम ॥ श्रोत्रियश्छन्दोधीते ॥ श्रोत्रियः ॥ वेत्त्यनुष्टप्तेः छान्दसः ॥ श्रा
द्धमनेन भुक्तमिनिठनौ ॥ श्राद्धी ॥ श्राद्धिकः ॥ पूर्वादिनिः ॥ पूर्वं कृतमन
नेन पूर्वी ॥ सपूर्वाच्च ॥ कृतपूर्वी ॥ इष्टादिभ्यश्च ॥ इष्टमनेन इष्टी ॥
अधीती ॥ अनुपद्यन्वेष्टा ॥ अनुपदमन्वेष्टा अनुपदी गवाम् ॥ साक्षा

वारन्तशब्दो
स्मिन्साम

वारव

द्रष्टरिसंज्ञायाम्॥साक्षाद्द्रष्टासाक्षी॥तदस्यास्त्यस्मिन्नितिमतुप्॥गावो
स्यास्मिन्वासन्तिगोमान्॥तसौमत्वर्थे॥तांतसांतौभसंज्ञौस्तः मत्वर्थेप्र
त्यये॥संप्रसारणं॥विदुष्मान्॥गुणवचनेभ्योमतुपोलुगिष्टः॥शुक्लो
गुणोस्यास्तिशुक्लःपटः॥कृष्णः॥प्राणिस्थादातोलजन्यतरस्याम्॥चू
डालः॥चूडावान्॥प्राणिस्थात्किम्॥शिखावान्दीपः॥प्राण्यंगादे
व॥नेह॥मेधावान्॥सिध्मादिभ्यश्च॥लज्वा॥सिध्मलः॥सिध्मवा
न्॥वातदन्तबलललाटानामूङ्च॥चाहृच्चा॥वातूलः॥दंतूलः॥ब
लूलः॥ललाटूलः॥वत्सांसाभ्यांकामबले॥लज्वा॥यथासंख्यंका

मवतिवलवतिचार्थेवत्सलः॥अंसलः॥फेनादिलच्च॥चात्इतच्॥अन्यत
रस्यांग्रहणमनुसुच्चयार्थमनुवर्त्तते॥फेनिलः॥फेनलः॥फेनवान्॥
लोमादिपामादिपिछादिभ्यः॥शनेलचः॥लोमादिभ्यःशः॥लोम
शः॥लोमवान्॥रोमशः॥रोमवान्॥पामादिभ्योनः॥पामनः॥अंगा
त्कल्याणे॥अंगना॥लक्ष्याअच्च॥लक्ष्मणः॥पिछादिभ्यइलच्॥पि
छिलः॥पिछवान्॥उरसिलः॥उरस्वान्॥प्रज्ञाश्रद्धार्चाभ्योणः॥प्रा
ज्ञोव्याकरणम्॥प्राज्ञा॥श्राद्धः॥आर्चः॥वृत्तेश्च॥वार्त्तः॥तपसहस्रा
भ्यांविनीनी॥विनीन्योरिकारोनकारपरित्राणार्थः॥तपस्वी॥सह

त्री॥अण्च॥तापसः॥साहस्रः॥ज्योत्स्नादिभ्यउपसंख्यानम्॥ज्यौत्स्नः
॥तामिस्रः॥सिकताशर्कराभ्यांच॥सैकतोघटः॥शार्करः॥देशेलुबिल
चौच॥चादण्॥मतुप्च॥सिकताःसन्तिअस्मिन्देशेसिकताः॥सिक
तिलः॥सैकतः॥सिकतावान्॥एवंशर्कराइत्यादि॥दन्तउन्नतउर
च्॥उन्नतादन्ताअस्यदन्तुरः॥ऊषसुषिमुष्कमधोरः॥ऊषरः॥सु
षिरः॥मुष्करः॥मधुरः॥रप्रकरणेखमुख[illegible]कुंजे
भ्यउपसंख्यानम्॥खरः॥मुखरः॥कुंजोहस्तिहनुः॥कुंजरः॥न
गपांसुपाण्डुभ्यश्च॥नगरम्॥पांसुरः॥पाण्डुरः॥कच्छ्वाह्रस्वत्वंच॥

कछुरः॥द्युद्रुभ्यांमः॥द्युमः॥द्रुमः॥केशाद्वोन्यतरस्याम्॥प्रकृतेनान्यतरस्यां
ग्रहणेनमतुपिसिद्धेपुनर्ग्रहणमिनिठनोःसमावेशार्थम्॥केशवः॥केशी
॥केशिकः॥केशवान्॥अन्येभ्योपिदृश्यते॥मणिवः॥नागविशेषः॥हि
रण्यवोनिधिविशेषः॥अर्णसोलोपश्च॥अर्णवः॥गांड्यजगात्संज्ञा
याम्॥ह्रस्वदीर्घयोर्यणातन्त्रेणनिर्देशः॥गाण्डीवम्॥गाण्डिवम्॥
अजगवंपिनाकः॥काण्डाण्डादीरन्नीरचौ॥काण्डीरः॥आण्डीरः॥र
जःकृष्यासुतिपरिषदोवलच्॥रजस्वला॥कृषीवलः॥वलचीतिदी
र्घः॥आसुतीवलः॥परिषद्वलः॥पर्षदितिपाठान्तरम्॥पर्षद्वलः॥अ

म.कौ.त. न्येभ्योपि दृश्यते ॥ भ्रातृवलः ॥ पुत्रवलः ॥ त्राभुवलः ॥ दन्तशिखायाम् ॥ दन्तावलो
हस्ती ॥ शिखावलः ॥ केकी ॥ अतइनिठनौ ॥ दण्डी ॥ दण्डिकः ॥ व्रीह्यादिभ्यश्च
॥ व्रीही ॥ व्रीहिकः ॥ तुन्दादिभ्य इलच्च ॥ चादिनिठनौ ॥ मतुपच ॥ तुन्दिलः ॥ तु
न्दी ॥ तुन्दिकः ॥ तुन्दवान् ॥ रूपादाहतप्रशंसयोर्यप् ॥ आहतं रूपमस्या १
स्तीति रूप्यः ॥ कार्षापणः ॥ प्रशस्तं रूपमस्यास्तीति रूप्यो गौः ॥ अन्येभ्यो
पि दृश्यते ॥ हिम्याः पर्वताः ॥ गुण्या ब्राह्मणाः ॥ अस्मायामेधास्रजो विनिः
॥ यसस्वी ॥ यशस्वान् ॥ मायावी ॥ व्रीह्यादिपाठात् मायी मायिकः ॥ स्रग् दुर्गे
वी ॥ शृङ्गवृन्दाभ्यामारकन् ॥ शृंगारकः ॥ वृन्दारकः ॥ फलवर्हाभ्या २९

शीतंनसह

मिनच्॥फलिनः॥वर्हिणः॥हृदयाच्चालुरन्यतरस्याम्॥हृदयालुः॥हृदयी॥हृ
दयिकः॥हृदयवान्॥शीतोष्णतृप्रेभ्यस्तदसहने॥शीतालुः॥उष्णालुः॥
तृप्रः॥पुरोडाशः॥तन्नसहतेतृप्रालुः॥तप्पर्वमरुद्भ्याम्॥पर्वतः॥मरुत्तः॥
उर्णायायुस॥उर्णायुः॥वाचोग्मिनिः॥वाग्मी॥आलजाटचौ बहुभाषिणि॥
वाचइत्येव॥कुत्सितइतिवक्तव्यम्॥कुत्सितंवहुभाषतेवाचालोवाचाटः॥
यस्तुसम्यग्वहुवदतीत्यत्रवाग्मीत्येव॥स्वामिन्नैश्वर्ये॥ऐश्वर्यवाचकात्
स्वशब्दान्मत्वर्थेआमिनिच्॥स्वामी॥अर्शआदिभ्योऽच्॥अर्शांस्यस्य
विद्यंतेऽर्शसः॥आकृतिगणोयम्॥वातातीसाराभ्यांकुक्॥वातकिनः

म·कौ·त·

॥वातकी॥अतिसारकी॥पिशाचाच्च॥पिशाचकी॥हस्ताज्जातौ॥हस्ती॥वर्णाद्
ब्रह्मचारिणि॥वर्णी॥कंशंभ्यां बभयुस्तितुतयसः॥कमित्युदकसुखयोः
शमिति सुखे॥आभ्यां सप्त प्रत्ययाः स्युः॥युस्यसोः सकारः पदत्वार्थः॥कम्बः॥
कम्भः॥कंयुः॥कन्तिः॥कन्तुः॥कन्तः॥कंयः॥एवं शंव इत्यादि॥तुन्दिबलि
वटेर्भः॥तुन्दिभः॥बलिभः॥वटिभः॥अहंशुभमोर्युस्॥अहंयुः॥अहङ्कारवान्॥
शुभंयुः॥शुभान्वितः॥ ॥इति मत्वर्थीयाः॥ ॥प्राग्दिशो विभक्तिः॥दिक्शब्दे
भ्य इत्यतः प्राक् वक्ष्यमाणाः प्रत्यया विभक्तिसंज्ञाः स्युः॥अथ स्वार्थिकाः॥ दुर्गो
किंसर्वनामबहुभ्योऽद्व्यादिभ्यः॥किमः सर्वनाम्नो बहुशब्दाच्चेति प्राग्दि ३०

ग्रोऽधिक्रियते॥पञ्चम्यास्तसिल्॥पंचम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्तसिल् स्या
द्॥कु तिहोः॥किमः कुः स्यात्तादौ हादौ च विभक्तौ॥कुतः॥कस्मात्॥इ
दम इश्॥प्राग्दिशीये॥इतः॥अन्॥एतदः प्राग्दिशीये॥अनेकाल्
त्वात्सर्वादेशः॥अतः॥अमुतः॥यतः॥ततः॥बहुतः॥द्व्यादेस्तु॥द्वाभ्यां॥
पर्यभिभ्यां च॥तसिल्॥परितः॥सर्वत इत्यर्थः॥अभितः॥उभयतः॥
इत्यर्थः॥सप्तम्यास्त्रल्॥सप्तम्यन्तेभ्यः किमादिभ्यस्त्रल् स्यात्॥कु
त्रः॥यत्रः॥तत्र॥बहुत्रः॥इदमो हः॥त्रलोऽपवादः॥इह॥किमोऽत्॥वा
स्यात्॥क्वाति॥किमः॥क्व॥कुत्र॥इतराभ्योऽपि दृश्यन्ते॥पंचमीसप्त

मीतरविभक्त्यन्तादपितसिलादयोदृश्यन्ते॥दृशिग्रहणाद्भवदादियो
गेएव॥सभवान्॥ततोभवान्॥तत्रभवान्॥तंभवंतम्॥ततोभवंतम्॥
एवंदीर्घायुः॥देवानांप्रियः॥आयुष्मान्॥सर्वैकान्यकिंयत्तदःकाले
दा॥सप्तम्यन्तेभ्यएभ्यःकालार्थेदास्यात्॥सर्वस्यसोन्यतरस्यांदि॥दा
दौप्राग्दिशीयेसर्वस्यसोवा॥सर्वस्मिन्कालेसर्वदा॥सदा॥एकदा॥अ
न्यदा॥कदा॥कालेकिम्॥सर्वत्र॥देशे॥इदमोर्हिल्॥सप्तम्यन्ता
त्॥एतेतौरथोः॥इदमएतइतएतौस्तःरेफादौथकारादौचप्राग्दिशी
येपरे॥अस्मिन्कालेएतर्हि॥कालेकिम्॥इहदेशे॥अधुना॥इ

दुर्गे·

दमोनिपातोयम्॥दानींच॥इदमोदानीम्प्रत्ययःकाले॥इदानीम्॥तदोदाच॥तदानी
म्॥अनद्यतनेर्हिलन्यतरस्याम्॥कर्हि॥कदा॥यर्हि॥यदा॥तर्हि॥तदा॥एतदः॥
एतदइतएतौस्तः॥[illegible]रुादौथकारादौचप्राग्दिशीये॥एतस्मिन्कालेएतर्हि॥सद्यःपरुत्
परार्यैषमःपरेद्यव्यद्यपूर्वेद्युरन्येद्युरन्यतरेद्युरवरेद्युरुभयेद्युरुत्तरेद्युः॥एतेनिपा
त्यन्ते॥द्युश्चोभयाद्वक्तव्यः॥[illegible]उभयद्युः॥प्रकारवचनेथाल्॥प्रकारवृत्तिभ्यःकिमा
दिभ्यःथाल्॥तेनप्रकारेणतथा॥इदमस्थमुः॥इत्थम्॥किमश्च॥कथम्॥ ॥
इतिप्राग्दिशीयाः॥ ॥दिक्शब्देभ्यःसप्तमीपञ्चमीप्रथमाभ्योदिग्देशकालेष्वस्
स्तातिः॥सप्तम्याद्यन्तेभ्योदिशिरूढेभ्योदिग्देशकालवृत्तिभ्यःस्वार्थेऽस्तातिः॥
पूर्वाधरावराणामसिपुरधवश्चैषाम्॥एभ्योऽस्तात्यर्थेऽसिस्तद्योगेचैषांपुर

अध्अव्इत्यादेशाःस्युः॥अस्ताति च॥पूर्वादीनां पुरादयः स्युः॥पूर्वस्यां पूर्वस्याः पूर्वा
वा दिक्॥पुरः॥पुरस्तात्॥अधः॥अवस्तात्॥अवः॥विभाषावरस्य॥अस्तातौ अवः॥
अवस्तात्॥अवरस्तात्॥एवं देशे काले च॥दिक्शब्देभ्यः किम्॥ऐन्द्र्यां वसति॥स
प्तम्याद्यन्तेभ्यः किम्॥पूर्वं ग्रामं गतः॥दिगादिवृत्तिभ्यः किम्॥पूर्वस्मिन् गुरौ व
सति॥अस्ताति चेति ज्ञापकादसिरस्तातिं नवाधते॥दक्षिणोत्तराभ्यामतसुच्॥अस्ता
तेरपवादः॥दक्षिणतः॥उत्तरतः॥विभाषापरावराभ्याम्॥परतः॥परस्तात्॥
अवरः॥अवरस्तात्॥अञ्चेर्लुक्॥अञ्चत्यन्तादिक्शब्दादस्तातेर्लुक्॥प्राक्॥
उदक्॥उपर्युपरिष्टात्॥निपातावेतौ॥पश्चात्॥तथा॥उत्तराधरदक्षिणादातिः॥
॥उत्तरात्॥अधरात्॥दक्षिणात्॥एनवन्यतरस्यामदूरेऽपंचम्याः॥उत्तरेण

एनबास्यात्॥अवध्यवधिमतोःसामीप्येपंचम्यन्तान्तुन्॥उत्तरेण॥अधरेण॥दक्षिणे
न॥पक्षेयथास्वंप्रत्ययाः॥इहकेचिद्दिक्शब्दमात्रादेनपमाहुः॥पूर्वेणग्रामम्॥द
क्षिणादाच्॥अस्तातेर्विषये॥दक्षिणावसति॥अपञ्चम्याइत्येव॥दक्षिणादागतः॥
आहिचदूरे॥दक्षिणात्॥वादाच्॥दक्षिणाहि॥दक्षिणा॥उत्तराच्च॥उत्तराहि॥
उत्तरा॥संख्यायाविधार्थेधा॥क्रियाप्रकारेवर्त्तमानात्संख्यावाचकात्स्वार्थेधा
स्यात्॥चतुर्धा॥एकाद्धोध्यमुञन्यतरस्याम्॥ऐकध्यम्॥एकधा॥द्वित्र्योश्चधमु
ञ्॥आभ्यांधाइत्यस्यधमुञ्वा॥द्वैधम्॥द्विधा॥त्रैधम्॥त्रिधा॥एधाच्च॥द्वेधा॥
त्रेधा॥याप्येपाशप्॥कुत्सितोभिषक्॥भिषक्पाशः॥तीयादीकक्स्वार्थे
वावाच्यः॥द्वैतीयीकः॥द्वितीयः॥नविद्यायाः॥द्वितीयाविद्याइत्येव॥एका

दाकिनिच्चासहाये॥ चात्कन्लुकौ॥ एकः॥ एकाकी॥ एककः॥ भूतपूर्वेचरट्
॥आढ्यो भूतपूर्वः आढ्यचरः॥ षष्ठ्या रूप्य च॥ षष्ठ्यन्ताद्भूतपूर्वेर्थे रूप्यः स्याच्चरट्
च॥ कृष्णस्य भूतपूर्वो गौः॥ कृष्णरूप्यः॥ कृष्णचरः॥ अतिशायने तमबिष्ठनौ
॥अतिशायनविशिष्टार्थवृत्तेः स्वार्थे एतौ स्तः॥ अयमेषामतिशयेन आढ्यः आ
ढ्यतमः॥ लघुतमो लघिष्ठः॥ तिङश्च॥ तिङन्तादतिशये द्योत्ये तमप् स्यात्॥
तरप्तमपौ घः॥ किमेत्तिङव्ययघादाम्वद्रव्यप्रकर्षे॥ किमएत्तदन्तात्तिङो
व्ययाच्च यो घस्तदन्तादामुः स्यान्न द्रव्यप्रकर्षे॥ किन्तमाम्॥ प्राह्णेतमाम्॥
प्रगेतमाम्॥ पचतितमाम्॥ उच्चैस्तमाम्॥ द्रव्यप्रकर्षे तु॥ उच्चैस्तमस्तरुः॥ द्वि
वचनविभज्योपपदे तरबीयसुनौ॥ द्वयोरेकस्यातिशये विभक्तव्ये चोपप

रामः
३३

देसुप्तिङन्तादेतौस्तः॥पूर्वयोरपवादः॥अयमनयोरतिशयेन लघुः[illegible]लघुतरो लघीः
यान्॥उदीच्याःप्राच्येभ्यः[illegible]पटुतराः॥पटीयांसः॥अजादीगुणवचनादेव॥इष्ठन्नी
यसुनौ॥नेह॥पाचकतरः॥पाचकतमः॥प्रशस्यस्यश्रः॥इष्ठेयसोःपरतः॥प्र
कृत्यैकाच्॥इष्ठादावेकाच्प्रकृत्यास्यात्॥श्रेष्ठः॥श्रेयान्॥ज्य च॥प्रश[illegible]स्यस्य
ज्यादेशःइष्ठेयसोः॥ज्येष्ठः॥ज्यादादीयसः॥आदेःपरस्य॥ज्यायान्॥वृद्धस्य च
॥ज्यादेशःअजाद्योः॥ज्येष्ठः॥ज्यायान्॥अन्तिकबाढयोर्नेदसाधौ॥अजाद्योः॥नेदि
ष्ठः॥नेदीयान्॥साधिष्ठः॥साधीयान्॥स्थूलदूरयुवह्रस्वक्षिप्रक्षुद्राणांयणादि
परंपूर्वस्यचगुणः॥एषांयणादिपरंलुप्यतेपूर्वस्यचगुणइष्ठादिषु॥स्थविष्ठः
॥दविष्ठः॥यविष्ठः॥ह्रसिष्ठः॥क्षेपिष्ठः॥क्षोदिष्ठः॥एवमीयसुन्॥ह्रस्वक्षिप्र

गुणवचना
देवसूः२

क्षुद्राणां पृथ्वादित्वाद्ध्रसिमा॥ क्षेपिमा॥ क्षोदिमा॥ प्रियस्थिरस्फिरोरुवहुलगुरु
वृद्धतृप्रदीर्घवृन्दारकाणां प्रस्थस्फवर्वंहिगर्वर्षित्रप्द्राघिवृन्दाः॥ प्रियादीनां
प्रादयः स्युः॥ इष्ठादिषु॥ प्रेष्ठः॥ स्थेष्ठः॥ स्फेष्ठः॥ वरिष्ठः॥ वंहिष्ठः॥ गरिष्ठः॥ वर्षि
ष्ठः॥ त्रपिष्ठः॥ द्राघिष्ठः॥ वृन्दिष्ठः॥ एवमीयसुनि॥ प्रियोरुवहुलगुरुदीर्घाणां पृ
थ्वादित्वात् प्रेमेत्यादि॥ वहोर्लोपो भू च वहोः॥ वहोः परयोरिमेयसोर्लोपः स्याद्व
होश्च भूरादेशः॥ भूमा॥ भूयान्॥ इष्ठस्य यिट् च॥ वहोः परस्य इष्ठस्य लोपः यिडा
गमश्च॥ भूयिष्ठः॥ विन्मतोर्लुक्॥ इष्ठेयसोः॥ अतिशयेन स्रग्वी स्रजिष्ठः॥ स्र
जीयान्॥ अतिशयेन त्वग्वान् त्वचिष्ठः॥ त्वचीयान्॥ प्रशंसायां रूपप्॥ सुव
न्तात्तिङन्ताच्च॥ प्रशस्तः पटुः पटुरूपः॥ पचतिरूपम्॥ ईषदसमाप्तौ कल्प

प[illegible]देशीयरः॥इषदूनोविद्वान्॥विद्वत्कल्पः॥विद्वद्देश्यः॥विद्वद्देशीयः॥पचतिकल्पम्॥प्रा
गिवात्कः॥इवेप्रतिकृतावित्यतःप्राक्काधिकारः॥अव्ययसर्वनाम्नामकच्प्राक्टेः॥का
पवादः॥तिङश्चेत्यनुवर्त्तते॥कस्यचदः॥कान्ताव्ययस्यदादेशोऽकच्च॥अज्ञाते॥कस्यायम
श्वोऽश्वकः॥उच्चकैः॥नीचकैः॥सर्वकैः॥पचतकि॥धकित्॥कुत्सिते॥कुत्सितोऽश्वोऽश्व
कः॥अल्पे॥अल्पंतैलंतैलकम्॥ह्रस्वे॥ह्रस्वोवृक्षोवृक्षकः॥अस्मिन्प्रकरणेऽजा
दौप्रत्ययेद्वितीयादचःपरस्यलोपोवावाच्यः॥देवदत्तकः॥देवकः॥लोपःपूर्वपदस्य
च॥दत्तकः॥विनापिप्रत्ययंपूर्वोत्तरपदयोर्लोपोवावाच्यः॥सत्यभामा॥भामा॥स
त्या॥कुटीशमीशुण्डाभ्योरः॥ह्रस्वाकुटीकुटीरः॥शमीरः॥शुण्डारः॥कुत्वाडुपच्॥ह्र
स्वाकुतूःकुतुपः॥कुतूःचर्मस्नेहपात्रंह्रस्वासाकुतुपः॥डमान्॥कासूगोणीभ्यांष्टु
रच्॥आयुधविशेषःकासूःह्रस्वासाकासूतरी॥वत्सोक्षाश्वर्षभेभ्यश्चतनुत्वे॥वत्स

तरः॥उक्षतरः॥अश्वतरः॥ऋषभतरः॥किंयत्तदोनिर्धारणेद्वयोरेकस्यडतरच्॥अन
योःकतरोवैष्णवः॥यतरः॥ततरः॥वाबहूनांजातिपरिप्रश्नेडतमच्॥जातिपरिप्रश्ने
तिप्रत्याख्यातमाकरे॥कतमोभवतांकठः॥यतमः॥ततमः॥वाग्रहणमकजर्थम्॥
एकाच्चप्राचाम्॥डतरच्डतमच्चस्यात्॥अनयोरेकतरोमैत्रः॥एषामेकतमः॥
॥ ॥इतिप्रागिवीयाः॥इवेप्रतिकृतौ॥कन्स्यात्॥अश्वइवप्रतिकृतिअश्वकः॥शा
खादिभ्योयत्॥शाखेवशाख्यः॥मुख्यः॥जघन्यः॥अग्र्यः॥शरण्यः॥कुशाग्रा
च्छः॥कुशाग्रीयः॥तत्प्रकृतवचनेमयट्॥प्राचुर्येणप्रस्तुतम्प्रकृतंतस्यवचनं
प्रतिपादनम्॥भावेअधिकरणेवाल्युट्॥आद्ये॥प्रकृतमन्नंअन्नमयम्॥अ
पूपमयम्॥द्वितीये॥अन्नमयोयज्ञः॥अपूपमयंपर्व॥संख्यायाःक्रिया

भ्यावृत्तिगणने कृत्वसुच्॥अभ्यावृत्तिर्जन्म॥ क्रियाजन्मगणनवृत्तेः संख्यायाः स्वार्थे कृत्वसुच्॥ पंचकृत्वो भुंक्ते॥संख्यायाः किं॥भूरिवारान्भुंक्ते॥द्वित्रिचतुर्भ्यः सुच्॥कृत्वसुचोपवादः॥द्विर्भुंक्ते॥त्रिर्भुंक्ते॥रात्सस्य॥चतुः॥एकस्य सकृच्च॥एकशब्दस्य सकृदादेशः चात्सुच्॥सकृद्भुंक्ते॥देवतान्तात्तादर्थ्ये यत्॥तदर्थ एव तादर्थ्यम्॥अत एव स्वार्थे ष्यञ्॥अग्नि देवतायै इदं अग्निदेवत्यम्॥पितृदेवत्यम्॥पादार्घाभ्यां च॥पादार्थमुदकं पाद्यम्॥अर्घ्यम्॥अतिथेर्ञ्यः॥अतिथय इदं आतिथ्यम्॥नवस्य नू आदेशः त्नप् तनप् खाश्च वाच्याः॥स्वार्थे नूत्नम्॥नूतनम्॥नवीनम्॥भागरूपनामभ्यो धेयः॥भागधेयम्॥रूपधेयम्॥नामधेयम्॥आग्नीध्रं साधारणम्॥देवात्तल्॥देव एव देवता॥अवेः कः॥अविरेव अविकः॥यावादिभ्यः कन्॥याव एव यावकः॥मणिकः॥सर्वप्रातिपदिकेभ्यः स्वार्थे कन्॥वहुतरकम्॥मृदस्तिकन्॥मृदेव मृत्तिका॥सस्नौ प्रशंसायाम्॥

आग्नीसाधारणादञ्

रूपोपवादः ॥प्रशस्तामृन्मृत्स्ना ॥मृत्सा ॥प्रज्ञादिभ्यश्च ॥अण्स्यात् ॥प्रज्ञएवप्राज्ञः ॥
दैवतः ॥बान्धवः ॥पूगाञ्ञ्योऽग्रामणीपूर्वात् ॥स्वार्थे ॥नानाजातीया ॥अनियतवृत्तयोर्थका
मप्रधानाः संघाः पूगाः ॥लौहितध्वज्यः ॥ञ्यादयस्तद्राजाः ॥तद्राजस्येति लुक् ॥लोहितध्व
जाः ॥व्रातेनेतिञ्यः ॥कापोतपाक्यः ॥कापोतपाकाः ॥कौञ्जायन्यः ॥ब्राध्नायन्यः ॥इत्यादि ॥
बह्वल्पार्थाच्छस्कारकादन्यतरस्याम् ॥बहूनि ददाति बहुशः ॥अल्पशः ॥बह्वल्पार्थान्
मङ्गलामंगलवचनम् ॥नेह ॥बहूनि ददाति अनिष्टेषु ॥अल्पमाभ्युदयिकेषु ॥संख्यैक
वचनाच्च वीप्सायाम् ॥द्वौ द्वौ ददाति द्विशः ॥माषं माषं माषशः ॥प्रस्थशः ॥परिमाण
शब्दाद्वृत्तावेकार्थाश्च ॥संख्यैकवचनात्किम् ॥घटं घटं ददाति ॥वीप्सायां किं ॥द्वौ द
दाति ॥कारकादित्येव ॥द्वयोर्द्वयोः स्वामी ॥प्रतियोगे पंचम्यास्तसिः ॥प्रतिना कर्मप्रवच

भा

राम:
३८

नीयेनयोगेयापंचमीविहितानन्दन्तात्तसिः॥प्रद्युम्नः कृष्णतः प्रति॥आद्यादिभ्यस्तसेरुपसंख्या
नम्॥आदौ आदितः॥मध्यतः॥पृष्ठतः॥पार्श्वतः॥आकृतिगणोयम्॥स्वरेण स्वरतः॥व
र्णतः॥कृभ्वस्तियोगे संपद्यकर्त्तरि च्विः॥अभूततद्भावइतिवक्तव्यम्॥विकारात्मतांप्राप्नुव
त्यांप्रकृतौवर्त्तमानाद्विकारशब्दात्स्वार्थेच्विर्वास्यात्करोत्यादिभिर्योगे॥अस्यच्वौ॥ईत्॥
अकृष्णः कृष्णः संपद्यते तं करोति कृष्णीकरोति॥ब्रह्मीभवति॥गंगीस्यात्॥अव्ययस्य
च्वावीत्वंनेतिवाच्यम्॥दोषाभूतमहः॥दिवाभूतारात्रिः॥क्यच्व्योश्च॥हलःपरस्यअप
त्ययस्यलोपः क्ये च्वौ च परे॥गार्गीभवति॥च्वौ च॥दीर्घः॥शुचीभवति॥पटूस्यात्॥अ
रुर्मनश्चक्षुश्चेतोरहोरजसां लोपश्च॥वा च्विः॥अरूकरोति॥उन्मनीकरोति॥उच्चक्षू
करोति॥विचेतीकरोति॥विरहीकरोति॥विरजीकरोति॥विभाषा साति कार्त्स्न्ये॥च्वि

विभुयेसातिर्वास्यात्साकृत्स्न्ये॥सात्पदाद्योः॥कृत्स्नंशस्त्रमग्निःसंपद्यते अग्निसाद्भवति
अग्नीभवति॥कात्स्न्ये किम्॥एकदेशेनशुक्लीभवतिपटः॥अभिविधौसंपदाच॥
संपदा च कृभ्वस्तिभिर्योगेसातिर्वा व्याप्तौ॥पक्षेकृभ्वस्तियोगेच्विः॥संपदानुवा
क्यमेव॥अग्निसात्संपद्यते अग्निसाद्भवतिशस्त्रम्॥अग्नीभवति॥जलसाद्भव
संपद्यते तिजलीभवतिलवणम्॥तदधीनवचने॥सातिःकृभ्वस्तिभिःसंपदाचयोगे॥
राजसात्करोति॥राजाधीनमित्यर्थः॥देयेत्राच॥तदधीनेदेयेत्रास्यात्सातिश्चका
दियोगे॥विप्राधीनंदेयंकरोति विप्रत्राकरोति॥विप्रत्रासंपद्यते॥पक्षेविप्रसात्
करोति॥देयेकिम्॥राजसाद्भवतिराष्ट्रम्॥देवमनुष्यपुरुषपुरुमर्त्येभ्योद्वितीया राम:
सप्तम्योर्बहुलम्॥एभ्योद्वितीयान्तेभ्यःसप्तम्यन्तेभ्यश्चत्रास्यात्॥देवत्रावन्दे॥रमे ३७

वा ॥ वहुलोक्तेरन्यत्रापि ॥ वहुगाजीवति मनः ॥ अव्यक्तानुकरणाद्द्व्यजवरार्द्धादनितौ डाच् ॥
द्व्यजवरैर्न्यूनं ननु ततो न्यूनम् ॥ अनेकाजिति यावत् ॥ नाह्रशामर्द्धं यस्य तस्माड्डाच्कृभ्वस्तिभि
र्योगे ॥ डाचि वहुलं द्वे भवतः ॥ डाचि विवक्षिते द्वित्वम् ॥ नित्यमाम्रेडिते डाचीति वक्तव्यम् ॥
डाच्परं यदाम्रेडितं तस्मिन्परे पूर्वपरयोर्वर्णयोः पररूपं स्यात् ॥ इति तपयोः पः ॥ पटपटाक
रोति ॥ अव्यक्तानुकरणात्किम् ॥ दृषत्करोति ॥ द्व्यजवरार्द्धात्किम् ॥ श्रत्करोति ॥ अव
रेति किम् ॥ खरटखरटाकरोति ॥ अनितौ किम् ॥ पटिति करोति ॥ कृञो द्वितीयतृती
यशंववीजात्कृषौ ॥ द्वितीयादिभ्यो डाच् कृञस्य योगे कर्षणेऽर्थे ॥ वहुलोक्तेरव्यक्ता
नुकरणादन्यस्य डाचि न द्वित्वम् ॥ द्वितीयं तृतीयं कर्षणं करोति द्वितीयाकरोति ॥ तृ
तीयाकरोति ॥ शंवाकरोति ॥ वीजाकरोति ॥ संख्यायाश्च गुणान्तायाः ॥ द्विगुणाक

कर्षणेऽर्थे

अव्यक्तानुकरणस्यात इतौ · ध्वनेरनुकरणस्य योऽद्
द्स्तस्मादितौ परे पररूपमेकादेशः स्यात् पटत्इति = ४

रोतिक्षेत्रम्॥समयाच्चयापनायाम्॥कृषावितिनिष्टृत्तम्॥समयाकरोति॥कालंयाप
तीत्यर्थः॥सपत्रनिष्पत्रादतिव्यथने॥सपत्राकरोतिमृगम्॥सपुंखशरप्रवेशनेनसपत्रं
करोतीत्यर्थः॥निष्पत्राकरोति॥सपुंखस्यशरस्यापरपार्श्वेनिर्गमान्निष्पत्रंकरोती
त्यर्थः॥अतिव्यथनेकिम्॥सपत्रंनिष्पत्रंकरोतिभूतलम्॥निष्कुलान्निष्कोषणे॥
निष्कुलाकरोतिदाडिमम्॥निर्गतंकुलमंतरवयवानांसमूहोयस्मादितिवहुव्रीहिःडा
च्॥सुखप्रियादानुलोम्ये॥सुखाकरोति॥प्रियाकरोतिगुरुम्॥अनुकूलाचरणे
नानन्दयतीत्यर्थः॥दुःखात्प्रातिलोम्ये॥दुःखाकरोतिस्वामिनम्॥पीडयतीत्य
र्थः॥शूलात्पाके॥शूलाकरोति॥शूलेनपचतीत्यर्थः॥सत्यादशपथे॥सत्याकरो
तिभांडंवणिक्॥केतव्यमिति॥तथ्यंकरोतिइत्यर्थः॥शपथेतुसत्यंकरोतिवि

पुत्रः॥मद्रात्परिवापणे॥मद्रशब्दोमङ्गलार्थः॥परिवापणंमुण्डनम्॥मद्राकरोत्तिकुमा
रः॥माङ्गल्यमुण्डनेनसंस्करोतीत्यर्थः॥भद्राच्चेतिवक्तव्यम्॥भद्राकरोत्ति॥अर्थःप्रा
ग्वत्॥परिवापणेकिम्॥मद्रंकरोत्ति॥भद्रंकरोत्ति॥ * ॥इतितद्धितप्रक्रिया॥ * ॥
सर्वस्यद्वे॥इत्यधिकृत्य॥परिर्वर्जने॥परिपरिवंगेभ्योवृष्टोदेवः॥उपर्यध्यधसःसा
मीप्ये॥उपर्युपरिग्रामम्॥ग्रामस्योपरिष्टात्॥समीपेदेशइत्यर्थः॥अध्यधिसुख
म्॥सुखस्योपरिष्टात्समीपकालेदुःखमित्यर्थः॥अधोधोलोकम्॥लोकस्याध
स्तात्समीपदेशइत्यर्थः॥वाक्यादेरामंत्रितस्यासूयासंमतिकोपकुत्सनभर्त्सने
षु॥सुन्दरसुन्दरवृथातेसौंदर्यम्॥देवदेववंद्योसि॥दुर्विनीतदुर्विनीतइदानींज्ञा
स्यसि॥धानुष्कधानुष्कवृथातेधनुः॥चोरचोरघातयिष्यामित्वाम्॥एकंबहुव्री

विरहात्पीड्यमानस्येयमतिः२

हिवत्॥द्विरुक्तएकशब्दोवहुव्रीहिवत्॥तेनसुब्लोपपुंवद्भावौ॥एकैकमक्षरम्॥एकै
कया आहुत्या॥आवाधेच॥पीडायांद्वेस्तोवहुव्रीहिवच्च॥गतंगतः॥गतगता॥प्रका
रेगुणवचनस्य॥सादृश्येद्योत्येगुणवचनस्यद्वेस्तस्तच्चकर्मधारयवत्॥पटुपट्वीप
टुपटुः॥पटुशब्दादीषत्पटुरितियावत्॥आनुपूर्व्येद्वेवाच्ये॥मूलेमूलेस्थूलः॥संभ्र
मेणप्रवृत्तौयथेष्टमनेकधाप्रयोगोन्यायसिद्धः॥सर्पः२वुध्यस्व२सर्पः३वुध्य
स्व३कर्मव्यतिहारेसर्वनाम्नोद्वेवाच्ये॥समासवच्चवहुलम्॥वहुलग्रहणाद
न्यपरयोर्नसमासवत्॥इतरशब्दस्यतुनित्यम्॥असमासवद्भावेपूर्वपदस्थ
स्यसुपःसुर्वक्तव्यः॥अन्योन्यंविप्रानमंति॥अन्योन्यौ॥अन्योन्येनकृतम्॥ श्रीः
अन्योन्यस्मैदत्तमित्यादि॥स्त्रीनपुंसकयोरुत्तरपदस्थायाविभक्तेराभावोवा ३९

वाच्यः॥अन्योन्याम्।अन्योन्यम्।परस्पराम्।परस्परम्॥इतरेतराम्॥इतरेतरम्।वाइमे
ब्राह्मणाःकुलेवाभोजत्तः॥द्वन्द्वयेटावभावः॥क्लीबेवाद्विरहुःस्यमोः॥समासेसार
ल्लुकचेतिसिद्धमवाहुलकात्त्रयम्।अन्योन्यमित्यादौद्वन्द्वयेटाप्॥अइतरेतिपदद्वय
प्रः॥अन्योन्यसंसक्तमहस्त्रियामम्॥अन्योन्याश्रयः॥परस्पराक्षिसादृश्यम्॥अठ
ष्टपरस्परैरित्यादौसोर्लुक्वाप्राप्तः॥सर्वंबाहुलकात्समाधेयम्॥ ॥इतिद्विरुक्ति
प्रक्रिया॥✱॥○॥✱॥सम्वत्१९२६माघवदि१२रोज६शुभम्॥0॥जयशारदे॥

टाप्स्त्रीतिनिर्देशात्करणसामर्थ्याच्च अजादिर्विषान्तेऽजाद्यत इत्यर्थो न भवति किंतु अजा आदिर्येषां तेऽजादय इत्येव·
अजादिभिःस्त्रीत्वस्याविशेषणात् इष्यामः· स्त्रियामितिभावप्रधानोनिर्देशःस्त्रीत्वेद्योत्येइत्यर्थः१

म·कौ·स्त्री·

श्रीगणेशाय नमः॥ ॥स्त्रियाम्॥अधिकारोयंसमर्थानामितियावत्॥अजा
द्यतष्टाप्॥अजादीनामदन्तस्यवाच्यंयत्स्त्रीत्वंतत्रद्योत्येटाप्स्यात्॥अजा॥अ
जादिभिःस्त्रीत्वस्याविशेषणान्नेह॥पञ्चाजी॥अत्रहिसमासार्थसमाहार
निष्ठंस्त्रीत्वम्॥अतः॥खट्वा॥अजा॥एडका॥अश्वा॥चटका॥मूषिका॥बा
ला॥वत्सा॥होडा॥मन्दा॥विलाता॥संभस्त्राजिनशणपिण्डेभ्यःफलात्॥
संफला॥भस्त्रफला॥इत्यादि॥सदच्काण्डप्रान्तशतैकेभ्यःपुष्पात्॥स
त्पुष्पा॥प्राक्पुष्पा॥प्रत्यक्पुष्पा॥शूद्राचामहत्पूर्वाजातिः॥पुंयोगेतु॥शू

सुचिकटाह
न्यायेनात्र
तउदाहरणं

चगाडी·
१

समासप्रत्ययविधौप्रतिषेधइतिवचनात्तदन्तविधावप्राप्तौ ग्रहणाधिकारप्रतिः·॰·
अनुपसर्जनादित्यधिकारान्नेह ङीप्स्याच्चस्त्रीप्रत्ययेष्वतदन्त ॥६॥[illegible]॥

द्री ॥ अमहत्पूर्वा किं ॥ महाशूद्री ॥ कुञ्चा ॥ उष्णिहा ॥ देवविशा ॥ ज्येष्ठा ॥ कनिष्ठा ॥ म
ध्यमेति पुंयोगेपि ॥ कोकिलाजातावपि ॥ मूलान्नञः ॥ अमूला ॥ उगितश्च ॥ ङी
प् ॥ भवन्ती ॥ पचन्ती ॥ वनोरच ॥ वन्नन्तान्तदन्ताच्च ङीप्स्याद्रश्चान्तादेशः ॥ प्रत्य
यग्रहणे यस्मात्स विहितस्तदादेस्तदन्तस्य ग्रहणम् ॥ सुत्वानमतिक्रान्ता
अतिसुत्वरी ॥ अतिधीवरी ॥ शार्वरी ॥ वनोनहसः ॥ हसंताद्धातोर्विहितोयो
वन्तदन्ताच्च प्रातिपदिकात् ङीप् रश्च नेत्यर्थः ॥ अवावाब्राह्मणी ॥ राजयुध्वा ॥
बहुव्रीहौवा ॥ बहुधीवा ॥ बहुधीवरी ॥ पादोन्यतरस्याम् ॥ पाच्छब्दः कृतसमा
सान्तात्प्रातिपदिकात् ङीप् वा स्यात् ॥ द्विपदी ॥ द्विपात् ॥ टाबृचि ॥ द्विपदाऋ

कऽएकपदा ॥ मनः ॥ मन्नन्तान्नङीप् ॥ सीमा ॥ सीमानौ ॥ अनो बहुव्रीहेः ॥ अनन्ता
द्बहुव्रीहेर्नङीप् ॥ वहुयज्वा ॥ वहुयज्वानौ ॥ डावुभाभ्यामन्यतरस्याम् ॥ सूत्रद्वयो
पात्ताभ्यांडाब्वा ॥ सीमा ॥ सीमे ॥ सीमानौ ॥ दामा ॥ दामे ॥ दामानौ ॥ वहुयज्वा
॥ वहुयज्वे ॥ वहुयज्वानौ ॥ अनउपधालोपिनोन्यतरस्याम् ॥ अन्नन्ताद्बहुव्री
हेरुपधालोपिनो वाङीप्स्यात् ॥ पक्षेडाप्निषेधौ ॥ वहुराज्ञी ॥ वहुराज्ञ्यौ ॥ व
हुराजे ॥ वहुराजा ॥ वहुराजानौ ॥ प्रत्ययस्थात्कात्पूर्वस्यातइदाप्यसुपः ॥ प्रत्य
यस्थात्ककारात्पूर्वस्याकारस्येकारस्यादापिपरे सआप्सुपःपरोनचेत् ॥ स्त्री:
सर्विका ॥ कारिका ॥ अतः किं ॥ नौका ॥ प्रत्ययस्थात्किं ॥ शक्नोतीतिशका २

॥असुपः किं॥ वहुपरिव्राजका नगरी॥ का किं॥ नन्दना॥ पूर्वस्य किं॥ परस्य मा
भूत्॥ कटुका॥ तपरः किं॥ राका॥ आपि किं॥ कारकः॥ मामकनरकयोरुपसं
ख्यानं॥ मामिका॥ नरिका॥ त्यकत्यपोश्च॥ दाक्षिणात्यिका॥ इहत्यिका॥ न
यासयोः॥ यत्तदोरस्येन्न॥ यका॥ सका॥ त्यकनश्च निषेधः॥ उपत्यका॥ अ
धित्यका॥ आशिषि वुनश्च न॥ जीवका॥ भवका॥ उत्तरपदलोपे न॥ देवदत्ति
का॥ देवका॥ क्षिपकादीनां च॥ क्षिपका॥ ध्रुवका॥ चटका॥ कन्यका॥ तार
का ज्योतिषि॥ वर्णका तान्तवे॥ वर्तका शकुनौ प्राचाम्॥ अष्टका पितृदे
वत्ये॥ सूतकापुत्रिकावृन्दारकाणां वेति वक्तव्यम्॥ स्याम्वा अका

रेभवतीत्यर्थः ॥ सूतका ॥ सूतिकेत्यादि ॥ उदीचामातःस्थाने यकपूर्वायाः ॥ यक
पूर्वस्यास्थिप्रत्ययस्यातःस्थानेयोनत्सपकात्पूर्वस्येद्वाऽपि परे ॥ केराइतिह्रस्वः ॥
आर्यका ॥ आर्यिका ॥ चटकका ॥ चटकिका ॥ आतः किं ॥ सांकश्येभवा सांका
श्यिका ॥ यके तिकिं ॥ अश्विका ॥ स्त्रीप्रत्ययस्यकिं ॥ शुभंयिका ॥ अभाषितपुं
स्काच्च ॥ एतस्माद्विहितस्यातःस्थानेत इद्वा ॥ गङ्गका ॥ गंगिका ॥ आदाचा
र्याणाम् ॥ पूर्वसूत्रविषये ॥ गंगाका ॥ अनुपसर्जनात् ॥ अधिकारोयंयूनस्ति
रित्यभिव्याप्य ॥ टिड्ढाणञ्द्वयसज्दघ्नञ्मात्रच्तयप्ठक्ठञ्कञ्क्वरपः ॥ चराणी·
अनुपसर्जनं यट्टिदादितदन्तं यददन्तं ततोङीप् ॥ कुरुचरी ॥ उपसर्जन २ ३

अवयवे स्वचरितार्थौ विधिः समुदायस्योपकारं भवति को २

पं
अन्यपदार्थनिष्ठविशेष्यतानिरूपितप्रका
रताश्रयबोधकत्वमनुपसर्जनत्वं ॥१॥ ॥ ॥

संख्याया अवयवे तयप्-२

स्वाम्भोठक्

त्वान्नेह॥ बहुकुरुचरा॥ नदट्॥ नदी॥ देवट्॥ देवी॥ सौपर्णेयी॥ ऐन्द्री॥ औत्सी॥
उरुद्वयसी॥ उरुदघ्नी॥ उरुमात्री॥ पञ्चतयी॥ आक्षिकी॥ लावणिकी॥ यादृशी॥
इत्वरी॥ नञ्स्नञीकक्ख्युंस्तरुणतलुनानामुपसंख्यानम्॥ स्त्रैणी॥ पौंस्नी॥
शाक्तीकी॥ आढ्यंकरणी॥ तरुणी॥ तलुनी॥ यञश्च॥ यञन्तात् ङीप्॥ अका
रलोपे कृते॥ हलस्तद्धितस्य॥ हल उत्तरस्योपधाभूतस्य तद्धितस्य लोप ईति॥
गार्गी॥ प्राचां ष्फ तद्धितः॥ यञन्तात् ष्फो वा॥ तद्धितत्वात् प्रातिपदिकत्वम्॥
ष्फरणे कृतेपि स्त्रीत्वे षित्वसामर्थ्यात् षिद्गौरादिभ्यश्चेति ङीष्॥ गा
र्ग्यायणी॥ वयसि प्रथमे॥ प्रथमवयोवाचिनोऽदन्तात् ङीप्॥ कुमारी॥

किसोरी

म.कौ.खी. वयस्यचरमइतिवाच्यम्॥वधूटी॥चिरंटी॥द्विगोः॥अदन्तात्ङीप्॥त्रिलोकी॥
अजादित्वात्त्रिफला॥त्र्यनीकासेना॥अपरिमाणबिस्ताचितकम्बल्येभ्योन
तद्धितलुकि॥अपरिमाणान्ताद्विस्ताद्यन्ताच्चद्विगोर्नङीप् तद्धितलुकि॥पंच
भिरश्वैःक्रीतापंचाश्वा॥आर्हीयष्ठक्॥अध्यर्धेतिलुक्॥द्वौविस्तौपचतिद्वि वि
स्ता॥द्व्याचिता॥द्विकम्बल्या॥परिमाणात्तुद्व्याढकी॥तद्धितलुकिकिम्॥स
माहारेपञ्चाश्वी॥काण्डान्तात्क्षेत्रे॥क्षेत्रेयःकाण्डान्ताद्विगुस्ततोङीप्नत
द्धितलुकि॥द्विकाण्डेप्रमाणमस्याः द्विकाण्डा॥क्षेत्रभक्तिः॥मात्रचप्रमा चरणी:
णे॰नोद्विगोर्नित्यमितिलुक्॥क्षेत्रेकिं॥द्विकाण्डीरज्जुः॥पुरुषात्प्रमाणेऽन्य ४

षोडशहस्तपरिमितारज्जुः कौ॰ग॰

तरस्याम् ॥ प्रमाणेयः पुरुषस्तदन्ताद्द्विगोर्ङीब्वा नद्धितलुकि ॥ द्वौ पुरुषौ प्रमाणा
मस्याः द्विपुरुषी· द्विपुरुषा वा परिखा ॥ ऊधसोऽनङ् ॥ ऊधोन्तस्य बहुव्रीहेर
नङ् स्त्रीयाम् ॥ बहुव्रीहेरूधसोङीष् ॥ ऊधोन्ताद्बहुव्रीहेः ॥ कुण्डोध्नी ॥ स्त्रियाम्
किम् ॥ कुण्डोधो धैनुकम् ॥ दामहायनान्ताच्च ॥ संख्यादेर्बहुव्रीहेर्दामान्तात्
हायनान्ताच्च ङीप् ॥ द्विदाम्नी ॥ द्विहायनी बाला ॥ त्रिचतुर्भ्यां हायनस्य णत्वं
वाच्यं ॥ वयोवाचकस्यैव हायनस्य ङीप् णत्वं चेष्यते ॥ त्रिहायणी ॥ चतुर्हाय
णी ॥ वयसोऽन्यत्र द्विहायना ॥ चतुर्हायना शाला ॥ अन्तर्वत्पतिवतोर्नुक् ॥
नान्तः ङीप् ॥ अन्तर्वत्नी ॥ पतिवत्नी ॥ गर्भभर्तृसंयोग एवेष्यते ॥ प्र

न्यमतु ॥ अन्तरस्त्यस्यांशालायांघटः ॥ पतिमतीपृथिवी ॥ पत्युर्नोयज्ञसंयोगे ॥
वसिष्ठस्यपत्नी ॥ विभाषासपूर्वस्य ॥ पतिशब्दान्तस्यनोवा ॥ गृहपत्नी ॥ गृ
हपतिः ॥ दृढप त्नी ॥ दृढपतिः ॥ नित्यंसपत्न्यादिषु ॥ सपत्नी ॥ एकपत्नी ॥
वीरपत्नी ॥ पूतक्रतोरैच ॥ पूतक्रतोःस्त्रीपूतक्रतायी ॥ वृषाकप्यग्निकुसित
कुसिदानामुदात्तः ॥ एषामुदात्तऐकारादेशोङीप्च ॥ वृषाकपेःस्त्रीवृषा
कपायी ॥ अग्नायी ॥ कुसितायी ॥ कुसिदायी ॥ मनोरौवा ॥ मनुशब्द
स्यौकारादेशःस्यादुदात्तैकारश्चवाङीप्च ॥ मनायी ॥ मनावी ॥ मनुः ॥ व वर्णा
र्णादनुदात्तोपधात्तोनः ॥ वर्णवाचिनस्तोपधात्तदन्ताद्वाङीप्तस्यनः ॥ एता· ५
त्ता

एनी॥ रोहिता॥ रोहिणी॥ षिद्गौरादिभ्यश्च॥ ङीष्॥ नर्त्तकी॥ गौरी॥ अनडुही॥ अनड्वाही॥
पिप्पल्यादयश्च॥ आकृतिगणोयम्॥ मत्स्यस्यङ्याम्॥ यलोपः॥ मत्सी॥ जानपदकुण्ड
गोणस्थलभाजनागकालनीलकुशकामुककबराद्वृत्त्यमत्रावपनाकृत्रिमाश्रा
णास्थौल्यवर्णानाच्छादनायोविकारमैथुनेच्छाकेशवेशेषु॥ एकादशभ्यः क्रमा
द्वृत्त्यादिष्वर्थेषु ङीष्॥ जानपदी॥ वृत्तिश्चेत्॥ अन्या जानपदी॥ प्रश्नन्तःवाङीप्वा
हुदात्तः॥ भाजी श्राणा चेत्॥ भाजान्या॥ यवागुरुष्णिका श्राणा विलेपी तरला
वसा॥ शोणात्प्राचाम्॥ शोणी॥ शोणा॥ वोतो गुणवचनात्॥ उदन्ताद्गुणवा
चिनो वा ङीष्॥ मृद्वी॥ मृदुः॥ उतः किं॥ शितिः॥ गुणोति किम्॥ आखुः॥ खरु

टिढे निङीप्

संयोगोपधान्न ॥ खरुः पाण्डुः ॥ बह्वादिभ्यश्च ॥ वाङीष् ॥ बह्वी ॥ बहुः ॥ कृदिकारादक्तिनः ॥ रात्रिः ॥ रात्री ॥ सर्वतोऽक्तिन्नर्थादित्येके ॥ शकटिः ॥ शकटी ॥ पुंयोगादाख्यायाम् ॥ या पुमाख्या पुंयोगात्स्त्रियां वर्त्तते ततो ङीष् ॥ गोपस्य स्त्री गोपी ॥ पालकान्तान्न ॥ गोपालिका ॥ अश्वपालिका ॥ सूर्याद्देवतायां चाप् ॥ सूर्यस्य स्त्री देवता सूर्या ॥ देवतायां किम् ॥ सूरी ॥ कुन्ती ॥ मानुषीयम् ॥ इन्द्रवरुणभवशर्वरुद्रमृडहिमारण्ययवयवनमातुलाचार्याणामानुक् ङीष् च ॥ इन्द्राणी ॥ हिमारण्ययोर्महत्त्वे ॥ महद्धिमं हिमानी ॥ यवाद्दोषे ॥ दुष्टो यवो यवानी ॥ यवनाल्लिप्याम् [illegible] ॥ यवनानां लिपिर्यवनानी ॥ मातुलोपाध्याययोरानुग्वा ॥ मातुलानी ॥ मातु

त्नी॥उपाध्यायनी॥उपाध्यायी॥आचार्यादणत्वंच॥आचार्यानी॥अर्यक्षत्रिया
भ्यांवास्वार्थे॥अर्याणी॥अर्या॥क्षत्रियाणी॥क्षत्रिया॥पुंयोगेतु॥अर्यी॥क्षत्रि
यी॥क्रीतात्करणपूर्वात्॥क्रीतान्तादद्न्तात्करणादेर्ङीष्॥वस्त्रक्रीती॥क्व
चिन्न॥धनक्रीता॥बहुव्रीहेश्चांतोदात्तात्॥क्तांतात्ङीष्॥उरुभिन्नी॥अस्वा
ङ्गपूर्वपदाद्वा॥पूर्वेणनित्येप्राप्तेविकल्पोयम्॥सुरापीती॥सुरापीता॥स्वाङ्गा
च्चोपसर्जनादसंयोगोपधात्॥असंयोगोपधमुपसर्जनंयत्स्वांगंतदन्ताद्वाङीष्
॥अतिकेशी॥अतिकेशा॥चन्द्रमुखी॥चन्द्रमुखा॥संयोगोपधात्तु॥सुगुल्फा
॥अद्रवम्मूर्तिमत्स्वांगंप्राणिस्थमविकारजम्॥अतत्स्थंतत्रदृष्टंचतेनचे

म·को·स्त्री

गेनयथायुतम्॥ सुस्वेदा॥ द्रवत्वात्॥ सुज्ञाना॥ प्रमूर्तत्वात्॥ सुमुखा त्रगत्ना॥ अप्रा
णिस्थत्वात्॥ सुशोफा॥ विकारजत्वात्॥ सुकेशी सुकेशा रथ्या॥ अप्राणि
स्थस्यापि प्राणिनि दृष्टत्वात्॥ सुस्तनी॥ सुस्तना याप्रतिमा॥ प्राणिवत्प्राणि
स्थ दृष्टत्वात्॥ नासिकोदरौष्ठजंघादन्तकर्णशृंगाच्च॥ वा ङीष्॥ तुङ्ग
नासिकी तुंगनासिका॥ पुछाच्च॥ सुपुछी॥ सुपुछा॥ कबरमणिविषशरे
भ्यो नित्यम्॥ कबरपुछी॥ उपमानात्पक्ष[illegible] पुछाच्च॥ उलूकपक्षी शाला
॥ उलूकपुछी सेना॥ न क्रोडादिबह्वचः॥ क्रोडादेर्बह्वचश्च स्वांगान्न ङी केशाद्यः सु
ष्॥ कल्याणक्रोडा॥ आकृतिगणोऽयम्॥ सुजघना॥ सहनञ्विद्यमान

पूर्वोक्तः ॥ न ङीष् ॥ सकेशा ॥ अकेशा ॥ विद्यमाननासिका ॥ नखमुखात्संज्ञायाम् ॥ ङीष् न ॥
शूर्पणखा ॥ गौरमुखा ॥ संज्ञायां किम् ॥ ताम्रमुखी कन्या ॥ वाहः ॥ वाहन्तान्ङीष् ॥ दित्यौ
ही ॥ सख्यशिश्वीति भाषायाम् ॥ सखी ॥ अशिश्वी ॥ जातेरस्त्रीविषयादयोपधात् ॥ जाति
वाचि यन्न च स्त्रियामेव नियतमयोपधं ततो ङीष् ॥ आकृतिग्रहणा जातिर्लिङ्गानां च न स
र्वभाक् ॥ सकृदाख्यातनिर्ग्राह्या गोत्रं च चरणैः सह ॥ तटी ॥ घटी ॥ वृषली ॥ औपगवी
॥ कठी ॥ जातेः किम् ॥ वलाका ॥ अयोपधात्किम् ॥ क्षत्रिया ॥ योपधप्रतिषेधे गवय
हयमुकयमनुष्यमत्स्यानामप्रतिषेधः ॥ गवयी ॥ हयी ॥ मुकयी ॥ मनुषी ॥ मत्सी ॥
पाककर्णपर्णपुष्पफलमूलवालोत्तरपदाच्च ॥ पाकाद्युत्तरपदजातिवाचिनः स्त्रीवि
षयादपि ङीष् ॥ ओदनपाकी ॥ शंकुकर्णी ॥ शालपर्णी ॥ शंखपुष्पी ॥ दासीफली ॥ द

म.कौ.स्त्री

भूमूली ॥ गोवाली ॥ ओषधिविशेषे तु ॥ इतो मनुष्यजातेः ॥ ङीष् ॥ दाक्षी ॥ ऊङुतः ॥ उकारान्ता
दयोपधान्मनुष्यजातिवाचिन ऊङ् ॥ कुरूः ॥ पङ्गोश्च ॥ पङ्गूः ॥ श्वशुरस्योकाराकारलोपश्च
च ऊङ् ॥ पुंयोगलक्षणङीषोपवादः ॥ श्वश्रूः ॥ ऊरूत्तरपदादौपम्ये ॥ उपमानवाचिपूर्वप
दमूरूत्तरपदं यत्तस्मादूङ् ॥ करभोरूः ॥ संहितशफलक्षणवामादेश्च ॥ संहितोरूः ॥ स
हितसहाभ्यां च ॥ सहितोरूः ॥ सहोरूः ॥ शार्ङ्गरवाद्यञो ङीन् ॥ शार्ङ्गरवादेरञो योऽकारस्तद
न्ताच्च जातिवाचिनो ङीन् ॥ शार्ङ्गरवी ॥ बैदी ॥ नृनरयोर्वृद्धिश्च ॥ नारी ॥ यङश्चाप् ॥
यङन्ताच्चाप् ॥ आम्बष्ठ्या ॥ कारीषगन्ध्या ॥ षाद्यञश्चाप् पूगाच्यः ॥ अस्माच्चाप् ॥ यञश्चे
ति ङीपोपवादः ॥ अवटश्चागर्गादिः ॥ आवट्या ॥ यूनस्तिः ॥ युवन्शब्दात्तिः ॥ युवतिः त्रान्तेः
॥ अनुपसर्जनादित्येव ॥ बहवो युवानो यस्याः सा बहुयुवा ॥ युवतीति यौतेः शगन्तान्ङीपि बो ट

ध्यं

क्षम्॥ ॥इति स्त्रीप्रत्ययाः॥ ॥षष्ठीयुक्तश्छंदसि वा॥ पतिशब्दो घिसंज्ञः॥क्षे
त्रस्य पतिना वयं॥इह येति योगं विभज्य छंदसीत्यनुवर्त्तते॥तेन सर्वे विधयश्छंदसि
वैकल्पिकाः॥बहुलं छन्दसीत्यादिरस्यैव प्रपंचः॥अयस्मयादीनि छंदसि॥साधू
नि॥भपदसंज्ञाधिकाराद्यथायोगं संज्ञाद्वयं बोध्यम्॥तथा च वार्त्तिके॥उभयसं
ज्ञान्यपीति वक्तव्यमिति॥स सुष्टुभा स ऋक्वता गणेन॥पदत्वात्कुत्वम्॥भत्वा
ज्जश्त्वाभावः॥नैनं हिन्वंत्यपि वाजिनेषु॥अत्र पदत्वाज्जश्त्वं॥भत्वात्कुत्वाभावः
॥ते प्राग्धातोः॥छन्दसि परेऽपि॥व्यवहिताश्च॥हरिभ्यां याह्योक आ॥आ
मन्द्रैरिंद्र हरिभिर्याहि॥तृतीया च होश्छंदसि॥जुहोतेः कर्मणि तृतीया स्याद्वि

वै॰
म॰कौ॰

नीषाच ॥ यवाग्वाग्निहोत्रं जुहोति ॥ मंत्रे श्वेतवहो।क्थशास्पुरोडाशोण्विन् ॥ श्वेतवहा
दीनां डस्पदस्येति वक्तव्यम् ॥ यत्र पदत्वं भावि तत्र ण्विनोपवादो डस् वक्तव्य इत्यर्थः
॥ श्वेतवाः ॥ श्वेतवाहौ ॥ श्वेतवाहः ॥ उक्थानि उक्थैर्वा शंसति उक्थशाः यजमानः ॥
उक्थशासौ ॥ पुरो दाश्यते दीयते पुरोडाशः ॥ अवेयजः ॥ अवयाः ॥ अवयाजौ ॥ अ
वयाजः ॥ अवयाः श्वेतवाः पुरोडाश्च ॥ एते संबुद्धौ कृतदीर्घा निपात्यन्ते ॥ चाडुक्
थन्नाः ॥ लिङर्थे लेट् ॥ सिब्बहुलं लेटि ॥ इतश्च लोपः ॥ परस्मैपदेषु ॥ लेटस्तिः
ङम्बा ॥ लेटोडाटौ ॥ तौ च पितौ ॥ सिब्बहुलं णिद्वक्तव्यः ॥ इष्टिः ॥ प्रणऽप्रा श्रीः
युंषि तारिषत् ॥ सुपेशसमस्करति ॥ जोषिषत् ॥ आया विसदनानाया ॥ ९

सिपङ्लोपस्यंचाभावे ॥ पतातिविद्युत् ॥ प्रियःसूर्येप्रियोऽग्ना भवाति ॥ सउत्तमस्य ॥
लेटउत्तमसस्यवालोपः ॥ करवाव ॥ करवाम ॥ टेरेत्वं ॥ आतऐ ॥ लेट ॥ आकारस्य ॥
२ सु सुतेभिःप्रयसामादयैते ॥ आतामित्याकारस्यऐ ॥ वैतोन्यत्र ॥ लेटएकारस्यऐ
स्याद्वा ॥ आतऐ इत्यस्यविषयंविना ॥ पशूनामिशैग्रहागृह्यान्तै ॥ अन्यत्रकिं ॥
सुप्रयसामादयैते ॥ उपसंवादाशंकयोश्च ॥ पणवंधेआशंकायांचलेट् ॥ अह
मेवपशूनामीशैनेजिह्मायंतोनरकंपताम ॥ व्यत्ययोवहुलम् ॥ विकरणानांछ
न्दसि ॥ आंडाशुष्णस्यभेदति ॥ भिनत्तीतिप्राप्ते ॥ जरसामरतेपतिः ॥ म्रियतेइति
प्राप्ते ॥ इन्द्रोवस्तेननेषतु ॥ नयतेर्लोट् ॥ शप्सिपोद्वौविकरणो ॥ इन्द्रेणयुजाते

श्रीः

मं.कौ. हृषेमहत्वं ॥ तरेमेत्यर्थः ॥ तरतेर्विध्यादौ लिङ् ॥ तुसिपूर्वापूर्वेतिगयोविकरणाः ॥ सुप्
तिङुपग्रहलिङ्गनराणां कालहलच्स्वरकर्तृयङांच ॥ व्यत्ययमि[illegible]ति शास्त्रकृदे
षां सोपिच सिद्ध्यति बाहुलकेन ॥ धुरिदक्षिणायाः दक्षिणास्यामिति प्राप्ते ॥ चषा
ल्नं ये ऽश्वयूपायतक्षति ॥ तक्षंतीति प्राप्ते ॥ उपग्रहः परस्मैपदात्मनेपदे ॥ ब्रह्मचा
रिणमिच्छते ॥ इच्छतीति प्राप्ते ॥ प्रतीपमन्यऊर्मिर्युध्यति ॥ युध्यतइति प्राप्ते ॥ म
धोस्तृप्ताइवासते ॥ मधुनइति प्राप्ते ॥ नरः पुरुषः ॥ अभासवीरैर्दशभिर्वियूयाः ॥ वियू देवी
यादिति प्राप्ते ॥ कालः कालवाचकः प्रत्ययाः ॥ श्वोऽग्नीमाधास्यमानेन ॥ लुटोविष १०
येलृट् ॥ तमसोगाअदुक्षत ॥ अधुक्षदिति प्राप्ते ॥ मित्रावयंचसूरयः ॥ मित्रावय

मिति प्राप्ते ॥ स्वरव्यत्ययस्तु वक्ष्यते ॥ कर्तृशब्दः कारकमात्रपरः ॥ तथा च तद्वाचिनां कृत्त
द्धितानां व्ययः ॥ अन्नादाय अन्नपतिये अन्नूयडो यत्राद्वादारभ्य लिङ्याशिष्यङि ः
ति ङकारेण प्रत्याहारः ॥ तेषां व्यत्ययो भेदतीत्यादि सूक्त एवा ॥ छंदस्युभयथा ॥ धा
त्वधिकारोक्तप्रत्ययः सार्वधातुकार्द्धधातुकोभयसंज्ञः स्यात् ॥ वर्द्धंतु त्वा सुस्तुतयः ।
वर्द्धयंत्वित्यर्थः ॥ आर्द्धधातुकत्वाण्णिलोपः ॥ विशृण्विरे ॥ सार्वधातुकत्वाच्छ्नुः ॥ श्र
भावश्च ॥ हुश्नुवोरिति यण् ॥ तुमर्थे सेसेनसेअसेन्क्सेकसेनध्यैअध्यैकध्यैन्
शाध्यैशाध्यैन्तवैतवेङ्तवेनः ॥ सेवक्षेरायः ॥ सेन् ताचा मेषे ॥ असे शारदो जी
वमेधाः ॥ ख्रसेनि तु प्राद्युदात्तः ॥ क्से प्रेषे ॥ कसेन् ॥ गवामिव श्रियसे ॥ अध्यै

वै

म·कौ·

॰प्रध्यैन्॥जठरंपृणाध्यै॥पृक्षेप्र्याघुदात्तं॥कध्यै·कध्यैन्॥आहुवध्यै·शध्यै·राधसःस
हमादयध्यै॥शध्यैन्॥वायवेपिबध्यै॥तवै॥दातवाउ॥तवेङ्॥सुतवे॥तवेन्॥कर्त्त
वै॥प्रयोरोहिष्यैअव्यथिष्यै॥एतेनिपात्यन्ते॥प्रयातुंरोढुंअव्यथितुमित्यर्थः॥दृशे
विख्येच॥निपातौ॥द्रष्टुंविख्यातुमित्यर्थः॥कृत्यार्थेतवैकेन्यत्वनः॥धातोरेतेस्युः
तवै·अन्वेतवै·केन्॥अवगाहे॥केन्य॥दिदृक्षेण्यः॥त्वन्·कर्त्वम्॥सृपितृदोः
कसुन्॥तुमर्थे॥पुराक्रूरस्यविसृपोविरप्शिन्॥पुराजतृभ्यआतृदः॥प्रकृत्यां
तःपादमव्यपरे॥ऋक्पादमध्यस्थएङ्प्रकृत्यास्यात्॥ननुवकारयकारपरे
अति॥उपप्रयन्तोअध्वरम्॥सुजातेअश्वसूनृते॥अंतःपादंकिं॥एतासएतेर्चंति·

शंकरः

११

अव्यपरेकिं॥नेऽवदन्॥अव्यादवद्यादवक्रमुरव्रतायमवंत्ववस्युषुच॥एषुव्यपरेप्य
तिरूंप्रकृत्या॥वसुभिर्नोअव्यात्॥मित्रमहोअवद्यात्॥माशिवासोअवक्रमुः॥
तेनोऽव्रत॥शतधारोऽयंमणिः॥तेनोअवन्तु॥कुशिकासोअवस्यवः॥सुपां
सुलुक्पूर्वसवर्णाच्छेयाडाड्याजालः॥ऋजवःसन्तुपन्थाः॥पंथानइतिप्राप्ते॥प
रमेव्योमन्॥व्योमनीतिप्राप्ते॥आ·धीती·मती·सुष्टुती·धीत्या·मत्या·सुष्टुत्ये
तिप्राप्तेपूर्वसवर्णः॥यासुरथीनमा॥यौसुरथौइत्यादौप्राप्ते आ॥नताद्ब्राह्मणं
॥नतमितिप्राप्तेआत्॥यादेवविद्वांस्तात्वा॥नयुष्मेवाजबंधवः॥अस्मेइन्द्राबृ
हस्पती॥युष्मासुअस्मभ्यमितिप्राप्तेशे॥उरुया॥धृष्णुया॥उरुणाधृष्णुः

नेति प्राप्ते॥ या॥ नाभा: पृथिव्या:॥ नाभौ इति प्राप्ते डा॥ नामनु द्यो व्यावयताम्॥ आ
ठेद्या॥ साधुया॥ सा॰धीति प्राप्ते॥ याच्॥ वसन्तायजेत॥ वसन्ते इति प्राप्ते॥ इयाड्॥
इयाडियाडिकरणाद्युपसंख्यानम्॥ उर्विया॥ उरुणेति प्राप्ते इया॥ सुक्षेत्रिया॥
सुक्षत्रिणेति प्राप्ते डियाच्॥ तिन सुस्कं सरसीशयानम्॥ सरस्यामिति प्राप्ते॥ ई॥
आज्जुरसेरसुक्॥ ब्राह्मणासः॥ नत्वादीनां वा यड्वडौ॥ तन्वं पुष्येम॥ तनुवं पुष्येम
विश्वं पश्य॥ विसुवं पश्य॥ स्वर्गलोकः॥ सुवर्गलोकः॥ त्र्यंवकं॥ त्रियंवकं॥ वेरे
ण्यं॥ वरेणीयम्॥ अतोभिस ऐस॥ बहुलं छन्दसि॥ अग्निर्देवेभिः॥ मर्त्येष्वा
आदेरात्मनः॥ आत्मनाव्यादेनौच आङि॥ आत्मनादेवेषु॥ अप्सोभिः॥ मा

सश्छन्दसीतिवक्तव्यम्॥माङ्ङिः॥आरङ्गिः॥प्रसमुपोदः पादपूरणे॥एषां द्वे स्तः॥प्र
प्रायमग्निः॥संसमिद्युवसे॥उपोप मे परामृश॥किन्नो दुदु हर्षेशो॥षष्ठ्याः
पतिपुत्रपृष्ठपारपदपयस्पोषेषु॥विसर्गस्य सः स्यात्॥वाचस्पतिं विश्वक
र्माणम्॥दिवस्पुत्राय सूर्याय॥दिवस्पृष्ठं भन्दमानः॥तमसस्पारमस्या
परिवीत इळस्पदे॥दिवस्पयो दिधिषाणाः॥रायस्पोषं यजमानेषु धत्तः॥
॥ ॥इति वैदिकप्रक्रिया॥ ॥धातोः अंत उदात्तः स्यात्॥अनुदात्तं पद
मेकवर्जम्॥परिभाषेयम्॥स्वरविधिविषया॥यस्मिन्पदे यस्योदात्तः स्व

रितोवाविधीयतेतमेकंवर्जयित्वाशेषंतत्पदमनुदात्तंस्यात्॥गोपायतंन॥
अगसनाद्यंताधातवइतिधातुत्वेधातुस्वरेण।यकाराकाराउदात्तः॥त्रिपदमनु
दात्तम्॥उदात्तादनुदात्तस्यस्वरितः॥इतितकाराकारःस्वरितः॥स्वरितात्संहि
तायामुदात्तानां॥एकश्रुतिस्यात्॥इतिनकाराकारःप्रचयः॥अनुदात्तस्य
चयत्रोदात्तलोपः॥यस्मिन्ननुदात्तेउदात्तोलुप्यतेतस्योदात्तः॥देवींवाचम्
॥अत्रङीबुदात्तः॥आद्युदात्तश्च॥प्रत्ययआद्युदात्तःस्यात्॥कर्त्तव्यम॥अ
नुदात्तौसुप्पितौ॥पूर्वस्यापवादः॥यज्ञस्य॥नयोपु[illegible]ति॥नृपतिपोरस्तु

दात्तत्वे स्वरितप्रचयौ॥ चितः॥ अन्त उदात्तः स्यात्॥ चितः सप्रकृतेर्बहूकजर्थम्॥ चि-
त्प्रत्यये सति प्रकृतिप्रत्ययसमुदायस्यान्तोदात्तता वाच्येत्येत्यर्थः॥ नभन्ता-
मन्यके समे॥ यके सरस्वतीम्॥ तकत्सु ते॥ तद्धितस्य॥ चितस्तद्धितस्यान्तो-
उदात्तः॥ पूर्वेण सिद्धे ञित्स्वरबाधनार्थम्॥ कौंजायनाः॥ कितः॥ तद्धि-
तस्यान्त उदात्तः॥ यदाग्नेयः॥ तित्स्वरितम्॥ क्वनूनम्॥ उपोत्तमं रिति
॥ रित्प्रत्ययान्तस्योपोत्तमनुदात्तं स्यात्॥ यदाहवनीये॥ ञ्नित्यादेर्नि-
त्यादेर्नित्यम्॥ ञिदन्तस्य निदन्तस्य चादिरुदात्तः॥ यस्मिं विश्वानि पौ

स्या॥पुंसः कर्मणि॥व्रांह्मणादित्वात्ष्यञ्॥सुतेदधिश्च नश्चनः॥चायतेर
सुन्॥चायतेरन्नोह्रस्वश्चेतिचकारादसुनोनुडागमश्च॥नित्ति॥प्रत्ययात्पू
र्वमुदात्तंस्यात्॥चिकीर्षकः॥अत्रईकारस्योदात्तता॥इत्यादिप्रयोगे
मनुसृत्यान्वाख्यातव्यम्॥ ॥इतिस्वरप्रक्रिया॥ ॥ ॥

एषावरदराजेनवाल्लानामुपकारिका॥अकारिपाणिनीयानांमध्य
सिद्धान्तकौमुदी॥१॥इतिवरदराजस्यमध्यसिद्धान्तकौमुदी॥तस्याः
संख्यानुविज्ञेयाखवाणाकरवह्निभिः२॥३२५०शुभमस्तु॥ ⁂ ॥

दिव्यदृष्टीकटिग्रीवाभग्नपृष्ठिरधौंमुखम्॥कष्टेनलिखितंग्रथंपुत्रवत्परिपा
लयेत्॥१॥स्वस्तिश्रीसम्वत् १९२६ मितिमाघवदि १२ रोज ६ शुभम्॥ ❁॥

	ट्	विधिलिङ्	लृङ्
अतति·	अतिष्यति·	अतेत् ०	आतिष्यत्
अततः·	अतिष्यतः·	अतेताम् ०	आतिष्यताम्
अतन्ति·	अतिष्यन्ति·	अतेयुः ०	आतिष्यन् ०
अतसि·	अतिष्यसि·	अतेः ०	आतिष्यः ०
अतथः·	अतिष्यथः·	अतेतम् ०	आतिष्यतम्
अतथ ०	अतिष्यथ·	अतेत ०	आतिष्यत
अतामि ०	अतिष्यामि·	अतेयम्	आतिष्यम्·
अतावः·	अतिष्यावः·	अतेव ०	आतिष्याव·
अतामः·	अतिष्यामः·	अतेम ०	आतिष्याम·

लिट्	लोट्	आशीर्लिङ्	लुङि अङ्पक्षे
आत ०	अततु ०	अत्यात् ०	अश्चुतत्
आततुः·	अततात्·	अत्यास्ताम्	अश्चुतताम्·
आतुः ०	अतताम्·	अत्यासुः·	अश्चुतन्
	अतन्तु ०	अत्याः ·	अश्चुतः·
आतिथ·	अत ०	अत्यास्तम्·	अश्चुततम्·
आतथुः·	अततात्	अत्यास्त·	अश्चुतत·
आत·	अततम्·		
आत ०	अतत ०	अत्यासम्·	अश्चुतम्
	अतानि·	अत्यास्व·	अश्चुताव·
आतिव·	अताव ०		
आतिम·	अताम ०	अत्यास्म·	अश्चुताम·

लुट्	लङ्	लुङ्	अङभावपक्षे
अतिता ०	आतत्·	आतीत् ०	
अतितारौ ०	आतताम्·	आतिष्टाम्	अश्च्योतीत्
अतितारः ०	आतन्·	आतिषुः·	अश्च्योतिष्टाम्
			अश्च्योतिषुः·
अतितासि ०	आतः·	आतीः ०	अश्च्योतीः·
अतितास्थः·	आततम्·	आतिष्टम्	अश्च्योतिष्टम्
अतितास्थ ०	आतत·	आतिष्ट ०	अश्च्योतिष्ट
अतितास्मि·	आतम्·	आतिषम्	अश्च्योतिषम्
अतितास्वः·	आताव·	आतिष्व ०	अश्च्योतिष्व·
अतितास्मः·	आताम	आतिष्म ०	अश्च्योतिष्म श्चुतिर् आसे॥

श्च्योतति· चुश्च्योत· श्च्योतिता· श्च्योतिष्यति· श्च्योततु·
अश्च्योतत्· श्च्योतेत्· श्च्युत्यात्· अश्चुतत्· अश्च्योतीत्·
अश्च्योतिष्यत्॥ श्च्योतति· चुश्च्योत· श्च्योतिता· श्च्यो-
तिष्यति· श्च्योततु· अश्च्योतत्· श्च्योतेत्· श्च्युत्यात्·
अश्च्योतीत्· अश्च्योतिष्यत्· श्च्योति

	लृट्	लिङ्	लृङ्
सेधति·	सेधिष्यति·	सेधेत·	असेधिष्यत ·
सेधतः·	सेधिष्यतः·	सेधेताम्·	असेधिष्यताम्
सेधन्ति·	सेधिष्यन्ति·	सेधेयुः·	असेधिष्यन् ·
सेधसि·	सेधिष्यसि·	सेधेः ·	असेधिष्यः
सेधथः	सेधिष्यथः·	सेधेतम्·	असेधिष्यतम्
सेधथ·	सेधिष्यथ	सेधेत ·	असेधिष्यत ·
सेधामि	सेधिष्यामि	सेधेयम्·	असेधिष्यम् ·
सेधावः	सेधिष्यावः	सेधेव·	असेधिष्याव ·
सेधामः	सेधिष्यामः·	सेधेम·	असेधिष्याम ·

लिट्	लोट्	आशीर्लिङ्
सिषेध ·	सेधतु ·	सिध्यात् ·
सिषिधतुः·	सेधताम्·	सिध्यास्ताम्
सिषिधुः ·	सेधताम्·	सिध्यासुः
सिषिधिथ	सेधन्तु· सेध ·	सिध्याः ·
सिषिधथुः	सेधतात्·	सिध्यास्तम्
सिषिध ·	सेधतम्·	सिध्यास्त ·
सिषेध ·	सेधत ·	सिध्यासम्
सिषिधिव	सेधानि· सेधाव ·	सिध्यास्व ·
सिषिधिम·	सेधाम ·	सिध्यास्म·

श्रीरामना मव
होरघुवि
रथोसीस

श्रीरामायनमः
श्रीराम

श्रीगणेशाय

लुट्	लङ्	लुङ्
सेधिता ·	असेधत्	असेधीत् ·
सेधितारौ ·	असेधताम्	असेधिष्टाम्
सेधितारः ·	असेधन्	असेधिषुः ·
सेधितासि ·	असेधः	असेधीः
सेधितास्थः	असेधतम्	असेधिष्टम्
सेधितास्थ	असेधत	असेधिष्ट ·
सेधितास्मि	असेधम्	असेधिषम्
सेधितास्वः	असेधाव	असेधिष्व ·
सेधितास्मः	असेधाम	असेधिष्म

श्रीरामाय
नमः श्री
रामायन
ममराम
रामायराम
भद्रायराम
चन्द्रायवे·
धसेरघु
नाथायन
थायसी
तायाप

श्रीरामायनमः

रङ्गसेसकलजगज्ज्ञो सङ्गो नेसाथि.कोवजग
नाकुलपुसरोनामसिद्धि ङ्गग [illegible]
दनामालिकोमगलमम्केरजकोलेख
को॥१॥आसन्नाधिगोऽस्वोछपतिम
दिनयकरुकरुदृष्टिनाकोमाथिवसालीप
कोगरुडुच्छन्दमिन्दयाऽऽ
[illegible]

मा

स्वरस्य

ानमन्

वादीवि

श्रीमार

स्वैवम

स्फुरवि

नवे

नउ

नयं।

ष्यतस्

षय

॥

ोकिप

स्तम

स्मु

क्षघः

[illegible]